Mukayeseli Dînî Hukuk Sistemleri

İSLÂM HUKUKU ve ÖNCEKİ ŞERİATLER

DOÇ. DR. EKREM BUĞRA EKİNCİ

ARI SANAT

İSLÂM HUKUKU ve ÖNCEKİ ŞERİATLER

Bütün semâvî dinler getirdikleri inanç esaslarının yanısıra, insanların günlük hayatlarını en ince teferruatına kadar düzenlemektedir...
İbadetten ticarete, cinayetten evliliğe kadar...
Bu düzenlemelerin mahiyeti nedir?
Hazret-i Muhammed önceki peygamberlerin getirdiği hükümlerle amel etmiş midir?
Bu hükümler arasında benzerlikten sözedilebilir mi?
Bu benzerliğin sebebi nedir?
Ne ölçüdedir?
Bunlar İslâm hukuku açısından da bağlayıcı mıdır?

Elinizdeki kitap bu gibi
suallerin cevabına ışık tutmaktadır.

ISBN 975-8525-39-5
ARI SANAT
9 789758 525393

İslâm Hukuk ve 'Önceki Şeriatler'

Doç. Dr. Ekrem Buğra Ekinci

ARI SANAT YAYINLARI: 29
Din -Tarih- Sosyoloji Dizisi: 3

© 2003 Arı Sanat Yayınevi
Eserin yayın hakları Arı Sanat Yayınevi'*ne aittir. izinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.*

Kapak resmi:
Semâvî dinlerin müşterek mukaddes mekânı, Kudüs (1890)
Joseph Regenstein Library, The University of Chicago

ISBN 975-8525-39-5
1. Basım: Ekim- 2003 İSTANBUL

Mizanpaj	Arı Sanat
Kapak tasarımı	Ayla Yanık
Kapak Baskı	Alkan Matbaası
İç Baskı	Ziya Ofset
Cilt	Dilek Mücellit

ARI SANAT YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No:19/1 D: 3
34410 Cağaloğlu/İST. Tel/Faks:212 520 41 51
• *E-Posta:arisanat@ttnet.com*
Yazışma adresi:
PK 293 34433 SİRKECİ/İST.
İnternet siparişleri için: www.kitapyurdu.com

MUKAYESELİ DÎNÎ HUKUK SİSTEMLERİ

İSLÂM HUKUKU ve "ÖNCEKİ ŞERİATLER"

Doç. Dr. Ekrem Buğra Ekinci
M. Ü. Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Kürsüsü

ARI SANAT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 5
ÖNSÖZ 9

GİRİŞ
İslâm Hukukunun Delilleri 11
Bilgi Kaynaklarında Şerayi-i Sâlife 13
Din, Şeriat, Kanun 18
Nesh 19
Ehl-i Kitabın Hukukî Otonomileri 23

BİRİNCİ KISIM
HUKUK SİSTEMLERİ

BEŞERÎ HUKUK SİSTEMLERİ

İran Hukuku 27
Roma Hukuku 28

İLAHİ HUKUK SİSTEMLERİ

Hukuk Koyucu Olarak Peygamberler 29
Eski Şeriatlerin Tarihçesi
İlk Devirler 33
Tevrat ve Mûsevî hukukunun gelişimi
İbrânîler 36
İsrâiloğulları 37
Filistin'deki Yeni Hayat 38
Tevrat 40

İkinci Hukuk Kaynağı: Talmud 43
Zebur 49
Yahûdî Hukukçular 50
Yahûdî Mezhebleri 51
Gurbetteki Hukukî Hayat 56
Yahûdî Şeriatinin Hususiyeti 58
Yahûdî Hukuku'nun Menşei 59
İncil ve Hıristiyan hukukunun gelişimi
Hazret-i Îsâ ve Peygamberliği 64
Hangi İncil? 66
İsevî Şeriatinin Hususiyeti 72
Hazret-i Îsâ müstakil bir şeriat getirdi mi? 73
Paulus ve Hıristiyanlık 75
Kanonik Hukuk 77
Hıristiyan Mezhebleri
İlk Bölünme 81
Papa'ya başkaldırı: Ortodoksluk 83
Reform kiliseleri 84
Hıristiyanlık ve İslâmiyet 87
Brahmanizm 88
Sâbiîlik 90
Hanîf dini ve Arabistan hukuk gelenekleri 92

İKİNCİ KISIM
YAHÛDÎ VE HIRİSTİYAN HUKUKU

Eski Ahid'deki Hukukî Hükümler
Şahsın Hukuku 99
Âile Hukuku 100
Miras Hukuku 107
Borçlar Hukuku 108
Cezâ Hukuku 109
Adliye ve Muhakeme hukuku 113
Harb hukuku 114
Yiyecekler 115
Hitan (Sünnet) 117

Sebt Yasağı ve Bayramlar 118
İbâdetler 119
Yeni Ahid'deki Hukukî Hükümler
Cezâ Hukuku 127
Harb Hukuku (Cihâd) 128
Aile Hukuku 129
Miras Hukuku 137
Fâiz Yasağı 138
Sebt Yasağı 138
Hitan (Sünnet) 139
Yiyecekler 140
İbâdetler 141

ÜÇÜNCÜ KISIM
HAZRET-İ MUHAMMED'İN
ESKİ ŞERİATLER KARŞISINDAKİ TAVRI

Bi'setten (peygamberliği kendisine bildirilmeden) önce: 151
Bi'setten (peygamberliği kendisine bildirildikten) sonra: 158
Birinci Görüşün Delilleri
Naklî deliller 161
Aklî deliller 168
İkinci Görüşün Delilleri
Naklî deliller 169
Aklî deliller 174
Üçüncü Görüşün Delilleri 178
Delil Olma Şartları 192
Ehl-i Kitaba Benzemek Meselesi 199
Bilgi Kaynakları 210

DÖRDÜNCÜ KISIM
ESKİ ŞERİATLERE ÂİT HÜKÜMLERİN TASNİFİ

1. İslâm Kaynaklarının Bahsetmediği Hükümler
1. Neshedildiği Anlaşılan Hükümler 217
2. Tatbiki Emredilen Hükümler 220

II. İslâm Kaynaklarının Bahsettiği Hükümler
1. Neshedilen Hükümler 226
2. Tatbik Edilen Hükümler 239
SON SÖZ 315
KAYNAKÇA 323
İNDEKS 331

ÖNSÖZ

Bir zaman önce bazı oryantalistler, İslâm hukukunu incelemişler ve bunun büyük ölçüde Yahûdî hukukundan iktibas edildiği neticesine varmışlardı. Yahûdî hukuku da yine bazılarına göre Bâbil hukukundan iktibas edildiğine göre, ilahî hukuk sistemleri aslında tarih içinde tecelli etmiş beşerî iradenin mahsulünden başka bir şey değildi. Yıllar sonra "dinler arası diyalog" meyânında dinî hükümlerin birbirine yaklaştırılması gündeme geldi. Madem ki, insanlar arasındaki din farklılığı dünya barışını tehdit eden başlıca sebepti, öyleyse dinler arası yakınlaşma sayesinde dünya barışı temin edilebilirdi. İşte çok ulvî maksadlara dayandığı intibaı verilen, arkasında ise tamamen pragmatik esasların yattığı sezilen bu çalışmalar da, dinler ve dinlerin getirdiği hükümlerin araştırılmasını ve bilinmesini önemli hale getirdi. Dinler arası diyalog ne demektir? Dinler arası yakınlaşma olur mu? Bunun dünya barışına faydası var mıdır? Bütün bunlara tamamen farklı bir disiplin, belki teoloji veya sosyoloji cevap verebilecektir.

Yeni yetişirken okuduğum kitapların arasında Kitâb-ı Mukaddes de vardı. Burada anlatılan hâdise ve vaz'edilen hükümlerden bazılarının, İslâm dinine âit kaynaklarda da benzer bir şekilde zikredilmesi alâkamı çekmişti. Yıllar sonra hukuk fakültesinde İslâm hukuku dersi verirken Kitâb-ı Mukaddes'i tekrar okudum. Bu sefer, daha önce dik-

katimi çekmeyen pek çok husus da gözüme çarptı. Bu bilgilerin İslam hukukunun kaynakları bakımından çok önemli olduğunu; hatta bunun yalnız hukuk tarihi değil, hukuk felsefesi bakımından da bir hayli değer taşıdığını gördüm. Dinler tarihini tedkik, bir bakıma insanlık tarihi demekti ve hukukun temelini ilk insanın yaradılışına, hatta daha öncesine kadar götürmeye imkan veriyordu. Buna göre daha ilk insan yaratılmadan evvel hukuk kâideleri yaratılmıştı. İnsanın yaradılışı da bu kâidelerin tatbikata dökülüşü demekti.

Bu bakımdan bende çok merak uyandıran bu konunun, başkalarının da ilgisini çekeceğini düşünerek elinizdeki kitabı kaleme aldım. Çok etraflı kaynaklara ulaşmayı gerektiren mevzu hakkında elde edebildiğim bilgileri meraklılarıyla paylaşmayı istedim. Bu, nihayet benim elimden gelebilendir. Noksanlarım ve hatâlarım için okuyucuların engin müsâmahasına sığınıyorum.

Doç. Dr. Ekrem Buğra Ekinci
İstanbul-2003

GİRİŞ

İslâm Hukukunun Delilleri

İslâm hukuku ilahî menşeli bir hukuk sistemidir ve hükümleri müctehid denilen hukukçular tarafından kitap, sünnet, icma ve kıyas denilen dört ana kaynaktan çıkarılmaktadır. Kitap, Allah tarafından Hazret-i Muhammed'e indirildiğine inanılan Kur'an'dır. Hukuk kaynağı olarak kitaptan sonra ikinci sırada gelen sünnet ise Hazret-i Muhammed'in belli konulardaki söz, davranış veya tasvipleri demektir. Sünnet bağlayıcılığını kitaptan alır. İcma, bir devirde yaşayan müctehidlerin bir meselenin çözümü hakkında görüş birliğine varmasıdır. Artık bu görüş birliği, hem o devirde yaşayan ve hem de daha sonra gelecek kimseler için bağlayıcıdır. Kitap ve sünneti müctehid denilen ve belli bir ehliyeti taşıyan hukukçular anlayıp yorumlayarak bunlardan hüküm çıkarabilir. Müctehid bir hukukçu, önüne gelen bir hukukî meselede, kitap, sünnet ve icma'da bir hüküm bulamazsa veya bunlar yeterince açık değilse, bu takdirde benzer bir meselede verilmiş olan çözümü buraya da uygular. Buna kıyas denir. Kıyas yapılırken ayrıca başka bir takım hususlar da göz önünde tutulur ki bunlara hukukun tâlî kaynakları denilir. İstihsan, maslahat, örf ve âdet, Medine halkının ameli, istishab, sahâbî fetvası, zaruret, şerâyi-i sâlife gibi. Hukukçular, nass denilen kitap ve sünneti tefsir ederken ve kıyas ameliyesinde bulunurken iş-

te bu tâlî kaynaklardan da yararlanır. Sözgelişi hukukî bir meseleyi çözerken, o beldede geçerli bir örf ve âdet kuralı varsa kıyası bu yolda yapar. Eski ilahî hukuk sistemlerine âit hükümler de çoğu zaman böyledir. Bunlar ***şerâyi'-i sâlife*** veya ***şerâyi'u men kablenâ*** diye bilinir.

Önde gelen Osmanlı hukukçularından Taşköprüzâde, bir ilimler ansiklopedisi mâhiyetindeki eseri **Mevduâtü'l-Ulûm**'da diyor ki: "Kur'an'daki bilgiler üç kısımdır. Birinci kısım bilgileri Allahdan başka kimse bilmez. Allahın isim ve sıfatları böyledir. İkinci kısım bilgileri yalnız Hazret-i Peygamber ile ayrıca râsih âlimler denilen kimselerin anlayabileceğini yine bizzat Kur'an bildirmektedir. Müteşâbih âyetler böyledir. Üçüncü kısım bilgiler ise Hazret-i Peygamber'e bildirilmiş ve insanlara da bildirmesi emredilmiştir. Bunlar geçmiş insanların hallerini bildiriyorsa kısas, dünya ve âhirette yaratılmış ve yaratılacak olan şeyleri bildiriyorsa ahbârdır. Bunlar da yalnız Peygamberin bildirmesiyle anlaşılır. Üçüncü kısım bilgilerin son dalı ise akıl, tecrübe ve ilim ile anlaşılabilir, ki fen bilgileri ile inanılması ve yapılması gereken şeyler, yani ahkâmdan ibârettir" [1]. Kısas, kıssalar; ahkâm, hükümler demektir [2]. Ahbâr ise haberin çoğulu olup, kâinâtın yaratılışından kıyâmete kadar ve kıyâmetten sonra olmuş ve olacak hâdiseleri bildirir. İslâm hukuku Kur'an'daki ahkâmdan, yani hükümlerden meydana gelmektedir. Ancak derin ilim sahibi hukukçular Kur'an'da geçen ve tarihî hâdiseleri konu alan kıssalardan bile hukukî hükümler çıkarma mahâretini gösterebilmişlerdir. Meselâ Kehf sûresinde, Hazret-i Mûsâ ile Hazret-i Hızır arasında geçtiği anlatılan hâdiseden, yirmiye yakın hukukî hüküm çıkarılmıştır. Bunlar İslâm hukukuna

1- Taşköprüzâde Ahmed: **Mevduâtü'l-Ulûm**, Derseadet 1313, 414-415.

2- Kıssalar hakkında müstakil araştırmalar yapılmış ve bunların İslam ilimlerindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır. Sözgelişi: Said Şimşek: **Kur'an Kıssalarına Giriş**, İstanbul 1993; İdris Şengün: **Kur'an Kıssaları Üzerine**, İzmir 1994.

âit kitaplarda sayılmaktadır. İşte eski şeriatlere âit hükümler çoğunlukla bu kıssalarda nakledilmektedir.

Bilgi Kaynaklarında Şerayi-i Sâlife

Hukukçuların bu kaynaklardan İslâm hukuku hükümlerini elde ediş yollarına ictihad, istinbat denir. Bunlar usûl-i fıkh da denilen İslam hukuk metodolojisinin inceleme sahasına girmektedir. Dolayısıyla konuyla ilgili bilgiler öncelikle metodoloji kitaplarında yer almaktadır Usûl kitaplarından bazısı etraflıca, bazısı da kısa bilgiler vermektedir. Bu da hukukçuların şerâyi-i sâlifenin İslâm hukukundaki yeri hakkındaki bakış açıları nisbetindedir. İslâm hukukunda eski şeriatlerin delil değeri, Şîrâzî (vefatı: 476/1083), Pezdevî (482/1089), Serahsî (483/1090), Âmidî (631/1234) gibi hukukçuların kaleme aldığı nisbeten eski usûl kitablarında sünnet bâbının sonunda anlatılmaktadır. Bunlar, konuya olabildiğince uzun yer ayırmakta; eski şeriatlerin İslâm hukukunda delil kabul edilip edilmeyeceği üzerine farklı görüşleri verip bunların dayandıkları delilleri de zikretmektedir. İmam Gazâlî (505/1111), İslâm hukukunun kaynaklarını ikiye ayırmış; kitap, sünnet, icma ve kıyası aslî deliller; eski şeriatleri de sahâbî kavli, istihsan ve istishabla beraber usûl-i mevhûmeden kabul etmektedir; çünki ilk dördünün delil olma keyfiyeti hukukçular arasında ittifaklıdır; ancak diğerlerininki muhtelefün fihdir, yani ihtilaflıdır. Bu tedkik tarzını, modern yazarların da aynen benimsediği görülmektedir.

Sonraki devirlerde yazılmış hemen hemen bütün usul kitaplarında, eski şeriatlerin delil değeri anlatılırken, bir mezhebin muhtar tuttuğu görüş verilerek, bu hususstaki ihtilâflara fazla değinilmemiş; hatta mümkün olduğunca muhtasar geçilerek, önceki usul kitaplarındaki bilgiler özetlenmiştir. Bu bakımdan ilk devir usul kitaplarından farklıdırlar.

Ancak bunların daha ziyâde medreselerde ders kitabı olarak okutulmak maksadıyla hazırlandığını da unutmamak gerekir. Eski şeriatlerin kaynak değeri, bunlardan sözgelişi İbn Melek'in (801/1399) Menâr şerhinde, İbnü'l-Hümâm'ın (861/1459) Tahrîr'inde ve Molla Hüsrev'in (885/1480) Osmanlı medreselerinde çok tutulan eseri Mir'at'ta sünnet bahsinin sonunda tedkik edilmiştir. Daha sonraki yıllarda yaşamış Hâdimî (1176/1762) ise, Mecâmi' adlı eserinde, yine sünnet bahsinden sonra yer vermiştir. Ancak Hâdimî'nin yaklaşımı daha önceki usulcülerden iki yönden farklıdır. Bir kere Hâdimî, konuyu, ilk usulcüler kadar olmasa bile, Molla Hüsrev ve İbn Melek gibi kendinden hemen önce gelen usulcülere göre daha geniş ele almıştır. İkinci olarak da, daha önce istishab hakkında da bilgi vermesi, O'nun eski şeriatlerin delil değeri ile istishab arasındaki ince münâsebete dikkat çektiğini göstermektedir, ki yeri gelince bunun üzerinde durulacaktır.

Son yıllarda ve modern tarzda yazılmış metodoloji kitaplarında ise, eski şeriatlere nesh bölümünde veya kıyasdan bahsedildikten sonra tâlî deliller başlığı altında yer verilmektedir. Zaten usûl kitapları dışında da konuyla ilgili müstakil araştırma yok denecek kadar azdır. Abdurrahman bin Abdullah ed-Derviş'in Riyad'da 1410 (1989/1990) yılında basılmış bulunan ve basıldığı ülkenin resmî ideolojisini teşkil eden Selefî zihniyetin hususiyetlerini aksettiren **eş-Şerâ'iu's-Sâbıka ve medâ hücciyyetihi fi'ş-Şerâyi'il-İslâmiyye** adlı eseri zikre değer bir çalışmadır. Bir de, Fransa'da yaşamış ve hayatını Amerika'da tamamlamış Hind asıllı yazar Muhammed Hamidullah'ın, tercümesi Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Dergisi'nde yayınlanan **"İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yâhut Gayr-ı İslâmî Menşeli Rivâyetler"** (1977) ve **"İslâm Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes"** (1979) adlı iki makalesi de kayda değer. Ayrıca bu konuda Ali Osman Ateş'in 1989 yılında İzmir İlâhiyat

Fakültesi'nde hazırladığı **Sünnetin Kabul veya Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri** adlı bir doktora tezi ile Ömer Faruk Altıntaş'ın Samsun İlahiyat Fakültesi'nde 1994 tarihinde hazırladığı **Geçmiş Şeriatların İslam Hukukunda Kaynak Değeri** adlı bir yüksek lisans tezi vardır. Osman Güner'in **"İbrahimî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu"** adlı makalesi de konu açısından önemlidir.

Cessâs'ın, İbnü'l-Arabî'nin, Kurtubî'nin ahkâm tefsirlerinde ilgili her âyet geldikçe, bunun eski şeriatlerin hükmü olduğu ve İslâm hukuku bakımından delil sayılıp sayılamayacağı üzerine bilgi verilmiştir. Bu çalışmada bu tefsirler esas tutulmuştur. Ayrıca Osmanlı ulemâsından Nişancızâde Mehmed Efendi'nin (1031/1622) yazdığı ve vaktiyle çok tutulan Türkçe **Mir'at-ı Kâinât** adlı tarih kitabı, şark usulünde yazılmış olmakla beraber, eski peygamberler ve onların şeriatleri hakkında etraflı bilgiler vermesi, tefsir kitaplarından iktibaslarda bulunması, yer yer mükemmel tahkikler yapması ve de müellifinin hukukçu olması itibariyle değerli ve elverişli bir eserdir. Bu sebeple yeri geldikçe, en çok bu tarih kitabındaki bilgilerden istifâde edilmiştir [3].

3- Mehmed Efendi, Medine kadısı iken 986/1578'de vefat eden Ahmed Efendi'nin oğludur. Uzun yıllar müderrislik yapan Ahmed Efendi, daha ziyade tefsir ilmiyle uğraşmış ve bu vâdide değerli eserler kaleme almıştır. Büyük dedesi Ramazanzâde Mehmed Efendi (979/1571) Kanunî Sultan Süleyman devri nişancılarından olduğu için bu lâkabla tanınır. Bunun da *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi* diye bilinen muhtasar, ama değerli bir eseri vardır. Bununla, Hazret-i Âdem'den Kanunî Sultan Süleyman'ın sonuna kadar olan peygamberlerle hükümdarların neseblerini bildirdiği *Sebhetü'l-Ahyâr* kitabı Mir'at-ı Kâinat'ın mühim kaynaklarının başında gelir. Nişancızâde, anne tarafından da Nakşibendî tarikatının Anadolu'daki ilk temsilcisi sayılan ve İstanbul-Fatih'te Fevzipaşa caddesi üzerindeki türbesi hâlâ duran Emir Ahmed Buhârî'nin (922/1516) soyundandır. Kabri de babası gibi, sur dışındaki Emir Buhârî dergâhı hazîresindedir. Uzun yıllar müderrislik, Mekke, Yenişehir, (ikişer kere) Üsküdar, Haleb ve Bağdad mollalığı yaptıktan sonra tayin edildiği Edirne kadılığına giderken yolda vefat etmiştir. Hazırlanırken asgarî üçyüz kitaptan istifade edildiği anlaşılan Mir'at-ı Kâinat, vaktiyle çok tanınan, tutulan ve okunan bir tarih kitabıydı. El yazma nüshalarının bolluğu yanısıra, İstanbul'da 1258, 1290 (ve yeni harflerle 1987) yılında basılmıştır. Hukukla alâkalı başka kıymetli eserleri de vardır.

Konu, mukâyeseli hukuk araştırmaları açısından olduğu gibi, hukuk tarihinin gelişimini göstermesi bakımından da önemlidir. Ele alınan hukuk sistemlerinin ortak özelliği ilahî orijinli olmasıdır. Bunlar peygamberler tarafından getirilmiş ve Allah tarafından gönderildiğine inanılan emir ve yasaklardır. Her peygamber, kendisinden önce gelmiş peygamberleri ve getirdikleri hukuk sistemini hak, doğru kabul etmektedir. Bu hukuk sistemleri müşterek orijinleri sebebiyle çoğu zaman benzer özellikler taşırlar. Ancak uzun bir zaman içinde bunlar arasında esaslı farklılık ve değişiklikler meydana gelmiştir. Bu da tarihî hâdiselerin hukuk sistemleri üzerindeki etkisini göstermektedir. Kaldı ki her peygamberin getirdiği hukuk sistemi, öncekilerin aynısı değildir. Yeni bir takım hükümler yanında, önceki hükümleri aynen kabul eden veya değiştiren hükümler söz konusudur. Roma, Çin, İran gibi ileri medeniyetlerde geçerli bulunan hukuk sistemleri ise beşer orijinlidir. Dolayısıyla bunlarla ilahî hukuk sistemleri arasında esaslı farklılıklar vardır. Bunlar hakkında İslâm hukuk kaynaklarında bir bilgi verilmemektedir. Böyle olunca bunlar arasında mukayesenin de metodoloji bakımından pratik bir yararı bulunmamaktadır. Ancak beşerî hukuklarla ilahî hukuk sistemleri arasında mukayeseli araştırmalarda bulunmak hukuk tarihi açısından ilgi çekici ve önemli sonuçlar doğuracaktır.

Bu çalışmada, önce eski şeriatlerden bilhassa Mûsevî ve Îsevî şeriatlerinin doğuşu ve gelişimi üzerine ansiklopedik tarihî bilgiler verilmiş; ardından bu şeriatlerdeki hukukî hükümlerden örnekler zikredilmiştir. Bunun için de **Kitâb-ı Mukaddes** esas alınmıştır. Kitâb-ı Mukaddes'in de, İbrânî, Keldânî ve Yunanca dillerinden yapılmış tercümesinin Kitab-ı Mukaddes şirketince 1958 yılında İstanbul'da bastırılan nüshasına itibar olunmuştur.

Bugün Hıristiyanların kabul edip okuduğu Kitâb-ı

Mukaddes denilen metin iki kısımdan müteşekkildir: Birinci kısım Ahd-i Atîk (Eski Ahid=Old Testament) denilen Tevrat ve buna mülhak kitaplardır. Kitâb-ı Mukaddes'in ikinci kısmında (Ahd-i Cedîd=Yeni Ahid=New Testament) ise Kilise'nin tanıdığı dört İncil ile buna mülhak kitaplar yer alır. Yahûdîler, Kitâb-ı Mukaddes'in tabiatiyle birinci kısmını kabul eder, ikinci kısmı kabul etmezler. Her ne kadar mukayeseli hukukla ilgili görünse bile, bu şeriatlerdeki hukukî hükümleri eksen almadığından dolayı, konuyu iyice dağıtmamak için, Talmud ve diğer hukuk metinlerine başvurmak gereksiz görülmüştür[4]. Kaldı ki Talmud, Tevrat gibi ilahî değil, tamamiyle beşerî bir metindir. Burada üzerinde durulan bu hukuk sistemlerdeki hükümler değil, bunlarla İslâm hukukundaki müessese ve hükümler arasındaki bağlantı ve benzerliklerdir. Bu sistemlerdeki hükümlerle İslâm hukukunun maddî muhtevâ bakımından mukâyesesi başka bir araştırma konusudur. Ancak semâvî dinlere âit hükümlerin benzerliği gerçekten ilgi çekicidir. İslâm hukukundaki hükümlerin bir çoğu, bunların ya benzeri, ya daha gelişmiş şeklidir.

Semâvî dinlerin getirdiği inanç esasları ise istisnâsız birbirinin aynısıdır. Ancak bir hukuk sistemi getirme iddiasında olan her din, kimi zaman birbirine benzer, kimi zaman ise çok farklı amelî esaslar vaz'etmiştir. İslâm hukuku da eski şeriatlerde bulunan çok hüküm ve müesseseyi aynen kabul etmiş; bazılarını ise yürürlükten kaldırdığını beyan etmiştir. Bu da gösteriyor ki her ilahî hukuk sistemi birbirinin bir bakımdan devamıdır; hiç değilse birbiriyle yakından irtibatlıdır.

Burada esas olarak hukukî hükümler üzerinde durulmuştur. Bunlar şeriatlerin sosyal yönü ağır basan hükümle-

4- İbrânî hukukunun Talmud ile aldığı şekle dâir bilgiler, Mahmud Es'ad Bey'in **Tarih-i İlm-i Hukuk** kitabında türkçe olarak özetlenerek verilmektedir. Oraya bakılabilir. İstanbul 1331, 208-221.

ridir. Ancak şeriat, kavram olarak ibâdetleri de içine aldığından, ayrıca klasik kaynaklarda hepsi bir arada ele alındığı için, zaman zaman ibâdete âit hükümlerden de bahsetmek kaçınılmaz olmuştur. Adem Özen'in **Yahudilikte İbadet** adıyla 2001 yılında yayınlanan kitabı bu konuda etraflı ve önemli bilgiler veren Türkçe bir kaynaktır.

Din, Şeriat, Kanun

Genellikle din ile şeriat aynı mânâda kullanılmaktadır, bununla beraber din kavramı biraz daha geniştir. Şeriat (procede), Arapça'da insanı su kaynağına götüren yol, yani yol gösterici demektir. Istılâhî mânâsı ise insanların inanması, yapması ve kaçınması gereken hususların tamamıdır. Kur'an'da bu kelime sık geçmekte ve her milletin mensup olduğu peygambere indirilen özel hükümler kasdedilmektedir. Meselâ bir âyette **"O, dinden hem Nûh'a tavsiye ettiğimizi, hem sana vahy ettiğimizi, hem İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi, dini doğru tutup ayrılığa düşmeyesiniz size şeriat (hukuk düzeni) yaptı"** (Şûrâ: 13) şeklinde geçmektedir. Şerâyi', şeriatin çoğuludur; *şerâyi-i sâlife* öncekilerin şeriatleri demek oluyor. Bu kaynağa ***şerâyi'ü men kablenâ*** da denilmektedir ki bizden öncekilerin şeriatleri demektir. Görülüyor ki şeriat kelimesi ilahî menşeli hukuk sistemleri için kullanılmış bir tâbirdir, beşerî hukuk kuralları için kullanılmaz ve bunlar hukuk tarihimizde daha çok ***kanun*** kelimesi ile tanımlanır [5].

5- Osmanlı hukuk tarihinde genellikle şer' ve kanun beraber kullanılan bir tâbirdir. (Hükümlerde geçen "*..şer'-i şerîfe ve kânûn-ı münîfe mugâyir..*" ifâdesinde olduğu gibi) İşte burada kanun tabiri örfî hukuku ifade ederse de genellikle bu şekilde bir kullanımdan bile kaçınılmıştır. Hatta Sultan II. Mustafa çıkarttığı bir fermanla şer' (şeriat) yanısıra kanun kelimesinin kullanılmasını yasaklayarak, cemiyetin yanlış anlamalarına mahal vermekten kaçınmaya çalışmıştır. Osman Nuri: **Mecelle-i Umûr-ı Belediyye**, İst. 1337, I/567. Bu da kanun ile şer' arasında yürürlük ve bağlayıcılık bakımından bir fark gözetilmeyeceğini ifâde etmektedir. Bununla beraber halk ikisi arasında fark gözetmiş; "şeriatın kesdiği parmak acımaz!" tâbirine mukabil, "padişah yasağı üç gün sürer!", demiştir.

İslâm hukuku, beşerî hükümlere de kendisine aykırı olmamak kaydıyla uygulanma imkânı tanır. Kaldı ki pek çok meselede İslâm hukukunun kural koymadığı, boşluk bıraktığı ve bu boşlukları doldurma yetkisini devlet başkanına verdiği görülmektedir. Devlet başkanının İslâm hukukuna aykırı olmamak kaydıyla getireceği kurallar elbette beşerîdir. Dolayısıyla İslâm hukukunda diğer hukuk sistemlerinin yeri denildiği zaman akla ilahî ve beşerî olmak üzere iki tür hukuk sistemi gelmektedir. Yukarıda da geçtiği üzere -ister İslâm hukukundan önce, isterse sonra ortaya çıkmış olsun- mevcut siyasî otorite tarafından konulan beşerî hukuk kurallarının tatbikinde İslâm hukuku bir mahzur görmemektedir (bu hukukun genel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla). Burada üzerinde durulmak istenen ilahî menşeli hukuk kurallarıdır, bir başka deyişle Hazret-i İbrâhîm, Hazret-i Mûsâ, Hazret-i Îsâ gibi peygamberlere indirildiğine inanılan hukukî prensiplerdir. Acaba İslâm hukukunun geçerli olduğu yer ve zamanlarda bu kuralların uygulanabilirliği nedir? İslâm hukuku bu kuralları tamamen yürürlükten kaldırmış mıdır, yoksa bunlara kısmen veya tamamen uygulanma imkânı tanır mı?

Nesh

Eski şeriatlerin İslâm hukukunda delil olarak değeri denince, öncelikle üzerinde durulması gereken nesh konusudur. Nesh bir hukuk kuralının, kendisinden önceki hukuk kuralını yürürlükten kaldırması demektir. Bu da iki türlü olur ya o hukuk sisteminin içinde veya ayrı hukuk sistemleri arasında. İslâm hukukunda Kur'an âyetleri ve Hazret-i Peygamber'in tatbikatı arasında nesh sözkonusu olmuştur. Sözgelişi bir âyet, daha önce inmiş olan bir âyetin getirdiği hükmü yürürlükten kaldırmaktadır. Hazret-i Peygamber de bazen bir sünnetiyle, daha önceki bir sünnetinin getirdi-

ği tatbikatı yürürlükten kaldırmıştır. Bazen de Kur'an ve sünnet hükümleri yekdiğerinin hükmünü yürürlükten kaldırmıştır. Bu vahy devrinin bir özelliğidir. Kanun koyucunun kendi vaz' etmiş olduğu bir hükmü yürürlükten kaldırarak yerine başka bir hükmü getirebilmesi gayet tabiîdir. Ayrıca Kur'an'da, **"Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek), herhalde daha iyisini veya bedelini getiririz..."** meâlindeki âyet (Bekara: 106) neshe delâlet eder. Kur'an, kendisinden önce gönderilen kitapları ve bunların vaz' eylediği şeriatleri -prensip itibariyle- neshetmiştir. Yahûdîlerden bir grup, bir şeriatin kendisinden önceki şeriatleri neshedeceğini aklen ve sem'an kabul etmezler. Yani, bilgi kaynaklarında böyle bir delil bulunmadığı gibi, aklen de mümkün değildir. Çünki neshi kabul etmek, bir hükmün zamanla değişeceğini Allah'ın bilmediğini kabul etmek demektir ki bu da Allah'a câhillik izâfe etmek olur; şeriat bir tanedir, o da Hazret-i Mûsâ'nın şeriatidir, diyorlar. Halbuki nesh, geçici bir hükmün yürürlük zamanının son bulduğunu beyandan ibârettir. Usûl kitaplarında yazdığına göre, Yahûdîlerden bir grup neshin aklen mümkün olduğunu, ancak sem'an mümkün olmadığını, yani bilgi kaynaklarında böyle bir haberin bulunmadığına inanırlar. Yahûdîlerin bir kısmı da bunu aklen ve sem'an mümkün olduğuna inanırlar. İsevîlere göre de şeriatler arasında nesh mümkündür. Mu'tezile'den Ebû Müslim de neshin hiçbir türlüsünü kabul etmez. Mu'tezile, yukarıda zikredilen âyetin, ancak önceki şeriatlerin hükümlerinin neshedildiğini gösterdiğine inanır; buna da **"Kur'an'a ne önden ve ne de arkadan bâtıl yaklaşamaz, giremez"** meâlindeki âyeti (Fussilet: 42) delil alır. Onlara göre, Kur'an'da neshin mevcudiyetine inanmak, onda bâtılın bulunduğunu isbat etmek demektir [6].

6- Abdülaziz el-Buhârî: **Keşfü'l-Esrâr alâ Usûli İmam Pezdevî**, Kâhire 1307, III/877

Usul kitaplarından anlaşıldığına göre nesh dört türlüdür:

1. Kitabın Kitab ile neshi. Bu da dört türlü olur: **A.** Âyetin hem tilâveti, hem hükmü neshedilir. Eski semavî kitabların neshi böyledir. Ahzâb sûresi önceleri Bekara sûresiyle aynı uzunlukta iken sonradan pekçok âyetinin hem tilâvet ve hem de hüküm itibariyle neshedildiği rivâyet edilir. Eshâbdan Ebu'd-Derdâ Kur'an'da Tevbe sûresinin uzunluğunda bir sûrenin bulunduğunu; fakat sonra nesholunduğunu haber vermektedir. **B.** Âyetin tilâveti değil de hükmü neshedilir. Ölen bir erkeğin hanımı önceleri bir yıl iddet beklerdi (Bekara: 240). Sonra bu hüküm neshedilerek kocası ölen kadınlara, hâmile iseler çocuklarını doğurana kadar; değilseler dört ay on gün iddet beklemeleri emrolunmuştur (Bekara: 234). İffetli kadınlara iftira edip dört şahid getiremeyenlere seksen sopa vurulmasını emreden âyetin hükmü (Bekara: 234) eğer bu kimse koca ise şahid getiremese bile ceza görmeyeceği, ancak evliliğin sona ereceği hususundaki âyetle (Nûr: 3) neshedilmiştir, artık bu nesh koca bakımından olup kısmîdir. **C.** Hükmü bâki kalıp sadece tilâveti neshedilir. Hazret-i Ömer'den rivâyet edilen **"Evli kadın ve erkek zinâ ederse ikisini de Allahdan bir azâb olarak recmedin"** meâlindeki âyet böyledir. Yine yemin keffâretini bildiren âyette (Mâide: 89) geçen ve İbni Mes'ud'a ait mıshafta bulunan peşpeşe anlamındaki *müteteâbiat* kelimesinin de tilâveti mensuh ise de hükmü bâkîdir. **D.** Asıl hüküm neshedilmemekle beraber sıfatı neshedilir. Meselâ âşûre günü orucunun farz oluşu neshedilmiş; ancak hükmü mendub olarak devam etmiştir. Nassa ziyâde de neshdir.

2. Sünnetin Sünnet ile neshi. Hazret-i Peygamber kendisine üç defa içki haddi uygulanan kimsenin bu suçu dördüncü kez işlemesi durumunda öldürüleceğini bildirmiş; ancak sonra bu hükmü tatbik etmemesiyle neshoIun-

duğuna dair icma' meydana gelmiştir. Mut'a nikâhına, yani bir kadınla şâhidsiz, mehrsiz, muayyen bir müddet için ücreti mukabilinde muvakkat evliliğe önceleri cevaz verilmişti; sonradan yine sünnetle yasaklanmıştır. Hazret-i Peygamber önceleri kabir ziyaretini yasaklamıştı. Sonradan buna izin verdiğini açıklamıştır.

3. Sünnetin Kitab ile neshi. Önceleri kıble Kudüs'de bulunan Beyt-i Makdis idi. Sonra bu husus, **"Yüzünü namazda artık Mescid-i Haram'a (Kâ'be'ye) çevir!"** emrinin bulunduğu âyetle (Bekara: 144) neshedilmiştir.

4. Kitabın Sünnet ile neshi. Bu türün misali çok azdır. Zaten hukukçuların bir kısmı da böyle neshi kabul etmezler. Anne ve babaya vasiyette bulunulması emreden âyetin (Bekara: 180) hükmü ***"Vârise vasiyet yoktur!"*** hadîsiyle neshedilmiştir. Yine müellefe-i kulûb denilen müslüman olmayıp da kalbleri İslâmiyete ısındırılacak kimselere zekât verilebileceğini bildiren âyetin (Tevbe: 60) hükmü, ***"Zekâtı müslümanların zenginlerinden al, müslümanların fakirlerine ver!"*** meâlindeki Mu'az hadîsiyle[7] neshedilmiştir. Yine ***"Biz Peygamberler miras bırakmayız, bıraktıklarımız fakirlere sadakadır!"*** hadîsi, miras âyetlerinin (Nisâ: 11) hükmünü Hazret-i Peygamber bakımından (kısmî olarak) neshetmiştir. Hukukçulardan bu tür neshe karşı olanlar, sünnetin bu âyetlerin hükmünü tahsis etttiği kanaatindedir.

Nesh, İslâm hukukçularının üzerinde en çok ihtilaf ettikleri hususlardan birisidir. Nitekim meselâ yukarıdaki taksim Hanefîlere göredir; Şâfi'îler son iki kısım neshi kabul etmezler. Bu ihtilaflar ise daha ziyâde neshin mâhiyeti üzerindedir. Bir kere inanç esaslarında nesh olamaz. Kısas (kıssalar) ve ahbarda da (haberlerde) nesh sözkonusu değil-

7- Buhârî: Zekât 1, 41, Sadaka 1, 63, Mezâlim 9, Meğâzî 60, Tevhid 1; Müslim: İman 31; Tirmizî: Zekât 6; Ebû Dâvud: Zekât 4; Nesâî: Zekât 46.

dir. Nesh ancak hukukî hükümlerde olur. Bununla beraber neshedilmeyeceği açıkça bildirilen hükümlerde de nesh mümkün değildir. Meselâ zinâ iftirâsında bulunan kimselerin şâhidliklerinin ebediyyen kabul edilemeyeceği âyetle (Nûr: 66) ve cihâd hakkındaki hükmün kıyâmete kadar bâki olduğu hadîsle açıkça bildirilmiştir, artık burada nesh mümkün değildir. Neshin geçerli kabul edilebilmesi için nesheden hükmün (nâsih) kitap veya sünnetle sâbit olması gerekir; icma' veya kıyas ile nesh olmaz. Nesh ancak Hazret-i Peygamber'in hayatında sözkonusu olur, yani sadece vahy devrine mahsustur. Bir de, eski şeriatlerde mevcud olduğu bilinen bir hükmün neshedilmesi, yani açıkça yürürlükten kaldırılması durumu vardır. Eski şeriatlerde bulunup da neshedildiği bildirilmeyen hükümler de vardır. İşte esas mesele buradadır. Böyle hükümler İslâm hukukunda delil vasfı taşır mı; taşımaz mı konusu ihtilaflıdır. Bu çalışmada üzerinde durulacak olan da budur.

Umumî kaynaklarda geçen "İslâm hukuku eski şeriatleri neshetmiştir" sözünün mânâsı, bugün elde mevcud olan mukaddes metinlerdeki hükümleri neshettiğidir. Çünki İslâm akâidinde bu metinlerin orijinal metinler olmadığı kabul edilir. Yoksa orijinal metinlerin külliyen neshi sözkonusu değildir. Nitekim bu görüşü ileri sürenler bile eski şeriatlere âit bazı hükümlerin, İslâm hukukunda da muteber olduğunu kabul ederler. Gerçi zaten bu mevzuda ancak İslâm kaynaklarının haber verdiği hükümler değer ifâde ettiği için, bu tesbitin de fazla bir ehemmiyyeti yoktur.

Ehl-i Kitabın Hukukî Otonomileri

Eski ilahî hukuk sistemlerinin delil olup olmayacağı meselesi tabiatiyle İslâm hukukunun daha çok teşekkül devresiyle ilgilidir. İslâm ülkesinde yaşayan gayrımüslimler de esas itibariyle İslâm hukukuna tâbi'dir. Ancak bunla-

ra belli sahalarda kendi hukuklarının uygulanması yönünde imtiyaz tanınabilir ve tarih boyunca da böyle olmuştur. Gayrımüslimler ahvâl-i şahsiyye denilen şahıs, âile ve miras hukuku sahasında kendi ruhanî meclislerine veya kendi dinlerinden hakemlere gidebilirler. Dâvâlarını İslâm mahkemelerine de getirebilirler, ancak bu takdirde uygulanacak hukuk esas itibariyle İslâm hukukudur. Bununla beraber kendi dinlerine göre geçerli olan şarap ve domuz alımsatımları, şâhidsiz, iddetsiz ve mahremleriyle evlilikleri, vasıyetleri İslâm mahkemesince muteber kabul edilir. Bunun dışında kalan hususlarda kendilerine mutlak olarak İslâm hukuku uygulanır, ancak içki içme cezâsı verilmez. İslâm hukukunun kabul etmediği, ama kendi şeriatlerinin izin verdiği evlilikler sebebiyle zinâ suçu işlemiş olmazlar. Kendilerine tatbik edilen cezâlar, Tevrat'ta bildirilmiş olsa bile (recm, kısas gibi), bunlara kendi dinlerinin hükümleriyle hükmedilmiş sayılmaz. Bu hükümler, menşei Tevrat'ta olmasına rağmen artık İslâm hukuku hükmü haline gelmiştir, yürürlük ve etkinliğini bu hukuktan almaktadır. Çünki cezâ hukuku hükümleri, kamu düzenini ilgilendiren hükümlerdir.

BİRİNCİ KISIM

HUKUK SİSTEMLERİ

BEŞERÎ HUKUK SİSTEMLERİ

İran Hukuku

İslâm hukukunun doğduğu devirde dünyada başlıca iki hukuk sistemi daha vardı ki bunlardan birisi İran-Sâsânî, diğeri ise Roma hukuk sistemi idi. İran-Sâsânî hukuku bilhassa devlet teşkilatı bakımından oldukça ileriydi ve Müslümanların divan, vezirlik pek çok müesseseyi bunlardan aldığı söylenir. Vâkıa sözgelişi İran'dan alındığı söylenen vezir kelimesi Kur'an'da neredeyse aynı mânâda geçmektedir. Bir müessesenin başka bir hukuk sisteminde de olması, hatta daha eski bir geçmişe sahip bulunması, bunun mutlaka oradan alındığı mânâsına gelmez. Hukuk sistemleri arasında hele komşu hukuk sistemleri arasında benzerlikler elbette olacaktır. Nitekim müslümanlar İran'ı fethettikten sonra burada câri divan usulünü kendi devlet bünyesine tatbik etmişlerdir. İslâm hukuku bizzat düzenlemediği sahalarda, hukukçulara ve özellikle devlet başkanına maslahat, yani amme menfaati prensibi ışığında yeni kâideler koyabilme imkanını vermiştir. Kaldı ki Sâsânî hukuku tam mânâsıyla incelenmiş de değildir. İran ile Bizans arasında o devirde bir takım münâsebetler vardı. Nitekim bazı hukukî hüküm ve daha çok kamu hukuku müesseseleri benzeşmektedir. Ancak bunlardan hangisinin İran'dan, hangisinin Bizans'dan diğerine geçtiği de bilinmemektedir. Maamâfih klasik İslâm müellifleri, İslâm kamu hukuku müesseseleri üzerinde Bizans nüfuzunu kabul etmemekle beraber tarih-

çi ve müsteşrikler genellikle yalnızca kamu hukuku sahasında Sâsânî nüfuzundan bahseder, ancak fakihler, yani İslâm hukukçuları bunu dahi kabul etmezler [8].

Roma Hukuku

İslâm hukuku ile benzerliği üzerinde en çok durulmuş olan hukuk sistemi Roma hukukudur. Bilhassa müsteşrikler, İslâm hukukunun Roma hukukundan muktebes bir hukuk sistemi olduğunu iddia etmiş ve bu kanaat bir zaman oldukça yayılmıştır. İslâmiyetin ortaya çıkışında Suriye ve Mısır Romalıların elindeydi ve müslümanlar bunlarla komşu olmuşlardı. Buralarda ise Roma hukuku tatbik olunmaktaydı. İşte bir kısım yazarlara göre İslâm hukuku Roma hukukuna dayanmakta olup, İslâm hukukçuları Roma hukukuna göre İslâm hukukuna bir şekil kazandırmışlardır. Öte yandan diğer bir kısım yazarlar ise Roma hukukunun İslâm hukukuna etkisinin söz konusu olmadığını, her şeyden önce Roma hukukunun beşer aklına, İslâm hukukunun ise ilahî vahye dayalı olduğunu savunmuşlardır [9]. Nihayet 1938 yılında Hollanda'nın La Haye şehrinde toplanan Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Konferansı'nda, Kâhire'deki Ezher üniversitesinden katılan iki murahhasın gayretleriyle İslâm hukuku başta Roma hukuku gelmek üzere diğer hukuk sistemlerinden ayrı ve müstakil bir hukuk sistemi olarak kabul edilmiştir [10].

8- M. Fuad Köprülü, **"Fıkıh"**, Ünvan ve Istılahlar, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, İst. 1983, 262-263; Köprülü, **"İslâm Hukuku"**, İslâm Medeniyeti Tarihi, Ank. 1963, 300-301.

9- Bu konudaki ayrıntılı tartışmalar için bkz. Sava Paşa: **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, Trc: Baha Arıkan, Ank. 1955, I/10-12; M. Fuad Köprülü, Fıkıh, 258-262; İslâm Hukuku, 294-299; Hamidullah/Bousquet/Nallino: **İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku**, Trc: K. Kuşçu, İst. 1964, 14-17; Abdülkerim Zeydan: İslâm Hukukuna Giriş, Trc: Ali Şafak, İst. 1985, 125-142.

10- Ömer Nasuhi Bilmen: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İst. 1985, I/325-326; Zeydan, 37.

İLAHÎ HUKUK SİSTEMLERİ

Hukuk Koyucu Olarak Peygamberler

İslâm inancına göre her beldeye, her millete peygamber gönderilmiştir. Bir âyette **"Her ümmet için bir resûl vardır. O resûl geldiği zaman aralarında adaletle hüküm verilir, hiç birine zulm edilmez"** (Yûnus: 47) ve bir başkasında **"Rabbin kendilerine âyetlerimizi okuyan bir peygamberi memleketlerin merkezine göndermedikçe o memleketleri helâk edici değildir"** (Bekara: 59) buyurulmaktadır. Bu peygamberlerden yirmibeş tanesinin adı Kur'an'da geçer. Bunlar: Âdem, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhîm, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsüf, Eyyûb, Lût, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, Dâvud, Süleymân, Yûnüs, İlyâs, Elyesa', Zülkifl, Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed'dir. Kur'an'da isimleri geçen Uzeyr, Lokman ve Zülkarneyn ile Tübba' ve Hızır'ın peygamber veya velî olduğunda ihtilaf vardır. Bu peygamberlerin bir kısmına kitap ve sahîfeler indirilmişti. Bunların bir kısmında sosyal ve fen bilgileri yanında hukukî hükümler de bulunmakta; Zebur gibi bazılarında ise yalnız haber ve nasîhatler yer almaktaydı. Bu sebeple kendilerine kitap veya sahîfeler inen bazı peygamberlerin şeriatleri, kendilerinden önceki bir başka peygamberin şeriatine muvâfık olabiliyordu. Ancak peygamberler Kur'an'da ismi zikredilenlerden ibâret değildir. **"And olsun ki, senden önce birçok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık"** meâlindeki âyet (Ni-

sâ: 164, Mü'min: 78) bunu haber veriyor.

Sayısı yüzyirmidörtbin civarında olduğu rivâyet edilen peygamberlerden üçyüzonüç tanesi ***resûl*** olarak bilinir. Bunlardan en seçkin altı tanesi Kur'an'da ***ulü'l-azm*** diye bildirilen peygamberlerdir, ki bunlar Hazret-i Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, İsâ ve Muhammed'dir. Diğer peygamberlere ise ***nebî*** denir. Resûl ve nebî arasında ne gibi bir farkın bulunduğu ihtilaflıdır. Çoğunlukla kabul edilen görüşe göre, ancak resûller müstakil hukuk sistemi getirmiştir; nebîler ise önceki hukuk sistemlerini te'yiden gönderilmişler, başka bir hukuk sistemi kurmuş değildirler. Zâten resûller, eski şeriatlerin unutulduğu, mukaddes kitapların tahrif edildiği veya kaybolduğu, inanan insanların çok azaldığı, hatta yok olduğu devrelerde ortaya çıkmışlardır. Bu sebeple eski bir şeriatin devam etmesi mümkün olmaz. Kaldı ki zamanın ve zeminin değişikliği ile yeni bir takım hukukî hükümlerin getirilmesi de gerekir. Halbuki nebî denilen peygamberler yeni bir şeriat getirmez, kendilerinden önce gönderilen bir resûlün şeriatiyle hareket ederler[11].

Acaba aynı zamanda müteaddit peygamberlerin gönderilmesi mümkün müdür? Akâid kitapları buna müsbet cevap veriyor. Nitekim Hazret-i İbrâhîm ile Hazret-i Lût; Hazret-i Şuayb ile Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i Mûsâ ile Hazret-i Hârûn aynı zamanda peygamber idiler. Ancak bunlardan her birisi başka milletleri irşad için gönderilmişlerdir. Hazret-i Şuayb Medyen ve Eyke halkına; Hazret-i Mûsâ ise İsrâil oğullarına gönderilmiştir. Aynı zamanda ve aynı mekânda iki peygamber gönderilmişse, bunlardan biri diğerine tâbi olarak insanları bu dine çağırır. Nitekim Hazret-i Lût Hazret-i İbrâhîm'e, Hazret-i Hârûn Hazret-i Mûsâ'ya tâbiydi ve halkı onların şeriatine çağırarak ir-

11- Kestelli Mustafa Efendi: **Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye**, İst. 1976, 36; Nişancızâde Mehmed Efendi: **Mir'at-ı Kâinât**, İst. 1987, 1/390-391.

şâd ederdi. Nitekim Kur'an'da **"Bunun üzerine O'na (İbrâhîm'e) bir Lût îman etti"** (Ankebut: 26) ifâdesi bunu göstermektedir. Ancak Hazret-i Lût'un hususen Humus taraflarında yaşayanlara gönderildiğini söyleyenler de vardır. Hazret-i Mûsâ, İsrâil oğullarına gönderilmiştir ama, peygamberliği bu kavme münhasır değildir. Tebliği sonra gelenleri de içine almaktadır. Nitekim Kur'an'da müteaddit yerlerde Hazret-i Mûsâ'nın ve Hârûn'un beraberce firavuna ve kavmine tebliğde bulunmakla vazifelendirildiği anlatılmaktadır (Sözgelişi, A'râf: 103; Yûnus 75; Mü'minûn: 45; Neml: 12; Taha: 44; Kasas: 32; Mü'min: 23). Tevrat'ta da böyledir. İslâm inancına göre, Hazret-i Mûsâ; Hazret-i İbrâhîm, Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Muhammed gibi bir resûldür. Müstakil bir din getirmiştir ve bu din bütün insanlığı muhatab alır. Ancak İsrâil oğulları, bu dini kendi kavimlerine mahsus kabul etmişlerdir. Böylece Mûsevîlik, Yahûdîliğe dönüşmüştür.

Hazret-i Mûsâ'nın hitâbeti önceleri fasih değildi. Çünki dilinde rekâket vardı. Tâ ki Medyen dönüşü ilk olarak Tûr dağına çıktığında bu halin gitmesi için Kur'an'da da zikredildiği gibi **"Ya Rabbî! Göğsümü genişlet. İşlerimi kolaylaştır. Dilimdeki ukdeyi, engeli kaldır ki fasîh konuşabileyim. Ehlimden kardeşim Hârûn'u bana bir yardımcı olarak ver. Çünki O'nun lisânı daha fasîhtir"** diye duâ etti (Taha: 25-35, Kasas: 34). Duâsının kabul olunduğunu ve o halden eser kalmadığını yine Kur'an bildirmektedir (Taha: 36). Hazret-i Hârûn'a da vahy gelerek kardeşi Mûsâ'ya yardımcı olması ve vefatından sonra Tevrat hükümlerini yayması emrolundu. Dolayısıyle Hazret-i Hârûn, kardeşi Hazret-i Mûsâ'nın peygamberliği zamanında peygamberlikle vazifelendirildi. Ancak resûl değil, nebî idi. Nitekim Hazret-i Hârûn'a vahy geldiğini gösteren âyetler vardır (Yûnus: 87). İkisinin birden firavuna giderek yumuşaklıkla onu tevhid dinine dâvet etmelerini emreden

âyetten (Taha: 43-44, Kasas: 35) ikisinin de aynı zamanda peygamber olduğu anlaşılmaktadır. Bazıları Hazret-i Mûsâ'dan sonra peygamber olmuştur; böylece aynı zamanda iki peygamberin varlığı söz konusu değildir, derler. Bu da gösteriyor ki Hazret-i Lût ve Hazret-i Hârûn müstakil şeriati olan birer peygamber (resûl) değil; nebi idiler [12].

Kur'an'daki, **"Onlar bir ümmet idiler, gelip geçtiler. Onlara kendi kazandıkları, size de kendi kazandıklarınız. Ve siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz"** meâlindeki âyetler (Bekara: 134, 141) müfessirler tarafından, nasıl geçmiştekilere farz kılınan hükümlerin aynen onların soyuna da farz kılınmasında gariplik yoksa, Hazret-i Muhammed'in de yeni bir hukuk düzeni getirmesi mümkündür, şeklinde tefsir edilmiştir[13]. Ayrıca Hazret-i Îsâ'nın Kur'an'da nakledilen **"Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl etmek üzere gönderildim"** sözü de (Âl-i İmran: 50) buna işâret etmektedir. Hazret-i Îsâ'nın İncil'de geçen ***"Ben şeriatleri ve peygamberleri yıkmaya değil, tamamlamaya geldim"*** (Matta:5, 17-19, Barnabas:38) ve ***"Mûsâ'nın kitabında yazılı olan her şey doğruların doğrusudur"*** (Barnabas: 206) sözleri bu istikâmettedir. Görülü-

12- Bu rekâketin sebebi tefsirlerde ve buradan alarak tarihlerde şöyle anlatılır: Rivâyete göre, firavunun sarayında küçük bir bebekken, firavunun incilerle süslü sakalını yolmuştu. Firavun, "zevâlime sebep olacak bu çocuktur" diye onu öldürtmeye yeltendiğinde hanımı Hazret-i Asiye "çocuktur bilmez" diye engel olmaya çalıştı. Bunun üzerine imtihan için bir tepsi içine ateş ve inci koyarak yanına getirildi. "Ateşi tutarsa çocuktur, inciyi alırsa ölümü hak eder" dedi. Hazret-i Mûsâ elini ateşi almak için uzatınca Hazret-i Cebrâil gelerek elini ateş koru bulunan tarafa çevirdi. Hazret-i Mûsâ ateş korunu alıp ağzına götürüverdi. Firavun zâhire aldanıp vazgeçti. Ancak ateş Hazret-i Mûsâ'nın diline deyip yaktı. Böylece dilinde az bir yara meydana geldi. Bu yara konuşmasına tesir etti. Nişancızâde, I/191. Bu âyetten, insanlara nasihat etmekle vazifeli olanların yumuşak söylemeleri gerektiği hükmü çıkarılmıştır. Halbuki firavun mümin bile değildi.

13- Ebû Bekr el-Cessâs: **Ahkâmü'l-Kur'an**, Nşr: Dârülmushaf Kâhire, I/104.

yor ki, bu değişiklik amelde, yani hukuk sistemindedir, inanç esaslarında bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak amelî esaslardaki neshin de mutlak olup olmadığı tartışmalıdır. İşte üzerinde durulacak olan husus budur.

İslâmiyet, kendisinden önce gönderilmiş bütün ilâhî ve beşerî hukuk sistemlerinin yürürlük zamanının bittiğini haber verme ve hayatın her sahasını düzenleme iddiasıyla gelmiş kâideler bütünüdür. Dolayısıyla bir semâvî dine inansın, inanmasın bütün insanlarca kabul edilmeyi hedefler. ***"Her peygamber, kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise, esmer (arap) olsun, kırmızı (acem) olsun bütün insanlara gönderildim"*** hadîsi[14] de bunu göstermektedir. Bunun için Hazret-i Muhammed'e inananlara *ümmet-i icâbet*; inanmayanlara ise *ümmet-i da'vet* deniliyor.

Eski Şeriatlerin Tarihçesi

İlk Devirler

İslâm inancına göre ilk yaratılan insan ve kendisine peygamberlik verilen zât, Hazret-i Âdem'dir. Hazret-i Âdem'in yaratılışıyla ilgili olarak Kur'an'da anlatılan bir kıssa, İslâm'da devletin mâhiyeti hakkındaki telâkkiyi de göstermektedir. Bir başka deyişle, devlet telâkkisi insanın yaradılışıyla başlıyor. Bu kıssa meâlen şöyle anlatılmaktadır: **"Hatırla ki: Rabbin meleklere, *(Ben yeryüzünde bir halîfe [bana muhatab bir mahlûk, Âdem] yaratacağım)* dedi. Onlar, *(Bizler hamdinle sana tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesad çıkaracak, orada kan dökecek mahlûk mu yaratacaksın?)* dediler. Allah da onlara *(Sizin bilemiyeceğinizi herhalde ben bilirim)* dedi. Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra eşyâyı melek-**

14- Buhârî: Teyemmüm 3, Salât 56, Humus 8; Müslim: Mesâcid 3, (521); Nesâî: Gusl 26, (1, 210-211); Dârimî: Siyer 28; Ahmed bin Hanbel, 1/250, 251, 4/416, 5/145, 148, 162.

lere gösterdi. *(Eğer sözünüzde samimî iseniz bunların isimlerini bana söyleyin)* dedi. Melekler, *(Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzîh eder, kemâl sıfatlar ile tavsif ederiz ki, Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin)* dediler. [Bunun üzerine] *(Ey Âdem! Eşyânın isimlerini meleklere anlat)* dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca, *(Ben size, muhakkak semâvat ve arzda görülmeyenleri [oralardaki sırları] bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?)* dedi." (Bekara: 30-33). Burada melekler, yaratılacak olan mahlûğun bir zaman sonra yer yüzünde fesad çıkaracağını, kan dökeceğini nereden bildiler, denirse; melekler halîfe kelimesinden ötürü böyle düşündüler. Halîfe, devlet başkanı demektir. Yer yüzünde fesad çıkarıp, kan dökenler olacak ki, halîfe lâzım olsun. Çünki halîfe, yer yüzünde düzeni sağlar, fesad çıkarıp kan dökenlere hadlerini bildirir, hak sâhiplerinin hakkını alıp teslim eder, hukuku tatbik eder, kısacası adaleti tecelli ettirir. Halîfe demek, temsilci demektir. Allah'ın halîfesi, Allah'ın temsilcisi demektir. O'nun sıfatlarıyla sıfatlanmış, iradesiyle iradelenmiş, kudretiyle kudretlenmiş, demektir [15].

Hazret-i Âdem önce cennette yaşamış, bilahare eşi Hazret-i Havva ile beraber dünya yüzüne indirilmiştir. Burada kendisine peygamberlik verilmiş ve kendisine on suhuf indirilmiştir. (Suhuf, sahîfenin çoğuludur; sahîfe, forma, küçük kitap, risâle demektir. Bugün bilindiği üzere bir yaprak kâğıdın bir yüzü, demek değildir). Eshâbdan Ebû

15- Muinüddin M. Emin Hirevî: **Meâricü'n-Nübüvve**, Trc: Altıparmak Muhammed Efendi, İst. 1986, 113. Burada "eşyanın isimleri" ifâdesi, çok çeşitli tefsir edilmiştir. Buna göre, buradaki isimlerden maksad, yaradılmış bütün canlı-cansız mahlûkların isimleri; meleklerin isimleri; zürriyetinin isimleri; kıyâmete kadar gelecek canlıların konuşacakları diller; kâinattaki bütün mahlûkların sıfatları, her çeşit ilim ve san'atlardır. Elmalılı Hamdi Yazır: **Hak Dini Kur'an Dili**, İst. 1992, I/266-267; Hirevî, 120, Nişancızâde, I/107.

Zer'in bir sorusuna, Hazret-i Peygamber, ***"Yüz dört kitap indirilmiştir. Bunlardan on sahîfe Âdem'e, elli sahîfe Şit'e, otuz sahîfe İdrîs'e, on sahîfe de İbrâhîm'e inmiştir. Diğer dört tanesi de Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dır"*** şeklinde cevap vermiştir[16]. Bu sahîfelerde ibâdet ve hukukî hükümlerle beraber çeşitli sanatlar, tabiî ilimler, ilaçlarla vs. ilgili faydalı bilgiler de bulunuyordu.

Hazret-i Âdem'in her batında biri kız diğeri erkek olmak üzere ikiz çocukları oldu. Bunlardan her biri kendi batınından olmayan bir diğeri ile evlendi. İki kardeşin evlenmesi Hazret-i Âdem'in şeriatinde câizdi. Zaten başka türlü insan neslinin çoğalması da mümkün değildi. Kaldı ki burada da bir sistem konulmuştu. O da aynı batında doğanların birbiriyle evlenememesiydi. Meşhur Hâbil ile Kâbil ihtilâfı da bundan çıkmıştır. Daha sonra batınlar artıp, insan nesli çoğalınca, bu hüküm Hazret-i Nûh zamanında neshedilmiştir Hazret-i Âdem'den sonra Hazret-i Şit peygamber olmuştur. Kendisine elli sahîfe nâzil olan Hazret-i Şit'in şeriati, Hazret-i Âdem'inkine muvâfıktı. Bu sahîfelerde çeşitli ilim ve san'atlar ile hikmetler bulunmaktaydı.

Daha sonra peygamber olan Hazret-i İdrîs'e de otuz sahîfe inmiştir. O'nun da şeriati Hazret-i Âdem'inkine muvâfıktı. Hazret-i İdrîs, İslâm inancına göre, göğe çıkarılmıştır. Bir rivâyette, Yunanlıların *Hermes* dedikleri budur. Bundan sonra insanlar, tevhid dinini terkederek putlara tapınmağa başladılar. İnsan resmi ve heykeli yapmak ve bunlara hürmet etmek, evvelki dinlerde yasak değildi. Bunun için, -rivâyet olunur ki- çok güzel bir insan olan Hazret-i İdrîs [daha sonra Hazret-i Îsâ'ya yapıldığı gibi] semâya çıkarıldıktan sonra, mü'minler bunun resimlerini, heykellerini yapıp, yükseklere koydular. Karşılarında eğildiler, secde etdiler. Bunları şefâ'atçi, aracı yaparak Allah'dan af diler-

16- Kestelli, 36; Nişancızâde, I/393.

lerdi. Putperestlik, böylece insanlar arasına yayıldı.

Şeriati, eski şeriatleri nesheden ilk peygamber Hazret-i Nûh'dur. Kendisine ayrıca kitap gelmemiştir. İnsanların çoğu Hazret-i Nûh'un dâvetini kabul etmeyince, yeryüzünde tûfan olmuş; ancak Hazret-i Nûh ve O'na inananlar kurtulmuştur. Bu bakımdan Hazret-i Nûh, Hazret-i Âdem'den sonra, yeryüzündeki bütün insanların ikinci atası kabul edilir. Hazret-i Nûh'nn, Sâm, Hâm ve Yâfes adındaki üç oğlu, yeryüzünde farklı yerlere yerleşerek soylarından insanlar çoğalmıştır. İslâm tarihçilerinin ekserisinin görüşüne göre, Sâm, Araplarla İbrânîlerin; Yafes, beyaz ve sarı ırkın; Hâm da siyah ırkın atasıdır. Ortadoğuda yaşayan ve Sâm soyundan Âd kavmine gönderilen Hazret-i Hûd ve yine Sâm soyundan Semûd kavmine gönderilen Sâlih'in şeriatleri de Hazret-i Nûh'un şeriatine muvâfıktı. Hazret-i Sâlih'in kavmine dâveti esnâsında mu'cize olarak gönderilen deve kıssası Kur'an'da anlatılır ve bu devenin sulanmasıyla ilgili hükmü İslâm hukukçuları müşterek mülkün taksiminin nasıl olacağı meselesinde delil almıştır.

Tevrat ve Mûsevî hukukunun gelişimi

İbrânîler

Merkezi Bâbil şehri olan ve Sâmî ırkından Keldânîler, aya, güneşe ve yıldızlara tapınmaktaydılar. Bunları temsil eden çeşitli putlar yapmışlardı. Hazret-i Nûh'un oğlu Sâm'ın neslinden gelen ve tek tanrıya inanan yarı göçebe bir kavme mensup Hazret-i İbrâhîm, kendilerine peygamberliğini tebliğ etmeye başlayınca, O'na inanmadılar ve hayli baskılar neticesi Mısır'a hicrete mecbur ettiler. Hazret-i İbrâhîm bilahare Filistin'e yerleşince, Milâddan önce 2300 yıllarından itibaren, kavmi de gelip burada yurt tuttu. Filistinliler bunlara Ürdün nehrinin karşı tarafından geldikleri için ***İbrânî*** adını vermişti. Heb-ru karşı taraf, Hebrunî

(İbrânî) karşı tarafın adamları mânâsına gelir. Sâm'ın soyundan Eber'in torunları olduğu için, ona nisbeten bu isimle anıldıkları da rivâyet edilmektedir. Hazret-i İbrâhîm'e on sahîfe inmiştir. Kendisinin müstakil bir şeriati vardı. Sünnet (hitan), kurban, silahla cihâd, ganîmet malının taksimi gibi bazı hükümleri, torunu Hazret-i Muhammed tarafından ihyâ ve tatbik edilmiştir. Hazret-i İbrâhîm, Kâ'be'yi yeniden inşâ ettiği gibi; vefat etmeden önce Filistin'in Halîl (Hebron) şehrindeki arâzisini vakfedip mahsûlünden gelen gidenlere ziyâfet verilmesini de vasıyyet etmişti. Bu, tarihin en eski vakıflarından birini kurmuş olan vasıyyet, yakın zamana kadar tatbik edilmekteydi.

İsrâiloğulları

Hazret-i İbrâhîm'in iki oğlundan Hazret-i İsmâil Mekke'ye yerleşmiş; diğeri Hazret-i İshak babasının yanında kalmıştır. Daha babalarının sağlığında Hazret-i İsmâil Hicaz ve Yemen, Hazret-i İshak da Şam havâlisine peygamber olarak gönderilmiştir. Hazret-i İshak'ın oğlu Hazret-i Ya'kûb da dedesinin sağlığında Şam ile Kudüs arasındaki Ken'anîlere peygamber olarak gönderilmiştir. Hazret-i Ya'kûb'un diğer ismi İsrâildir. Bunun için, Hazret-i Ya'kûb'un on iki oğlundan çoğalan insanlara, ***Benî İsrâil***, yani İsrâil oğulları denir. (İsrâil, Allah'ın kulu mânâsına gelmektedir). Artık bu adı alan İbrânî cemiyeti, aynı soydan gelen ferdlerden teşekkül etmeye başlamış; bu on iki kabile dışındakiler zamanla yok olmuşlardır. Hazret-i Ya'kûb'un oğlu Hazret-i Yûsuf zamanında Hazret-i İshak'ın soyundan Hazret-i Eyyûb Şam ahâlisine dâvette bulunmuştur. Daha sonra Filistin'e yakın Medyen ve Eyke ahâlisine yine bu soydan Hazret-i Şuayb gönderilmiştir. Hazret-i Ya'kûb'un oğullarından Hazret-i Yûsuf, başından pek çok mâcerâ geçtikten sonra Mısır'da mâliye nâzırı oldu.

Babası Hazret-i Ya'kûb'u ve kardeşlerini Ken'an diyârından yani Filistin'den Mısır'a getirdi. Böylece, rivâyete göre o zaman yetmişiki kişiden oluşan İsrâil oğulları, Mısır'a yerleşmiş oldular. Hazret-i Yûsuf'un hikâyesi Kur'an'da müstakil bir sûrede anlatılır ve *ahsenü'l-kısas* (kıssaların en güzeli) olduğu bildirilir. İslâm hukukçuları kıssa nev'inden olduğu halde, bu sûreden pekçok hukukî hüküm çıkarmışlardır ki bunlar tabiatiyle eski şeriatlerin hükümleridir.

Filistin'deki Yeni Hayat

İsrâil oğulları dörtyüz yıl kadar yaşadıkları Mısır'da önce rahat bir hayat sürmüş, sonradan büyük bir zulüm ve sıkıntı görmüşler, köleliğe düşmüşlerdi. Onları bu sıkıntılardan kurtaran ve ***Arz-ı Mev'ûd***, yani va'd olunmuş topraklara (Filistin'e) götüren, Hazret-i Mûsâ oldu (M. Ö. 1220). Yolda uzun bir süre geçirdiler. Bu arada Hazret-i Mûsâ, kardeşi Hazret-i Hârûn'u yerine vekîl bırakıp, Tûr dağına gitmiş, orada kendisine Tevrat ve On Emir inmiştir. Bu esnâda İsrâil oğulları altından bir buzağı yapıp ona tapmaya başlamışlar; Hazret-i Mûsâ geri döndüğünde ise pişman olup tevbe ettikleri için *hidâyete gelen* mânâsına Yehûdî diye adlandırılmışlardır. Rivâyete göre nüfusları iki milyona ulaşmıştı. Hazret-i Mûsâ onlarla Lût gölünün güneyine gelmiş, Şeri'a nehri doğusundaki yerleri ele geçirmiştir. Erîha şehri karşısındaki dağa çıkmış, Ken'an ilini uzaktan görmüştür. Yerine Hazret-i Yûşâ'yı bırakıp, bir rivâyete göre, mîlâddan 1605 yıl önce yüzyirmi yaşındayken orada vefat etmiştir. Erîha şehrini, sonra da Kudüs'ü, Hazret-i Yûşâ Amâlika'dan almıştır. Bu tarihten İşmoil peygambere kadar İsrâil oğullarını hâkimler idare etmiştir.

Hazret-i Mûsâ'nın hususiyetlerinden birisi de şudur ki, kendisinden sonra Hazret-i Îsâ'ya kadar İsrâil oğulları'na gelen peygamberler, müstakil bir şeriat getirmeyip,

hep O'nun şeriatiyle hareket etmişlerdir. İlya Peygamber'in küçük kitabı diye bilinen ve Hazret-i Îsâ'nın, Ferisîlere okuduğu kitapta ***"Şimdi Allah'a kulluk için Allah'ın Mûsâ kanalıyla sana verdiği kanuna göre bunları yap"*** sözünden (Barnabas: Bab 145, s: 267) Hazret-i İlya'nın Hazret-i Mûsâ'nın şeriatinde olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Hazret-i İlya, Beni İsrâil peygamberlerindendir ve nebîdir.

İşmoil peygamberden itibaren melikler devri başlamıştır. Hazret-i Dâvud ile oğlu Süleymân, peygamberlikle melikliği uhdelerinde birleştirmişlerdir. M. Ö. 1020'de, Hazret-i Dâvud hükümdar olmuş, Kudüs'ü tekrar ele geçirmiştir. Böylece, İsrâil oğullarının en parlak zamanı başlamıştır. M. Ö. 973'de vefat edince yerine geçen oğlu Hazret-i Süleymân, babasının hazırlattığı yere ünlü Mescid-i Aksâ adındaki mâbedi yaptırdı. Hazret-i Süleymân, içinde Tevrat, On Emir ve diğer emânetler bulunan Tâbût-ı Sekîne'yi, yani mukaddes sandığı, bu mâbedin bir odasına koydurtmuştur. Daha önce on iki kabileye (sıbta) ayrılmış olan İsrâil oğulları, Hazret-i Süleymân'ın ölümünden sonra iki devlete bölündüler. On kabile İsrâil devletini, diğer ikisi Yahûda devletini kurdu. İsrâîl devleti M.Ö. 721 de Âsûrîler, sonra da Yahûda devleti M.Ö. 586 da Bâbilliler tarafından yıkıldı. Âsûrîler Bâbil devletini işgâl etti. 587 de Âsûrî hükümdarı Buhtunnasr Kudüs'ü yakıp yıktı. Yahûdîlerin çoğunu öldürdü, kalanlarını da, Bâbil'e sürdü. Bu karışıklıkta Tevrat nüshaları yakıldı, ortadan kayboldu. Hakikî Tevrat, kırk cüz kadardı. Her cüzde bin sûre, her sûrede bin âyet vardı. Bu muazzam kitap, o esnâda Hazret-i Uzeyr'den başka kimsenin ezberinde değildi. Tevrat'ı Yahûdîler yeniden tâlim ettiler. Zamanla bir çok yerleri unutuldu, değişikliğe uğradı. Muhtelif kimseler, hatırlarında kalan âyetlerini yazarak, Tevrat isminde çeşitli risâleler meydana geldi. Mîlâddan takrîben dörtyüz yıl önce yaşamış olan Ezrâ ismindeki bir haham bunları toplayarak, şimdi eldeki Ahd-i Atîk denilen Tevrat'ı

yazmıştır. İran hükümdarı Şîreveyh, Âsûrîleri yenince (M. Ö. 539), Yahûdîlerin tekrar Kudüs'e dönmelerine izin verdi. Yahûdîler, M.Ö. 520 den sonra Mescid-i Aksâ'yı yeniden tâmir ettiler. Önce Perslerin, sonra da Makedonyalıların idaresi altında yaşadılar. Bu devrede İsrâil oğulları kesif bir Helenizasyona mâruz kalmışlardı. M.Ö. 63 yılında Kudüs, Romalı kumandan Pompeus tarafından alındı. Pompeus, Yahûdîleri dağıttı; şehri ve Mescid-i Aksâ'yı yakıp yıktı. Böylece Yahûdîler, Roma hâkimiyetine girdiler. M.Ö. 20 yılında Romalıların Filistindeki Yahûdî vâlisi Herodes, mâbedi tekrar yaptırdı. Yahûdîler daha sonra, Roma hâkimiyetine baş kaldırdılar. Fakat mîlâdın 66. yılında Romalı kumandan Titus, Kudüs'ü tamamen yakıp yıktı. Şehri virâneye çevirdi. Beyt-i Mukaddes de yandı. Sadece batı duvarı kaldı. Bu duvar, *Ağlama Duvarı* diye bilinir. Titus'un, katliâm ve zulmünden sonra Yahûdîler bölük bölük Filistin'i terk ettiler. Kudüs ve çevresinden kovuldular. Yahûdî esirler, Romalıların emrinde çalıştırılmak üzere, Mısır'a sevk edildiler. Bu seneden itibaren, Yahûdîler dünyanın her yerine yayıldılar.

Tevrat

Yahûdîlerin tatbik ettikleri hukukun esası, Hazret-i Mûsâ'ya vahy olunduğuna inanılan Tevrat'a dayanır. Tevrat, İbrânîce bir kelimedir, öğretmek, şeriat mânâsına gelir. Tevrat, Hazret-i Mûsâ'nın Tûr dağına üç gidişinden ikincisinde **Evâmir-i Aşere** (on emir) ile beraber nâzil olmuştur. Tevrat aslında kırk cüz idi. Her cüz bin sûre ve her sûre bin âyetten mürekkebdi. Şimdi elde bulunan Tevratlarda bu kadar âyet bulunmamaktadır. İslâm inancına göre Tevrat ve İncil sonradan insanlar tarafından değişikliğe uğramıştır. Kaynakların bildirdiğine göre, Tevrat'ın tamamını tarih boyunca sadece Mûsâ, Hârûn, Yûşâ, Uzeyr ve Îsâ peygam-

berler ezberlemişti. Âsur hükümdarı Buhtunnasr'ın Kudüs'ü işgalinden ve Yahûdîleri Bâbil'e sürüşünden (M.Ö. 587) sonra Tevrat unutulmuş, daha sonra Yahûdî din adamları tarafından, hatırlarında kalan kısımlar pek çok ilâvelerle yeniden yazılmış ve bugünki Tevrat meydana gelmiştir. Tevrat (Torah), Yahûdîlerin yazılı hukuk kaynağıdır [17]. Bugün elde bulunan Tevrat nüshalarında üç ayrı kanun mecmuasının varlığı hissedilir. Bunlardaki hukukî hükümlerin de bazısı mükerrerdir, bazılarının arasında tenâkuzlar görülür ve birbirini hükümsüz bırakır. Dolayısıyla bunlar ilk bakışta mütecânis olmayan ve gelişigüzel bir manzara arzeder. Bunları düzeltmeye de kimse cesâret edemediği için, Yahûdî din adamları ve hukukşinaslar bilahare Talmud adında ictihadlar külliyatını meydana getirmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu, işi daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir [18].

Bugün Hıristiyanların da okuduğu ve **Kitab-ı Mukaddes** (Holy Bible) adını verdikleri kitabın ilk kısmı olan **Tanah** (Ahd-i Atîk=Eski Ahid) üç kitaptan oluşur: Tevrat, Neviim (peygamberler) ve Ketubiim (kitaplar). Tevrat da beş kitaptan oluşur: Tekvin, Hurûc (Çıkış), Levililer, Sayılar ve Tesniye. Enteresandır ki Tesniye'de, Hazret-i Mûsâ'nın ihtiyarlığı, yaşı, ölümü, defni ve Yahûdîlerin ona mâtem tuttukları yazılıdır (bab 34). Bu da eldeki Tevrat'ın Hazret-i Mûsâ'dan sonra yazıldığını hatıra getirmektedir [19].

17- Yirminci asrın başlarında Hâmurâbi kanunun bulunuşu ve bu kanunla Tevrat arasındaki benzerlikler, rasyonel düşünen pek çok tarihçiyi Mûsevî hukukunun, aralarında ırk, dil ve vatan birliği bulunan Bâbillilerin Hâmurâbi kanunundan etkilendiği neticesine varmaya itmiştir. Bu konudaki görüşler için bkz. Hamide Topçuoğlu: **Eski İsrâil Hukuku**, Ank. 1948. Hâmurâbi kanununun da büyük ölçüde Sümer hukukunu kaynak ittihaz ettiği bilindiğine göre, Sümer hukukunun İsrâil ve hatta İslâm hukuku etkilediği görüşünde olanlar da vardır. Muazzez İlmiye Çığ: **Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerlerdeki Kökeni**, 2.b, İst. 1996.

18- Topçuoğlu, 12-13.

19- Tevrat metinlerinin Hazret-i Mûsâ'nın yaşadığı M.Ö. 16. asırdan çok sonra,

Tanah için Ahd-i Atîk (=Eski Ahid=Old Testament) tâbirini kullananlar Hıristiyanlardır; tabiîdir ki Yahûdîler bu tâbiri kabul etmezler. Yahûdîlerin çoğunun inanmadıkları bir Tevrat daha vardır ki, buna **Şomranim Tevrat'ı** (=Tora Ha-Şomranim) denir. Buna inananlar (Sâmirîler), yazıcıların Tevrat'a açıklamalar ve ilâveler yapmalarına, hatta harflerini bile değiştirmelerine karşı çıkmışlardır. Yahûdîlerin ellerindeki Tevrat ile Şomranim Tevrat'ı arasında altıbin kadar ihtilaf bulunduğu bildirilmektedir. Öyle ki Sâmirîler Tevrat'ı teşkil eden otuzsekiz kitaptan ancak yedisini kabul ederler [20]. Katoliklerin esas aldıkları Kitab-ı Mukaddes'deki Eski Ahid kısmının birkaç bölümü, Yahûdîler ve Protestan Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddeslerinde yer almaz. Demek ki günümüzde Tevrat'ın üç ayrı nüshası bulunmaktadır: Bunlardan birincisi Yahûdî ve Protestanların kabul ettikleri İbrânîce nüsha; ikincisi Katolik ve Ortodoksların kabul ettikleri Yunanca nüsha ve Sâmirîlerin kabul ettikleri nüsha.

Yahûdîler Filistindeyken Mîlâddan önce birinci asırda, Yunan-Roma hâkimiyeti sırasında, kendi cemaatlerinin Tevrat'a tam uymalarını sağlamak için Yetmişler (Synhedrion/Sanhedrin) Meclisini kurmuşlardır. Bu, Tevrat'ta geçen Rabbin Mûsâya **"Kavmin ihtiyarlarından yetmiş kişiyi bana topla, onları toplanma çadırına getir, orada seninle dursunlar"** meâlindeki emrine (Sayılar 11/16) kadar uzanan bir gelenektir. Yüksek bir dinî ve adlî merci

M. Ö. 7. asırda farklı kimselerce kaleme alındığı; Tevrat'ı meydana getiren bu kitapların M. Ö. 6. asırda tamamlanarak tek bir kitap haline getirildiği kanaati hâkimdir. Topçuoğlu, 11.

20- Sâmirî, Hazret-i Mûsâ Tur dağındayken altından bir buzağı yapıp kavmini buna tapmaya dâvet eden kimsedir. Kur'an'da ismi geçer. Hazret-i Mûsâ cömertlik gibi bazı iyi hasletlerinden ötürü Sâmirî'yi affetmiş; bunun soyundan gelenler Sâmira'ya yerleşmiş ve diğerlerinden farklı bir yol/mezheb tutmuşlardır. Sâmira (Sâmiriyye), Filistin'de Nablus'a yakın bir kasabadır. Sâmirî, bu kasabada yaşayan İbrânîler için kullanılan bir sözdür.

olan Sanhedrin, aramî dilinde meclis, divan mânâsına gelmektedir (=İbrânîcesi *yeşiva*). Bu meclisin başkanına Başkâhin (=hahambaşı) denir [21]. Yahûdî gençlerine dinlerini öğreten ve Tevrat'ı açıklayan din adamlarına *Yazıcılar* denilir. Bunların, Tevrat'a yaptıkları açıklamaların, ilâvelerin bir kısmı, sonradan yazılan Tevratlara karıştığı zannedilmektedir. İncillerde geçen yazıcılar işte bunlardır. Bunların bir diğer görevi de, Yahûdîlerin Tevrat'a uymalarını sağlamaktır. Yahûdî mâbedlerine mukaddes metinlerin yazılı bulunduğu *knesset* adında bir oda bulunurdu. Kullanılamayacak kadar eskiyen metinler imhâ edilemediğinden buralarda saklanırdı [22]. (Knesset kelimesi, Yunanca toplanmak mânâsına sinagog'dan gelir.) Bunlardan bilhassa rutubeti az olan Mısır'dakiler sonraları hukuk tarihi araştırmaları için önemli kaynak teşkil etmiştir. (Türklerin daha çok İbrânîce *havra* demeyi tercih ettikleri bu mâbedlere, Arapların verdikleri *kenîse* adı buradan gelmektedir. Enteresandır ki, bugün İsrâil parlamentosunun adı da *knesset*dir. Bu belki de vaktiyle Yahûdîlerin en yüksek mercii sayılan Senhedrin'in hem dinî, hem siyasî, hem adlî, hem de ilmî bir meclis olmasının tesiriyledir.)

İkinci Hukuk Kaynağı: Talmud

Yahûdî din ve hukukunun bir de sözlü hukuk kaynağı vardır ki bu da **Talmud**'dur (=İbrânîce, inceleme). Hazret-i Mûsâ'nın Tûr-i Sînâ'da Allah'tan işittiğine inanılan ve Hazret-i Hârûn'a, Hazret-i Yûşâ'ya ve Hazret-i Şuayb'ın oğlu olan Eliazar'a bildirdiği hususlar -sözlü kanunlar- nesilden nesile nakledilerek nihâyet Yahûda (Judah ha-Nasi)

21- Sanhedrin'in teşekkülü ve fonksiyonları, Emanuel B. Quint ile Neil S. Hecht'in kaleme aldıkları **Jewish Jurisprudence** adlı kitabın ilk bölümünde diğer hiyerarşik dinî/kazâî müesseselerle beraber teferruatıyla anlatılmaktadır.
22- İslâm dini, böyle metinlerin yakılarak veya ayak basılmayan bir yere gömülerek ya da taş bağlayıp denize atılarak imhâ edilmesini emreder.

adlı bir din adamı tarafından mîlâdın ikinci asrında kırk sene kadar bir çalışmadan sonra bir kitap haline getirilmiştir, buna **Mişna** (=İbrânîce, tekrar) denir. Mîlâdın üçüncü asrında Kudüs'de ve altıncı asrında Bâbil'de Mişna'ya birer şerh yazılmış, bu şerhlere **Gamâra** (=İbrânîce, tamamlayıcı) denilmiştir. Mişna ile beraber bu iki Gamâra, Talmud'u meydana getirir. Talmud da meydana geldiği Gamâra'nın ismine göre Kudüs ve Bâbil Talmud'u olarak adlandırılır. Yahûdîlerin bir kısmı, sözgelişi Rusya'da yaşayan Karaim Yahûdîleri Talmud'u kabul etmezler [23].

Mişna, sözlü emirlerin, kanun haline getirilmiş ilk halidir. Yahûdî inancına göre, Allah Hazret-i Mûsâ'ya Tûr dağında Tevrat'ı (Yazılı emirleri) verdiği gibi, bazı bilgileri, yani sözlü emirleri de söylemiştir. Hazret-i Mûsâ bu bilgileri Hazret-i Hârûn, Hazret-i Yûşâ ve Eliazar'a; bunlar da, kendilerinden sonra gelen peygamberlere bildirmişlerdir. Bu bilgiler, nesilden nesile, hahamlardan hahamlara rivâyet edilmiştir. M. Ö. 538 ve M. S. 70 yıllarında çeşitli Mişnalar yazılmıştır. Bunlara Yahûdî gelenekleri, kanun müesseseleri, hahamların bir konudaki münâzara ve şahsî görüşleri de karıştırılmış; böylece Mişnalar, hahamların görüş ve münâzaralarını ifâde eden kitaplar durumuna gelmiştir. Talmud'un hukukla doğrudan ilgili prensiplerine *halaka* (=İbrânîce, gidiş tarzı, sünnet), Talmud'un hikâye ve efsânelerden teşekkül eden folklorik kısmına da *agada* denir. Hahamların Tevrat'ı tefsir usulüne de *midraş* (=İbrânîce, araştırma) adı verilir. Talmud'da Tevrat'ın yeterince açık olmayan hükümleri izah edilir; birbiriyle tenâkuz içinde görünen yerleri telife çalışılır. Bu bakımdan İslâm âlemindeki tefsirlere benzemektedir.

Yahûdî hahamlarından Akiba, bunları toplamış ve kısımlara ayırmıştır. Talebesi, haham Meir, bunlara ilâveler

23- Mahmud Es'ad, 184-185.

yaparak basitleştirmiştir. Daha sonraki hahamlar bu rivâyetlerin te'lifi ve tasnîfi için çeşitli usul ve şartlar koymuşlardır. Böylece pek çok rivâyet ve kitaplar ortaya çıkmıştır. Nihayet bunlar Mukaddes Yahûda'ya (Judah ha-Nasi) ulaşmıştır. Yahûda, bu karışıklıklara son vermek için, mîlâdın ikinci asrında, bu kitapların en sağlam kabul edilenini yazmıştır. Yahûda, eldeki nüshalardan, bilhassa Meir'in yazdığı nüshadan faydalanarak, kırk yılda bir kitap meydana getirmiştir. Bu kitap, diğerlerini içinde toplayan, en son ve ünlü Mişna olmuştur. Yahûdîlik (Judaism), bir rivâyete göre, bu Mukaddes Yahûda'ya nisbetle verilmiş bir isimdir[24].

Mişna'nın yazılmasına iştirak eden, fikirleri Mişna'da yazılı olan, mîlâdî birinci ve ikinci yüzyılda yaşayan Yahûdî hahamlara Tannaim (muallim) derler. Yahûda, en son muallimlerdendir. Hâkim diye de tanınırlar. Gamârâ'nın toplanmasına iştirak eden hahamlara Amoraim (îzahcılar) derler. Bunlar muallimlerin fikirlerinin yanlışını çıkaramaz, ancak îzah edebilirler. Mîlâddan sonra altıncı ve yedinci asırlarda, Talmud'a şerh ve ilâve yapanlara Saboraim (akıllılar veya münâkaşacılar) denildi. Talmud'u şerh ve tefsir eden hahamlardan, Yahûdî konsillerinin başkanı olanlarına Geonim (fetvâ veren) denir. Konsil başkanı olmayanlara ise Posekim (karar verenler, tercih edenler) denir. Yahûda'dan sonra gelen hahamlar Mişna'ya ilâve ve şerhler yapmışlardır[25]. Mişna'nın dili, kendisinde Yunanca ve Latincenin et-

24- Nitekim, Ca'ferîlik de çoğu kimsenin zannının aksine, İmam Ca'fer Sâdık'a değil; bunların bugün ellerinde bulunan ve esas ittihaz ettikleri hadîs ve fıkıh kitaplarını yazan Ebû Ca'fer Kummî ve Ebû Ca'fer Küleynî'ye nisbetle bu adı almıştır. İmam Ca'fer Sâdık, hiç din kitabı yazmamıştır.

25- İslâm hukukçularının da buna benzer yedili bir derecelendirilmesi vardır: Birinci derecedekiler *mutlak müctehid* olup mukaddes metinleri kendi usullerine göre tefsir edip hüküm çıkartabilenlerdir. Dört mezhebin kurucuları böyledir. İkinci derecedekiler *mezhebde müctehid* dir ve hocaları olan bir öncekilerin usulleriyle mukaddes metinleri tefsir edebilirler. *Meselede müctehid* denilen üçüncü derecedekiler, ilk iki derecedekilerin usullerine göre, bunların bildirmediği meseleler için hüküm çıkarabilir. Dördüncü derecede *eshab-ı tahric*

kisi görülen Yeni İbrânîce (Neo Hebrew)dir.

Mişna'nın yazılmasından maksad, yazılı emir kabul edilen Tevrat'ı tamamlayıcı sözlü emirleri tanıtmaktır. Yahûda'nın yazdığı Mişna'ya almadığı ve diğer hahamların yazdığı Mişnalardaki bilgiler sonradan toplanmış; bunlara İlâveler (Tosefta) denilmiştir.

Mişnalar, Tevratlardan daha basittir. Kelime ve cümle şekilleri onlardan çok farklıdır. Emirler, genel kurallar şeklinde bildirilmiştir. Dikkat çekici misaller verilmiştir. Bazen vâki olmuş hâdiselere rastlanılır. Emirler beyan edilirken, kaynak olarak Tevrat âyetleri verilir. Mişna altı kısımdan müteşekkildir: 1- Zerâim (=Tohumlar. Takdis, takdîme ve ünvanlarla alâkalı), 2- Moed (Mübarek günler, bayram ve oruç günleri gibi), 3- Naşim (=Kadınlar. Âile hukukuyla alâkalı), 4- Nezikin (=Zararlar. Cezâ hukuku ve adliyeyle alâkalı), 5- Kedoşim (=Mukaddes şeyler. Kurbanlar ve mukaddes şeylere karşı işlenen kabahatler), 6- Tehera (=Tahâret. Temizlik ve dinî âyinlerle alâkalı) dir. Bunlar altmışüç risâleye, risâleler de cümlelere taksim edilmiştir.

Gamârâ'ya gelince: Yahûdîlerin Filistin ve Bâbil'de iki önemli dinî mektepleri vardı. Bu mekteplerde, Amoraim (îzahcılar) denilen hahamlar, Mişna'nın mânâsını açıklamağa, tezadları düzeltmeğe, örf ve âdetlere dayanarak verilen hükümlere kaynak aramağa, olmuş veya olmamış, yani teorik meseleler üzerinde hükümler vermeğe çalıştılar. Bâbil'deki hahamların yaptıkları şerhlere Bâbil Gamârâ'sı

---

denilen hukukçular bulunur. Bunlar, bir öncekilerin çıkardığı hükümlerin kısa ve kapalı olanlarını açıklarlar. Beşinci derecedeki hukukçular *eshab-ı tercih* adını alır. Bunlar önceki üç dereceden nakledilen birkaç rivâyetten birisini, delillerin kuvvetine göre tercih ederler. Altıncı derecede *eshab-ı temyiz* bulunur. Bunlar bir mesele hakkında gelen çeşitli haberleri, kuvvetlerine göre sıralayıp yazar. Yedinci derece *mukallid-i mahz* olup, aslında ictihad, tahric ve tercihe ehil kabul edilmemektedir. Ancak bunlar okuduklarını iyi anlamakta ve kitaplarına yazarak başkalarına nakledebilmektedirler. Muhammed Emîn İbn Âbidîn: **Hâşiyetü Reddi'l-Muhtar**. Bulak 1299, I/55.

denildi. Bu Gamârâ, Mişna ile beraber yazıldı. Meydana gelen kitaba Bâbil Talmud'u denildi. Kudüs'deki hahamların yapdıkları şerhlere de, Kudüs Gamârâsı denildi. Bu Gamârâ da Mişna ile berâber yazıldı. Meydana gelen bu kitaba Kudüs Talmud'u denildi. Filistin Gamârâ'sı, bir rivâyete göre mîlâdî üçüncü asırda tamamlandı. Bâbil Gamârâ'sı ise, mîlâdın dördüncü asrında başladı ve altıncı asrında tamamlandı. Gamaralar da İslâm dünyasındaki fıkıh kitaplarına benzemektedir.

Daha sonra, Kudüs ve Bâbil şerhleri ayrılmaksızın Mişna ve bir Gamârâ'ya Talmud denildi. Bâbil Talmud'u, Kudüs Talmud'unun üç misli daha uzundur. Yahûdîler, Bâbil Talmud'unu Kudüs Talmud'undan daha üstün tutarlar. Mişna'nın bir-iki cümlesi, bazen Talmud'da on sahîfe anlatılır. Talmud'un anlaşılması, Mişna'dan daha zordur. Her Yahûdî, din eğitiminin üçte birini Tevrat, üçte birini Mişna, üçte birini de, Talmud'a ayırmak durumundadır. Bunun için kurulan hukuk akademilerinde (gaon) profesörler, yerlere oturmuş sayısı ikibine varan talebeye ders verirler; Talmud'u öğretirlerdi. Sözlü olarak verilen ders, âmâ münâdiler vâsıtasıyla talebeye tekrar edilirdi. Bu bakımdan müslüman üniversitelerindeki hukuk fakülteleriyle aynı metod tatbik edilmekteydi [26].

Bâbil Talmud'u, ilk defa mîlâdî 1520-1522 de, Kudüs Talmud'u ise, 1523 senesinde Venedik'te basıldı. Bâbil Talmud'u, Almanca ve İngilizceye, Kudüs Talmud'u da, Fransızcaya tercüme edilmiştir. Bâbil Talmud'unun % 30'unu, Kudüs Talmud'unun % 15'ini hikâyeler ve kıssalar teşkil eder. Bu hikâyelere (Hagada) derler. Yahûdî edebiyatının esasını bu hikâyeler oluşturur. Talmud'da Hazret-i Îsâ ve annesi Hazret-i Meryem ile ilgili kötü ifâdeler bulunduğu için Hıristiyanlar bu kitaba şiddetle karşıdırlar;

26- Paul Johnson: **Yahudi Tarihi**, Trc: Filiz Orman, İst. 2000, 178 vd.

hatta Talmud sebebiyle Yahûdîleri ağır takibat altında tutmuşlardır. Ancak 1520'de Papanın izni ile Bâbil Talmud'u, üç sene sonra da Kudüs Talmud'u basılabilmiş, bundan otuz yıl sonra Yahûdîler için felâketler zuhur etmiştir. 9 Eylül 1553 de Roma'da ele geçirilen bütün Talmud nüshaları yakılmıştır. Bu, diğer İtalya şehirlerinde de tatbik edilmiştir. 1554 senesinde Talmud ve diğer İbrânîce kitaplara sansür konulmuştur. 1565 de Papa, Talmud kelimesinin kullanılmasını dahi yasaklamıştır. 1578-1581 seneleri arasında Talmud, Basel şehrinde yeniden basılmıştır. Bu baskıda, bazı risâleler çıkarılmış, Hıristiyanlığı kötüleyen birçok cümleler kaldırılmış, birçok kelimeler de değiştirilmiştir. Bu tarihten sonra, Papalar yine Talmudları toplatmışlardır. Endülüs Emevî Sultanlarının dokuzuncusu İkinci Hakem (ölümü 976), haham Joseph Ben Mases'a emrederek, Talmud'u Arapçaya tercüme ettirmiştir. Okunduktan sonra, müslümanlar arasında öylesine menfî reaksiyon doğurmuştur ki, bu tercümeye (Keseye konan pislik) adı verilmiştir. Ancak esas infiâl Hazret-i Îsâ ve annesi hakkındaki hakâretâmiz ifâdeler sebebiyle, hıristiyanlar arasında doğmuş ve günümüze kadar da antisemitizm cereyanı şeklinde artarak devam etmiştir[27].

Talmud'da, Yahûdî olmayanlar için kullanılan ağır ifâdeler zamanla başka kelimelerle kamufle edilmiş; bu kelimelerin asıllarının ne olduğu da *Talmud Zuhûlleri* adlı kitaplara yazılarak gizlice elden ele dolaşmaya başlamıştır [28]. Aslen Polonya Yahûdîsi olup bugün Kudüs'de yaşayan ve

27- Buradaki bilgiler çoğunlukla, H. Hirsch Graetz'in **History of the Jews,** Félicien Challaye'in **Dinler Tarihi,** Mendell Lewittes'in **Jewish Law** ve Paul Johnson'un **Yahudi Tarihi** adlı kitaplarından, **Encylopaedia of Religions and Ethics**'in (ed. James Hastings, 12 cild, Edinburgh, 1980) ilgili maddelerinden ve Nişancızâde'nin **Mir'at-ı Kâinat** adlı tarihinden alınmıştır. Ayrıca, İsrailde neşredilen 17 cildlik **Encyclopaedia Judaica**, Yahûdîlikle ilgili mefhumlar için sık müracaat edilen önemli bir kaynak olmuştur.

28- Israel Shahak: **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, Trc. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2002, 53-54.

İsrâil hükümetinin totaliter tavırlarını şiddetle tenkid etmesiyle tanınan Profesör Israel Shahak, Moses Hadas'dan alarak, "Talmud bilginlerince kurulmuş olan klasik Yahûdîliğin kaynağının Platon etkisine dayandığını ve özellikle de Platon'da görülen Sparta imajına yaslandığını" söylemektedir[29]. Talmud öylesine aşırı dogmatik hükümlerle doludur ki, bunları bertaraf etmeden zamanın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bir takım hîleler ihdâs edilmiştir. Bunlar İslâm hukukundaki hukukî çârelere benzer. Şu kadar ki, İslâm hukukundakiler, hukuk kâidelerini bertaraf etmemek için tatbik olunur; Yahûdîliktekilerde ise tam tersine, hukuk prensiplerinin aşırı dogmatikliğini bertaraf etme maksadı vardır. Sebt yasağından kaçınmak için Yahûdî olmayan Sebt işçisi (Sabbath-goy) tutmak ve kendilerine yasak olan işleri ona yaptırmak; yedi yıl sonunda nadasa bırakılması Tevrat'ın emri olan tarlaları muvâzaa ile birisine satıp tekrar geri almak gibi[30]. Kur'an'da da Yahûdîlerin Sebt yasağını ihlâl etmek için ittihâz ettikleri hîlelerden bahsedilir. Kur'an'ın Ehl-i Sebt (=cumartesi ehli) diye andığı bu topluluk deniz kıyısında bir kasabada oturmaktaydılar. Allah onları imtihan ederek cumartesi günleri, diğer zamanlardan daha çok balık gönderiyordu. Bunlar cumadan denize ağ sermek ve pazar günü toplamak suretiyle Sebt yasağını delmeye yeltenmişler; ancak Rableri bundan râzı olmayarak onları maymun hâline meshetmişti. (A'râf:163-166).

Zebur

Hazret-i Mûsâ'dan sonra, İsrâil oğullarından Hazret-i Dâvud'a indirilen ve yüzelli âyetten müteşekkil Zebur'da elli âyet Beni İsrâil'e Bâbillilerden gelecek sıkıntıları, elli âyet Romalılardan gelecek sıkıntıları haber vermekte, elli

29- Shahak, 36.
30- Shahak, 82 vd.

âyet de va'z ve nasihat ihtivâ etmekteydi. Zebur'da şeriate âit hükümler yoktu [31].

Yahûdî Hukukçular

Hazret-i Hârûn'dan önce din adamları sınıfı yoktu. Âile reisleri âyinleri icrâ ederdi. Hazret-i Hârûn, Yahûdî din adamları sınıfının atası sayılır. Levi, Hazret-i Ya'kûb'un üçüncü oğlu ve Levililer kabilesinin de atasıdır. Böylece Levililer İsrâil oğullarının oniki kabilesinden biridir. Tevrat'ın bir bölümünün başlığı Levililer'dir. Hazret-i Dâvud'a gelinceye kadar Benî İsrâil peygamberleri (bu arada Hazret-i Mûsâ, ve Hârûn) hep Levi soyundandı. Hazret-i Dâvud ve Süleymân'dan sonra gelen, Hazkiya, İlyas, İşmoil, Şa'ya, Ermiyâ, Uzeyr, Danyâl, Zekeriyyâ, Yahyâ gibi peygamberler de yine Hazret-i Hârûn soyundan, dolayısıyla Levililerdendi. Yahûdîlerde mâbedlerin hizmetine bakan din adamları (Eski Ahid'deki ismiyle kohen/kâhinler, İslâm geleneğindeki tâbirle hahamlar) hep Levililerdendir. Bunların toprakları olmadığı için, diğer kabileler bunların ihtiyaçlarını karşılarlardı. Vergiden muaftılar. Başkâhin, Levililerin eşrafından seçilirdi. Zamanla Kudüs Yahûdî dininin merkezi durumuna gelince, râhiblik görevi bizzat Hazret-i Hârûn soyundan gelenlere inhisar etti; diğer Levililer ise daha alt seviyede din adamı olarak kaldılar. Mîlâddan önce birinci asırda Sanhedrin'in kuruluşuyla hahamlık müessesesi ortaya çıkmıştır. Bunlar kâhinlerden farklı olarak din talimiyle, dinî metinlerin tefsiriyle meşgul olurlardı. Zamanla kâhinlerin yerini almışlardır. Aşkenazlar haham yerine *rabi* tâbirini kullanırlar [32].

31- Nişancızâde, I/249.
32- Özen, 136 vd.

Yahûdî Mezhebleri

İncil'de de haber verildiği üzere Yahûdîler arasında Sadukî, Hasidim, Essenî ve Ferisî gibi aralarında önemli itikadî, amelî ve siyasî farklar bulunan mezheb/tarikatler vardı[33]. Yahûdîler arasındaki ilk bölünme Hazret-i Dâvud zamanında Kudüs'e mâbed yapılmasına karşı çıkan kuzeylilerin kurduğu Rahabîlerle başladı[34]. Büyük İskender'den sonra bölgeye hâkim olan Selefkîlerin, Yahûdîleri Elen kültürüne bağlamaya çalışmalarına karşı çıkan ve Makabi adında soylu bir Yahûdînin liderlik ettiği ayaklanmadan (Mîlâddan önce 167) sonra başka mezheb/tarikatler belirmiştir. ***Sadukî*** mezhebinin kurucusu Sadok adında bir kohendir. Daha ziyâde din adamlarının toplanıp bağlandığı bu mezhebde Tevrat ve kohenlerin tefsirleri muteber sayılır; âhiretin ve meleklerin varlığı inkâr edilir. Sadukîler, Filistin'i işgal eden yönetici güçlerle her zaman yakın münasebet içinde olmuş ve Hazret-i Îsâ'ya şiddetle karşı çıkmışlardı. Mîlâddan önce ikinci asırda ortaya çıkan bu mezheb Kudüs ve Mabed yangınından sonra (M.S. 70) kaybolmaya yüz tutmuştur.

Sadukîlerle aynı zamanda ve onlara zıt olarak ortaya çıkan ***Hasidim*** mezhebi, Makabi isyanının ardındaki en büyük güç olan âlimler tarafından kurulmuştur (Hasidim=İbranîce âlimler). Hasidim mezhebinin telâkkilerini ***Ferisîler*** sürdürmüştür (Ferisî=Aramîce peruşim=ayrılmış) Bu mezhebde âhiret inancı vardır ve meleklerin varlığı kabul edilir. Bunlarda dine samimî bağlılık, ağırbaşlı ibâdet, Sebt gününün kudsiyeti gibi geleneklere riâyet vardır. Bunlar Tevrat

33- Hazret-i Muhammed'in ***"Yahûdîler yetmişiki fırkaya ayrıldığı gibi, bir zaman gelecek ki ümmetim de yetmişüç fırkaya ayrılacak. Bunlardan benim ve Eshâbımın yolunda olanların dışındakiler cehenneme gidecek"*** meâlindeki bir hadîsinde de, semâvî dinlerde tarih boyu meydana gelecek heretik cereyanlara işaret vardır. Ebû Dâvud: Sünnet 1, (4597); Tirmizî: İman 18, (2643).

34- Johnson, 64.

dışındaki dinî metinlere de çok itibar etmişlerdir. Din adamlarına münhasır mezheb sayılan Sadukîlerin aksine Ferisîler halk tarafından çok tutulmuş ve bu mezheb rağbet görmüştür. Bu sayede Yahûdî dini din adamlarının kontrolünden çıkarak "demokratikleşmiştir". Bu mezheb sayesinde Yahûdî dini, Hıristiyanlığın aksine ruhbaniyyetin bulunmadığı bir din haline gelmiştir. Nitekim Kudüs'ün ve mabedin yakılmasından sonra Ferisî mezhebi de tarih sahnesinden silinmekle beraber; din adamlarının yerini Ferisîlerin getirdiği ilahiyat telâkkisi aldı ve dinî metinlerin tefsirine verdikleri ehemmiyet sayesinde Yahûdîlik devam edebilme imkânı buldu. Bunlar Mûsevî dininin ibâdetlerin ancak mâbedlerde yapılabileceğini savunan Sadukîlerin aksine, mâbed dışında da ibâdet yapılabileceğini kabul etmekteydiler.

Bir de yine Hasidim mezhebinden çıkma ***Essenîler*** vardır. Başarısızlığa uğrayan Makabi isyanından sonra Suriye'ye müstakil prenslerden müteşekkil ruhanî mahiyette Haşmonean hânedânı hâkim olmuştu (M. Ö. 134). İşte Essenîlik, bunların kurdukları râhiblik kurumuna karşı çıkanlardan meydana gelmiştir. Bunlar Kumran çölüne yerleşmişler ve diğer insanlardan tamamen ayrı bir hayat sürmüşlerdir. Cemaatin bütün malları ortaktı, el emeğiyle geçinirlerdi ve günlük hayatlarını idarecileri tanzim ederdi. Bu yüzden sayıları fazla artmamış; ama çileci telâkkileri ilk Hıristiyanları etkilemiştir. Bunlar da Sadukîlerin aksine Ferisîler gibi âhirete ve ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar; ancak farklı olarak haşri, yani insanların bedenleriyle dirileceğini kabul etmezlerdi. Sebt gününe ve Yahûdî şeriatinin hükümlerine titizlikle uyarlardı. Ekseri mâbed dışında ibâdet ederlerdi. Bu mezhebe girmek, ciddî deneme ve imtihanları geçmeye bağlıydı ve iki sene kadar sürerdi. Essenîler, kendilerini seçkin bir cemaat olarak görür ve İsrâil'in düşmanlarına karşı mücahede edip zafer kazanarak Yahve'nin

sonsuza dek hüküm süreceğine inanırlardı. Bu fırkalar zamanla neredeyse kaybolmuştur.

Şihristânî, zamanında (hicrî VI/mîlâdî XII. asırda) yaşayan Yahûdîlerin birbirine muhalif altı ana fırkaya ayrıldığını; hadiste geçen yetmiş bir fırkanın hep bu fırkalardan çıktığını bildirir [35]. Bu heretik gruplardan birincisi ***Inâniyye*** fırkasıdır. Sebt günü ve dinî bayramlar bakımından diğer Yahûdîlere muhaliflerdir. Kuş, geyik, çekirge ve balık eti yemezler. Hayvanları ensesinden keserler. Hazret-i Îsâ'nın Benî İsrâil'den ve peygamber olmadığını; Mûsâ şeriatine bağlı ve insanları Tevrat'a dâvet eden bir velî olduğunu; İncillerin de ilahî değil; Hazret-i Îsâ'nın hayatını anlatan kitaplar sayılabileceğini söylerler. İkinci fırka, ***İseviyye*** fırkasıdır (tabiatiyle bunların Hazret-i Îsâ ile bir alâkası yoktur; Abbasî halîfesi Mensur zamanında İsfahânlı Ebû Îsâ adında birisi tarafından kurulmuştur). Tevrat'ta bulunan hükümlerin çoğunda Yahûdîlere muhalefet etmişlerdir. Tevrat'ta yenilmesine izin verilen hayvanları, hatta genel olarak hiçbir canlıyı yemez; günde on vakit namaz kılarlar. Üçüncü fırka Hemedan'da doğan ***Muğâribe*** ve dördüncü fırka da ***Burgâniyye (Yuz'âniyye)*** fırkasıdır. Bu dördüncüler üçüncüden ayrılmıştır. Tevrat'ın bir zâhirî (açık) bir de bâtınî (gizli) mânâsı olduğunu ileri sürerek pekçok hükmü inkâr etmişlerdir (Tıpkı müslüman dünyasındaki Bâtınîler

35- Ebu'l-Feth Muhammed Şihristânî: **el-Milel ve'n-Nihâl**, Tahkik: Muhammed Seyyid Geylânî, 2. b, Beyrut 1395/1975; I/215 vd; Nûh bin Mustafa: **Tercüme-i Milel ve Nihal**, Derseadet 1304, 222-224. Aslen Horasanlı olup ömrünün çoğunu Bağdat'ta geçirmiş olan Şihristânî'nin bu eseri, Tâceddin Sübki'nin beyanına göre, dünya milletleri ve dinî fırkalar üzerine yazılmış en mükemmel eserlerden biri kabul edilmektedir. Avrupa dillerine de tercüme edilmiştir. Türkçeye 1070 (1659) yılında Mısır'da vefat eden Nûh bin Mustafa tarafından tercüme edilmiş ve **Tercüme-i Milel ve Nihal** adıyla 1304 tarihinde Derseadet'te Mahmud Bey matbaasında Emâlî kasîdesi şerhi Merahü'l-Meânî kenarında basılmıştır. Bu kitap, -Osmanlı tercüme geleneğine uygun olarak- neredeyse ayrı bir eser hüviyetindedir. Her ikisi de birbirini izah eder hususiyettedir. Bu sebeple aynı zamanda her ikisine de mürâcaat edilmiş; her ikisinden de referans verilmiştir.

gibi). Beşinci Yahûdî fırkası ***Müşkâniyye*** fırkasıdır. Kum nahiyesinde yayılmış olan bu fırkadakiler, Hazret-i Muhammed'in peygamber olduğunu kabul ederler; ancak zaten Ehl-i kitab olan Yahûdîlerin dışındaki insanlara gönderildiğine inanırlar. Altıncı fırkayı ***Sâmirîler*** teşkil eder. Sâmirî, Hazret-i Mûsâ Tur dağındayken altından bir buzağı yapıp kavmini buna tapmaya dâvet eden kimsedir. Kur'an'da ismi geçer. Hazret-i Mûsâ cömertlik gibi bazı iyi hasletlerinden ötürü Sâmirî'yi affetmiş; bunun soyundan gelenler Sâmira'ya yerleşmiş ve diğerlerinden farklı bir yol/mezheb tutmuşlardır. Sâmira (Sâmiriyye), Filistin'de Nablus'a yakın bir kasabadır. Sâmirî, bu kasaba havâlisinde yaşayan İbrânîler için kullanılan bir tâbirdir. Bunların elinde diğer Yahûdîlerden farklı bir Tevrat nüshası vardır; buna Şomranim Tevratı denir. Daha önce de zikredildiği üzere, Sâmirîler, yazıcıların Tevrat'a açıklamalar ve ilâveler yapmalarına, hatta harflerini bile değiştirmelerine karşı çıkmışlardır. Yahûdîlerin ellerindeki Tevrat ile Şomranim Tevrat'ı arasında altıbin kadar ihtilaf bulunduğu bildirilmektedir. Öyle ki Sâmirîler Tevrat'ı teşkil eden otuzsekiz kitaptan ancak yedisini kabul ederler. Sâmirîler Hazret-i Mûsâ, Hârûn ve Yûşâ'dan sonra gelen Benî İsrâil peygamberlerini kabul etmez; hatta Hazret-i Dâvud'a Allah tarafından Mescid-i Aksâ'nın Nablus'a yapılması emrinin geldiğini, ancak bunu dinlemeyerek İlya'ya (Kudüs) yaptırdığını; böylece zâlimlerden olduğunu söylerler. Tahârete (dinî temizlik) diğer yahûdîlerden daha az ihtimam gösterirler. Bunlar da ***Elfâniyye*** ve ***Küsâniyye*** adıyla iki gruba ayrılmıştır.

Kudüs'ün ve mâbedin yakılmasından sonra dünya yüzüne dağılan Yahûdîler, yakın zamana kadar bulundukları ülkenin dil ve kültürünün tesirinde kalarak ayrı birer ictimaî grup teşkil etmişlerdi. ***Aşkenaz*** (=Almanyalı) adıyla tanınan Doğu Avrupa Yahûdîleri, vaktiyle sayıca en çok

olan ve II. Dünya Savaşı'ndaki jenositten de en çok etkilenen bir gruptur. İbranîce, Slavca ve Almanca karışımı *Yidiş* denilen bir dil konuşan bu grubun büyük çoğunluğu bugün İsrail'e göç etmiştir. İspanya Yahûdîleri ise ***Sefarad*** (=İspanyalı) olarak bilinir. Kastilya ve Aragon krallığının tek taç altında birleşip 1492 yılında Endülüs'deki son müslüman devleti olan Beni Ahmer devletini yıkarak hemen tüm İspanya'ya hâkim olmasından sonra burayı terk ederek büyük çoğunluğu Türkiye'ye yerleşmişlerdir. *Ladino* denilen İbranîce-İspanyolca karışımı bir dil konuşurlar. Bugün Yahûdîlerin yarıdan fazlasını teşkil ederler. Anadolu'da bunlardan önce de Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Yahûdîler vardı ve bunlar ***Romanyot*** olarak bilinirdi. Yemen havâlisindeki Yahûdîler de ayrı bir sosyal cemaat teşkil eder. Bu grupların inanç ve ibâdet esaslarında ufak tefek farklılıklar bulunmaktadır. Söz gelişi din adamlarına Sefaradlar *haham*, Aşkenazlar *rabi* derler. Bir de ***Karayit*** veya Karaim ya da Karay olarak bilinen bir grup vardır. Eski Hazar imparatorluğunun kalıntısı ve bir kısmı Türklerle aynı asıldan Yahûdîler, bu mezhebdedir[36]. Bunların diğerlerinden önemli bir farkı vardır; bu da Talmud'u kabul etmeyerek yalnız Tevrat ile amel etmeleridir. (Tevrat dışında, din adamlarınca meydana getirilen dinî mukaddes metinleri de muteber kabul eden geleneğe *rabinik* denir.) Mûsevîlik İsrâiloğullarına has millî bir din halini aldığı için, İsrâil devleti bunları ve Habeşistan'da yaşayan zenci ***Falaşa***lar ile Hindistan Mûsevîlerini Yahûdî olarak kabul etmekte çekingen davranmaktadır[37]. Bir de XVII. asırda mesîhliğini ilân eden Sabatay Zevi'ye bağlı ve çoğunluğu Türkiye ve

36- Bugün Ukrayna (Kırım), Polonya, Türkiye ve Filistin'de birkaç bin Karaim kalmıştır.

37- Sayıları otuz bini bulan ve tamamı İsrail'e taşınan Falaşalar soylarını, Hazret-i Süleyman ile Belkîs'in Kudüs'ten Habeşistan'a giden oğulları Menelik'e nisbet ederler. Bunların Mûsevîliği kabul eden Himyerîlerin veya Yahûdî misyonerlerlerce Mûsevîleştirilmiş yerli halkın ya da Yukarı Mısır'dan Habeşistan'a göçen Yahûdîlerin soyundan geldiğini kabul edenler de vardır.

Arnavutluk'ta yaşayan ***Sabetayistler*** vardır. Ancak Yahûdîler, inanç ve amele dair dinî hükümlerde çok serbest fikirleri olan bu grubu heretik (=bid'at ehli) görmekte ve kendi cemaatlerine kabul etmemektedir.

Gurbetteki Hukukî Hayat

Yeryüzüne dağıldıkları hemen her memlekette Yahûdîlerin adlî ve hukukî otonomileri vardı ve *bet din* denilen kendi mahkemelerinde *dayyan* adı verilen hâkimler tarafından Eski Ahid hükümleri tatbik edilmekteydi[38]. Buna rağmen bulundukları her yerde, bilhassa yabancılarla fâizli muamele yapma serbestisinin verdiği imkânlardan istifadeyle büyük servet edinmeleri, bilhassa Avrupadaki diğer insanlarda büyük bir Yahûdî aleyhdarlığı doğurdu. Yahûdîler her yerde aşağılanmaya ve eziyet görmeye başladılar. Bu da onları bulundukları ülkeye intibak için kendilerini zorlamaya ve din/hukuk prensiplerinde bazı değişiklikler yapmaya itti. Bazıları vaftiz olup Hıristiyanlığı kabul etmiş görünerek hayatlarını devam ettirebildiler.. (İspanya'da bunlara *marrano* deniyordu.) Nitekim Eski Ahid'de yer alan bir menkıbeye göre, Ester, saraydaki amcası Mordekay'ın tavsiyesiyle gerçek dinini düşmanlardan gizlemişti. (Ester 2/20) [39]. Hıristiyanların Papa'sı gibi müşterek bir otoritenin birleştiriciliğinden mahrum oldukları ve hemen her yerde gizli saklı yaşamak zorunda kaldıkları için, gide-

38- Johnson, 150, 167.

39- Enteresandır ki bu âdet Şi'îlerle Yahûdîler arasındaki benzerliklerden birisidir ve bunlar arasında *takıyye* adıyla bugün bile yaşamaktadır. Aynı sosyal şartlar altındaki iki grubun birbirine bu bakımlardan benzemesi gayet tabiîdir. Ancak Yahûdîlikle Şi'îlik arasında başka yönlerden de enteresan benzerlikler vardır. Seyyid Abdülkâdir Geylânî, bu benzerliklere dikkat çekmekte ve bazılarını saymaktadır- Her ikisinde de din adamlığının belli bir âileye mahsus bulunması; Aşure gününün takdisi ve tavşan etinin yenmesinin yasak oluşu gibi. **Ğünyetü't-tâlibîn**, Trc. A. Faruk Meyan, 3. b, İst. 1975, 19 I/138-139. Bunda Şi'îliğin kuruluşunda önemli rol oynayan Abdullah bin Sebe'nin, aslen Yemenli bir Yahûdî olmasının tesiri olsa gerek.

rek dinlerinin hükümlerini gelecek nesillere aynen naklet-mekte zorluk çektiler.

Milâdın onikinci asrında Endülüs'de doğan (1135), bilahare Mısır'a yerleşerek orada Yahûdî cemaatinin reisiy-ken ölen (1204) haham Mûsâ ben Meymun (Maimonides, halkın deyişiyle Rambam), Talmud'u yeniden tefsir etmiş; buradaki bazı tenâkuzları îzaha çalışmış ve bugüne kadar intikal eden Yahûdî ilâhiyatına dâir bilgileri telif etmesiyle tanınmıştır. Dedesi bir Senhedrin reisi olan bu haham, Ya-hûdî hukuk tarihinde bu bakımdan çok ehemmiyetli bir mevki işgal eder[40]. Maamâfih daha M. Ö. ikinci asırda Yu-nan hâkimiyetinin tesiriyle Mûsevîlikte reform teşebbüsle-ri başlamıştı[41]. Bilhassa XVIII. asırdan sonra Yahûdî şeri-ati kademeli olarak mühim değişikliklere uğradı ve zaman-la bilhassa Amerika, Almanya ve Fransa'da yaşayan Yahû-dîler arasında dinlerini reforme etme arzusunu duyan ce-maatler ortaya çıktı. Bu cemaatler, ibâdetlere mahallî dilin sokulması; Sebt gününün Pazar'a kaydırılması; bazı Sebt yasaklarının kaldırılması; sünnetin kaldırılması; eskiden en az on hür erkeğin toplanmasıyla yapılabilen ibâdetler için kadınların da cemaatten sayılması; ibâdet esnâsında erkek ve kadınların başlarını açmalarına izin verilmesi gibi yeni-likler getirdiler[42]. Bu arada, İslâm ülkelerinde yaşayanları daha iyi durumdaydı ve adlî/hukukî otonomilerini sürdüre-bildiler[43]. 1948 yılından sonra Yahûdîler tekrar bir devlete sahip oldular. İsrail devleti, 1950 tarihli *Geri Dönüş Kanu-nu* gereği, Yahûdî bir anneden doğan veya Yahûdîliği kabul eden ve başka bir dine mensup olmayan herkesi vatandaş olarak kabul etmeye başladı[44]. Ancak Birleşmiş Milletler-

40- Johnson, 176 vd.
41- Johnson, 102-103.
42- Johnson, 318 vd.
43- Johnson. 167 vd.
44- Yahûdîlerde neseb anne tarafından yürümektedir. Yani, Yahûdî sayılmak için, Yahûdî bir anneden doğmuş olmak lâzımdır. İbrânîlerin klanlar halinde

ce teokratik hüviyet taşımamak kaydıyle kurulması kabul edilen İsrail'de, Yahûdî şeriatinin prensiplerinin tam mânâsıyla tatbik edilip edilmemesi hususunda ihtilaflar doğdu. Bugün *Mizrahî* ve *Agudist* denilen gruplar İsrail hükûmetini bu şeriatin hükümlerinden uzaklaşmakla itham etmektedir[45]. İsrail devleti, Siyonizmin zaferidir ve dînî olmaktan ziyâde millî bir devlet sayılır. Ancak Yahûdî dini tek bir kavme mahsus olduğu için, bu milliyetçilik oldukça dînî karakter taşır.

Yahûdî Şeriatinin Hususiyeti

Nişancızâde **Mir'at-ı Kâinat** adlı tarihinde diyor ki: "Tefsirlerde yazdığına göre, İsrâil oğulları sert, haşin bir millet olduğu için Hazret-i Mûsâ'nın şeriati de şiddetli ve zordu. Hatta sözgelişi, elbiseden ve insan bedeninden necâset bulaşmış yeri kesmeyince şer'an temiz olmazdı. Günah işleyen uzvu kesmek farzdı. Meselâ yalan söyleyenin dili; zinâ edenin zekeri kesilirdi. Günah işleyen, helâl yiyeceklerden birini kendisine yasaklamak zorundaydı. Cumartesi (Sebt) günü ibâdetten başka bir işle meşgul olmak haramdı. Mâbedden başka yerde namaz kılmak, ibâdet etmek câiz değildi. Kasden ve hatâen adam öldürmede diyet vermek, yahud afvetmek câiz değil, kısas lâzımdı. Hergün elli vakit namaz kılmak, malının dörtte birini zekât vermek farzdı.

---

yaşadıkları göçebe zamanlarda soy anneden yürürdü. Çocukların adını seçme hakkı anneye aitti. Evlenen kadın anne ve babasının yanında oturur, kocası ara sıra yanına gelip giderdi. Tevratta **"insan anasını ve babasını bırakacak, ve karısına yapışacaktır"** diyor (Tekvin 2/24). Yine Tevratta anlatıldığına göre, Hazret-i Ya'kûb dayısının kızıyla evlendikten sonra o memlekette kalmıştı (Tekvin 29.bâb). Hazret-i Mûsâ da Medyenli kaynpederinin yanında oturuyor ve onun sürüsünü güdüyordu (Çıkış 2/21, 3/1). İşte Yahûdîlerde soyun anneden yürümesi, çok eski devirlerden kalma bir nevi mâderşâhî geleneğin yansımasından başka bir şey değildir. İbrânîler, Ya'kûb peygamberden itibaren yavaş yavaş pederşâhî bir düzene geçmiş; ancak -muhtemelen nüfuslarını muhafaza edebilmek için- bu geleneği devam ettirmişlerdir.

45- Johnson, 498 vd.

Hayızlı hanımla aynı yatakta yatmak yasaktı"[46]. Eski şeriatler hususunda müstakil bir çalışması olan Abdurrahman Derviş de, Mûsevîliğin ağır hükümler ihtivâ ettiğini söyleyerek Sebt günü yasaklarını, kadınların temizliği ile alâkalı hükümleri, deve ve tavşan etinin yenilememesini, adam öldürmede diyetin bulunmamasını buna misal veriyor. Öte yandan İsevîliğin de, bu hükümleri hafifleterek son derece müsamahalı hükümler getirdiğine; İslâm hukukunun ise mütevassıt bir yol tâkib ettiğine dikkat çekiyor [47].

Yahûdî Hukuku'nun Menşei

Yahûdî hukukunun menşei ve bunun Hâmurâbi kanunlarıyla olan münâsebeti hakkında bir kitapçık kaleme almış olan Ankara Hukuk Fakültesi hocalarından Hamide Topçuoğlu diyor ki: "Umumî hukuk tarihinde, muayyen bir kültür seviyesinde bulunduğu mâlûm olan bir cemiyetin hukukunda, bu cemiyetin ırkî ve millî vasıflarından mücerred olarak aynı seviyedeki diğer cemiyetlerle, müşterek veya sâbit bazı karakterler tesbit edilebileceği neticesine varılmıştır. Kadim hukuk sistemlerinin birbiriyle mukâyeseli bir şekilde tedkiki, umumiyetle hukuk tarihçilerini benzerliklere varmaya meylettirir" [48]. Bu kanaatte büyük bir doğruluk payı vardır. Bundan dolayıdır ki insanları mizaç ve yaşayış olarak birbirine çok benzeyen Akdeniz hukukları hep biribirinden neş'et eden sistemler olarak kabul edilmiş; İslâm hukukunda Mûsevî, Mûsevî hukukunda da Bâbil etkisi aranmıştır.

İsrâil hukukunun menşei hakkında yapılan bir takım ilmî araştırmalarda başvurulan birinci metod, mukâyese

46- Nişancızâde, 1/682-683.

47- Abdurrahman b. Abdullah ed-Derviş: **eş-Şerâ'iu's-Sâbıka ve medâ hüccıyyetihi fi's-Şerâ'ii'l-İslâmiyye**, Riyad 1410, 165-167.

48- Topçuoğlu, 14-15.

metodu olmuştur. İki hukuk sisteminin hükümleri arasında mukâyeselerde bulunup benzerlikler ortaya konarak Tevrat'ın Hâmurâbi kanunnâmesinden alınma olduğu neticesine varılmıştır [49]. İkinci olarak başvurulan filolojik inceleme ve şekil veya tür bakımından tarihî araştırma metodları ile de, Tevrat hükümlerinin ya kazuistik ya da kesin emir şeklinde olduğu; İsrâil diline yatkın olmayan birincilerin Ken'an hukukundan alınma; ikincilerin de İsrâiloğullarının kendi öz hukuku, bunun da örf adet veya Hazret-i Mûsâ'nın sözleri olduğu neticesine varılmıştır [50].

Mîlâddan önce 21. asırda hazırlanmış olan Hâmurâbi kanunnâmesinin önsözünde, bu hükümlerin Tanrı Marduk tarafından dikte ettirildiği söylenerek kanunnâmeye ilâhî bir menşe temin edilmeye çalışıldığı; böylece Hâmurâbi'nin kendi otoritesini Tanrı'nın tasvibine mazhar ettirmek uyanıklığını gösterdiği görülüyor [51]. Hâmurâbi kanunnâmesi, o zamana kadar mevcud örf-âdet veya iptidâî bir metin halindeki hukuku ıslâh maksadını güden bir tedvin eseridir. Bunun için kâğıt üzerinde kalmaktan öte gidememiştir. Elde de tatbikatına dâir bilgi ve belge yoktur [52].

Hâmurâbi kanunnâmesinin, Tevrat'a örnek teşkil edip etmediği hususunda birbirinden ayrı üç görüş vardır: Birinci görüş: Hâmurâbi kanunu Tevrat'a örneklik etmiştir. Bu hükme de mukâyese metoduyla varılmaktadır. Her iki hukuk sistemindeki hükümler biribirinin aynısıdır, Hâmurâbi kanunu Tevrat'tan önce olduğuna göre, ona örnek teşkil etmiştir[53]. İkinci görüş: Hâmurâbi kanunu ile Tevrat müşterek bir örnekten istifâde etmiştir. Bu örnek de henüz elde olmayan eski bir metindir. Tevrat, Hâmurâbi kanunnâ-

49- Topçuoğlu, 15 vd.
50- Topçuoğlu, 19 vd.
51- Challaye, 114.
52- Topçuoğlu, 32-33.
53- Topçuoğlu, 34.

mesinden seviye itibariyle geridir. Bununla beraber bazı hükümler incelendiğinde, Tevrat'ta her ikisi için müşterek olan iptidâî bir metni ıslâh ruhu hissedilir. Sözgelişi, cezâların şahsîliği prensibi Tevrat'ta benimsenmiştir; ancak Hâmurâbi kanununda yoktur [54]. Üçüncü görüş: Her iki kanunnâme birbirinden tamamen müstakildir. İki cemiyet birbirinden bünye ve seviye itibariyle o kadar farklıdır ki, bu kanunların birbirinden alındığı veya birbirine örneklik ettiği hükmüne varmak hayli güçtür. Sözgelişi Bâbil'de sosyal sınıflar çok güçlüydü; İsrâil'de ise sadece yerli-yabancı ayrımı vardı. Bâbil'de ticaret çok ileriydi; İsrâil'de ticaretten söz etmek mümkün değildi, bunu Ken'anîler yapıyordu. Bâbil'de ziraat ileriydi, yüzlerce kölenin çalıştığı büyük çiftlikler vardı. İsrâil'de böyle büyük çiftlikler olmadığı gibi, arâziyi de sâhibi işlerdi. Kölelerin durumu İsrâil'de daha iyiydi. Âile hukuku hükümleri de çok farklıydı; kadının durumu Bâbil'de daha ileriydi. Öte yandan Tevrat, sâdece hukuk kâidelerinden ibâret olmayıp, bunların yanıbaşında ictimâî ve ahlâkî kâideler de vardı. Bu itibarla Bâbil kanunu tamamen dünyevî, Tevrat ise teokratik mâhiyettedir. Bir arkeolojik kazıda müşterek eski metin (archétype) bulunsa bile; Tevrat'ın bundan Hâmurâbi kanunu vâsıtasıyla değil, müstakilen istifâde ettiği düşünülmelidir [55].

Topçuoğlu, şu neticeye varmıştır ki, mesele henüz münâkaşa edilebilecek olgunluğa gelmemiştir. Vesikalar kıttır. Her iki sistemin de birbirinden müstakil olduğu fikri, diğerlerinden daha fazla hakikate yakın gibi görünmektedir. Hâmurâbi kanununda Sümer kanunlarının tesiri vardır; ancak Sâmî ırkına has sertlik alâmetlerini taşımaktadır; Tevrat ise tamamen Sâmî ruhun hâkim olduğu bir metindir[56].

54- Topçuoğlu, 34-38.
55- Topçuoğlu, 38-44.
56- Topçuoğlu, 45.

Görülüyor ki Hâmurâbi kanunnâmesinden tamamen müstakil olsa bile, Tevrat'ın eski bir metinden istifâde etmiş olabileceği kaziyyesi mevcuddur. Halbuki Tevrat ilâhî olduğu iddiasıyla ortaya konmuş bir metindir. İnsan eliyle tahrîfe uğramış olsa bile. Nitekim Ortadoğu'da eski peygamberlere âit izler çok derindir. Kitapları kaybolsa, sözleri unutulsa bile; bunlardan tek-tük bazılarına, sonraki metinlerde veya halk arasında örf-âdet şeklinde rastlanabilmektedir. Hâmurâbi kanunnâmesinde bunların etkisi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Şu halde hakikî Tevrat, tamamen ilâhî menşeli bir metin olmakla beraber; Hâmurâbi kanununda da beşer irâdesinin yanısıra, ilâhî irâdenin izleri olduğu inkâr edilemez.

Hâmurâbi kanununun da büyük ölçüde Sümer hukukunu kaynak ittihaz ettiği bilindiğine göre [57], Sümer, Bâbil, İsrâil ve hatta İslâm hukuku peşpeşe birbirini etkilemiştir, denilebilir mi? Bu görüşte olanlar vardır [58]. Gerçekten Hâmurâbi kanunnâmesinde ve Tevrat'ta bulunan pek çok hükmün benzerine Sümerlerde de rastlanmaktadır. Muhtemelen Turan asıllı bir kavim olan Sümerler, Mezopotamya'da yaşayan en eski medeniyetlerden birini kurmuşlardı (M. Ö. 3500). Sadece Sümerler değil, onların takipçisi olan Âsûr ve Bâbillilerde de, hatta eski Mısır ve Hititlerde pekçok dinî hikâyeler, Eski Ahid'deki hikâyelere benzemekte ve insanı tabiatiyle ikincilerin birincilerden alınma olduğu kanaatine sürüklemektedir. Bilhassa Yaratılış ve Hazret-i Âdem, Tufan ve Hazret-i Nûh, Hazret-i Yûsuf, Hazret-i Eyyûb ve Danyâl peygamberle ilgili kıssalar, bu eski milletlerde de başka isimlerle ama hemen hemen aynı muhte-

57- Avram Galanti: **Üç Sâmi Vâzı-ı Kanun: Hâmurâbi, Mûsâ, Muhammed**, İst. 1927, 4; Recai Galib Okandan: **Umumi Hukuk Tarihi Dersleri**, İst. 1951, 106.

58- Muazzez İlmiye Çığ: **Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerlerdeki Kökeni**, 2.b, İst. 1996.

vâyla mevcuddur [59]. Gerçi Tevrat'ın eldeki nüshasının Hazret-i Mûsâ'dan çok sonra yazıldığı bir hakikattir. Ancak Yahûdî hukukunun Sümerlerden muktebes olduğunu söylemek de pek kolay değildir. Sümer hukukuna hâkim bulunan prensipler, yukarıda Hâmurâbi kanunnâmesinde olduğu gibi Tevrat'takilerle mukayese edildiğinde benzerlikten çok farklılık ortaya çıkacaktır. Sümerlerden önce de hukuk sistemi vardı. Üstelik Mezopotamya, semâvî dinlere göre insanlık tarihinin başladığı ve büyük peygamberlerin yaşadığı bir bölgedir. Bilindiği kadarıyla, Sümer efsânelerinin yazıldığı tabletlerdeki çivi yazısı onyedinci asırda çözülmeye başlanmış ve ondokuzuncu asrın ortalarında tam mânâsıyla okunabilmiştir. Bu tabletlerin önemli bir kısmının bulunuşu ise yirminci asır başlarıdır. O halde Bâbildeki Yahûdîlerin veya Arabistan Araplarının bu tabletlerden eski Sümer efsânelerini ve hukuk kâidelerini öğrenip bunları Tevrat'a, oradan da Kur'an'a aktardıkları kolayca söylenebilir mi? Yarın Sümerlerden daha eski bir medeniyete âit kalıntılar bulunursa, bunların muhteviyatının da Sümerlerinkine benzediği görülürse, Sümerlere ilham kaynağı olduğuna mı hükmedilecektir? Öyleyse Sümer hukukunun da etkilendiği bir kaynağın bulunması lâzım gelir. Bu, gerek Sümer, gerek Bâbil ve gerekse Yahûdî hukukunun orijinini teşkil eden müşterek bir kaynaktır: O da muhtemelen ilahî vahydir. Nitekim Hâmurâbi kanunnâmesinin önsözünde bu kanunnâmenin ilahî bir menşe'e atfedildiği görülmektedir. Şu kadar ki Sümer ve Bâbil hukukunda beşerî iradenin rolünün daha fazla olduğu söylenebilir. Bu da esaslı farklılıkları izah etmektedir [60].

59- Fred Gladstone Bratton: **Yakın Doğu Mitolojisi**, Trc. Nejat Muallimoğlu, İst. 1995; Johnson, 11 vd.

60- Johnson, Mûsevî şeriati ile muasırı olan hukuk sistemleri arasındaki farkları tesbit etmeye çalışmakta; bu şeriatin diğerlerinden müstakil hukukî hükümler getirdiğini söylemektedir. 35 vd.

İncil ve Hıristiyan hukukunun gelişimi

Hazret-i Îsâ ve Peygamberliği

Kudüs Romalıların hâkimiyetindeyken Hazret-i Îsâ'nın peygamber olarak gönderildiği ve kendisine İbrânî (veya Süryanî) diliyle İncil adındaki mukaddes kitabın indirildiğine inanılır. İncil, Yunanca *inkilyon* kelimesinden Arapçalaşmıştır ve müjde mânâsına gelir. İncil'in parça parça değil, bir defada Hazret-i Îsâ'nın kalbine indirildiği kabul edilmektedir. Bu yüzdendir ki Hazret-i Îsâ'ya **kelimetullah** (Allah'ın kelimesi) denir. Yahûdîler Hazret-i Îsâ'yı kabul etmeyerek Romalılarla bir olup kendisine zarar vermek istemişlerdir [61]. Zaten kendisine çok az kimse inanmıştı ve İncil'i de kendisinden başka ezbere bilen kimse yoktu. Kendisine inananların önde gelenleri olan havârîler [62] Hazret-i Muhammed'in Eshâbının gördüğü fonksiyo-

---

61- İşte Hıristiyanların Yahûdîlere olan tarihî düşmanlığı buradan kaynaklanmaktadır. 1963 tarihinde Yahûdî sempatizanı papa tarafından tertiplenen Vatikan konsilinde alınan kararlardan biri de Romalıların Hazret-i Îsâ'ya revâ gördükleri kötülüklerden, daha sonra ve halen yaşayan Yahûdîlerin mesul tutulamayacağı; Hazret-i Îsâ'nın da Yahûdî cemaatinden gelme bir kişi olduğunun unutulmaması gerektiği yolundaydı.

62- Hazret-i Îsâ'ya inanan ilk on iki kişiye **havârî** denir. Havârî, hâlis niyetli, beyaz elbiseli, çamaşır ağartıcısı gibi mânâlara gelmektedir. Bu da süryânî ve arap dillerinde tam beyaz demek olan *hûr* kelimesinden müştakdır. Havârîler, kendisinden sonra İsevîliği dünyaya yaymak için Hazret-i Îsâ'nın seçtiği kimselerdi. Bunlara Fransızlar *Douze Apotres*, ingilizler *Apostle*, Almanlar *Apostel*, Hıristiyan Araplar ise *Resûller* diyor. Bunların başı **Petrus**'tur (Butrus=St. Pierre). Asıl adı Şem'ûn (Simon) idi. Çok kimselerin bu yeni dine girmelerini sağlamış; Antakya'da büyük bir mâbed yapmıştır. 40 yılında Roma'ya gitmiş; birkaç kere de Kudüs'e gelmiştir. 65 yılında Neron tarafından haça gerilerek idâm edilmiştir. Papaların birincisi sayılmaktadır. Mezarı üzerine Saint Pierre kilisesi vardır. Haziranın yirmidokuzunda yortusu yapılır. Havârîlerin ikincisi **Andreas**'tır (André=İdris). Petrus'un kardeşidir. O da X şeklindeki çarmıha gerilerek öldürüldü. Onbirinci ayın otuzunda yortusu yapılır. Üçüncü havârî **Yuhanna**'dır (Yahyâ=John=Johannes=Jean=Jani=Ohannes). 100 yılında Efes'de ölmüştür. Onikinci ayın yirmiyedisinde yortusu yapılır. Döndüncüsü **Büyük Ya'kub**'dur (James=Jacque). Yuhanna'nın kardeşidir. Temmuzun yirmibeşinde yortusu yapılmaktadır. Beşincisi, **Filip**, Anadolu'da öldü.

nun benzerini sınırlı da olsa icrâ etmeye çalışmışlardır. Ancak sayıca az ve bir devlet desteğinden mahrum oluşları, ayrıca çoğunun okuma yazma dahi bilmemeleri, üstlendikleri misyonu hakkıyla yerine getirebilmelerine engel teşkil etmiştir. Otuzbeş sûreden mürekkep gerçek İncil de ya bu sıralarda ya da mîlâdın dördüncü asrında İznik'de toplanan konsilde kaybolmuştur. Bu konsilde İncil diye bilinen üçyüz kadar kitap arasından Matta, Markos, Luka ve Yuhanna adında dördü seçilerek diğerleri imhâ edilmişti, bu dördü de birbirinden az-çok farklıydı. Bunların dördü de üçüncü şahısların ağzından Hazret-i Îsâ'nın hayatını ve sözlerini nakletmektedir. Bu hâliyle Allah sözlerini hâvî bir mukaddes kitaptan ziyade, İslâm kültüründeki hadîs ve bilhassa siyer kitaplarına benzerler. **Kanonik** (meşru) İnciller diye de bilinen bu dördü dışında kalan İnciller, Hıristiyan dünyasında **apokrif** (mevsuk olmayan, uydurma) olarak kabul edilir. Kanonik İncillerden birbirine çok benzeyen ilk üçü **sinoptik** İncillerdir. Yuhanna İncili bunlardan çok farklıdır.

Mayısın birinci günü yortusu yapılmaktadır. Altıncısı **Toma** (Thomas), İran ve Hind taraflarına gidip, oralarda şehid edilmiş, Urfa'ya getirilmiştir. Son ayın yirmibirinde yortusu yapılır. Barnabas İncilinde bunun ismi yazılı değildir. Yedinci havârî **Bartelemi** (Bartolome), 71 yılında Erzurum'da şehid edildi. Ağustosun yirmidördünde yortusu yapılır. Sekizincisi **Matthias** (Mathias) olup, Hazret-i Îsâ'nın bulunduğu yeri Yahûdîlere haber veren ve onun şekline çevrilerek çarmıha gerilen Yudas İshar Yot (Yehûda) nın yerine, havârîler tarafından havârî seçilmiştir. Habeş ve İran'a gitmiş, 61 de İran'da şehid edilmiştir. Şubatın yirmidördünde yortusu yapılır. Hazret-i Îsâ'dan sekiz sene sonra, ondan işittiklerini yazmış olan Matta (Mettâ=Matthaus=Mattieu) başka olup, havârîlerden değildir ve yortusu eylülün yirmibirindedir. Dokuzuncu havârî, **Küçük Ya'kub**, 62 yılında şehid edildi. Mayısın ilk günü yortusu yapılır. Onunculari **Şem'ûn** (Simon), Hazret-i Meryem'in kızkardeşinin oğludur ve 107 senesinde şehid edilmiştir. Yirmisekiz ekimde yortusu yapılmaktadır. Havârîlerin onbirincisi **Yehûdâ** (Yudas), küçük Ya'kubun kardeşidir. Yirmisekiz ekimde yortusu yapılmaktadır. Onikincileri **Taddeus**'un havârî olduğu Markus'un İncilinde yazılıdır. Luka'nın İncilinde, bunun yerine, Judas Yakobi yazılıdır. Matta'nın İncilinde ise Lebbaus deniliyor. Hazret-i Îsâ'dan gördüklerini ve işittiklerini yazmış olan **Barna**bus, kendisinin oniki havârîden biri olduğunu bildiriyor. Halbuki hıristiyan kaynaklarında bunun yerinde Thomas yazılıdır. Barnabas Kıbrıslıdır. Yortusu 11 Hazirandadır. Mezarı Magosadadır.

Kilise, havârî Barnabas'ın yazdığı ve son yıllarda tekrar meşhur olan İncil'i de apokrif İncillerden saymaktadır. Bu İncil, M. S. 4. yüzyıla kadar şark kiliselerinde, sözgelişi İskenderiye'de bilinir ve okunurdu. Bu tarihten sonra kaybolmuş ve apokrif sayılmıştır. 383 yılında Papa bu İncil'den bir nüsha elde ederek hususî kütüphanesine koymuştur. Papa V. Sixtus, 1585-1590 arasındaki papalık zamanında, arkadaşı Marino'ya bunu İbrânîceden İtalyancaya tercüme ettirmiştir. Prusya kralının müşâviri Gramer, bunu bulup 1713 yılında, Osmanlılarla yaptığı muharebeleri ile meşhur olan, kitap meraklısı Prens Eugene'e hediye etti. Prens, 1736 yılında öldükten iki sene sonra, kitapları Viyana kütüphanesine (Hofbibliyothek) katıldı. Bu el yazması İncil'in, Viyana imparatorluk kütüphanesinde hâlâ durduğu söylenir. Aynı yıllarda, Madrit'te bir İtalyanca nüsha daha bulunmuşsa da, kilise baskısıyla yok edilmiştir. Viyana'daki İncil, 1907'de Oxford'da, Mr&Mrs. Ragg tarafından İngilizceye tercüme edildi. Bu tercümenin birçok nüshaları da, fanatik İngilizler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu nüshadan foto-ofset yolu ile, 1973'de Karaçi-Pakistan'da 2000 nüsha basılmıştır. 250 sahifedir. Bugün ellerde dolaşan Barnabas İncil'i işte bu nüshadan çoğaltılmıştır. Barnabas İncili de, ilâhî kelâmı bildirmekten çok, Hazret-i Îsâ'nın hayat ve sözlerine yer vermek bakımından diğerlerinden pek farklı olmamakla beraber, daha tutarlı ve etraflı bilgiler ihtivâ etmektedir.

Hangi İncil?

İznik konsilinden sonra Hıristiyanların elinde de İncil adıyla, gerçekle ilgisi şüpheli ve İbrânîceden başka dillerde (yani orijinalliğini kaybetmiş) bir kitap dolaşır olmuştur. İncil İbrânîce indirildiği ve Hazret-i Îsâ da bu dili konuştuğu halde bugün eldeki İnciller İncil'in Yunanca ve

Latince tercümelerine dayanır. Gerçek İncil'de emir ve yasaklar çok azdı, daha çok ahlâkî hükümler bildirilmekteydi. Bu sebeple İsevîliği, Hazret-i Mûsâ'nın kurduğu hukuk sistemini neredeyse te'yid eder mâhiyette gören ve müstakil bir hukuk düzeni getirmekten uzak sayanlar vardır. Yahûdîlerden bazıları da (Inâniyye fırkası gibi) bu sebeple Hazret-i Îsâ'nın bir peygamber değil; halkı Tevrat'a dâvet eden, Allah'ın muhlis bir velîsi olduğuna inanırlar [63]. Hazret-i Îsâ'nın -Müslüman inancına göre- göğe kaldırılışı ve gerçek İncil'in kaybolmasından sonra Hıristiyanlık dininin Yunan felsefesinin etkisine girdiği, bir takım pagan ve putperest âdetlerinin ibâdetlere karıştığı, amelî esasların ise Roma hukuku prensiplerine göre düzenlenir olduğu bir gerçektir. Bunların içinde, boşanmanın yasak oluşu gibi, ilk zamanlardan kalma (ancak gerçek ilâhî metinde bulunduğu yine de şüpheli) çok az hüküm girmiştir. Bizans imparatoru Justinianus, Roma hukukunu Hıristiyanlık boyasıyla boyayarak ortaya şeklen yeni bir hukuk sistemi çıkarmıştı. Roma hukuku böylece ilâhî menşeli bir hukukla mezcolunmuş ve bu hukukun bilhassa ahlâkî pek çok hükmünden faydalanmıştır. Sözgelişi kadın-erkek bütün ferdlerin eşitliği, kan hısımlığına dayalı âile, köleleri de insan sayma gibi prensiplerin hep İsevîlikten Roma hukukuna girdiği kabul edilir [64]. Bugün Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes (Holy Bible) dedikleri kitap, hem Ahd-i Atîk adıyla Tevrat ile buna bağlı kitaplar, hem de Ahd-i Cedîd (=New Testament) adıyla dört İncil (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) ile Resûller denilen Hazret-i Îsâ'nın talebelerinin mâcerâ ve mektuplarından teşekkül eder. Yahûdîler tabiatiyle Ahd-i Cedîd'i kabul etmedikleri gibi Ahd-i Atîk ismini de benimsemezler ve buna Tanah derler. Tanah da

63- Şihristânî, I/213: (Osmanlıcası) 220-221.
64- Suat Yıldırım: **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, Ank. 1988, 60-63, 72-80, 91, 104-108, 154-158.

üçe ayrılır: Tevrat (Tora), Peygamberler (Neviim) ve Kitaplar (Ketuviim).

Tarih boyu her peygamberin vefatından bir süre sonra bağlıları azalmış, bunların ellerinde bulunan mukaddes metinler ve peygamber sözleri de çeşitli değişikliklere uğramıştır. Kur'an'da bundan bahsedilirken şöyle deniyor: **"..Onlar (Yahûdîler) kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler), kendilerine ihtar edilen şeylerden bir hisse almayı da unuttular.... «Biz Hıristiyanlarız!» diyenlerden de kesin söz almıştık, ama onlar da kendilerine ihtar edilenlerden (verilen nasihat ve kitaptan) bir hisse almayı unuttular...Ey Ehl-i kitab! Kitap'tan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu meydana çıkaran, çoğunu da açıklamaktan vazgeçen peygamberimiz size geldi.."** (Mâide:13-14-15). Tarihte cömertliğiyle meşhur Hatem-i Tâî'nin oğlu Adiyy, henüz Hıristiyanken, boynunda bir haç olduğu halde Hazret-i Peygamber'in huzuruna geldi. Hazret-i Peygamber ***"Ya Adiyy! Boynundaki haçı at!"*** dedikten sonra Berâe sûresinin **"Onlar (Yahûdî ve Hıristiyanlar) Allah'dan başka bilginlerini ve râhiplerini de kendilerine rab edindiler"** meâlindeki 31. âyetini okudu. Adiyy, *"Ya Resulallah! Onlara ibâdet etmezlerdi"* deyince Hazret-i Peygamber ***"Onlar, Allah'ın helâl kıldığını yasaklar, siz de yasak saymaz mıydınız? Allah'ın yasakladığına helâl derler, siz de helâl saymaz mıydınız?"*** diye cevap verdi [65].

Yahûdîlerin başlarına gelen nice hâdiseler yukarıda da bildirildiği üzere gerçek Tevrat'ın kaybolmasına sebep olmuştu. Hazret-i Îsâ'ya ise zaten çok az kimse inanmıştı ve bunlar da pek okur-yazar olmayan kimselerdi. Romalıların baskısı ve Filistin'de yaşayan Yahûdîlerin kötü niyetleri sebebiyle ilk Hıristiyanlar yıllarca gizli yaşamak zo-

65- Tirmizî: Tefsir-i Sûre-i Berâe 10 (3094); Elmalılı, IV/317-318.

rında kalmıştı. Bundan dolayı giderek gerçek İncil ve Hazret-i Îsâ'nın sözleri unutuldu [66]. Yahûdîler, Hazret-i Îsâ'yı Hazret-i Mûsâ'nın şeriatini değiştirmekle itham ederek kendisine düşman oldular. Eldeki İnciller Hazret-i Îsâ'nın Yahûdî din adamlarıyla yaptığı mücâdele ve münâzaralara çokça yer verir. Gerçekte Yahûdîler de bir mesîh beklemekteydi. Ancak bunun Hazret-i Dâvud soyundan çıkacağına inanmışlardı. Bu sebeple babasız dünyâya gelen Hazret-i Îsâ'yı bu makama yakıştıramadılar. Üstelik onlar kendilerini Roma esaretinden kurtaracak sert ve mücâdeleci

66- Bugün yaygın bir şekilde kullanılan milâdî takvimin Hazret-i Îsâ'nın doğumu ile başladığı kabul ediliyor. Böylece Hazret-i Îsâ ile Hazret-i Muhammed arasında 571 senelik bir zaman vardır. Ancak bazı İslâm tarihçileri, bu arada İmam Gazâlî ve İmam Rabbânî gibi İslâm âlimleri, Hazret-i Îsâ ile Hazret-i Muhammed arasındaki zamanın bin seneden az olmadığını söylemektedirler. Çünki her ulü'l-azm peygamberin arası bin yıldır. Bunlara göre Hazret-i Îsâ, Eflâtûn zamanında yaşamıştır. Öyle ki Eflâtûn'a Filistinde bir peygamberin zuhur ettiği bildirilince "Bizler pâk bir kavmiz; bizleri tathir eden kimseye hâcet yoktur" dediği meşhurdur (Terceme-i Mektûbât-ı Şeyh Ahmed Serhendî, 266. mektub, s. 193.) Eflâtûn'un Îsâ peygamber zamanında yaşadığı bazı İslâm kaynaklarında yazmaktadır. Avrupa kaynaklarında, Eflâtûn'un, mîlâddan, yani Îsâ peygamberin dünyaya gelişinden 347 sene önce öldüğü yazılıdır. Platon da denilen bu Yunan filozofunun dersleri meşhur olduğundan, ölüm zamanına inanılırsa da, Îsâ peygamber, gizli dünyaya gelip ve dünyada az kalıp, göğe çıkarıldığından ve kendisini ancak oniki havârî bilip, Îsevîler az ve asırlarca gizli yaşadıklarından, mîlâd, yani noel gecesinin doğru anlaşılamadığı düşünülebilir. Mîlâdın, 25 Aralık veya 6 Ocak veya başka gün olduğu sanıldığı gibi, bugünkü mîlâdî senenin beş sene fazla olduğu, çeşitli dillerdeki kitaplarda yazılıdır. O halde, mîlâdî sene, vaktiyle İslâm dünyasında kullanılmakta olan hicrî sene gibi kat'î olmayıp, günü de, senesi de şüphelidir. İmam Kastalânî'nin **Mevâhib-i Ledünniyye** kitabının ikinci cild, üçüncü faslda diyor ki: İbn Asâkir'in, Şa'bîden haber verdiğine göre, Hazret-i Îsâ ile Hazret-i Muhammed arasında, 963 sene fark vardır. (Tercüme: Mahmud Abdülbâkî, Derseadet 1316, II/69.) 1947 yılında Ürdün'de Ölü Deniz kıyısındaki Kumran mağarasında bulunan İbrânîce vesikaların Mukaddes Kitap metinleri olduğu ortaya çıktı ve bu vesikalardaki tarih ve tariflere göre Hazret-i Îsâ'ya çok benzeyen bir şahsın, ondan bir buçuk asır kadar önce yaşamış olduğu söylendi. Kudüsteki Süryânî patriğinin eline geçen ve Hıristiyan din adamlarınca muhtevâsı titizlikle saklanan bu vesikaları, Yahûdîler uzun mücâdelelerden sonra satın aldılar ve yakın bir zaman önce Kudüs müzesinde teşhir etmeye başladılar. Bunların Romalıların zulmünden kaçarak bu havâlide yerleşen Essenîlerden kalma olduğu anlaşılmıştır.

birini umuyorlardı. Hazret-i Îsâ'nın halim, selim tabiati, bunların beklentileriyle uynşmuyordu. Daha sonra Paulus'un yepyeni bir Hıristiyanlık anlayışıyla ortaya çıktığı ve eskisinden oldukça farklı inanç ve amel esasları getirdiği biliniyor. Paulus, biraz da Yahûdîlere olan kızgınlığından dolayı olsa gerek, Hazret-i Mûsâ şeriatinde bnlunan ve Hazret-i Îsâ'nın da kabul ettiği pek çok hnkukî hükmü yürürlükten kaldırmıştır [67]. Kur'an'da geçen **"Vay kitabı kendi elleriyle yazıp da onu az bir paha, ücret ile satmak için Allah'ın kelâmıdır diyenlere! Vay ellerinin yazdıklarına! Vay kazandıklarına!"** meâlindeki âyet (Bekara: 79), bugün elde bnlunan İncillerin Hazret-i Îsâ'ya indirilen İncil'in aynısı olmadığı, bir başka deyişle tahrif edildiği yönündeki inanca işâret etmektedir [68]. Yahûdî ve Hıristiyanlardan bazıları, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğini ikrar eder; ama Araplara gönderildiğini söylerler. Hahamlar, muharref de olsa, ellerindeki Tevrat'ta açıkça anlaşılamayan hükümleri açıklamış, mütenakız gibi görünen hükümleri de telif etmeye çalışmışlardır. Bu yoldaki

67- Yıldırım, 157-158.

68- Tevrat ve İncil'de yapıldığına inanılan tahrifler ile bu kitaplardaki ifâdelerin ve hükümlerin kritiği, ayrıca her iki mukaddes kitapla ilgili tarihî bilgiler, aslen Anselmo Turmeda adında bir İspanyol papazıyken müslüman olan Abdullah Tereüman'ın ***Tuhfetü'l-Erîb***; Hind âlimlerinden Rahmetullah Efendi'nin ***İzhârü'l-Hak*** ve Harputlu İshak Efendi'nin ***Dıyâü'l-Kulûb*** adlı kitaplarında teferruatlı olarak ele alınmaktadır. Her üç kitap da türkçeye çevrilmiştir. Bu yazıda her üçünden de oldukça yararlanılmıştır. Tuhfetü'l-Erîb, 823/1420 tarihinde yazılmış; 1873'de Londra'da ve 1402/1981'de İstanbul'da basılmıştır. Yazma orijinal nüshası Berlin'dedir. Osmanlıca tercümesi İstanbul'da Sahâfe-i Osmaniyye matbaasında basılmış; lâtin harfleriyle tereümesi de 1970 yılında İstanbul'da Bedir yayınevince yayınlanmıştır. İzhârü'l-Hak, 1280/1864'te arapça olarak İstanbul'da bastırılmıştır. İzhârü'l-Hak iki kısımdır. Maârif Nezâreti mektupçusu Nüzhet Efendi, kitabın birinci kısmını türkçeye çevirmiş, İzâhü'l-Hak ismiyle İstanbul'da basılmıştır. İkinci kısmını, 1292 de Seyyid Ömer Fehmi Efendi türkçeye tereüme etmiş, **İbrâzü'l-Hak** ismiyle 1293/1876'da Bosna'da basılmıştır. 1972 yılında İstanbul'da bu ikisi bir arada lâtin harfleriyle basılmıştır. Dıyâü'l-kulûb türkçe olup. 1293/1876 senesinde ve lâtin harfleriyle de 1987'de İstanbul'da bastırılmıştır.

kesif çalışmaları, Mişna ve Gamâra'yı meydana getirmiştir. Bu gelenek, Yahûdî hukuk sisteminin günümüze kadar intikalini temin etmiştir[69]. Mevcud İnciller, buna benzer bir mesâîye elverişli olmadığı içindir ki Hıristiyanlar, Yahûdîlerinki gibi etraflı bir hukuk sisteminden mahrum kalmıştır.

İslâm geleneğinde Hazret-i Mûsâ'nın getirdiği dine **Mûsevîlik** ve bu dine inananlara **Mûsevî**; Hazret-i Îsâ'ya inananlara da **Îsevî**, (Hazret-i Îsâ Nâsıra kasabasından olduğu için veya O'na nusret, yardım ettikleri için, bir başka deyişle nâsır, yardımcı oldukları için) **Nasrânî** (çoğulu Nasârâ) ve (meshedildiği ve kıyâmete yakın gökten ineceğine inanıldığı için) **Mesîhî** denir. Ancak İslâm geleneğinde bu dinlerdeki değişikliği tebârüz ettirmek üzere, Hazret-i

69- Meşhur mutasavvıflardan Sehl bin Abdullah Tüsterî'nin (282/896), "Eğer Mûsâ ve Îsâ aleyhimesselâmın ümmetlerinde, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe gibi bir zât bulunsaydı, bunlar Yahûdîliğe ve Hıristiyanlığa dönmezdi" dediği rivâyet edilir. İbn Âbidîn, I/38. Ebû Hanîfe'nin gerek itikad, gerekse hukuk ve ibâdete dâir din kaynaklarının sonraki nesillere doğru bir şekilde intikal etmesinde çok büyük bir rolü olduğu inkâr edilemez. O'nun **Fıkh-ı Ekber** adındaki eseri, İslâm dininin sağlam temellere oturarak bugüne gelmesini sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki, başka hukuk ekolleri mensupları tarafından bile İmam-ı A'zam (=En Büyük İmam) olarak tanınır ve hürmetle anılır. Nitekim ne Yahûdîler ve ne de Hıristiyanlar, peygamberlerine indirilen kitapların asıllarını muhafaza etmeye muvaffak olamamışlardır. Bunun için müslümanlar, Selef denilen ilk üç asrın âlimlerine, bilhassa Sahâbe ve mezheb kurucularına çok şey borçludurlar. Bununla beraber, İslâm hukukçularının mesâîleriyle, Talmud geleneği arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Ortaylı, her iki dinin de, Hıristiyanlıktan farklı olarak, ferdin yaşama biçimini en ince ayrıntısına kadar düzenlediğini; gerek halaka'nın, gerekse fıkhın, geniş ictihad yelpazesiyle, bu iki şeriatı her çağa taşıyabildiğini söylemektedir. O'na göre, Hıristiyanlık, ilahî menşeli hükümler ve bunların tercihli yorumlarından teşekkül eden Yahûdî ve İslâm şeriatinden farklı olarak, yeryüzüne inmiş ilahî kurum saydığı Papalık eliyle, beşerî irâdenin mahsulü olan ve uyulması gereken naslar (dogmalar) getirmiştir. İlber Ortaylı: **"Yahudilerin-Müslümanların Şeriatları ve Hıristiyanlık"**, İslâmiyât, Yıl: I, (1998), Sayı: 4, s: 132. Hıristiyanlığın doğuşu sıralarında ve Hirodes'in zamanında yaşamış Yahûdî ilahiyatçı Hillel kendisine şeriat nedir diye soran bir putpereste "Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi, başkasına yapmamandır. Şeriatin özü budur. Gerisi tefsirden ibarettir" diye cevap vermiştir. Challaye, 145-146. Enteresandır ki, Hazret-i Muhammed'in de tamamen aynı ifâdede bir sözü vardır ve bu söz hadîs âlimleri tarafından İslâm şeriatinin özü kabul edilmiştir.

Îsâ'nın gelişinden sonra O'na inanmayan Mûsevîler için artık **Yahûdî** ve bunların dinine de **Yahûdîlik**; Hazret-i Muhammed'in gelişinden sonra O'na îmân etmeyen Îsevîler ve Îsevîliğin yüzyıllar içinde büründüğü şekil için de **Hıristiyan** ve **Hıristiyanlık** tâbirleri kullanılır. Bir kısım yabancı tarihçiler, Mûsevîliğin Bâbil sürgününü müteakip aldığı şekle **Judaism** (Yahûdîlik) adını verirler.

Félicien Challaye, İslamiyet dışında diğer dinlerin hepsinden daha yeni olan Hıristiyanlıktaki pekçok prensip ve hükmün, Yahûdî ve Zerdüşt dinleri ile Yunan, Kalde-Âsûr-Bâbil dinlerindeki esaslara şaşırtıcı derecede benzediğini söyleyerek bu benzerlikleri saymaktadır [70].

İsevî Şeriatinin Hususiyeti

Yine Nişancızâde'nin naklettiğine nazaran, İncil'de şer'î hükümler gayet azdı. Hıristiyanların amelî tarafları Hazret-i Mûsâ'nın şeriatine uygundu. Ancak Hıristiyanlar Yahûdîler gibi sert ve haşin değil, zayıf oldukları için, şeriatleri de hafif ve ruhsatlarla doluydu. Rivâyete göre, Hazret-i Îsâ doğuya karşı dünyaya geldiği için kıbleleri doğuydu (Aslında Yahûdîler de doğuya doğru ibâdet ederler. İlk Hıristiyanların kıblesi Kudüs iken; Pavlus tarafından doğu yönünün kıble tayin edildiği bilinmektedir). Namaz vakitleri, müslümanların namaz vakitleriyle aynıydı. Ayrıca gece yarısı Zebur okurlardı. Namazların her rek'atinde beş secde yaparlardı. Namazı abdestsiz kılabilirlerdi. Senede iki oruçları vardı. Birisi elli, diğeri üç gündü. Ramazan orucu bunlara da farz iken, yaza geldiğinde on gün arttırıp kışa tehir etmişler; sonra tavna (salgın hastalığa) uğrayınca bunu on gün daha arttırmışlar; böylece oruçları elli güne çıkmıştı. Hayızlı hanımla cinsî yakınlık serbest olduğu gibi; cünüp olanın gusül abdesti alması da farz değildi. Necâset-

70- Challaye, 208-209.

ten fazla sakınmak emredilmemişti. Evlenilmesi yasak olan akraba sayısı azdı. Görülüyor ki, Hazret-i Muhammed'in getirdiği şeriat, **"Siz mutedil bir ümmetsiniz"** âyeti ve ***"İşlerin hayırlısı mutedil olanıdır"*** hadîsi gereğince, Yahûdî ve Hıristiyan şeriatlerine göre mutedildir [71]. Ancak şunu da eklemek gerekir ki, Hazret-i Îsâ şeriatinin hükümleri hakkında Nişancızâde'nin bu bildirdikleri, muhtemelen hep sonraki zamanlar için bahis konusudur. Bu peygamberin şeriatinin nasıl olduğu hakkında hemen hiç sağlam bilgi yoktur. Bugün elde bulunan İncil ve diğer mukaddes metinlerde hukuk ve ibâdetle ilgili hükümler yok denecek kadar azdır. Muhakkak ki Hazret-i Îsâ'nın da kendisine mahsus bir hukuk sistemi vardı; ancak bu sistemle ilgili bilgiler çok kısa bir süre sonra unutuldu. Bunun da sebepleri olarak, havârî ve diğer müminlerin çok entelektüel bir cemaat oluşturmamaları -ki çoğu okur yazar bile değildi-, ayrıca Romalıların baskıları ve Yahûdîlerin engellemeleri, bilhassa Paulus'un faaliyetleri zikredilebilir. Bugün elde bulunan dört İncil'den birisinin yazarı olan Matta Hazret-i Îsâ'yı bir kere, Yuhanna ise bir-iki kere görmüş, diğerleri ise hiç görmemişlerdir.

Hazret-i Îsâ müstakil bir şeriat getirdi mi?

Filistin'de, bir Yahûdî cemaati içinden gelen Hazret-i Îsâ'nın bildirdiği İncil'de yer alan hükümler muhtemelen daha ziyâde inanç ve ahlâk hükümleriydi. Bunlar arasında hukukî hükümler yok denecek kadar az olduğu için; İncil, Yahûdî şeriatini te'yid edici mâhiyette görülmüştür. Nitekim İncillerde Hazret-i Îsâ'nın ***"Ben şeriatleri ve peygamberleri yıkmaya değil, tamamlamaya geldim"*** (Matta 5, 17-19; Barnabas 38) ve ***"Mûsâ'nın kitabında yazılı olan her şey doğruların doğrusudur"*** (Barnabas 206) dediği ri-

71- Nişancızâde, 1/693-694.

vâyet edilir.

Bununla beraber Hazret-i Îsâ'nın Kur'an'da nakledilen **"Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl etmek üzere gönderildim"** sözünden (Âl-i İmran: 50) Mûsevî şeriatinden az-çok faklı ve müstakil bir şeriatinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Kâdi Beydâvî, **"İncil'e inananlar, Allah'ın onun içinde indirdiği hükümlerle hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir"** (Mâide: 47) meâlindeki âyeti tefsir ederken, "Bu âyet, İncil'in de bir takım hükümleri ihtivâ ettiğine, Îsâ aleyhisselâmın gönderilmesiyle Yahûdî şeriatinin neshedildiğine ve müstakil şeriatinin olduğuna delâlet eder" diyor. Bunun Şeyhzâde hâşiyesinde de konuyla ilgili deniyor ki: "Beydâvî'nin bu îzâhı, şu görüşe bir reddiyedir: (Îsâ aleyhisselâm Tevrat'ın ahkâmı ile amel etmiştir. Çünki İncil, mevâiz ve zevâcir, yani vaaz ve nasihatler kitabı olup, onda hüküm bildiren pek az âyet vardır). Bu görüşün red sebebi gayet açıktır. Çünki "İncil'e inananlar, Allah'ın onun içinde indirdiği ile hükmetsinler ifâdesi", zâhiri ile onların Tevrat'taki hükümlerle değil, İncil'deki hükümlerle mükellef olduklarına delâlet etmektedir. Nitekim sonraki âyetteki şu kısım da bunu gösteriyor: "Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik". Buna göre Tevrat'ın Îsâ aleyhisselâmın gönderilmesi ile neshedilmiş ve O'na müstakil bir şeriat verilmiş olması îcâb eder. Îsâ aleyhisselâmın Tevrat'taki hükümlerle mükellef olup, müstakil bir şeriate sâhip bulunmadığı görüşünde olanlar, "İncil'e inananlar, Allah'ın O'na indirdiği ile hükmetsinler" ifâdesindeki (O'na indirileni), Tevrat'ın hükümleriyle amel etmeleri gerekir, şeklinde te'vil ediyorlar. Halbuki bu zorlama te'vil, âyeti zâhirinin hilâfına hamletmektir." [72]

72- Şeyhzâde Muslihüddin el-Kocevî: **Hâşiye alâ Tefsîr-i Kâdî Beydâvî**, İst. 1306, II/216-217. Cinlerden bir grubun Hazret-i Muhammed'e iman ettikten

Paulus ve Hıristiyanlık

Hazret-i Îsâ'dan sonraki Nasrânî misyonuna, oldukça şüpheli ve esrarengiz bir kişiliği bulunan Paulus'un bambaşka bir renk verdiği görülüyor. Havârîlerden Petrus ve Barnabas'ın arkadaşı olan, ama sonra bunlarla ters düşüp yolları ayrılan Paulus, semâvî dinler dünyâsına ve bilhassa Yahûdî cemaatine uzak yerlerde (Anadolu, Doğu Avrupa gibi) yeni dini yaymaya başlamış; ayrıca yeni İsevî olan putperestlerce tatbik olunamayacağı gerekçesiyle Yahûdî şeriatinde de bulunan hükümleri kaldırdığını bizzat itiraf etmiştir (Romalılara Mektub 4/13; Galatyalılara Mektub 3/18; Korintoslulara Birinci Mektub 9/20). Ayrıca bu hareketinin rûhülkuds tarafından da beğenildiğini kaydetmektedir (Resullerin İşleri 15/28). Halbuki, *Hazret-i Mûsâ'nın şeriatini tahkir eden öldürülür*, diyen yine bizzat kendisidir (İbrânîlere Mektub 10/28).

Aslen Yahûdî olan Paulus (=Pavlos=Bolus=St. Paul), mîlâdın ikinci yılında Tarsus'da doğdu. Havârîlerden değildi, yani Hazret-i Îsâ'yı görmemişti. Asıl adı Saul idi. Zamanın dinî cereyanları ile son derece yakından ilgilenirdi. Bilhassa İskenderiyye'deki Helenistik felsefe ekolünün etkisi altındaydı. Ferisî mezhebine mensuptu. Kitab-ı Mukad-

---

sonra kavimlerine dönüp bunları tebliğ ederken kullandıkları sözleri Kur'an nakletmektedir: **"Ey kavmimiz! dediler. Doğrusu biz, Mûsâ'dan sonra indirilen ve önündekini (Tevrat'ı ve diğer kitapları) tasdik eden; Hakka ve doğru yola hidâyet eden bir kitap dinledik"** (Ahkâf: 30). [Beydâvî, buradaki Hak kelimesini akâid; doğru yol kelimesini de şeriatler olarak tefsir etmiştir.] Burada Hazret-i Mûsâ'dan bahsedip de Hazret-i Îsâ'dan bahsetmemesine birkaç sebep gösterilmektedir: Birincisi Hazret-i Mûsâ, iki kitap ehlinin de ittifak ettiği bir peygamberdir ve O'na inen kitap, Kur'an'dan önce inmiş en büyük kitaptı. İkincisi de Hazret-i Îsâ'nın Hazret-i Mûsâ'nın şeriatine tâbi olduğudur. Bu ikinci iddiayı kabul etmek yukarıdaki âyetler (Âl-i İmrân: 50; Mâide: 47) çerçevesinde mümkün değildir. Çünki Ahkâf sûresinin 30. âyetinin hükmü, bu diğerlerininki kadar açık değildir. Son olarak denilmektedir ki, bu cinlerin kavmi Mûsevîydiler ve Hazret-i Îsâ'nın tebliğini duymamışlardı. Beydâvî, IV/245-246.

des'deki bilgiye nazaran (Resullerin İşleri 9), önceleri dehşetli bir Îsevî düşmanıydı. Etrafına topladığı adamlarla Kudüs'de onların evlerini basıyor, yakaladıklarını sürükleyerek zindanlara hapsediyorlardı. Kendi rivâyetine nazaran, Paulus, Şam'daki Îsevîleri toplayarak hapsetmek için hahamlardan aldığı mektuplarla Şam'a giderken, ansızın gökten bir ışık inip, etrafını kapladığını ve yere düşüp bir sesin, *"Saul, Saul! Niçin bana ezâ ediyorsun?"* dediğini duymuş; kim olduğunu sorunca da, *"ben ezâ ettiğin Îsâ'yım!"* cevabını almış, ayrıca kendisine, Îsevîliğe büyük hizmetler yapacağı söylenmiştir. Paulus, ondan sonra bu dini benimsediğini îlân ederek Paulus ismini almıştır. Gittiği her yerde, Hazret-i Îsâ'nın Yahûdîler dışındaki milletleri irşad için kendisini görevlendirdiğini söylemiş; Yahûdî olmayan milletlerin havârîsi olarak kabul görmüştür. O zamana kadar havârîler ve diğer Îsevîler, Hazret-i Mûsâ'nın şeriatinde de bulunan ahkâma uyarlardı. Paulus, Hazret-i Îsâ'nın -bugünki Hıristiyan akîdesine göre- çarmıhda öldürülmesiyle Hazret-i Mûsâ şeriatinin nesh olunduğunu, hükmü kalmadığını îlân etmiştir. Havârîlerin önde gelenlerinden ve Hazret-i Îsâ'nın devamlı yanında bulunan Petrus, Hazret-i Îsâ'nın ***"Ben şeriati yıkmağa değil, tamamlamağa geldim"*** (Matta 5/17) sözünü delil getirip Îsevîliğin Mûsevîliğin hükmünü kaldırmadığını, bilakis onu kemâle erdirdiğini söyleyerek Paulus'a karşı çıktı. Petrus ve diğer havârîler ile Paulus'un ihtilâfı, bilhassa sünnet olma (hitan) meselesinde yoğunlaşmıştı.

Paulus, zamanında hayli itirazla karşılaştı. Bunun üzerine toplanan Kudüs konsilinde putlara kesilmiş hayvan, leş ve kan yemenin yasaklığı, ayrıca zinânın haramlığı dışındaki Yahûdî şeriati hükümlerinin tatbikine lüzum olup olmadığı münâkaşa edildi. Neticede Paulus ağır basarak Yahûdî şeriatinden yalnızca bu dört hükmün tatbikine, bu arada yeni Hıristiyanların sünnet edilmelerine gerek olmadığı fikri kabul edilip yayıldı (Resullerin İşleri 15/29). Bi-

lahare Paulus ilk dört hükmün üçünün yürürlükten kalktığını, sadece zinânın yasaklığı hükmünün kaldığını îlân etti. Bu tarihten itibaren Yahûdî şeriatini kabul eden Yahûdî-hıristiyan (judeo-chretienne) cemaati giderek azalan bir sayıda varlığını devam ettirmiştir [73]. Yahudi şeriatinden gelme bu hükümler, Paulus'un misyonunu yaydığı pagan kitleleri tarafından küçük görülen ve alay edilen hükümlerdi. Onlara misyonunu kabul ettirebilmek için bu hükümleri bertaraf ederek, bu kitlelere Hıristiyanlığı kolay ve sempatik göstermek istemiştir[74]. Hıristiyanlar, hükümlerini mensuh kabul etseler bile Tevrat'ı mukaddes kitaplarının bir parçası olarak okumaya devam ettiler. Yahûdîlik, bilhassa bazı âyinlerin (komünyon gibi) icrâsı gibi şeklî hususlarda Hıristiyanlığı yakından etkiledi [75].

Bu arada Paulus, kargaşa çıkarttığı gerekçesiyle, Kudüs'de iki kere hapsedilmiş ve daha sonra Roma'ya götürülerek mîlâdın 67. yılında Neron tarafından îdâm edilmiştir. Kemikleri, Saint Pierre kilisesindedir. Her yıl 29 Haziranda yortusu yapılır.

Kanonik Hukuk

Ortaçağa gelindiğinde Hıristiyanlığın iyice yayıldığı Avrupa'da artık bir kilise nizamı vardı. Bu nizam, eski ökümenik kurulların *canon* denilen kuralları ile, sonra da papaların emirnâmeleriyle ihdas edilmişti [76]. Papalar, "göklerdeki" Hazret-i Îsâ'nın yeryüzündeki vekili olmak hasebiy-

73- Paulus'un faaliyetleri için ayrıca bkz. Mehmet Aydın: **"Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış"**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXVII, Yıl: 1985, s: 123-148.

74- Ortaylı, 128.

75- Johnson, 142.

76- *Canon* kelimesi, Sümerlerde *kamış* demek iken; bilahare *düz, dik* mânâsına gelmeye başlamıştır. Daha sonra Grekler bunu standart veya bağlayıcı kural olarak anladılar. Bu tâbiri ilk olarak dinî/hukukî metinlere Yahûdîler tatbik etmiştir. Buna göre *canon* ilahî vahyin yazılı hale getirilmesidir. Johnson, 88.

le ruhânî yargı yetkisini ellerinde tutmaktaydı. Bu yetki de bütün kralların üzerindeydi. Kilise nizamını teşkil eden kurallar, dağınık ve öğrenilmesi çok güç metinlerdeydi. Bu sırada ruhban tarafından yönetilen Paris üniversitesi gibi Avrupa'daki üniversitelerin hukuk şubelerinin yanısıra, bilhassa diğerlerinden farklı olarak laik bir yönetime sahip Bologna ve Pavia gibi İtalyan hukuk fakültelerinde Roma hukuku öğretiliyordu [77]. Roma hukuku, öğrenmesi ve öğretilmesi daha kolay olduğu için tercih edilmekteydi. XII. asırda Gratianus adlı Bolognalı bir keşiş, Roma hukuku hükümlerini esas alan *Decretum* denilen bir hukuk külliyatı hazırladı. Bilahare bu metin kilise hâkimleri ve profesörler tarafından kullanılmaya başlandı ve zamanla papalar tarafından buna resmî bir statü tanındı. Böylece artık Roma hukuku, kilise hukuku haline geldi. Laik mahkeme hâkimleri de -bilhassa Almanya'da- hukuk fakültelerinden baktıkları dâvâlarla ilgili mütâlaa sormaktaydılar. Hukuk profesörlerinin çoğu da kilise görevlileriydi. Papaların yaşadığı İtalya'da zaten Roma hukuku gelenekleri hâkimdi. Hâkim, mahkeme kâtibi, noter gibi kanun adamları (légiste) hep Roma hukuku tahsili görmüş kimselerdi. Halbuki diğer ülkelerde resmî ve yarı-resmî evrakları yazma işi hep kilise

77- Bu devirde Avrupa'daki yüksek öğretim kurumları kilise tarafından kurulmuştu ve bunlarda papazlar mukaddes metinler ve Neo-Eflâtûnist felsefenin teorileri ışığında ders vermekteydiler. Zamanla Paris'de öğretici ve öğrenciler piskoposun emri altında bir birlik kurdular ve buna *universitas* denildi. Bunun başına da öğreticiler arasından *rektör* adıyla birisi başkan olarak seçildi. Universitas'da ilahiyat, hukuk, edebiyat ve tıp olmak üzere dört *fakülte* vardı. Öğrenciler *grade* denilen birkaç dereceden geçerler ve *examen* (imtihan) verirlerdi. Latince ise müşterek lisandı. Bu dilden başarılı olanlar *bachelier* (bakalorya) alırlar; üniversiteyi bitirenler de, piskopos temsilcisi huzurunda umumi bir imtihan vererek *licencier* (doktora) alır ve *magister* (öğretmen) payesini kazanabilirdi. Meşhur papaz Thomas d'Aquinas burada öğretim üyesiydi. Paris üniversitesi, müslümanların Kurtuba üniversitesi müstesna tutulursa, Avrupa'nın ilk üniversitesidir ve kurumları Kurtuba medresesi model alınarak teşkil edilmiştir. Charles Seignobos: **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Tre: Samih Tiryakioğlu, İst. 1960, 170-171.

adamlarına âitti. Sonraları Avrupa kralları İtalyalı kanun adamlarını adliye ve idare memuru olarak istihdam etmeye başladılar. Bunlar gittikleri ülkelerde, mahallî geleneklere göre değil, İtalya'da öğrendikleri Roma hukuku hükümlerine göre hareket ettiler. Bütün bunlar, Roma hukukunun Kilise hukuku olarak yayılmasında etkili olmuştur[78].

Her piskoposluk bölgesinde *officialis* adıyla bir hâkim bulunurdu. Vazife sahası hayli belirsiz olan bu hâkimlere yardımcı olarak kâtip, savcı ve avukatlar vardı. Bu mahkemelerde hem bütün ruhban sınıfının dâvâlarına, hem de halkın ahvâl-i şahsiyye (ehliyet, evlenme ve miras) sahasına giren dâvâlarıyla, din aleyhine işledikleri cürümlere bakılırdı[79]. Papalar bir zamanlar bütün Batı'nın Roma İmparatoru Kostantin tarafından bir vesika ile kendilerine bahşedildiği ve buna dayanarak bütün krallar üzerinde dinî ve dünyevî tek otorite olma iddiasındaydılar. Hatta kendilerine karşı çıkan kralları *aforoz* ve *enterdi* ile tehdit ederler; çekindiklerini ise bir daha dönmeyecekleri kuvvetle muhtemel olan haçlı seferlerine teşvik ederlerdi. Zamanla bu vesikanın sahteliği ortaya çıktı ve krallar birer ikişer papanın üzerlerinde hiç değilse dünyevî otoritesini kabulden kaçınmaya başladılar [80].

Bugün elde bulunan İncillerde fazla hukukî hükmün bulunmaması ve bunlarda geçen kıssaların da -İslâm hukukunun hilafına- ahkâm âyeti olarak kabul edilmemesi sebebiyle İncil kanonik hukukun son derece sınırlı bir mehazı olmuştur. Kanonik hukukunun kaynakları olarak üstünlük sırasıyla ekümenik konsillerin kararları, sonra papa emirnâmeleri ve sonra da *Curia Romana* kararları gelir. Konsil kararları daha ziyade inanç sahasına dairdir. Hukukî hükümler daha çok Papa emirnâmeleri ve Curia Romana ka-

78- Seignobos, 154, 162.
79- Seignobos, 163.
80- Seignobos, 166.

rarları ile konulmuştur.

Papalar kendilerini Hazret-i Îsâ'nın vekili olarak dünyevî iktidarı üstlenmiş ilk papa saydıkları Aziz Petrus'un halefleri kabul ederler. Ortodokslara göre papa yalnızca Roma patriğidir. Papaları kardinallerden teşekkül eden bir senato seçer. Burada yüzün üzerinde kardinal bulunur. Heyet Sistine Şapeli'nde toplanır ve papayı seçene kadar kimseyle görüşmez. Kendilerine hergün bir mikdar azaltılarak yiyecek verilir. Seçimde ittifak değil, ekseriyet aranır. Papa seçilince, kilisenin bacasından tüttürülen beyaz dumanla ilan edilir. 1309 yılında Fransa Kralı Güzel Philippe Fransa'nın Avignon şehrinde oturan kendi himâyesinde bir papa tayin edince, birbirinden farklı yerlerde hüküm süren ve birbirlerini aforoz edip duran iki tane papa olmuştur. Bu durum 1377 yılına kadar devam etmiş; bundan sonra yalnızca Roma/Lateran'daki papa kalmış ve bilahare papalık makamı Roma'dan Vatikan'a taşınmıştır. 1870 yılında Birleşik İtalya kurulurken papalık devleti ortadan kaldırılmış; 1926 yılında Mussolini tarafından ihyâ edilmiştir. Papa bugün dünyadaki bütün katoliklerin ruhânî lideri ve aynı zamanda Vatikan devleti başkanıdır.

1917 yılında Papa XV. Benedictus, o zamana kadar yaz edilmiş olan kilise hukuku metinlerini bir araya getirterek bunlara yenilerini de eklemek suretiyle *Codex Iuris Canonici*'yi mer'iyete sokmuştur. Bu latince kanunlar mecmuası, beş başlık altında sayılan çeşitli hükümler yanında, Decretum Gratianus'dan, dinî âyin kitaplarından, papa emirnâmelerinden, kilise konsilleri ve Curia Romana tarafından benimsenen prensiplerden alınma hükümlerden teşekkül ediyordu. Zamanla papa emirnâmeleri biriktikçe 1983 yılında Codex Iuris Canonici de gözden geçirilerek ikinci bir metin mer'iyete sokuldu. Yedi kitaptan müteşekkil bu metinde, kilise mensupları ve laiklerin mevkii ve mesuliyetleri, kilisenin terbiye politikası, başta evlilik ol-

mak üzere dinî ritüellerin idaresi, kilisenin dünyevî münasebetlerinde takip edeceği politika, aforoz ve kilise mahkemeleri tanzim ve tesbit edilmiştir. Bugün kilise yargı yetkisini Curia Romana'nın yargı daireleri vâsıtasıyla yürütür. XVI. asır sonlarında papa V. Sixtus tarafından hemen hemen son şekli verilen bu mahkemeler üç kısımdan ibarettir: Papalık mahkemesi bir üst yargı merciidir. Mukaddes Katolik Mahkemesi ise, kendisine arzedilen bilhassa boşanma izni ile alâkalı dâvâlara bakar. Mukaddes Nedâmet Konseyi ise, şahsî işlerle alâkadar olur. Curia Romana'nın doğrudan yargı ile değil de, kilisenin desteklenmesi, hıristiyanlığın yayılması, mukaddes eşyaların muhafazası, takdis, azizler listesinin tesbiti gibi işlerle meşgul olan başka dâireleri de vardır [81].

Hıristiyan Mezhebleri

İlk Bölünme

Hıristiyanlık da tarih içinde biribirinden inanç ve amel bakımından çok farklı mezheblere bölünmüştür. Hıristiyanlık esas itibariyle doğu ve batı kiliseleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Paulus'dan sonra eski Yunan felsefesinin üç uknum esası Hıristiyanlığa girerek *trinite* denilen teslis, yani üçlü bir inanç esası (baba, oğul ve rûhü'l-kuds) benimsenmiştir. Bizans imparatoru Büyük Kostantin (274-337) zamanında İsevîliğe, eski Roma dinine ait unsurlar da karışmıştır. Mîlâdın 325. senesinde İznik'te 318 din adamının bir araya gelmesiyle toplanan ruhânî mecliste teslise karşı çıkan İskenderiye üskufu Arius, aforoz edilerek konsilden kovulmuş ve Mısır'a kaçmışsa da zorlu takipler sebebiyle tarafdarları giderek azalmış ve mezhebi (Ariusculuk=Arianism) zamanla kaybolmuştur. Bu konsilde kabul edilen esaslar ***Melekâiyye*** (Melkit) mezhebini teşkil etmiştir.

81- Bkz. Rene Metz: **What is Canon Law?**, New York 1960.

Melkit adı, Bizans imparatorlarına bağlı doğu hıristiyanlarını ifâde eder. Kudüs, Antakya ve İskenderiye patrikliği Melekâîdir ve İstanbul patrikliği gibi 1054'de Roma'dan ayrılmıştır. 381 de İstanbulda toplanan ikinci bir konsil de İznik konsilinde kabul edilen esasları teyid etmiştir. Mîlâdın 395. yılında, Roma devleti ikiye ayrıldı. 421 de İstanbul patriği Nastorius'un fikirlerini incelemek üzere İstanbul'da üçüncü konsil yapıldı. Nastorius, Hazret-i Îsâ'ya Allah'ın ilim vasfının hulûl ettiğini ve Hazret-i Meryem'in ilâh anası değil, insan anası olduğunu, Hazret-i Îsâ'nın Allahın oğlu olduğunu söylüyordu. Nastorius'un bu fikirleri kabul edilerek mezhebi şark ülkelerinde yayıldı. Bu mezhebde olanlara ***Nastûrî*** denir. Bugün Hindistan ve İran-Irak hududuna yakın Urmiye gölü civarında yaşar; ibâdetlerinde Süryânîceyi kullanırlar; domuz eti yemezler; tasvirleri (dinî resimlere hürmeti) reddederler; Sebt gününü de Pazar günü yanında kudsî tutarlar; papazları evlenebilir. Vaktiyle Hazret-i İbrâhîm'in içlerinden çıktığı Keldânîlerin çoğu bugün bu mezhebdendir. 431 de Efesus (Efes) şehrinde dördüncü konsil kurulup, İskenderiye patriği Dioskorus'un fikirleri benimsenerek bu defa Nastorius tekfîr edildi. Nastorius 439 yılında Mısır'da öldü. Bundan yirmi yıl sonra 451 yılında Kalkedonya'da (Kadıköy) yapılan beşinci konsilde 734 din adamı toplanıp, Dioskorus'un yazıları reddedildi. Dioskorus'un fikirlerine ***Monofisiye*** denir ki, Hazret-i Îsâ'nın ulûhiyetine inanmaktadırlar. Bu mezhebe ***Ya'kûbiye*** (Jacobist) de denilmektedir, çünki Dioskorius'un asıl adı Ya'kûb idi. O tarihte Doğu Roma (Bizans) imparatoru olan Markyanius bu kararları her tarafa bildirmiştir. Bunun üzerine Dioskorus kaçıp, Kudüs ve Mısır'da mezhebini yaydı. Şimdi Irak, Suriye ve Lübnan'da bulunan ***Süryânîler*** ve ***Maronîler***, ayrıca Mısır ve Habeşistan'daki ***Kıbtî*** (Kopt) kiliseleri ve *Ermenî* kilisesi Ya'kûbiyye mezhebindedir. Kıbtî kilisesi, sünnet olma, leş yememe, oruç, Sebt gününe hürmet

gibi Yahûdî şeriati esaslarına da riâyet etmekte; papazların evlenmesine izin vermektedir. Böylece Doğu kiliseleri Ya'kûbîler ve Nastûrîler olmak üzere iki gruptur. Papa, Doğu kiliseleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmış ve Ya'kûbîlerden Süryânî, Maronî kiliseleri ile Ermenîlerin bir kısmı Papa'yı ruhânî lider olarak tanımışlardır. Öte yandan Mısır ve Habeş Kıbtî kiliseleri ile bir kısım Ermenîler kendilerini Ortodokslara yakın hissederek yakın zamanlarda bunlarla birleşme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Din ve mezhebler tarihçisi Şihristânî yalnızca, kendi zamanında (VI/mîlâdî XII. asır) bulunan bu üç fırkadan bahsetmiştir [82].

Papa'ya başkaldırı: Ortodoksluk

1054 yılında Doğu kiliseleri, domuz eti ve leş yenilmesine izin vermek gibi tavizlerde bulunduğu ve İstanbul'un imparatorluk başkenti olmasını hazmedemediği için Roma piskoposu (=Papa) ile irtibatlarını kestiler; böylece ***Ortodoks*** mezhebi meydana geldi (ortodoks=*Yunanca* doğru kanaat, aşırılıklardan uzak yol). Bu tarihten itibaren Papa Roma ve çevresinde dünyevî bir iktidar kazandı ve asırlar boyunca bu iktidarın temelini vaktiyle Bizans imparatoru Konstantin'in kendisine verdiğini iddia ettiği hayal mahsulü bir fermana dayandırdı. Roma'daki Papa'ya bağlı kalan Hıristiyanlara ***Katolik*** denildi (katolik=*Yunanca* üniversel). Bunlar bugün ekseriyetle Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Romanya, Güney Almanya, Avusturya, İsviçre, Macaristan, Çekoslovakya, Hırvatistan, Slovenya, Polonya, Güney Amerika'da yaşarlar. Ortodoksların lideri İstanbul patriği iken, zamanla Moskova patriği, ardından da diğer patriklikler istiklâl veya muhtariyetlerini îlân etmişlerdir. Ruslar, Bulgarlar, Makedonlar, Sırplar, Yunanlılar, ve Arnavudların bir kısmı bu mezhebdedir. Ortodokslarda leş

82- Şihristânî, I/222 vd; (Osmanlıcası) 226-228.

yemek yasaktır; papazlar bir defa evlenebilir; eşleri ölünce bir daha evlenemez; papazlar için domuz eti de yasaktır. Vaftiz, komünyon, günah çıkartma gibi âyinlerde de ufak tefek farklılıklar vardır.

Reform kiliseleri

XVI. asırda Avrupa'da Papa'nın ve ruhban sınıfının otoritesine karşı çıkan Luther, Zwingli, Calvin gibi papazların başlattığı reform hareketi neticesinde Almanya ve İsviçre'de reformist kiliseler kurulmuştur. Papa'nın Luther'i aforoz eden kararını birkaç Alman prensinin protesto etmesi üzerine ***Protestan*** adıyla anılan bu kiliseler, İncil'de bulunmayan gelenekleri tanımamış; vaftiz ve komünyon dışında günah çıkartma gibi bir takım âyinleri reddetmiştir. Bunlar ayrıca boşanmayı ve papazların evlenmelerini de kabul ederler. İskandinav ülkeleri ve Kuzey Almanya'da ***Luteryen*** protestanlar çoğunluktadır. Bunlar kendilerine ***Evangelik*** der (Evangelik=*Yunanca* İncil'e tâbi). ***Kalvenistler*** ise, daha çok İsviçre'de ve tazyik neticesi kaçtıkları Orta Avrupa ve deniz aşırı ülkelerde yaşar; ancak kumarı, dans gibi eğlenceleri, din dışı müziği ve kadınların süslenmesini yasakladığı için fazla bir taraftarı bulunmamaktadır. Bunlara Hugonot da denirdi. İngiltere'de de Kral VIII. Henry, boşanmasına izin vermeyen Papa'ya karşı ***Anglikan*** kilisesini kurmuştur. Bu kilise farklı olarak yalnızca boşanma yasağını kaldırıp papazların evlenebilmesini kabul ettiğinden Katolikliğe en yakın Protestan kilisesi sayılır.

Katolik kilisesi, reform hareketi neticesinde kendisini sorgulama ihtiyacı hissetmekle beraber, topladığı Merano konsilinde daha önce kabul edilmiş bütün Katolik inanç ve amel esaslarını, bu arada hukukî hükümleri aynen teyid etmiş; üstelik (halkın Cizvit diye andığı) İsâ Cemiyeti'ni kurarak bütün hıristiyan ülkelerde iknâ yoluyla reformu ezmeye çalışmıştır. Ayrıca Merano konsilinde Kitab-ı Mukad-

des'in İbranî ve Grekçe metinden yapılmış Latince tercümesi (*Vulgate*) esas metin olarak kabul edildi; arkasına da havârîlerin sözleri eklendi.

Anglikan kilisesinden daha sonra ayrılarak Londra aleyhdarı İskoçya'da tututan ve dini ilk saf haline ircâ iddiasını taşıyan ***Presbiteryenler***, devlet tarafından çok tazyik gördü ve Kuzey Amerika'ya göçmek zorunda kaldılar. Yine Anglikan kilisesinin Katolik ruhban sınıfı usullerini muhafaza etmesine karşı çıkan ***Puritenler*** (Püriten=*Latince* saf) ve ***Quackerlar*** (quacker=Allah'ın emri karşısında titreyen), XVII. asırda İngiltere'de çok etkili bir rol oynadılarsa da, onlar da sonunda Kuzey Amerika'ya göçmek zorunda kaldılar. Bir de vaftizin çocuklara değil, yetişkinlere tatbikini savunan ***Baptistler*** vardır. Amellerden çok imana ehemmiyet veren, resmî kilise hiyerarşisini ve ruhbanı reddeden ***Metodist*** kilise de XVIII. asırda İngiltere'de ortaya çıkmıştır ve misyonerler tarafından bilhassa eski sömürge ülkelerinde yayılmaya çalışılmaktadır. Teslisi reddeden ***Uniterist*** kilise İtalya'da doğmakla beraber tazyik üzerine İsviçre, Transilvanya ve Polonya'ya intikal etmiştir. Arius'un yolunda giden ***Anabaptistler*** XVI. asırda hemen hemen tamamen imha edilmişlerse de[83]; Uniteristler bilhassa Macaristan'da halen varlıklarını sürdürmektedir. Boşnaklar müslüman olmadan önce ***Bogomil*** (Bogomil=*Bulgarca* Allahı seven) mezhebindeydi. Onuncu asırda Râhip Bogomil'in Filibe'de kurduğu bu mezheb teslisi, vaftizi, komünyon âyinini, kilise rütbelerini reddeder; rızaî boşanmayı kabul eder; domuz eti ve alkollü içkiyi yasaklardı. Vaktiyle tüm Balkanlara, İstanbul'a hatta Ermenîler arasına yayılan Bogomil mezhebi, Bulgar ve Sırp hükümdarları tara-

83- Onsekizinci asırda Fransa kralı tarafından Alsace'dan kovularak Amerika Birleşik Devletleri'ne göçen ve sayıları yüzbini bulan Amişler Anabaptist kilisenin artıklarıdır. Bunlar komün halinde yaşayan, ziraatle meşgul, barış yanlısı ve modern teknolojiyi reddeden son dereee ilgi çekiei bir gruptur.

fından şiddetle tazyik edilmiş; Bosna'da varlığını sürdürmüşse de XV. asırdan itibaren kaybolmuştur; ancak reform hareketini etkilemiştir. Hazret-i İbrâhîm'in dinini devam ettirdiği iddiasıyla ortaya çıkan ***Abrahamist*** kilise, tazyikler neticesi XVIII. asırda yok olmuştur. 1830 larda Kuzey Amerika'da Joseph Smith'in kurduğu ***Mormon*** cemaati çok ekzantrik bir cemaattir. (*Mormon*, efsanevî bir peygamberin ismidir. Mormonlar, *Book of Mormon* adındaki kitaba uyarlar.) İnanç ve amel esasları oldukça farklıdır; âdeta ayrı bir din gibidir. Domuz eti yememeleri, çok kadınla evlenebilmeleri gibi sebeplerle Amerikalılar tarafından *Yankee Muhammedan* diye adlandırılırlar. Bir ara Utah'da teokratik bir devlet kurmuşlarsa da 1890 larda Federal Amerikan hükûmeti tarafından sindirilmişlerdir. Bir de ***Millenarist*** gruplar vardır[84]. Amerikalı Charles Russell'ın 1872 yılında kurmuş olduğu ***Yahova (Yehve) Şâhidleri*** fırkasının merkezi New York'dadır. Bunların diğer cemaatlerden farklı inanç ve amel esasları vardır. Sözgelişi teslisi benimsemez; organ ve kan naklini câiz görmez; bayrak, devlet, askerlik gibi mefhumları kabul etmezler. Son yıllarda müstakil bir din hüviyetiyle ortaya çıkan, ancak gâyesi daha ziyâde bütün dinleri Protestan Hıristiyanlık şemsiyesinde birleştirmek olan ***Moon*** tarikati de zikre değer.

Bu mezheblerin hâricinde, manastırlarda insanlara karışmayarak zâhidâne hayatı tercih eden ve mensuplarına keşiş denilen tarikatler kurulmuştur. Kilise müessesesine ehemmiyet veren ve tarihte enkizisyon mahkemelerinin en ateşli müdâfileri olan *Dominiken*, Kiliseden evvel Hıristiyanlığı ön planda gören *Fransisken*, mucizelere çok ehemmiyet veren esrarlı *Bernardin* ve Papalık makamını esas tutan *Cizvit* tarikatleri en meşhur tarikatlerdir. Bunların hep-

84- Millenarizm, Yeni Ahid'den alınma bir tâbirdir (Yuhanna'nın Vahyi, bâb: 20). Kıyâmetten önce sulh ve selâmetin hüküm süreceği bin yıllık bir devrenin (millenium) geleceği inancına işaret eder.

si papanın tasvibiyle kurulmuşlar; ancak zamanla ruhban sınıfı ve kilise ile ters düştükleri de olmuştur. Papa, savaşı tasvib etmeyen bir dinin mensubu olduğu halde, müslümanlarla çarpışmaları için bazı laik grupları, tarikat kisvesiyle takdis etmiştir. Templier şövalyeleri adıyla bilinen ve hükümran oldukları Rodos'dan Osmanlılarca Malta'ya sürülen *Saint Jean Tarikati* bunların en meşhur ve tarihte en mühim rol oynayanıdır.

Hıristiyanlık ve İslâmiyet

Yeri gelmişken, Yahûdî asıllı bazı müsteşrikler Hazret-i Muhammed'in İslâm hukuku hükümlerini Şam'da Bahîra isimli bir Hıristiyan râhibden işittiğini söylerler. Halbuki tarihî gerçeklere göre, Hazret-i Peygamber Şam'a iki defa gitmişti ve birisinde çocuktu. Her ikisinde de Şam'a girmeksizin Busrâ'dan geri dönmüştür. Kaldı ki o zamanlar hiçbir yabancı dil bilmeyen, hatta okuması ve yazması bile olmayan bir kimsenin bu kısa zamanlarda Yahûdî ve Hıristiyanlık esaslarını hâfızasına alarak söyleyebilmesi pek de mantıklı görülmüyor. Zaten bu seyahatler ticarî maksadlıydı[85]. Bu husus Kur'an'da, **"...(Ey Muhammed! Bu Kur'an, sana indirilmeden önce) Sen bir kitaptan okumuş ve elinle onu yazmış değildin. (Eğer öyle olsaydı müşrikler Kur'an'ı başkasından öğrenmiş veya önceki semâvî kitablardan almış) derlerdi..."** meâlindeki âyette ifâde olunmuştur (Ankebût: 48). Hıristiyanların ellerinde mevcud İncillerde hukuka dâir hükümlere rastlanmadığı; bugün kilisenin tatbik ettiği kanonik hukukun ise çok sonraları Roma hukukunun önemli nüfuzu altında teşekkül ettiği; ilk kanonik hukuk metinlerinin onbirinci asra âit olduğu; İslâm hukukunun ise bundan çok asırlar evvel teşekkülünü tamamladığı nazara alınacak olursa, Hıristiyan hukukunun İslam

85- Hamidullah/Bousquet/Nallino, 40-48; Köprülü, 261-262.

hukukuna tesirinden söz etmek abes olmaktadır. Ayrıca Hazret-i Peygamber zamanında Medine'de hayli entelektüel bir Yahûdî topluluğu bulunduğu, bunların İslâm hukukunun teşekkülünde önemli etkilerinin olduğu da ileri sürülmüştür. Sözgelişi recm cezâsının İslâm hukukuna böyle girdiği, âile teşkilatı, evlenme şekil ve şartları, verâset ve kölelik ile kısasın bu yönlü etkisi ileri sürülmektedir [86].

Brahmanizm

İslâm kaynaklarında kendisinden bahsedilen peygamberlerin umumiyetle Orta Doğu'da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Ancak peygamberliğin bu bölgeye mahsus olduğu zannedilmemelidir. İslâm inancına göre dünyanın her yerine ve her millete peygamber gönderildiği ve dolayısıyla şeriat geldiği kabul edilmektedir. **"Biz her ümmete bir peygamber gönderdik"** (Nahl: 36) meâlindeki âyet bunu göstermektedir. Ancak bu peygamberlerin hepsiyle ilgili elde kâfi mikdarda bilgi bulunmuyor. En büyük ve meşhur olanları, Kur'an ve sünnette nakledilmektedir. Yoksa peygamberler çok kimsenin zannettiği gibi sadece Ortadoğu'ya mahsus değildir. Hindistan'da yaşamış kelâm ve tasavvuf bilginlerinden İmam-ı Rabbânî diye tanınan Şeyh Ahmed Serhendî'nin, oğlu Muhammed Saîd'e yazdığı farsça bir mektubunda (Mektubat: 259) mevzuyla alâkalı enteresan bilgiler vardır [87].

86- M. Fuad Köprülü: **"İslâm Hukuku"**, İslâm Medeniyeti Tarihi, Ank. 1963, 299-300.

87- Bu mektupta, tarih boyu her kavme, her memlekete, ezcümle Hindistan'a da peygamberler gönderildiği, bunlara üçden fazla inanan kimse olmadığı, Hindlilerin tapındıkları kimselerden bazılarının kitaplarında, Allah'ın varlığı ve sıfatları hakkında görülen yazıların, hep o peygamberin ışıklarının akisleri olduğu, insanların taşkınlık ve eziyetleri artınca Allah'ın onları helâk ettiği, öyle ki böyle şehir harâbelerine Hindistanda çok rastlandığı, dolayısıyla bu peygamberler hakkında zamanımıza bilgi ulaşmadığı, kaldı ki nebî, resûl ve peygamber kelimelerinin arapça ve farsça olduğu, hind dillerinde bulunmadığı, bildirilmektedir. **Terceme-i Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî eş-Şeyh Ahmed Fârûkî Serhendî**, Müstekîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, Derseâdet 1277, 174-175.

Hindistan'da bugün de yaşamakta olan Brahma diniyle ilgili İslâm kaynaklarındaki bilgiler kısıtlı da olsa Şeyh Ahmed Serhendî, Mazhar-ı Cân-ı Canân, Abdullah Dehlevî gibi, nisbeten yakın zamanda yaşamış Hindistan orijinli Nakşibendî mutasavvıflarından alınmadır. Şâfi'î âlimlerinden Şihristânî de (v. 548/1153) dünya milletleri ve dinî fırkalar üzerine kaleme aldığı *el-Milel ve'n-Nihâl* (Milletler ve Mezhebler) adlı kitabında bunlar hakkında bilgi vermektedir. Brahman ve Buda dinlerinde, oradaki eski peygamberlerin kitaplarından, sözlerinden alınmış bilgilerin bulunduğu görülmektedir. İslâmî kaynaklara göre, Brahman dini, Hazret-i Îsâ'dan yaklaşık iki bin yıl önce ***Brahma*** (Birmîhâ) adında bir melek tarafından getirilmiş bir dindir. Mukaddes kitapları ***Veda***'dır. Bu dinin başında olanlara Brahma denilmiş, zamanla bunlardan birisi insanlar tarafından mâbud hâline dönüştürülünce bu din semâvî bir din olmaktan çıkmıştır. Buda, Zerdüşt, Hindu ve Sih dinleri, zamanla Brahmanizm'den çıkmış mezheblerdir. Şihristânî, o zamanki umumî telâkkiye uyarak bunların hepsini Mecûsî başlığı altında zikretmiştir. Brahma dini ve bu dinden çıkmış diğer mezheblerin mensupları, tarih boyu İslâm hukukçuları ve devletleri tarafından Ehl-i kitab muamelesi görmüş ve bunlara Mecûsî adı ıtlâk edilmiştir. Nitekim Kur'an'da (Hacc: 17) Yahûdî, Nasrânî ve Sâbi'îlerden sonra Mecûsîlerin zikredilip, ardından da müşriklerden bahsedilmesi, Mecûsîlerin müşrik olmadığı şeklinde tefsir edilmiştir.

Brahmanizm'in inanç ve amel esasları, bu arada hukukî hükümleri, Brahmanların Veda'yı yorumlayarak meydana getirdikleri kitaplarda yazılıdır, ki bunlardan en ünlü ve önemlisi, *Manava Dharina Şastra* (=Manu'nun Din Kitabı=Manu Mecellesi) adındakidir. İslâm hukukunun aslî kaynakları olan kitap ve sünnette, Brahma dinine âit hukukî hükümlerden bahsedilmemiştir. İslâmiyetle Brahma-

nizm'in ortaya çıktığı bölgeler arasında büyük mesâfe vardır. Ayrıca Brahma dini, şekil ve muhtevâ olarak semâvî dinlerden hayli uzaklaşmıştır. Bu ikisi veya hikmeti bilinmeyen başka sebepler dolayısıyla, Brahma hukukunun İslâm hukukuna tesirinden söz etmek mânâsızdır [88].

Sâbiîlik

Hazret-i Muhammed'in peygamberliğini îlân ettiği sırada Yahûdî ve Hıristiyanlardan başka semâvî dine mensup bir tâife daha vardı: Sâbiîler. Mezopotamya havâlisinde yaşamakta olan bu tâife Keldânî adını taşımaktaydı. Sâbiî, bilinen dinlere mensup olmayan demektir. Böylece Müslüman, Yahûdî ve Hıristiyan olmayanlar mânâsına gelir, böyle olunca Mecûsîler, Brahmanlar, Budistler vs. hep Sâbiî olmaktadır; ancak burada kasdedilen bizzat Keldânîlerdir. Bunlar Süryânîlerle aynı kökten olup, Süryânîler Hıristiyanlığı seçerek Keldânîlerden ayrılmıştır. Rivâyete göre, Sâbiîler, Hazret-i Şit veya Hazret-i İdrîs'in şeriatine tâbiydiler. Bu dinin esaslarını Hazret-i İdrîs'in oğlu Sâbi kurduğundan dolayı buna nisbet edilirler. Suhuf-i Şit (veya Zebur -Hazret-i Dâvud'unkinden farklı-) adında kitapları vardı. Beşi Müslümanlarınkiyle aynı vakitlerde, diğer ikisi de kuşluk ve gece vakitlerinde olmak üzere günde yedi vakit namaz kılarlardı. Namazları şekil itibariyle de Müslümanların namazına benzerdi. Müslümanlarda olduğu gibi, rükû'suz ve secdesiz cenâze namazları da vardı. Ayrıca gecenin dörtte birinden ertesi günün akşamına kadar olmak üzere güneş senesi hesabıyla yılda otuz gün oruç tutarlardı. Hazret-i Şit, Hazret-i İdrîs ve bu dinin esaslarını kuran Sâbi bin İdrîs'in kabrinin bulunduğuna inandıkları Harrân şehrine hacc yaparlardı. Bunların kıblesi yıldızlar olduğu

88- Brahman hukukunun esaslarıyla ilgili etraflı bilgi için bkz. Mahmud Es'ad, 134 vd.

için, bazıları Sâbiîleri -yanlış olarak- yıldıza tapanlar olarak vasıflandırmıştır. Nitekim bunlarda ilm-i nücûm (astronomi) çok ileriydi. Yıldız hareketlerinden istikbale dâir mânâ çıkarmakta ustaydılar. Sâbiîlerin belki de günümüzdeki tek izleri astrolojidir. İslâmiyet bunu yasaklamıştır. Zamanla çoğu yıldızlara tapar hale geldikleri için Hazret-i İbrâhîm tarafından hak dine çağrılmışlardı. Kur'an'da bu tâife, **"Muhakkak ki mü'minler, Yahûdîler, Sâbiîler ve Hıristiyanlardan kim Allah'a ve âhiret gününe iman eder ve güzel amel işlerse; onlar için bir korku yoktur, mahzun da olmayacaklardır"** (Mâide: 69) ve **"O iman edenler, o Yahûdîler, o Sâbiîler, o Hıristiyanlar, o Mecûsîler, o müşrikler var ya; muhakkak ki Allah kıyâmet günü aralarında hüküm verecek, haklıyı ve bâtılı ayıracaktır"** (Hacc: 17) meâlindeki âyetlerde zikredilmektedir. İslâm hukukçuları bunlardan yıldızlara, hatta putlara tapar hale gelenleri müşrik; bunun dışındakileri Ehl-i kitab sayarlar. Ancak Kur'an'da müslümanlardan önce kendilerine kitap verilen iki tâifenin ancak Yahûdî ve Hıristiyanlar olduğu bildirilmiş (En'âm: 156); yukarıda bildirilen Mâide ve Hacc sûrelerindeki iki âyette de Yahûdî ve Hıristiyanlardan ayrı zikredildiğinden, bu âyetlerin zâhirinden Sâbiîlerin Ehl-i kitab olmadığı mânâsını çıkaranlar da vardır [89]. Sâbiîlik dünyadaki dinlerin en eskilerinden biridir. Hazret-i İbrâhîm tarafından yürürlükten kaldırılmış olmakla beraber Ortadoğuda izlerini devam ettirmiş; hukukî hükümleri çok iyi bilinemediği için İslâm hukukuna tesiri hakkında hüküm vermek imkânı bulunmamakla beraber, bu şeriate dolaylı bir tesirinden veya daha doğrusu menşe birliği sebebiyle bu şeriatle benzerliğinden söz etmek mümkündür.

89- Nişancızâde, I/664-666; Elmalılı, III/292 vd.

Hanîf dini ve Arabistan hukuk gelenekleri

Câhiliye devri Arapları arasında muhtemelen orijini eski peygamberlere dek uzanan ve yerli geleneklerle iyice mezcolunmuş bir takım hukukî prensipler vardı. Bir ara buraya hâkim olan Kinde meliki Amr bin Lüheyy, Amâlika kavminde gördüğü putperestliği buraya getirmiş ve yaymıştı. Bunanla beraber bir takım ahlâkî prensiplerin yanısıra, hacc etmek, sahih nikâh ve alış-veriş yapmak, çocuklarını sünnet ettirmek, su ile tahâretlenmek gibi hususlarda Hazret-i İbrâhîm'den kalma geleneklere uymaktaydılar. Bununla beraber üvey analarla evlilik veya iki kızkardeşle aynı zamanda evli bulunmak gibi hususlar da meşru görülürdü[90]. Hazret-i Muhammed'in gelişine tekaddüm eden zamanlar *fetret devri* kabul edilir. Eski peygamberlerin şeriatlerinin unutulduğu ve uzun süre peygamber gönderilmeyen zaman aralığına fetret devri denir. Bu devirde yaşayan insanlar –prensip itibariyle- dinî emirlerle mükellef tutulamazlar. Nitekim Hazret-i Îsâ'nın gelişinin üzerinden uzun asırlar geçmiş, bu dinin esasları unutulmuştu. Arabistan'da tek tük Hıristiyanlar vardı. Hazret-i Muhammed'in peygamberliğine ilk inananlardan ve Hazret-i Hadice'nin amcası oğlu Varaka bin Nevfel bu dindendi. Medine'de ise üç Yahûdî kabîlesi yaşamaktaydı. Bunun dışındakiler ya müşrik veya Hazret-i İbrâhîm'in dinine inananlardı. Hazret-i Muhammed, peygamberliğini açıklamadan evvel Arabistan'da az da olsa tevhid inancını benimseyen ve eski peygamberlerin, bilhassa Hazret-i İbrâhîm'in şeriatiyle amel eden kimseler vardı. Ümeyye bin Ebî Salt ile meşhur hatîb ve şâir Kus bin Sa'îde ile Cennetle müjdelenen on sahabîden biri olan Hazret-i Sa'îd'in babası Zeyd bin Amr bunlardandır. Hazret-i Muhammed bunlar için ***"Kıyâmet***

90- Nişancızâde, II/706.

günü tek başına bir ümmet olarak haşrolunacaktır" buyuruyor. Hazret-i Muhammed'in dedeleri, bu arada Abdülmuttalib, babası Abdullah, annesi Âmine ve amcası Ebû Tâlib de Hazret-i İbrâhîm'in dinindendi. Nitekim Kur'an'da **"Sen, yani senin nûrun, hep secde edenlerden dolaştırılıp, sana ulaşmıştır"** buyurulmaktadır (Şuarâ: 219). Bu dine Hanîf dini, bunlara da Hanîfler (Hunefâ) denir. Hanîf, hanef masdarından sıfat-ı müşebbehedir. Yanlış ve sapık olan şeye hiç dalmadan doğruya meyleden mânâsınadır. İslâmiyetten önce putlara tapınmayan, hacc yapan, sünnet olan, kısacası Hazret-i İbrâhîm'in dininde bulunanlar için (Sâbiî'nin zıddı olarak) bu isim kullanılmıştır. Hanîf kelimesi Kur'an'da da müteaddit defalar geçer. Müslim kelimesiyle kullanıldığında hacceden; tek başına kullanıldığında ise müslüman olan, tevhid inancında olan mânâsı kasdedilmiştir. Kur'an'da Hazret-i İbrâhîm için bu sıfat kullanılmaktadır. Kur'an'da pekçok yerde Hazret-i İbrâhîm'in hanîf olarak vasıflandırılması da boşuna değildir. Çünki zamanında kendisinden başka tevhid inancını taşıyan kimse kalmamıştı. Etrafından hemen herkes putlara tapınırken, o tek tanrıya ibâdet etmekteydi. Keldanîler gibi bâtıl yolda değil; Hakka yönelmişti (Bekara: 112, 135, Ahkâf: 13). Hazret-i İbrâhîm, Kur'an ve hadîslerde başka birçok hasletleriyle de övülmüş büyük bir peygamberdir. Kur'an'da, Allahın kendisini bütün insanlara ve inananlara imam, önder yaptığı bildirilmektedir (Bekara: 124, Nahl: 120). Tevhid inancı sonraki nesillere bu peygamberden intikal etmiş; şeriati yayılmıştı. İslâm coğrafyasında bilinen peygamberlerden kendisinden sonrakilerin hepsi O'nun soyundandır. Semâvî dinlere mensup insanların hepsi kendisini büyük bilir ve inanırlar. Bütün dinlerdeki itikâdî ve ahlâkî prensipler hep O'ndan intikal etmiştir. Bundan dolayıdır ki İslâm akâidinde, müslümanlar -Kur'an'ın tâbiriyle- Hazret-i Muhammed'in ümmeti ve *Hazret-i İbrâhîm'in milleti* ola-

rak tavsif edilmektedir. Millet aynı inancı benimseyen insanların hepsine denir.[91] Görülüyor ki hanîflik Hazret-i İbrâhîm'in dininin esas vasfıdır; ama sadece bu dine mahsus değildir. Bu bakımdan hanîf, tevhid inancına çağıran peygamberlere uyan kimseye denir (Beyyine: 5, Hacc: 30, 31). İşte hanîflik olarak bilinen Hazret-i İbrâhîm'in şeriatine âit hükümlerin bazıları Arabistan'da da câriydi: Ukubatta niyâbet olmaz prensibi gibi (yani herkes kendi suçundan dolayı cezâlandırılır, başkasının suçundan dolayı değil). Hanîf dininin esasları olan bu hükümleri yeri gelince üzerinde durulacağı üzere Hazret-i Muhammed de kabul ve tatbik etmiştir[92].

Meselâ, Kureyş kabîlesinde mektupların başına *Bismikâllâhümme* yazmak âdetti. Hazret-i Peygamber de İslâmiyetin ilk senelerinde mektuplarının başında, Kureyş'in âdetine uyarak böyle yazdırırdı. *Bismillah* âyeti (Hûd: 41) nâzil olunca, mektuplarının başına Bismillah yazdırdı. Daha sonra, Rahmân kelimesi bulunan âyet (İsrâ: 110) nâzil olunca, Bismillâhirrahmân yazdırdı. Daha sonra, *Bismillâhirrahmânirrahîm* âyeti (Neml: 30) nâzil olunca da, bunu yazdırmağa başladı. Ki, rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla, demektir. Nitekim Eshâb'dan Dıhye-i Kelebî ile Rum kayseri Herakliyus'a gönderdiği mektup, Bismillâhirrahmânirrahîm ile başlar[93]. Hudeybiye sulhunda Hazret-i Ali'ye *Bis-*

91- Osmanlılarda gayrımüslim teb'a dinlerine göre gruplandırılmış ve hepsine dinî/hukukî otonomi verilmişti. Buna "millet sistemi" denir: İslâm milleti (millet-i İslâm), Rum (Ortodoks) milleti, Ermeni (Gregoryen) milleti, Yahûdî milleti gibi. Eski ilmihal kitaplarında "din ve millet, ikisi birdir", diye yazar. Meselâ: Mehmed bin Kutbüddin İznikî: **Miftâhül-Cenne**, Taşbaskısı 1268, 64. Müellifi (v. 885/1480) Sultan Fâtih devri ulemâsından, müderrislik, kâdılık ve müftülük yapmış olan bu kitap, Mızraklı İlmihal olarak bilinir ve köylere kadar yayılmış; halk tarafından çok tutulan ve günümüze kadar okunagelen bir ilmihaldir.

92- Hanîflik hakkında bkz. İsmail Cerrahoğlu: **"Kur'an Kerim ve Hanifler"**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1963, Sayı: XI, s: 81-92.

93- Abdülhayy el-Kettânî: **et-Terâtibü'l-İdâriyye**, İst. 1990, I/223.

millâhirrahmânirrahîm yazmasını emretmişti. Kureyş'in temsilcisi olan Süheyl, "Biz Rahmânirrahîm diye bir şey bilmiyoruz. Bismikallâhümme yaz!", deyince Hazret-i Peygamber bunu kabul etti[94].

Ancak Arabistan'da câri bulunan hükümlerin hepsi Hazret-i İbrâhîm'in şeriatinden gelme değildi. İslâm hukuku bunlardan pek çoğunu kaldırmış veya sınırlamış, beri taraftan câhiliye devri Arapları için oldukça yabancı bulunan pek çok yeni hukukî hükümler getirmiştir. Meselâ, câhiliye devrindeki uygulanan îlâ, hul' ve zıhar müesseselerini, amca, dayı, teyze ve hala gibi akrabalarla evlenme yasağını İslâm hukuku da kabul etmiştir. Öte yandan sözgelişi eski Araplarda muteber olan sayısız kadınla evlenebilme hükmünü, İslâm hukuku dört kadınla sınırlamıştır. Eski Araplardaki üvey anne veya iki kızkardeş ile birden evlenebilmeyi, pek çok nikâh türünü kaldırmıştır. İddet, daha mâkul bir hale getirilmiştir. Vârise vasiyet yasaklanmış ve vasiyet nisâbı terekenin üçte biri olarak tesbit olunmuştur. Önceleri kadının âilesine verilen mehir, İslâm hukukuyla kadına verilir duruma getirilmiştir. Kadınlar, kızlar ve çocuklar mirastan pay alamazken, İslâm hukukuna göre vâris olmuşlardır. Fâiz ve neceş (satılan malın fiatını hileli arttırma, fiat kırma) yasaklanmış; borçlunun köle olarak satılması usulü kaldırılmıştır. Kâtilin akrabasına kısas yapılması usulü, bir başka deyişle kan dâvâsı yasaklanmış; kısasın ancak kâtile yapılabileceği esası konulmuştur. Görülüyor ki İslâm hukuku içinden doğup geliştiği câhiliye devri Arap hukukunun pek çok prensibini kaldırmış; bazı prensiplerini ise yerinde bırakmıştır. Nitekim Hazret-i Peygamber'in ***"İlim ve anlayış sahibi olduğu takdirde câhiliye devrinde hayırlı olanlar, İslâmiyette de hayırlıdır"*** meâlinde bir hadîsi

94- Hirevî, 625.
95- Buhârî: Enbiyâ 8, 14, 19, Menâkıb 1, 25, Tefsir-i Sûre-i Yûsuf 2; Müslim: Fedâil 168.

vardır[95]. Bir hukuk kâidesi veya bir örf ve âdet prensibi, adaletin tecellisini sağlıyorsa, İslâm hukuku bunu ikrar etmekte beis görmemiştir. Bu hükümler, zâten hukukun genel prensipleri veya sahih örf kabul edilmiştir. Dolayısıyle Goldziher gibi bazı müsteşriklerin Hazret-i Peygamber'in sünnetini, bütünüyle câhiliye devri Arap örfleri şeklinde vasıflandırmaları,bu bakımdan pek kabule şâyân gözükmüyor [96].

96- Abdülkerim Zeydan: **İslâm Hukukuna Giriş**, Trc: A. Şafak, İst. 1985, 55-73.

İKİNCİ KISIM

YAHÛDÎ VE HIRİSTİYAN HUKUKU

Eski Ahid'deki Hukukî Hükümler

Şahsın Hukuku

Mûsevi şeriatinde kölelik vardı. Tevrat, harb esirlerinin köle yapılması esasını kabul etmiştir. Ayrıca borcunu ödeyemeyen borçlunun oğulları da köle yapılır (II. Krallar 4/1-7). İbrânî kölelerin statüsü diğer kölelerden farklıdır. Bunlar altı yıl hizmet eder, yedinci yıl köle isterse âzâdlanır; kendisiyle gelen hanımı ve çocukları da serbest kalırlar (Çıkış 21/2-3). Yabancı köleler isterse bedelini ödeyerek kendisini satın alabilir; yakınları fidyesini ödeyerek bunu serbest bırakabilirler; bu da olmazsa jubile senesi (elli yıl sonra) âzâdlanır (Levililer 25/47-54). Efendi kölesini câriyesiyle evlendirmişse doğan çocuklar efendiye aittir (Çıkış 21/4). Köle âzâdlanmak istemezse kulağı bir burgu ile delinir ve dâimî olarak efendisinin yanında kalır (Çıkış 21/5-6). Yahûdîlerde bir adam kızını köle olarak satabilir; ancak bu diğer kölelerden farklı statüdedir (Çıkış 21-7). Kölesini dövüp, meselâ gözünü çıkaran veya dişini kıran kimse kefâret olarak onu âzâdlayacaktır (Çıkış 21/26-27). Kölesini öldüren efendi cezâlandırılır (Çıkış 21/20). İbrânî köle alınırsa ona diğer köleler gibi davranılamaz (Levililer 25/39-42). Efendisinin yanından kaçmış bir köle efendisine teslim edilmez (Tesniye 23/15-16). Bir kimse oğullarını ve kızlarını köle ve câriye olarak satabilir (Nehemya 5/5). Borçlu bir kimse borcunu ödeyemediği takdirde çocuklarını alacaklıya köle olarak teslim eder (II. Krallar 4/1; Nehemya 5/5). [İslâm hukukunda sadece harb esirleri köle ve cariye yapılabilir.]

Âile Hukuku

Âile: Anne ve babaya iyi davranmak, onlara itaat etmek şarttır. Bir evlâd böyle davranmazsa, anne-babası onu şehir dışında bir yere götürüp şehrin ihtiyarlarına çocuklarının kötü ve âsi olduğunu, söz dinlemediğini, içkiye müptelâ olduğunu vs. söyler; şehrin bütün sâkinleri onu recmederek (taşlayarak) öldürürler (Tesniye 21/18-21). [İslâm kültüründe çocuk, anne ve babaya itaatle mükelleftir. Ama bu mükellefiyeti yerine getirmeyenler için -nafaka dışındamüeyyide öngörülmüş değildir.] Kadınların erkek ve erkeklerin de kadın elbisesi giymesi yasaktır (Tesniye 22/5)[97]. Ayrıca kadınlar, kendilerine nikâh düşen erkeklerden kaçacaklar ve güzelliklerini, ziynetlerini onlardan saklayacaklardır (Tekvin 24/65; İşaya 3/16-24). Buna benzer âyetlere Yeni Ahid'de de rastlanır. [Aynı hükümler İslâm kültüründe de benimsenmiştir.]

Evlenme: Evlenme, insanlara ilahî bir emirdir (Tekvin 1/28). [Nikâh, taraflar oruçlu olduğu halde, havralarda haham tarafından akdedilir. Önce söz kesme, nişan yapılır. Bundan rücu mümkündür. Arkasından iki şâhid huzurunda akid icrâ edilir.] Erkek, evleneceği kadına veya babasına bir ağırlık (mohar) ödemelidir (Tekvin 34/11-12; 29/18-27). Görülüyor ki Yahûdîlikte de İslâm hukukundaki mehr tatbikatı vardır. Nikâhta erkek kız tarafına bir edâda bulunmayı taahhüd eder. Tevrat'ta Hazret-i Ya'kûb'un hanımı ile evlenebilmek için kayınpederine yedi yıl hizmet ettiğinden bahsedilmektedir (Tekvin 29/18-27). Yine Tevrat'ta Hazret-i Ya'kûb'un kızıyla evlenmek için her türlü ağırlığı vermeye hazır olduğunu bildiren bir dâmâd namzedinden söz edilmektedir (Tekvin 34/11-12). Eğer bir adam nişanlısı ol-

97- Meşhur Fransız kahraman Jean d'Arc'ın yakılarak öldürülmesinin sebeplerinden birisi de devamlı erkek elbisesiyle gezmesiydi.

mayan bir kızı aldatır da onunla yatarsa, kendi karısı olmak üzere ona bir ağırlık verecektir. Eğer kızın babası, kızı bu adama vermek istemezse, adam kızlara verilen ağırlığa göre para verecektir (Çıkış 22/16-17). Bu da, İslâm hukukundaki, fâsid nikâhta mehr-i misl ödenmesi tatbikatının benzeridir. Yahûdîliğin mehr ile alâkalı hükümleri daha ziyâde Talmud'da yer alır. Mehr, koca tarafından *ketube* adı verilen bir yazılı vesika ile tesbit edilir (İslâm hukukunde mehri yazılı vesikaya bağlamak şart değilse de müstehabdır). Bâkire ve dul için asgarî hadleri tayin olunmuştur (İslâm hukukunda da mehrin asgarî haddi herkes için takriben beş gram altındır). Evlilik müddetince koca bu mikdarı istediği zaman öder. Koca vefat ettiği ve karısını boşadığı zaman bu meblağ muaccel olur (Her iki hüküm de İslâm hukukunda aynen câridir)[98]. Hıristiyanlarda mehr tatbikatı vardır. Ama kıza değil, kız tarafından erkeğe ödenir ve *drahoma* diye bilinir.

Nikâhdan sonra dâvetlilere yemek (velîme) verilir. Nitekim Tevrat'ta Hazret-i Ya'kûb'un nikâhında yemek ziyafeti verdiği anlatılır (Tekvin 29/22-23). İncil'de de düğün yemeği âdetine rastlanır (Matta 22/2-4). Hazret-i Îsâ'nın, annesi ve havârîleriyle Celile'de katıldığı bir velîmeden bahsedilir (Yuhanna 2/1-10). [Hazret-i Muhammed de evlenirken velîme verilmesini teşvik ederdi.]

Erkek aralarında âdil davranmak kaydıyla birden çok kadın alabilir. Ancak kadınların nafakası erkeğe âittir (Çıkış 21/10)[99]. Birden fazla kadınla evlenmek (Taaddüd-i zevcât) meşrudur (Tesniye 21/15). Hazret-i İbrâhim, Sâra, Hacer ve

98- Mahmud Es'ad, 209.

99- Rivâyete göre, kadınların nafakalarının erkeklere âit olması, tâ Hazret-i Âdem ile Havva'ya kadar uzanan bir gelenektir. Nitekim Havva yaratıldıktan sonra yemek zamanı gelince Hazret-i Cebrâil, Hazret-i Âdem'e Havva'nın hissesini ayırmasını söylemiş, böylece kadınların nafakasının erkekler üzerine borç olması o zamandan kalmıştır. Hirevî, 132.

Ketura adında üç hanımla evlenmiştir (Tekvin 16/1-4, 25/1), Hazret-i Ya'kûb'un ikisi hür, ikisi câriye olmak üzere dört (Tekvin 29/16-30, 30/3-13, 32/22) ve kardeşi Esav'ın da üç karısı vardı (Tekvin 36/2-5). Eski Ahid'de Hazret-i Dâvud'un dokuz hanımından bahsedilmektedir (I. Samuel 25/39-43, 25/44, 27/3, 30/5, 18; II. Samuel 2/2, 3/2-5, 3/13-16, 11/2-5, 14-17, 26-27, 12/9-10, 24; I. Krallar 1/1-4). Hazret-i Süleymân'ın yediyüz karısı ve üçyüz câriyesi olduğu bildirildiğine göre bunda bir tahdit de yoktur (I. Krallar 11/3). [İslâm hukuku evlenilecek kadın sayısını dörtle sınırlandırmış, aralarında adaleti gözetme şartını aramıştır.]

Bir adam babasının karısını almayacaktır (Tesniye 22/30; Levililer 18/8). Bir kimse, annesi, kızı, torunu, gelini, kızkardeşi, kardeşinin kızı, halası, teyzesi, yengesi (amcasının ve kardeşinin karısı), kayınvâlidesi ile evlenemediği gibi, bir kadını (baldızı) kızkardeşinin üzerine nikâhlamak da yasaktır. [Bu evlenme yasakları İslâm hukukunda da aynıdır.] Kızkardeşiyle evlenenler öldürülmeyi hakeder (Levililer 18/6-18)[100]. Tevrat, hür kadınların yanısıra, harb esiri olarak ele geçirilen câriyelerle evlenmeyi de meşru sayar (Tesniye 1/10-12). Hârûn oğulları, yani din adamları, dul kadınlarla ve fâhişelerle evlenemez (Levililer 21/7-15). [Talmud, Yahûdî olmayan bütün kadınlar için fâhişe tabirini kullanır.] Bir kimse, nişanlısı olmayan bir kadınla cinsî münâsebet kurarsa, hem bu kadınla evlenmek, hem kızın babasına para vermek zorundadır; ayrıca zelîl ettiği için bu kadını bir daha aslâ boşayamaz (Tesniye 22/28-29). İbrânîler, kız ve oğullarını yabancılarla evlendiremezler (Tekvin,

100- Tevrat'ta Hazret-i İbrâhîm'in kardeşinin kızı Sâra ile evlendiği (Tekvin 20/13) bildirilir. Yine Tevrat'tan anlaşıldığına göre Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde aynı anda iki kızkardeşle evli bulunmak câizdi; nitekim Hazret-i Ya'kûb, iki kızkardeş Leya ve Rahel ile aynı anda evliydi (Tekvin 29). Ayrıca Tevrat'ta Hazret-i Mûsâ'nın babası Amram'ın (İmran), halası Yokebed ile evlendiği ve Hazret-i Mûsâ ile Hârûn'un bu evlilikten doğduğu yazıyor. (Çıkış 6/20). Öyle anlaşılıyor ki İmran'ın tâbi olduğu Hazret-i Ya'kûb şeriatinde bu da câizdi.

34; Çıkış, 34/16; Tesniye 7/3; Yeşu 23/12; Nehemya 10/30)[101]. Hatta İsrâil oğullarının her sıptı (aşîreti) kendi arasından evlenecektir (endogami); aksi takdirde mirasdan mahrum olur (Sayılar 39/6-9; Levililer 22/12-13)[102].

Eğer kardeşler birlikte otururlarsa ve onlardan biri ölürse ve onun oğlu yoksa, ölenin karısı dışarıda yabancı bir adama varmayacaktır, kocasının kardeşi ile evlenecektir (Buna *levirat* denir ve birçok eski cemiyette tatbik edilmiştir). Ve kadının doğuracağı ilk oğul ölen kardeşinin adı ile

101- Bununla beraber Yahûdîlerin bu yasağa uymadıkları yine Eski Ahid'de anlatılmaktadır (Ezra 10/10-11; Malaki 2/11). Hazret-i Süleyman, diğer inanışlara da müsâmahalı davranmış, fanatik Yahûdîlerin protestolarına rağmen başka din mâbedlerine de dokunmamıştır. Bu yüzden dünyanın her tarafında büyük bir saygı ve sevgi kazanmış, âdetâ cihâna nümûne olmuştur. Halbuki bugün eldeki Ahd-i Atik denilen kitap, Hazret-i Süleyman'ı bu konuda itham eder (Nehemya 13/26). Ahd-i Atik'de, Hazret-i Süleyman ihtiyarladığında karılarının onun yüreğini başka ilâhların ardınca saptırdığı söylenir (Krallar 11/4). Rivâyete göre karılarından birisi putperest idi ve Süleyman onun ibâdetine dokunmamıştı. Aynı kitapta Hazret-i Dâvud ile Batşeba arasında geçtiği rivâyet edilen bir hikâye anlatılmaktadır. Halbuki bütün bunlar, peygamberlerin mâsum olduğu hususundaki dinî inanca aykırı olduğu gibi, bir mukaddes kitapta yer alması da hayret vericidir. Nitekim İslâm inancına göre, peygamberler günâh işlemezler; ancak onlardan *zelle* (sürçmek) denilen ve iki doğrudan daha doğrusunu seçmekte yanılmak olarak târif edilen hareketler sâdır olması câizdir. Onlar hakkında ileri geri konuşmak, onların şanına uymayan hikâye ve rivâyetler anlatmak yasaktır, böyle davrananlar had cezâsı olarak öldürülür.
Nitekim Hazret-i Ali, Hazret-i Dâvud ile Batşeba arasındaki hâdiseyi Beni İsrâil'in yaptığı gibi yanlış anlatanlara, yüzaltmış değnek vuracağını bildirmiştir. Hâdisenin aslı şudur ki: Uryâ, Teşâmu' isminde bir kızla evlenmek için, kıza haber gönderdi. O da kabul etti ise de, kızın akrabâsı istemedi. Uryâyı kötülediler. O aralıkta, Hazret-i Dâvud da Teşâmu'a tâlib oldu. Uryâ muhârebede ölünce, kız Hazret-i Dâvud ile evlendi. Sözleşmesi yapılmış olan kıza tâlib olmasına, Allah râzı gelmedi. Hazret-i Dâvud, hatâ etdiğini anlayınca, tevbe etti ve afv olundu. Beydâvî, IV/84. Şu kadar ki, Tevrat'ta Hazret-i Dâvud peygamber değil yalnızca bir meliktir.

102- Ancak hem tarih boyunca, hem de bugün bu kabil (exogamik) evliliklere sıkça rastlanmaktadır (Malaki 2/11-12; Ezra 10/10-11; Yeşu 23/12-13; Nehemya 13/23-27). Bunun sebebi de Yahûdîlerin dünyanın dört bir yanına dağılmaları ve çoğu zaman kendi dinlerinden biriyle evlenme imkânı bulamamalarıdır. Bugün bu gibi nikâhlar kerhen kıyılmakta; ancak Yahûdî bir kadından doğan çocuklar Yahûdî kabul edilmektedir.

onun yerini tutacaktır (Tesniye 25/5-10)[103]. Tevrat'ta, Ya'kûb'un oğlu Yahuda'nın, oğlu-Onan'a, ölen ağabeyinin karısı Tamar ile evlenmesini emrettiği; doğacak çocuğun kendisine değil de ölen ağabeyine ait olacağını bilen Onan'ın zifaf gecesi ersuyunu yere döktüğü; Rabbin bunu tasvib etmeyerek Onan'ı öldürdüğü anlatılmaktadır (Tekvin 38/8-10). Bu kıssadan Onan'ın azl mi, yoksa istimnâ mı yaptığı açıkça anlaşılamamakla beraber, Yahûdî din adamları bunun istimnâ olduğunu kabul etmişlerdir. Nitekim bugün bile istimnâya *onanism* denilmektedir. Bunanla beraber hâdisenin her iki ihtimale de açık oluşu, azlin de yasaklanması neticesini doğurmuştur. Onan, çocuğu olursa, bunun - Tevrat'a göre- ölen ağabeyine âit olacağını düşündüğü için böyle davranmıştır. Nitekim geçen asırda Fransa'da azle *onanism conjugal* (=evlilik istimnâsı) denilmekteydi[104]. [İslâm hukukunda azl ve zaruret olduğunda istimnâya izin verilmiştir.]

Yeni evli bir adam, harbe gitmekten ve üzerine bir iş yüklenmekten muaftır; bir yıl evinde serbest olacak ve aldığı kadını sevindirecektir (Tesniye 24/5). Yeni evlenen bir erkek, diğer hanımlarının yanına gitmeden, bu hanımıyla yedi gün kalabilir (Tekvin 29/26-28). [İslâm hukukuna göre de, birden fazla kadınla evli koca, yeni evlendiği eşinin yanında bu defaya mahsus olarak yedi gün kalabilir.] Kadın kirli (hayızlı) iken onunla cinsî yakınlık yasaktır (Levililer 18/19; Hezekiel 18/6). [İslâm hukukunda da böyledir.] Kadınlar doğumlarını ağrı çekerek yaparlar (Mika 4/10) [105].

103- Esasen bir Benî İsrâil peygamberi olan Hazret-i Yahya, o zamanlar Roma'nın Filistin vâlisi Herodes'e, kardeşi Filippus'un dul karısı Herodiya ile evlenmesinin meşru olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış ve bu yolda hayatını kaybetmişti (Markos 6-18). Herodes yengesiyle evlenemezdi; çünki Filippus'un çocuğu vardı.

104- Richard Lewinsohn: **Cinsî Âdetler Tarihi**, Trc. Ender Gürel, İst. 1966, 286.

105- Bunun içindir ki Katolik kilisesi bugün bile ağrısız doğuma karşı çıkmaktadır.

Boşanma: Yahûdîlerde boşanma çok kolaydır. Bir erkek istediği zaman hanımının eline boş kağıdı vermek suretiyle onu boşayabilir. Boşanmış bir kadın da başkasıyla evlenebilir. İlk kocası boşadığı hanımını bir başkasıyla evlenmedikçe tekrar alabilir (Tesniye 24/1-2). Bununla beraber Eski Ahid Allah'ın boşanmayı sevimsiz bulduğunu bildiriyor (Malaki 2/15-16). [Hazret-i Muhammed de Allah'ın izin verdikleri içinde en sevmediği şeyin boşanma olduğunu bildirmektedir.] Kendilerine *ahbâr* da denilen sonraki Yahûdî hukukçular, boşanma için bir takım şartlar tesbit etmişlerdir[106]. Bir adam karısını boşayıp o da bir başkasıyla evlendikten sonra bu evlilik sona erse, eski kocası onu alamaz (Tesniye 24/3-4). [Boşanma, mutlaka üç kişiden müteşekkil bir dinî mahkeme/haham önünde ve en az cemaatten on şâhid huzurunda gerçekleşebilir. Aksi takdirde taraflar boşanmış sayılmazlar. Boşama, kağıda geçirilir ve kadına teslim edilir. Kadının hazır bulunmasına gerek yoktur, vekili vâsıtasıyla da kağıdı tesellüm edebilir.] Bir erkek karısını zinâyla suçlar, ancak şâhid tutamazsa bu takdirde kâhin huzurunda lânetleşerek ayrılacaklardır (Sayılar 5/11-31) [Lian denilen bu müessese İslâm hukukunda da vardır ve nesebin reddi yoludur]. Evlendiği kızın bâkire olmadığı yolunda iftirâ atan kimse karısını boşayamazdı (Tesniye 22/13-19).

(1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi'nde [107] Mûsevîlerin evlenme ve boşanmasıyla ilgili maddeler ve hükümleri şöyledir: **20-** Bir kimse berhayat olan zevce-i mutallakasının hemşiresiyle izdivac edemez. **21-** Alelıtlâk

106- Galanti, Üç Sâmi Vâzı-ı Kanun, 11-12.

107- Bu kanunnâme tevhid-i kazâ maksadına ma'tuf olarak çıkarılmış ve ancak çok kısa bir süre yürürlükte kalabilmiştir. Bununla zimmîlerin kazâî muafiyetleri bir yönden sona eriyor; Osmanlılarda o zamana kadar devam eden, gayrımüslim teb'anın ahvâl-i şahsiyyeye dâir dâvâlarını kendi rûhânî temsilcilerinin

zevcinden ayrılmış olan bir kadın şahs-ı âhar ile izdivac edip ondan da ayrıldıktan sonra zevce-i evveliyle izdivac edemez. **22-** Bir kimsenin kardeşinin kız evlâd ve ahfâdıyla izdivacı memnu değildir. **23-** (Üvey kızlarla) mücerred akd ile memnuiyyet-i musahere sâbit olacağı gibi, takarrüb vuku bulsun bulmasın alelıtlâk nikâh-ı fâsid ile dahi memnuiyyet-i musahere sâbit olur. **24-** Zinâ sebebiyle tefrik olunan kadını tekrar tezevvüc memnudur. **25-** Evlâdı olduğu halde vefat eden birâderin zevcesini tezevvüc memnudur. **26-** Rada' mevâni'-i nikâhdan ma'dûd değildir. **39-** İşbu fasl ahkâmı (akd-i nikâhın icrasından evvel îlânı, akd-i nikâhda iki şâhidin bulunması, nikâhın nikâh meclisinde tarafeynin veya vekillerinin îcab ve kabulüyle akdolunması, nikâhın tenkih ve tezvic gibi sarih lafızlarla olacağı, üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvücün sahih olduğu) Mûsevîler hakkında dahi câridir. **59-** Nikâhı memnu olan bir kadını nikâh fâsiddir. **60-** Tarafeynden biri şerâit-i ehliyyeyi hâiz bulunmazsa nikâh fâsid olur. **61-** Hîn-i akdde tarafeynden birinin nef'ine olarak dermeyan edilen şurut ba'delakd tahakkuk etmezse nikâh fâsid olur. **62-** Akd-i nikâhda hazır bulunan şuhud evsâf-ı matlubeyi hâiz bulunmazsa nikâh fâsid olur. **148-** Mûsevîlerde alelıtlâk akd-i sahih veya fâsidde talâk veya fesh veya zevcin vefatı vukuunda iddet lâzım gelir. Müddet-i iddet doksanbir gündür. Şu kadar ki hâmil veya zât-ı veled olan kadının iddeti çocuğu iki yaşını ikmâl edinceye kadar imtidâd eyler. Çocuğun vefatı hâlinde iddet, tarih-i vefattan itibâren doksanbir gündür.)

(cemaat mahkemelerinin) önüne götürebilme imkânı kaldırılıyordu. Burada Mûsevi ve İsevîlere âit hukukî hükümlerin tanziminde bu dinlerdeki erbâb-ı ihtisasın ma'lûmatlarından istifâde edildiği Esbâb-ı Mu'cibe Lâyihası'nda ifade olunmuştur. Kararnâme'nin metni için bkz. **Takvim-i Vekâyi**, no: 3046 tarih: 14 Muharrem 1336; Düstur: II/9/762-781.

Miras Hukuku

Miras öncelikle erkek çocukların hakkıydı. Erkek çocuklardan da en büyüğü iki hisse alma hakkına sâhipti. Erkek çocuk yoksa kızlara miras düşerdi. Hiç çocuğu olmayanın mirası sırasıyla kardeşlerine, sonra amcalarına ve aşîretinden (kan akrabasından) en yakınına giderdi (Sayılar 27/8-11; Tesniye 21/15-17). Gayrı meşrû çocuklara miras verilmemektedir (Hâkimler 11/1-2). (İslâm hukukunda da böyledir.) Efendinin câriyeden olan çocuklarına da miras verilmemektedir (Tekvin 21/10-12). Hazret-i Mûsâ'dan evvel kız çocuklarına hiç miras verilmiyordu. Nitekim Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde böyle olduğunu Tevrat bildirmektedir (Tekvin 31/14-15). Tevrat, erkek çocuk olmadığı takdirde kendi sıbtlarından evlenen kızların miras alabileceğine hükmetmiştir (Sayılar 27/8, 36/1-12). Kızların mirastan haklarının olmaması hükmü, Yahûdîlerin kızlarına evlenirken cehiz vermeleri âdetini getirmiştir (Yeşu 15/19; Hâkimler 1/15). Hazret-i Eyyûb'un kızlarına, kardeşleri arasında miras verdiği bildirilmektedir (Eyyûb 42/15). Bu da gösteriyor ki, kızlara miras verilmesi mûrisin inisyatifindeydi. Hazret-i Eyyûb, Hazret-i Mûsâ şeriatinde olduğu için denilebilir ki bu şeriatte mûris isterse kız çocuklarına mirasçı nasbı sûretiyle miras bırakabilmektedir. Tevrat'ta çocuğu olmayanların mirasının kardeşlerine; kardeşi olmayanların babasının kardeşlerine; bu da yoksa aşiretinden en yakın akrabasına intikal edeceği hükmünden baba ve annenin miras hissesi olmadığı neticesi çıkmaktadır (Sayılar 27/9). Ancak bilahare Talmud ile çocuksuz ölenin terikesinin babasına intikal edeceği hükmü imkân getirilmiştir [108]. [Halbuki İslâm hukukunda geride çocuğu olsa bile murisin hem babası hem de annesi altıda birer hisse sahibidir; baba

108- M. Esad, 216.

yoksa dede ve nine de böyle vâristir; öte yandan erkek çocuklarla beraber kız çocuklar da vâris sayılır. Câriyenin efendisinden doğurduğu çocuk da hem hür, hem de vâristir.] Köleler terikeye dâhildir (Levililer 25/44-46). Ancak satın alınan arâzi terikeye dâhil değildir; jubile senesinde akid infisah ettiğinden bedelini ödeyen eski sahibine döner. Sur içindeki evler bundan müstesnâdır (Levililer 25/23-34). [Talmud'a göre, erkek çocuğu olmayanlar, kızları olsa bile malının tamamını başkasına vasiyet edebilir [109].] İsrâil oğullarının on iki sıbtı arasında verâset cereyan etmez. Herkes kendi sıptı içinde miras bırakabilir ve alabilir. Başka sıbttan biriyle evlenen kızlar, babalarından miras alamazlar. Kendi sıbtlarından evlenen kızlar, erkek kardeşleri yoksa miras alabilirler. Tevrat'tan önce, başka bir sıbttan evlenen kızlar, erkek kardeşleri yok ise, babalarından miras alabilirdi (Sayılar bâb. 36). Tevrat'ın bunu neshettiği anlaşılıyor.

Borçlar Hukuku

Tevrat, akid ve haksız fiil yoluyla borç doğumunu kabul etmiştir. Tevrat'ta satım, kirâ, hizmet, karz, vedia, âriyet gibi akid örneklerine rastlanmaktadır. Ken'an ülkesi fethedilip taksim olunduktan sonra buradaki arâzilerin satılması ancak sürelidir. Çünki İsrâil oğulları, rableri Yahve nezdinde garib ve misâfir olduklarından Ken'an ülkesindeki arâzilerin dâimî surette satışı yasaklanmıştır. Jübile senesinde (elli yıl sonra) satış infisah ettiğinden arâzi fidyesini (bedelini) ödeyen eski sahibine geri döner. Şehir içindeki gayrımenkuller böyle değildir. Bunların geri alınması için bir yıllık bir müddet vardır. Ancak Levililer bu müddetle bağlı olmadıklarından her zaman sattıkları gayrımenkulleri geri satın alabilirler (Levililer 25/10-14, 23-25). [Menkul malların satışında mülkiyet akidle değil kabz (meşyeha) ile

109- M. Esad, 216-217.

geçmektedir[110].] İbrânîlerin fâizle birbirlerine ödünç vermeleri yasaktır, ancak yabancıya fâizle ödünç verilebilir (Çıkış 22/25; Tesniye 23/19-20; Hezekiel 18/8) [111]. [Görülüyor ki Müslümanlıkta olduğu gibi Mûsevîlik de dârülharbde fâizli muamelelere izin vermiştir. İşte bu sebepledir ki dünyanın dört bir yanına sürülen Yahûdîler bu izinden yararlanarak en serbest bir şekilde ticaret yapmış, hatta bankerlik ve tefecilikle uğraşarak çok büyük servet sahibi olmuşlardır.] Tevrat, borç karşılığı rehni kabul etmiştir (Çıkış 22/26). Yedi yıl sonunda İsrâil oğullarındaki alacaklardan ibrâ mecbûriyeti vardır, ancak yabancıları ibrâ mecbûriyeti yoktur (Tesniye 15/1-3; Nehemya 10/31).

Haksız fiillerden doğan mükellefiyetlere gelince: Bir kimsenin ehli hayvanını başkasının tarlasında otlamak üzere salıverirse kendi tarlasının en iyisinden öder. Birisinin yaktığı ateş başkasının tarlasını yakarsa öder. Birisine emânet bırakılan mal çalınırsa, hırsız iki mislini öder. Ödünç alınan bir şey sâhibi berâber değilken telef olsa öder, sâhibi berâber değilse ödemez, kirâya sayar (Çıkış 22/5-15). Hayvan bir başkasının hayvanını öldürürse, satılıp parası paylaşılacaktır; ancak hayvan saldırgan biliniyorsa, sâhibi ölen hayvanın yerine aynısından verecek, ölen hayvan ise onun olacaktır (Çıkış 21/35-36). Bir kimsenin kazdığı çukura bir hayvan düşüp telef olursa, çukuru kazan tazminat öder, hayvan ise kendisinin olur (Çıkış 21/33-34).

Cezâ Hukuku

Tevrat öc almayı, şahsî intikamı yasaklar; cezâlandırma yetkisini siyasî otoritenin temsilcilerine verir. Ancak adam öldürme suçlarında, maktulün yakın akrabâsına, suç-

110- M. Es'ad, 214-215.

111- Bugün İsrail'de bazı bankalarda Yahûdîlere verilecek kredilerin dinî prensiplere tâbi olacağını bildiren ilânlar yer almaktadır.

luyu tâkib edip, öldürme (kısas) hakkı verilmiştir. Ancak bunu hâkim huzurunda iki şâhidle ispatlayacaktır (Sayılar 35/19). Kısas karşılığında diyet alınamaz (Sayılar 35/31) [112]. Adam öldürmek, zinâ etmek, hırsızlık yapmak, başkasının malına tamah etmek, yalan yere şâhidlik, rüşvet almak yasaktır (Çıkış 20/13-16, 23/8; Tesniye 5/17-21). Bir adamı vuran, vurduğu ölürse mutlaka öldürülür (Çıkış 21/12). Öldürme niyetiyle veya öldürücü bir âletle öldüren, kasden öldürmüş sayılır (Sayılar 35/16-21). [İslâm hukukunda da hemen hemen aynı hükümler vardır.] Adam öldürme fiili eğer kasıtlı değilse, kâtilin Ken'an ilinde bu iş için tahsis edilmiş biri Ürdün nehrinin bir tarafında, üçü diğer tarafında olmak üzere altı şehirden birine kaçmasına göz yumulur (bir nevi sürgün). Böylece maktûlün akrabâsının üzüntüsü teskin edilmiş ve suçluyu tâkib etmelerine engel olunmuş olur (Çıkış: 21/13; Sayılar: 35/9-15; Tesniye 19/4-5). Gebe kadının çocuğu düşürülürse tazminat ödenir (Çıkış 21/22). [Bu, İslâm hukukunda da gurre adıyla kabul edilmiştir.]

Cezâlar şahsîdir. Oğulları için babalar, babaları için oğullar öldürülmeyeceklerdir, herkes kendi suçu için öldürülecektir (Tesniye 24/16; II. Tarihler 25/4; Hezekiel 18/20). Kırlık bir yerde, kim tarafından öldürüldüğü bilinmeyen bir cesed bulunursa, en yakın şehrin ihtiyarları, çalıştırılmamış ve boyundüruk vurulmamış genç bir inek alacak, sürülmemiş ve ekilmemiş bir vâdiye indirerek boğazlıyacaklar, hepsi bu ineğin üzerinde ellerini yıkayarak *"ellerimiz bu kanı dökmedi ve gözlerimiz onu görmedi"* diye yemin edecekler, böylece temize çıkmış sayılacaklardır (Tesniye 21/1-9) [Bu müessese İslâm hukukunda da *kasâme* adıyla kabul edilmiştir]. Cana can, göze göz, dişe diş,

112- Bilahare Talmud'da kısas karşılığı diyet kabul edilmiştir. Bunun sebebi de Yahûdî hâkimlerinin artık cezâları tatbik edebilecek otoritelerini kaybederek bir nevi hakem vaziyetine düşmeleridir. M. Es'ad, 213-214.

el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere prensibi muteberdir (Çıkış 21/23-25; Levililer 24/20). Kölesinin gözünü çıkaran veya dişini kıran onu âzâd edecektir (Çıkış 21/26). Kavga esnâsında dayak yiyene kaybettiği zaman için bedel ve tedâvi masrafları ödenir (Çıkış 21/18-19). Efendisinden dayak yiyen köle, hemen ölürse efendi cezâlandırılır (Çıkış 21/20). Ana ve babasına vuran veya lânet eden mutlaka öldürülür (Çıkış 21/15, 17). Ehlî bir hayvan bir kimseyi öldürürse öldürülecek, ancak sâhibi mes'ûl olmayacaktır. Ancak hayvanın saldırganlığı daha evvel sâhibine bildirilmişse, bu takdirde sâhibi de öldürülecektir. Eğer ölen bir köleyse, hayvanın sâhibi tazminat ödeyecektir (Çıkış 21/28-32). [İslâm hukukunda da böyledir].

İki kişi birbiriyle kavga ederken birinin karısı yaklaşıp kocasını kurtarmak için onunla dövüşenin edep yerlerini tutarsa (sıkarsa) bu kadının eli kesilir (Tesniye 25/11-12). Saçını yuvarlak kesmek, dövme yaptırmak yasaktır (Levililer 19/28). [Bu sonuncular İslâm hukukunda da böyledir.]

Bîr sığır veya davar çalan, onu boğazlar ya da satarsa, sığırda beş, davarda dört mislini öder. Hırsız duvar delerken yakalanıp öldürülürse mes'ûliyet yoktur. Öldürülmez ve malı ödeyemezse, hırsızlığı için satılır. Çaldığı şey elindeyse iki katını ödeyecektir (Çıkış 22/1-4). Hür insanları kaçıran, köle olarak satsın satmasın, öldürülür (Çıkış 21/16).

Zinâ yasaktır. Kâhin (haham) kızları zinâ ederlerse yakılırlar (Levililer 22/9). Büyücüler, hayvanlarla ilişki kuranlar, Allah'dan başkasına kurban kesenler, öldürülür (Çıkış 22/18-20). Hayvanlarla olduğu gibi, kendi cinsinden biriyle cinsî münâsebet kuranlar da öldürülür (Levililer 20/13-15). Zinâ eden kadın ile erkek -başkasıyla evli olsun olmasın- recmedilir. Yani her ikisi de meydana çıkarılacak, taşlanarak öldürülecektir (Levililer 20/10; Tesniye 22/22;

Hezekiel 16/38-41, 23/45-47). [İslâm hukukunda, nikâh altında cinsî temasda hiç bulunmamış kimse zinâ ederse, öldürülmez.] Câriyeyle zinâda ölüm cezâsı yoktur (Levililer 19/20). [İslâm hukukunda da böyledir]. Barnabas İncilinde, Hazret-i Meryem'in Hazret-i Îsâ'ya hâmile kaldığında zinâ ithamıyla recmedileceğinden korkup akrabasından marangoz Yûsuf'a sığındığı anlatılır. Bu da Hazret-i Îsâ'nın tebliğinden öncesine kadar Yahûdîlerde recm cezâsının câri olduğunu göstermektedir. Hazret-i Îsâ'ya da recmedilmek üzere zinâ ederken tutulmuş bir kadın getirildiği İncillerde anlatılmaktadır.

Ayrıca Tevrat, irtidad eden, yani dinden dönen kimseye [İslâm hukukunda olduğu gibi] ölüm cezâsı verileceğini bildirmektedir. Putlara, tabiata, gök cisimlerine tapınanlar; Rabden başkasına kurban kesenler taşlanarak öldürülür (Çıkış 22/20, 32; Sayılar 25; Tesniye 13, 17/3-5; 1. Krallar 18)[113]. Sihirbazlık ölümle cezâlandırılır (Çıkış 22/18; Levililer 20/27). Allah'a söven, lânet eden taşlanarak öldürülür (Levililer 24/16). Bütün bunlar gösteriyor ki, recm, Yahûdî hukukunda ölüm cezâsının tatbik şekillerinden biridir.

Bütün bu cezalar, mağdur ve maktul Yahûdî olduğuna göredir. Bir yabancı üzerinde vâki katl ve benzeri fiiller cezayı gerektirmez. Katl cezasıyla alâkalı âyetlerden bu açıkça anlaşılmaktadır. Tevrat'ta Yahûdî olmayanlara karşı işlenen katl ve benzeri fiillerin suç olmak bir yana, millî bir vecibe olarak telâkki edildiği görülmektedir. Amâlika kavmi için sevkedilen hükümler bunun en canlı timsalidir.

113- Yahûdîlikte üç kademeli dinî cezâlar vardı: Nazifah (yedi günlük tecrid), niddui (inziva) ve herem (aforoz). Johnson, 218. Sünneti reddetme, dinî bayramlara katılmama, putlara kurban etme gibi fiiller aforozu gerektirirdi. Pantheism felsefesinin kurucusu sayılan Holandalı filozof Spinoza aforoza uğramış Yahûdîlerin en meşhurlarındandır. Son zamanlarda reformist hahamlar -Yahûdî cemaatinin azalmasını engellemek maksadıyla olsa gerek- aforoza karşı çıkmaktadırlar.

Tevrattaki şu ibâreler de ibretlidir: ***"Mısırdan gittiğiniz zaman eli boş gitmeyeceksiniz. Her kadın komşusundan ve evinde olan misafirden altın, gümüş ve esvab isteyecek. Oğullarınızı ve kızlarınızı onlarla süsleyeceksiniz. Mısırlıları soyacaksınız"*** (Çıkış 3/21-22). Bugün bile İsrâildeki Yahûdî cemiyetinde gayrımeşru fiillerin gentile, yani Yahûdî olmayanlar üzerinde tatbikinin suç sayılmasında bir isteksizlik bahis konusudur[114]. [İslâm hukukunda, gayrımeşru fiillerin cezalandırılmasında, müslüman olan ve olmayan vatandaşlar arasında fark gözetilmemiştir. Gayrımüslimler de aynen müslüman vatandaş gibi can, mal ve ırz bakımından masundur. Bunlar üzerinde îkâ edilen gayrımeşru fiillere verilen cezâlar, müslümanlarla aynıdır. İslâm ülkesinde izinle bulunan ecnebîler ise, mütekâbiliyet çerçevesinde, prensip itibariyle gayrımüslim vatandaş statüsündedir. Şu kadar ki, yurt dışında işlenen suçlar, İslâm ülkesinde muhakeme edilip cezâlandırılmaz.]

Adliye ve Muhakeme hukuku

Tevrat'a göre peygamberler hem kavimlerinin siyasî lideridir, hem de hukukî dâvâlara bakarlar. Meselâ Hazret-i Dâvud'un, İsrâiloğullarına hükümdarlık ve hâkimlik yaptığı, kavmine adaletle hükmettiği Ahd-i Atîk'de bildirilmekte (II. Samuel 8/15); ayrıca onun baktığı dâvâlar ve verdiği hükümlerden de bahsedilmektedir. Vefatından önce oğlu Süleymân'ı veliahd yapmıştır. Hükümdarlığın babadan oğula geçmesinin meşru olduğu buradan anlaşılmaktadır (I. Krallar 1/30)[115]. Hazret-i Dâvud'un oğlu Hazret-i

114- Shahak, 136 vd.

115- Johnson, o zamana kadar Yahudîler arasında câri devlet şeklinin demokratik teokrasi olduğunu; bu andan itibaren Filistinliler tarafından yok edilme gibi endişelerle ve şartların getirdiği zorlamalarla meşrutî monarşi haline dönüştüğünü söylemektedir, 51-52. (Tıpkı İslâm tarihindeki Râşid Halîfeler devrini, saltanatın takib etmesini doğuran zaruretler gibi.)

Süleymân da babasının yolunda yürüyerek adaletle hükmetmiştir. O'nun iki kadın arasında, bir çocuğun kime âit olduğu hakkındaki ihtilafı lâtif bir hîleyle çözdüğü anlatılmaktadır (1. Krallar 3/16-28). Ayrıca dâvâ dinlemeye yetkili hâkimler vardır ve Tevrat bunlara hürmet edilmesini (Çıkış 22/28), dâvâların adalet çerçevesinde görülmesini, yabancı, fakir ve yetim haklarının korunmasını, insanların sosyal durumlarının göz önünde tutulmasını emreder; öc alma ve rüşveti yasaklar. (Levililer 19/15-18; Tesniye 1/16-17; 16/19-20; 24/17; 25/1). Delillerin en önemlisi şâhiddir. Şâhid nisâbı da en az ikidir (Tesniye 17/6; 19/15). Yalancı şâhidlik suçtur (Tesniye 19/18-19). [Hazret-i Muhammed de hem devlet başkanı, hem de başhâkim idi. Halefleri de bu yolda hareket etmişler; ayrıca dâvâ dinlemek üzere vekil/hâkimler tayin etmişlerdir. Adliye hukukunun umumî prensipleri İslâm hukukunda da aynıdır. Şâhid nisabı da prensip itibariyle ikidir.]

Harb hukuku

Yahûdî şeriatinde silâhlı cihâd meşrudur. Tevrat, İsrâiloğullarının diğer milletlerle din uğruna yaptığı savaşları anlatır ve onları teşci eder. Hazret-i Mûsâ, peygamber sıfatıyla insanları dine dâvet etmiş; devlet başkanı sıfatıyla da düşmanlarla savaşmıştır. Tevrat'ta bununla ilgili pek çok âyet vardır (Çıkış 23/23-24; Çıkış 34/11-13; Sayılar 31, 33/51-56; Tesniye 7/1-5; Tesniye 20/10-20; Hâkimler 15; 1. Samuel 27; II. Samuel 8, 10, 11, 12/29-31). Düşmana önce sulh teklif edilir; kabul ederlerse ülkeleri feth olunur ve kendileri de köle yapılır (Tesniye 20/10-11). Sulhü kabul etmeyen düşmanla savaşılır ve ele geçirilen şehrin ahâlisi kılıçtan geçirilir; düşmanın malı yağma edilerek ortaya yığılır, ele geçen şehirle beraber hepsi yakılır (Sayılar 31/15-

18; Tesniye 13/16, 20/12-18)[116]. [İslâm hukuku, muharip olmayan düşmanın öldürülmesini yasaklar. Bunlar sulh ve İslâm devletinin hâkimiyetini kabul ederlerse vatandaş sayılır; kabul etmezlerse oradan göçmeye hakları vardır.] Harb sırasında meyveli ağaçlar kesilmeyecektir (Tesniye 20/19-20). Ganîmetlerin tamamen yakılması hükmünün yanısıra, Eski Ahid'de bunların muhariplerle muharip olmayan arasında yarı yarıya taksim edileceği (Sayılar 31/25-30) ve ganîmetler yakıldıktan başka ele geçen altın ve gümüşün Rabbin hazinesine verileceği yönünde hükümler de vardır (Yeşu 6/19). Ganîmet malından çalmak yasaktır (Yeşu 6/17-18, 7/1-11). [İslâm hukukunda ganîmet malının beşte biri devlet hazinesine alınır; geri kalanı ise muharipler arasında eşit bölüşülür.]

Yiyecekler

Yahûdîler boğulmuş hayvan [meyte, leş] ve domuz eti yemezler. Çatal tırnaklı olmayan ve geviş getirmeyen hayvanları da yemezler. Domuz, çatal tırnaklı olmakla beraber geviş getirmez, binaenaleyh yenilmesi yasaktır (Tesniye 12/23, 14/8, 14/21; Levililer 11/7-8). Geviş getirdiği ve tırnağı da yarık olduğu halde deve ve tavşan da yenmez, çünki tırnakları çatal değildir (Levililer 11/4, 6). Devekuşu da yenmez (Levililer 11/16) Kartal, şahin, akbaba gibi alıcı kuşlar, karga, baykuş, kuğu, balıkçıl, hüdhüd, leylek, karabatak, saka, yarasa yenmez (Tesniye 14/11-20). Tırnağı çatal ve yarık olmayıp geviş getirmeyen her hayvan; ayrıca dört ayak üzerinde yürüyen hayvanlar arasında pençesi üzerinde yürüyenler ve gelincik, fare, kertenkele gibi sürüngenler yenmez (Levililer 11/24-31). Eti yenilen hayvanların

116- Mukaddes Kitab'ı Got diline çeviren Piskopos Ulphilas, "Gotların böyle örneklere ihtiyaçları olmadığı" gerekçesiyle Tevrat'taki harb sahnelerini tercümeden çıkarmıştır. Challaye, 123. (Gotların vahşeti tarihte meşhurdur.)

böbrekleriyle karaciğer zarını yemek haramdır (Levililer 3/4). İçyağı ve kan da haramdır (Levililer 3/17, 7/24-27,17/10-13) [117]. [Tevrat'ta yasaklananlardan, deve, tavşan ve devekuşu eti ile karaciğer, böbrek ve içyağları dışındakiler İslâm hukukunda da yenilmez.] Et ile süt pişerken bir araya getirilmez (Çıkış 23/19) [118]. Dört ayaklı haşarat yenmez; ancak çekirge müstesnâdır (Levililer 11/20-23). Nitekim Hazret-i Yahyâ'nın çekirge yediği İncillerde geçer (Matta 3/4; Markos 1/6). [İslâmiyette de çekirge yenmesine izin verilmiştir.] Muayyen günlerde (birinci ayın ondördüncü günü akşamından yirmibirinci günü akşamına kadar) mayalı ekmek yemek yasaktır (Çıkış 12/18-20). Deniz mahsüllerinden kanatsız ve pulsuz olanları yenmez (Levililer 11/9-12; Tesniye 14/10). [İslâm hukukunun bazı ekollerinde de (Hanefî gibi) yengeç, midye gibi deniz haşaratı yenmez.]

Bugün bile Yahûdî kasapların dükkânlarında ***Kaşer*** (kosher) adı verilen ve o dükkânda satılan etin hahamların gösterdiği tarzda kesilen hayvanların eti olduğuna delâlet eden bir işâret bulunur. Yahûdîler ancak bu tarzda hazırlanmış bir eti yiyebilir[119]. Ancak yine Tevrat'tan anlaşıldığına

---

117- Eskiden Hıristiyanlar, Yahûdîlerin fısıh bayramında yapıp yedikleri hamursuz ekmeğe Yahûdî olmayanların kanlarını karıştırdığına inanırdı. Yahûdîler bu sebepten asırlarca takibata uğramışlardır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahûdîler de aynı ithamlarla karşılaştılar. Hıristiyanlar sık sık Yahûdîlerin kendilerinden olmayan çocukları kaçırarak iğneli fıçılara attıklarından şikâyet ederlerdi. Bu rivâyetin menşei ta eski Roma'da imparator Neron zamanına kadar uzanmaktadır. Osmanlılar zamanında da hükûmet makamlarına verilen pekçok dilekçede bu iğneli fıçı hikâyeleri yer almaktadır. 1840 yılında patlak veren Şam olaylarının arkasında da bu hâdise yatmaktadır. Halbuki Yahûdî şeriatinde değil insan eti, yenilebilir hayvanların kanı bile haramdır. Hatta dindar Yahûdî aileler, eti yedi kez yıkamadan yemezler. Avram Galanti: **Türkler ve Yahûdîler**, İst. 1928, 23-24; Johnson, 206 vd.

118- Bunun izahını İbrânîlere, semâvî dinlerden uzaklaştıkları devrelerde hâkim olan sempatik büyücülükte bulanlar vardır. Challaye, 130. Gerçekten zaman zaman bunlar arasında animizm, hatta putperestliğin yayıldığı bilinmektedir.

119- "Gıda dinin bir parçası, yemek de Tanrı ile paylaşmayı ifade ettiğine göre, malzemenin izin verilen yerden gelmesi yetmiyordu, kesim esnasında ananeye göre yapılan dua ile de kutsanmış olmalıydı.

göre Hazret-i Nûh'un şeriatinde bütün canlı hayvanlar, bitkiler gibi yenilebilmekteydi (Tekvin 9/3). Kur'an'da olduğu gibi, alkollü içkilerin içilmesi Tevrat'ta da yasaklanmıştır (Levililer 10/8-9). Ancak bu yasağı ihlâl edenlere karşı hukukî bir müeyyide öngörülmüş değildir ve bu yasağın Yahûdîler'e münhasır olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Yahûdî olmayanları sindirmek için alkollü içkilerin bir çeşit silâh olarak kullanılmasına, onlara içki içirilip sarhoş edilmesine izin verilmiştir (Süleymân'ın Meselleri 31/6-7; Yeremya 51/39-40, 57).

Farklı cinsden hayvanların çiftleştirilmesi; bir tarlaya birbirinden farklı iki cins tohum ekilmesi; birbirinden farklı iki ayrı cins elbisenin aynı anda giyilmesi yasaklanmıştır (Levililer 19/19). Tartı ve ölçüde hıyânet yapılmayacak; falcı ve cincilere gidilmeyecek; misafirler gözetilecektir (Levililer 19/31-36).

Hitan (Sünnet)

Sünnet olmak (hitan) Hazret-i İbrâhîm'in şeriatinden gelmedir. Doksan dokuz yaşındayken bununla emrolunmuş, bizzat kendisini sünnet etmişti (Tekvin 17/24). Rivâyete göre, Amâlika kavmi ile savaşması emrolunan Hazret-

---

Hayvanların ve kümes hayvanlarının boğazı ve nefes borusu, keskinliğinden emin olmak için üç kere parmaklara, üç kere de tırnağa sürülmüş bıçakla kesilmeliydi. Kesimden sonra özellikle akciğerde herhangi bir hastalık olup olmadığı incelendikten sonra, kanlı damarlar, yasaklanmış yağlar ve arka taraf ayrılıyordu. Shohet, yani ananeye uygun kasap, hahamlar tarafından atanıyordu ve genizahtaki mektupların birinde kesimi yapanın üç açıdan incelenmeye tabi tutulduğunu anlatıyor: din, ahlak ve bilgi yönünden... Bütün kanın boşaltılmasının da dahil olduğu görevini tamamladıktan sonra, el sürülmediğine emin olmak için bir bekçi vazifelendiriliyordu: bu noktada 30 dakika süre ile hayvan suya yatırılarak, kesinlikle kan kalmaması için bir saat süre ile tuzlanıyordu. Sağma ve peynir yapımı da temizlik kurallarına tabi olduğundan bekçinin denetiminde yapılıyordu. Yumurtanın kosher olması için hiçbir kan izi taşımaması, bir yuvarlak bir de oval ucu olması, sarısının etrafında da beyaz olmalıydı." Johnson, 199-200.

i İbrâhîm, her iki tarafın da çok kırıldığı bu savaşta kendine tâbi olanların ölüleriyle düşmanları ayıramadığı için bir alâmet-i fârika olmak üzere sünnet emrolunmuştur[120]. Aynı zamanda onüç yaşındaki oğlu İsmâîl'i de sünnet etmiştir (Tekvin 17/23-27) Daha sonra oğlu İshak'ı da emrolunduğu üzere sekiz günlükken sünnet etmiştir (Tekvin 21/4). Hazret-i İbrâhîm ve zürriyetine çocuklarını sekiz günlükken (Tekvin 17/9-14), Hazret-i Mûsâ'nın ümmetine de yedi günlükken sünnet etmeleri emrolunmuştur (Levililer 12/3). Hazret-i Yahyâ ve Hazret-i Îsâ da sekiz günlükken sünnet olmuşlardı (Luka 1/59, 2/21). Yahûdîlerde sünnet o kadar önemlidir ki, sünnetsiz sözü dinsizler için kullanılmaktadır (Hezekiel 32/21). Hazret-i İbrâhîm şeriatinde hükmü câiz olan hitanın; Hazret-i Mûsâ şeriatinde vâcib kılındığı anlaşılmaktadır.

Sebt Yasağı ve Bayramlar

Yahûdîlerde haftanın yedinci günü olan sebt (cumartesi) gününde çalışmak, yemek pişirmek vs. yasaktır (Çıkış 16/23; 20/8-11). Sebt günü iş gören öldürülür (Çıkış 31/15, 35/2). Sebt gününde yapılması yasak olan işleri hahamlar Tevrat'tan (Çıkış: 35/4 vd) kıyas yoluyla çıkarmıştır [121].

120- Nişancızâde, 1/160.

121- Bunlar odun toplamak, ateş yakmak veya söndürmek, yemek pişirmek ve haşlamak, seyahat, yük taşımak, iş idare etmek, tarla sürmek, ekmek, biçmek, demet yapmak, harman kaldırmak, tahıl ayıklamak, öğütmek, elemek, yoğurmak, yün kırkmak, yıkamak, döğmek, boyamak, eğirmek, örmek, dokumak, iplik bükmek, ip düğümü atmak veya çözmek, dikiş dikmek, kumaş kesmek, avlanmak, hayvan boğazlamak, hayvan derisi yüzmek, tuzlamak, tabaklamak, postun tüylerini kazımak, yazı yazmak, bina yapmak veya yıkmak, çekiçle vurmak, yük taşımak, elektrikli eşya kullanmak, havradan başka bir yere gitmek üzere otomobile binmek gibi işlerdir. Karaimlerde, ilâveten, ışık yakmak, banyo yapmak, akan suyu kullanmak, kapalı bir kabı açmak, gömlek üzerine palto, ceket vs. giymek, dünya kelâmı konuşmak da yasaktır. Reformist Yahûdîler bu kâidelerin pek çoğunu ihmal ederler. Hatta Amerika'da sebt gününün cumartesinden pazara kaydırılması fikrinde olan Yahûdî din adamları da vardır. Adem Özen: **Yahudilikte İbadet**, İst. 2001, 195-197.

Göçebe ve hayvancı İbrânîlerken, artık yerleşik ve ziraatçi hale gelen Yahûdîlerin (temelini Ken'anîlerde bulan) ziraatle alakalı üç hac bayramı vardır: Ekinler biçilmeye başladığında kutlanan mayasız ekmek (fısh) bayramı, yedi hafta süren hasad neticesi tarladan mahsulün ilk alındığı zaman hasad veya haftalar (pentikost=ellinci gün) bayramı (Çıkış 23/14-17) ve bağbozumu sırasında kutlanan haymeler (çadırlar) bayramı. Fısh, Mısır'dan çıkışı sembolize eder. (Bir ara ikinci plana düşmüşse de, VII. asırda tekrar canlanmıştı[122].) Yeni ayın doğuşunu tesid eden Roş-hodeş aylık bir bayramdır (Sayılar 28/11). Roş ha-Şana yılbaşı bayramıdır (Hezekiel 40/1). Yedinci ayın onundaki Yom kipur bayramı çöldeki yolculuk sırasında tesis edilen bir oruç ve nedâmet günüdür (Levililer 23/27). Eski Ahidde bulunmayan başka bayramları da vardır. [İslâm kültüründe Ramazan ve Kurban bayramı olmak üzere iki dinî bayram vardır. Bunun haricinde bir takım kudsî gün ve geceler (kandil) de bulunmaktadır.]

İbâdetler

Din adamları: Hazret-i Hârûn'un soyundan geldiği kabul edilen ve kâhin (kohen) denilen din adamlarının imtiyazları yanında, giyimleri ve yemekleri kendilerine mahsus hükümlerle belirlenmiştir. Bunlar mâbedlerde yün elbise giyemez, ancak keten giyebilir; saçlarını uzatamazlar; şarap içemezler. Fâhişelerle ve boşanmış kadınlarla evlenemezler; ancak bir kâhinden dul kalmışsa alabilirler. Kâhinler dâvâ dinleyip ihtilaflılar arasında hükmederler (Levililer 21/7; Hezekiel 44/15 vd). Hazret-i Ya'kûb'un üçüncü oğlu Levi'nin soyundan gelen Levililer, Allah'ın İsrâil oğullarından ilk doğanlar takdimesi olarak seçip aldığı bir cemaattir ve Hazret-i Mûsâ, Hârûn gibi peygamberler bu

122- Challaye, 138.

soydandır. Tarihlerde, Hazret-i Dâvud'a kadar İsrâil oğullarında peygamberlik Hazret-i Ya'kûb'un oğlu Levi'nin, hükümdarlık da Yahûda'nın soyuna mahsustu; Yahûda'nın soyundan Hazret-i Dâvud hem peygamber ve hem de hükümdar idi, deniyor. Levililer, Rabbin hizmetini yapmak üzere Hazret-i Hârûn ve oğullarına hediye olarak verilmiştir. Bu tarihten itibaren Hazret-i Hârûn soyundan gelenler mâbedlerde râhib olmuşlar; diğer Levililer de daha alt seviyede din adamı olarak onlara yardımcı olmuşlardır (Sayılar 8. bâb). Dinî hizmetlerle uğraşacakları için toprak taksimi yapılırken Levililere toprak verilmediğinden bunların geçimini diğer kabileler karşılardı (Sayılar 35. bâb; Tesniye: 10/8-9, 18/1-8; Yeşu 13/14). Bâbil esâretinden dönüşte kâhinlik Sadukîler denilen bir aileye geçti. Mâbedin harab olmasından sonra da kâhinlik müessesesi tarihe karışarak, yazıcılar da denilen Tevrat bilginleri (Ferisîler) dinî lider haline geldiler. Bunlara haham deniyordu[123].

Necâset: Eti yenen veya yenmeyen hayvanların ölüsüne dokunan veya yiyen herkes akşama kadar murdardır, pis hükmündedir, yıkanması ve elbisesini de yıkaması gerekir. Bunlar, ağaç kap, elbise, deri, çul, her neyin üstüne düşerse, o murdardır. Temizlenmesi için suya konur, akşama kadar kalır; toprak kap ise kırılır (Levililer 11/32-40, 17/15). Bedenden akan herşey, idrar, kan, meni necistir; değdiği yer suda yıkanacaktır (Levililer 15/4-5, 17, 27). [İslâm hukukunda da böyledir.]

Gusl: Yahûdîlikte de müslümanların gusl abdestine benzer bir temizlenme ameliyesinin varlığı göze çarpar. Kendisinden meni çıkmış bir adam veya cinsî temasta bulunanlar yıkanacaktır (Levililer 15/16-18, 22/4-7). Ayrıca kendisinden özür kanı gelen bir kadın, bu kan kesildikten sonra yıkanacaktır (Levililer 15/19-24). Çocuk doğuran ka-

123- Özen, 136 vd.

dın kırk gün murdardır (Levililer 12/2-5) [İslâm hukukunda buna nifas denir]. Elbisedeki meni bulaşığı da yıkanacaktır (Levililer 15/16; Tesniye 23/10-11) [Meni, İslâm hukukunda da temiz sayılmaz]. Tevrat'ta, ***"Dâvud ulaklar gönderip onu getirtti, ve kadın onun yanına geldi, ve murdarlığından tathir edilmiş olduğundan Dâvud onunla yattı"***. (II. Samuel 11/4). Buradaki murdarlık hayz hâli olabileceği gibi, iddet de olabilir. Çünki kadın duldu. Hazret-i Yahyâ'nın, insanları ve bu arada Hazret-i Îsâ'yı Ürdün nehrinde guslettirdiği kaynaklarda geçmektedir. Bu sebeple kendisine Vaftizci Yahyâ (Jean Baptiste) denir. Tevrat'a göre, cüzzamlı ve akıntısı olanlar, ayrıca elbiseleri ve yattıkları yer murdardır (Levililer 13, 14. 15. Bablar). Ölen kimse de murdardır, binaenaleyh gasledilir (Levililer 21/1-3); ancak ölü için aşırı hareketlerle mâtem tutmak yasaktır (Levililer 19/28, 21/5; Tesniye 14/1) [İslâm hukukunda da ölü yıkanmadan defnedilmez ve ölü için matem tutulmaz]. Yahûdîlere, kurban kesmek, ibâdet etmek için mâbed ve mezbahlarına yaklaştıklarında el ve ayaklarını yıkamaları emrolunmuştu (Çıkış 30/21). Bu da Müslümanların abdestine benzer.

Namaz: İslâm hukuku kaynaklarında, müteaddit Kur'an âyeti ve hadîslerde, namazın geçmiş bütün peygamberlerin şeriatlerinde bulunduğu haber verilmektedir. Hatta bu namazın aynı Hazret-i Muhammed'in şeriatindeki gibi rükû' ve secdeli olduğu anlaşılmaktadır. Ahd-i Atîk'de, İsrâil zürriyetinin oldukları yerde ayağa kalkarak günün dörtte birinde Allah'ın şeriat kitabından okudukları, ve dörtte birinde suçlarını itiraf edip Allah'a secde kıldıkları, ve ayağa kalkıp rablerine feryad ettikleri anlatılmaktadır. Bu ise müslümanların namaz ibâdetini hatırlatmaktadır (Nehemya 9/3). Eski Ahid'de Hazret-i Danyâl peygamberden bahsedilen bölümde geçen, ***"Ve Daniel yazısının imzâ olunduğunu öğrenince evine gitti, ve odasının pence-***

resi Yeruşalim'e doğru açıktı, ve önceleri yaptığı gibi günde üç defa diz çöktü ve duâ etti ve Allah'ın önünde şükretti" (Daniel 6/10) âyeti de, hem namaz ve hem de duâ ritüeline benzemektedir. Ayrıca Müslümanlıkta yağmur (istiskâ) namazı ve duâsı diye bilinen ibâdetin Yahûdîlikte de var olduğu Eski Ahid'de İlya peygamber'in yağmur duâsı yaptığının anlatıldığı bölümden (I. Krallar 17-18) anlaşılmaktadır. Bunu Yeni Ahid de anlatır (Yakub'un Mektubu 5-17-18). Kur'an'da da Hazret-i Mûsâ'nın yağmur duâsından ve rabbin bu duâyı kabul ederek oniki gözlü bir pınar fışkırdığından bahsedilir (Bekara 60; A'râf 160).

Bugün Yahûdîler günde üç vakit (sabah, ikindi ve akşam) cemaatle veya ferdî olarak ibâdet yapar; bu ibâdetlerinde dua eder ve Tevrat okurlar. Sabah ibadetinin (şaharit) Hazret-i İbrâhim; ikindi ibâdetinin (minha) Hazret-i İshak ve akşam ibâdetinin (maarib) de Hazret-i Ya'kûb'dan kaldığı rivâyet edilir. Yahûdîler ibâdetlerinde kıble olarak Kudüs'e (mizrah=doğu yönüne) dönerler (I. Krallar 8/48; Daniel 6/10). Yahûdî ibâdetleri de genellikle cemaatle yapılır (Tesniye 26/5-10, 13-15; Levililer 16/21). Yahûdîler, ibâdet ederken *talit* adında hususî elbiseler giymek zorundadır. Bu arada başlarını da *kipa* ile örtmeleri gerekir[124]. [Müslümanlıkta da ibâdet yaparken erkeklerin baş örtmesi kuvvetli bir sünnettir; namazın şartı olmamakla beraber terkedilmesi mekruhtur.]

Oruç: İslâm hukuku kaynakları, Yahûdî ve Hıristiyanlarda da oruç ibâdetinin bulunduğunu, ancak bunların sahura kalkmadan oruç tuttuklarını bildirmektedir. Nitekim Hazret-i Muhammed *"Ehl-i kitab ile bizim orucumuz arasındaki fark, sahur yemeğidir"* buyurmuştur. İslâm kaynaklarında geçtiği üzere, oruçlu oldukları zaman Yahûdîlere uyuduktan sonra yiyip içmek ve cinsî temas yasaktı. Ayrıca

124- Özen, 160 vd.

Yahûdîler iftarı yıldızlar görününceye kadar geciktirirlerdi. Tevrat, Hazret-i Mûsâ'nın Tur dağındayken kırk gün oruç tuttuğunu yazar (Çıkış 24/18, 34/28). Ahd-i Atik'de Hazret-i Dâvud'un başına gelen musibetler üzerine oruç tuttuğu anlatılır (II. Samuel 12/16). Bu da, Yahûdî geleneğinde orucun umumiyetle başa gelen musibetlerden dolayı tutulduğunu hatıra getirmektedir. Yine Ahd-i Atik'de anlatıldığına göre, kavmini hükümdarın zulmünden korumak isteyen Yahûdî kızı Ester, onlardan üç gün kendisi için oruç tutmalarını, gece gündüz üç gün bir şey yemeyip içmemelerini istemiştir (Ester 4/16). *Ester orucu* diye bilinen bu oruc, bugün bile Yahûdîler arasında ismen de olsa tatbik edilir ve 13 Adar'ı (Mart) takib eden iki Pazartesi ve bir Perşembe günlerinde tutulur. Tevrat'ta geçen *nefsini alçaltma* emrini bilginler oruç olarak tefsir etmişlerdir (Levililer 16/29, 23/27; Sayılar 29/7). *Yom kipur*, aynı zamanda yılbaşı olan (yedinci) Tişri ayının onuncu günü (=Ekim sonu) tutulur. Ayrıca Kudüs'ün tahribi ve Bâbil esâretinin hâtırasına Tevrat'tan çıkarılan dört oruç vardır: 9 Av, 17 Tamuz, 10 Tevet ve 3 Teşri oruçları. Yom Kipur; Ester oruçları gibi Tevrat'ta emredilen oruçların yanısıra, hahamlarca emredilen veya ferdlerin ihtiyarına bırakılan oruçlar da vardır. İsrâil oğullarının Mısır'dan çıkışlarının hâtırasına kutlanan Fısh (pessah) bayramını (19 Nisan'dan itibaren bir hafta) takib eden Pazartesi ve Perşembe oruç tutulur. Fısh bayramı arefesinde ilk doğan çocukların hâtırasına oruç tutulduğu gibi; düğün günü yeni evliler oruç tutar. Sebt günü oruç tutulmaz. Küçük oruçta sadece yemek, içmek; büyük oruç günlerinde ise ayrıca yıkanmak, yağlanmak, ayakkabı giymek ve cinsî yakınlık yasaktır. Küçük oruçlar gündüz boyu; Yom kipur ve 9 Av oruçları gibi büyük oruçlar ise gün boyu (yirmi dört saatten biraz fazla) sürer. Reformcu Yahûdîler bunlardan sadece Yom kipur orucunu kabul etmektedir[125].

125- Özen, 174 vd.

Zekât: Toprak mahsülleri zekâtı Yahûdîlerde vardır ve onda bir nisbetindedir; Levililere, gariplere, yetimlere ve dul kadınlara verilir (Tesniye 14/22, 26/12; Levililer 27/31). Sığır ve davarın da onda biri Allah'ın hakkı kabul edilir (Levililer 27/32). Toprak mahsülleri zekâtını hükûmet, yıldan yıla ve Yedi Sayım Haftasında toplardı (Tesniye 16/9). Yine Tevrat'ta, müslümanların fıtra ve sadaka tatbikatına benzer hükümler yer alır (Çıkış 30/11-16; Tesniye 15/7-11). [İslâm hukukunda muayyen bir mikdara ulaşmış altın, gümüş ve ticaret eşyasının kırkta biri, toprak mahsüllerinin onda veya yirmide biri; çayırda otlayan kasap hayvanlarından muayyen nisbette zekât, Kur'an'da sayılan sekiz sınıf insandan birine verilir.]

Hac: Yahûdî erkekleri yılda üç kez Kudüs'de *Yahve* dedikleri Allah'ın huzuruna çıkarlar (Çıkış 23/14, 17, 34/23). Bunlardan birisi *fısıh* bayramıdır. Hac bir hafta sürer. Kurban ile hac, İslâmiyette olduğu gibi aynı zamandadır (Mezmurlar 26/6). Ancak hac ve kurban ibâdeti mâbedin ayakta kalmasıyla mukim olduğu için, günümüzde hac ibâdeti artık ihtiyarî ziyarete dönüşmüştür[126]. [İslâm hukukunda Zilhicce ayında, zengin ve yol emniyetini hâiz kimseler, Mekke'deki Kâ'beye gelerek hac farizasını ifa ederler.]

Kurban: Kurban ibâdeti de Yahûdîlik ve Hıristiyanlıkta kabul edilmişti. İlk kurbanı Hazret-i İbrâhîm'in kestiğine inanılır (Tekvin 22/13) Yahûdîler yılın birinci ayı olan Abib ayının ondördünden yirmibirine kadar yedi gün mayalı ekmek yemeyerek oruç tutar, sonra yedinci gün kurban keserek *fısıh bayramı* yaparlar. Çünki bugün Hazret-i Mûsâ ve ümmetinin Mısır'dan çıkış günüdür (Çıkış 12/15-21; Tesniye 161-8). Yahûdîlerde kanlı ve kansız kurban ibâdeti vardır. Zamanla tuzsuz ekmekten yapılan çöreklerle, ha-

126- Özen, 191-192.

mursuz adı verilen pideler de kurban yerine geçmiş, kansız kurban sayılmıştır. Daha sonra Yahûdîler Filistin'den çıkıp da mâbed ibâdeti imkânsız hale gelince; kurban ibâdeti mâbede has kabul edilmiş ve dua, kurbanın yerine ikâme olunmuştur[127]. Ahd-i Atîk'den anlaşıldığına göre, Yahûdîler arasında -putperestlikten geçtiği tahmin edilebilecek olan- insan kurbanı tatbikatı da vardı. Nitekim Hâkim Yeftah'ın zafer nişânesi olarak karşısına ilk çıkacak insanı kurban etmeyi adadığı; karşısına ilk olarak kendi biricik kızının çıktığı ve bunu kurban ettiği anlatılır (Hâkimler 11/30-40).

Yahûdîlikte, yakılan takdime, selâmet takdimesi, şükran takdimesi, suç takdimesi, günah takdimesi, ekmek takdimesi, dökülen takdime, sallama takdimesi, adak takdimesi ve gönüllü takdime olmak üzere çok çeşitli kurban usulleri vardır. Her hayvanın ilk doğan erkek yavrusu kurban edilir ve yakılır (Çıkış 22/29; 34/19; Levililer 1/1; Nehemya 10/36). Ayrıca ekmek ve ilk yetişen buğday takdimesi vardır. (Hazret-i Âdem'in oğlu Kâbil'in yaptığı gibi.) Mayasız ekmek yapılarak mezbahada yakılır. Bunu yeme hakkı Hazret-i Hârûn'un erkek soyuna (kâhinlere, hahamlara) âittir (Levililer 2/1-16). Takdime, kusursuz sığır ve davardan olur. Suç ve günâha karşı keffâret, Yahûdîlerde de vardır. Ancak kâhinlere hayvan takdimesi şeklinde olur. Bu takdirde suç ve günâh bağışlanır (Levililer 5/6-18). Suç ve günah takdimesini kâhinler yer (Levililer 6/26, 7/6)[128]. Hıristiyanlardaki günah çıkartma ve endüljans buna benzemektedir. Selâmet takdimesi de iki gün içinde yenir, artan yakılır (Levililer 7/15-17). Ekmek takdimeleri nesiller boyu Hazret-i Hârûn'un erkek soyu içindi (Levililer 6/18).

127- Özen, 107.

128- Hazret-i Mûsâ Tûr dağındayken İsrâiloğulları altından bir buzağı yapmış ve ona tapınmışlardı. Sonra Hazret-i Mûsâ Tûr dağından inip onları azarladığında şeytanın kendilerine keçi şeklinde göründüğünü ve kendilerini aldattığını söylemişlerdi. İşte bu suç takdimesinde keçi kurban edilmesi, İsrâiloğullarının bu günahlarını hatırlatıcı bir fonksiyon icrâ eder. *Günah keçisi* tâbiri de buradan gelir.

Şükür için selâmet takdimeleri ise belli şart ve merâsimlere uyularak yenebilirdi. Hazret-i Hârûn'un erkek soyundan gelen kâhinler arasında taksim edilirdi (Levililer 7/15-18, 32-33). Odun takdimesi, yıldan yıla topraktan çıkan mahsûlün turfandası, hayvanların doğan ilk yavruları, mâbedler ve mâbedlere hizmet eden kâhinlere, hamurun turfandası, hasad takdimesi, meyveler, şarap ve yağın yenisi kâhinlere, toprakların ondalığı ise Levi oğullarına verilirdi (Nehemya 10/34-39). Kör, topal ve hasta hayvan kurban olmaz (Malaki 1/8). Sığır ve davara gücü yetmeyenler, kumru ve güvercin de kurban edebilir (Levililer 5/7). İşte böyle takdime adı verilen kurbanlarla ilgili Ahd-i Atîk'de çok etraflı ve çetrefil mâlûmat vardır.

Adak (Nezir): Tevrat adak adamayı meşru saymış ve yerine getirilmesini emretmiştir (Tesniye 23/21-23). Her çeşit hayvan, yiyecek, mal adanabilir. Doğacak çocuğun Allah'a ibadet etmek üzere adanması mümkündü. Nitekim Kur'an'da da geçtiği üzere Hazret-i Meryem daha dünyaya gelmeden annesi tarafından Mescid-i Aksâ'ya adanmıştı (Âl-i İmrân 35). [İslâm hukukunda da muayyen şartlarla adak meşrudur.]

Yemin: Yemin Allah'ın adıyla yapılır (Tesniye 10/20). Yalan yere yemin yasaktır (Levililer 19/12). Hataen yapılan yeminin keffâreti, dişi bir koyun veya keçinin suç takdimesi olarak verilmesidir (Levililer 5/4-6). [İslâm hukukunda da yemin Allah'ın adıyla yapılır. Yalan yere yemin yasaktır. Hataen bozulan yeminin keffâreti bir köle âzâdı; bu mümkün değilse on fakiri sabah akşam doyurmak veya giydirmek; bu da mümkün değilse üç gün oruç tutmaktır.]

Yeni Ahid'deki Hukukî Hükümler

Cezâ Hukuku

Recm: Yahûdîler, Hazret-i Îsâ'ya zinâ ederken tutulmuş bir kadın getirmişler ve Hazret-i Mûsâ'nın bu gibiler için recm cezâsı getirdiğini ileri sürerek buna ne diyeceğini –deneme maksadıyla- sormuşlardır. Hazret-i Îsâ onlara, ***"İçinizde günâhsız olan önce taş atsın"*** deyince de kadını recmetmekten vazgeçmişlerdir. Daha sonra kadının recmedilmediğini gören Hazret-i Îsâ, ***"Ben de sana hükmetmem, git, bundan sonra da günâh işleme!"*** demiştir. (Yuhanna 8/3-11). Aynı hâdise Barnabas İncilinde de geçer (bab: 201). Îsevî şeriatinde zinânın yasak olduğunda şüphe yoktur, ancak Hazret-i Îsâ'nın bu hareketi zinânın Yahûdî şeriatindeki gibi cezâlandırılmadığı hususunu akla getirmektedir. Ancak şu kadarını da unutmamalıdır ki, İncillerdeki bu hâdisenin altında, Hazret-i Îsâ'ya düşman ve O'nun sınamak isteyen Ferisîlerin bir oyunu sezilmektedir. Bir Yahûdî mezhebi olan Ferisîler, Filistin'deki Roma idaresiyle sıkı fıkıydılar ve Hazret-i Îsâ'yı Romalılar nezdinde suçlu durumuna düşürmek için fırsat kolluyorlardı. Zinâ eden kadını bu maksadla O'nun huzuruna gektirmişlerdi. Eğer cezâsı recmdir dese, yürürlükteki Roma kanunlarına karşı çıkmış olacaktı. Halkı da, bu peygambere inanırsanız size böyle recm tatbik eder! diye korkutacaklardı. Recm değildir, dese, bu defa da halka, Tevrat'ın hükümlerini kaldırıyor, diye tezvir edeceklerdi. Fakat Hazret-i Îsâ ***"İçinizde günâhsız olan önce taş atsın"*** diyerek onların oyunlarını boşa çıkartmıştı. Zira Filistin Roma işgâli altındaydı ve ortada zaten Tevrat'ın bu hükmünü infaz edebilecek meşru

bir hâkim yoktu[129].

Kısas: Adam öldüren kimseye kısas cezâsı verilmesini Hıristiyanlar kabul etmemektedir. Çünki İncil'de Hazret-i Îsâ'ya mal edilen ***"Eski zaman adamlarına göz yerine göz, diş yerine diş denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim: Kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir!"*** sözünü buna delil almışlardır (Matta 5/38-39). İncil'e göre suçlar ancak asgarî iki şâhidin şâhidlikleriyle sâbit olabilir (Matta 18/15-16; Yuhanna 8/16-17; Paulus'un Korintoslulara İkinci Mektubu 13/1)). İncil'deki bu hüküm de kasden adam öldürme ve müessir fiillerde ceza verecek meşru hâkimin yokluğu ile izah edilebilir. Nitekim Mâbed'in yıkılışından sonra yahûdî hahamları da bu suçlarda kısas yerine -Tevrat'ta bulunmayan- diyeti kabul etmeye mecbur olmuşlardır.

Harb Hukuku (Cihâd)

Bu konuda umumî anlayış, Hazret-i Îsâ'nın şeriatinde silâhlı cihâdın câiz olmadığı; cihâdın ancak sözlü yapılabileceği, binaenaleyh kıtalin meşru olmadığı yönündedir. Ancak her ne kadar mutlak barışçı zannedilse bile, İncil'de silâhlı cihâdın emredildiği görülür. Hazret-i Îsâ'nın ***"Yeryüzüne selâmet getirmeye geldim sanmayın. Ben selâmet değil, fakat kılıç getirmeye geldim... Haçını alıp ardımca gelmeyen bana lâyık değildir. Canını bulan, onu kaybedecektir. Benim uğruma canını zâyi eden onu bulacaktır"*** sözleri (Matta 10/34) bunu gösteriyor. Barnabas İncilinde de şöyle geçer: ***"Hazret-i Îsâ Kudüs'e gelip de bir sebt gü-***

129- Benzer bir hâdise daha vardır. Ferisîler, Hazret-i İsa'yı sezarın otoritesiyle karşı karşıya getirmek için sezara vergi verilip verilmeyeceğini sormuşlardı. O da eline bir dinar alıp bunun üzerindeki resim ve yazının kime âit olduğunu sormuş; sezara! cevabını alınca da, ***"O halde sezarınkini sezara, Allahınkini Allaha!"*** diyerek dinin emir ve yasakları yanında, hükûmetin de dinen yasak olmayan emir ve yasaklarına uyulması gerektiğini bildirmiştir. (Matta: 22/15-21)

nü mâbede girdiğinde askerler O'nu kışkırtmak ve alıp götürmek için "Muallim, savaş açmak meşru mudur?" diye sordular. Hazret-i Îsâ da onlara "İnancımız bize, hayatımızın yeryüzü üzerinde sürekli bir savaş hâlinde olduğunu söyler" diye cevap verdi" (Bab 152).

Kilisenin doktrinine karşı çıkan kimseler *aforoz* ile cezâlandırılır. Aforoz Eski Ahid'de de yer alan, ama esas kaynağını Paulus'un Korintoslulara Mektubu'nda bulan bir dinî cezâdır (I/5). Aforoz edilen şahıs doğum ve ölüm kayıtlarını, ismini ve evliliğini kaybeder. Kiliseye giremez, âyinlere katılamaz, kilise huzurunda evlenemez, dinî merâsimle gömülemez. Aforozun en şiddetlisi heretik -sapık-inanç sahiplerine karşı yapılanıdır ki buna *anathema* (tel'in, lanetleme) denir. Aforozu, sebebin ağırlığına göre ruhban sınıfının çeşitli rütbelerindekiler tatbik edebilir. Kanonik hukuk metinlerinde aforoz sebepleri uzunca sayılmış, zamanla bu sayı azaltılmıştır. Bunlardan en meşhuru kürtaja bilerek sebebiyet vermektir. Kilise âyinlerine hakaret, papaya fiilî tecâvüz, inancını kaybetme, sapık bir inancı benimseme, papa dışında birisinin piskopos tayin etmesi, günah çıkarma mahremiyetinin ihlâli gibi sebepler vardır. Aforoz edilen şahıs pişmanlık bildirir ve keffâret verirse affedilir. Papalığın da af salâhiyeti vardır.

Aile Hukuku

Evlenme: Nikâh, Hıristiyanlarda dinî bir akiddir, ancak kilisede ve râhip huzurunda yapılır. Ancak buna dâir Yeni Ahid'de bir hüküm olmadığı; söz konusu mecburiyetin Paulus'un Efesuslulara yazdığı mektuptan çıkarıldığı bilinmektedir. Protestanlar zaten bunu kabul etmezler. [İslâm hukukunda nikâh, in'ikadı bakımından dinî değildir, herkes tarafından yapılabilir; hatta tarafların karşılıklı birbirine uygun irâde beyanları bu akdi kurmaları için kâfidir.] Yine Hı-

ristiyanlıkta, Mûsevîlik ve Müslümanlığın aksine, îman etmemiş biriyle evli kalmak câizdir (Paulus'un Korintoslulara Birinci Mektubu 7/12). Yeni Ahid, evlenme yasaklarından sadece üvey annelerle olanından bahseder (Paulus'un Korintoslulara'a Mektubu 5/1-2). Bundan dolayı Hıristiyanlar arasında Yahûdîlikte yasak olan amca, hala, dayı, teyze gibi akrabalarla evliliklere -nâdir olmakla beraber- rastlanır [130].

Hıristiyanlıkta taaddüd-i zevcata, poligamiye izin verilmediği genel kanaattir. Nitekim İncil'de insanların bir erkek ve kadından türediği, evlenenlerin artık tek bir beden olduğu söylenmektedir (Markos 10/6-8). Mâdem ki Allah insanları bir kadın ve bir erkekten yaratmıştır; demek ki poligami insan tabiatına uygun değildir. Yine mâdem ki artık evlenenler tek bir beden gibidir; öyleyse aynı zamanda bir başkasıyla evli olmak mümkün olmamalıdır ve ayrıca evlenenler artık ayrılmamalıdır. Hatta Paulus, bekâr kalmayı tavsiye eder; zinâya düşme tehlikesinden dolayı da evlenmeye izin verir. Ancak bir erkeğin, ancak tek bir kadınla evlenebileceğini söyler (Korintoslulara Birinci Mektub 7/1-2). Mukaddes Kitab'da, din adamları için tek kadınla evli olma prensibi vurgulanır (Timoteos'a Birinci Mektub 3/2).

Ancak Paulus'un doktrini bir yana, Hıristiyanlığa âit eski metinlerde monogamiye delâlet eden bir hüküm bulunmadığı ve ilk Hıristiyanlar arasında papazların bile çok

130- Tarihten meşhur birer örnek olarak: Bragança hânedânından Portekiz kraliçesi Maria (1734-1816) ile amcası III. Pedro (1717-1786) evlenmiş ve Portekiz kralı VI. Joao, bu evlilikten doğmuştu. İspanya kralı IV. Carlos'un kızı Amelia (1779-1798) ile amcası Antonio Pascual (1755-1817) evlenmiştir. İtalyan kraliyet âilesi olan Savoia hânedânına mensup Aosta dükası Amedeo (1845-1890), 1888 yılında, kızkardeşi Clothilde'in kızı Laetitia Bonaparte (1866-1926) ile evlenmişti. Bizans imparatorlarından I. Manuel Komnenos'un da (1143-1180) yeğeni Théodora ile evlendiği rivâyet edilmektedir. Üstelik aynı zamanda imparator, Alman kontes Berthe von Sulzbach ile evliydi.

evliliği uyguladıkları bilinir. Hatta İncil'de geçen on bâkire kıssasından, Hazret-i Îsâ şeriatinde çok kadınla evlenmeye izin verildiği neticesi çıkarılmıştır (Matta 25/1-10). Avrupa kaynaklarından öğrenildiğine göre, Hıristiyanlığın en koyu tatbik edildiği bir devirde, Doğu Roma İmparatorlarının dâimâ birkaç karısı olduğu gibi, eski Alman imparatorlarının, meselâ Friedrich Barbarossa'nın (1152-1190) üç, dört karısı vardı. VI. asırda yaşamış İrlanda kralı Diarmait'in iki karısı ve iki de odalığı vardı. Bizans imparatorlarından I. Manuel Komnenos'un da (1143-1180) Alman kontes Berthe von Sulzbach ile evli olduğu halde yeğeni Théodora ile de evlendiği rivâyet edilmektedir. Fransa'daki Merovenj hanedanı mensubu krallar arasında poligami yaygındı ve meşhur Charlemagne'ın iki karısı ve çok sayıda odalığı bulunuyordu. Hesse dükü Philippe ve Prusyalı Friedrich Wilhelm, bizzat Martin Luther'in muvafakatiyle ikişer kadın almışlardır. Hatta rivâyet olunur ki Luther, İngiltere kralı VIII. Henry'ye önceki karısını boşamadan ikincisini alabileceği yönünde görüş bildirmişti. Otuz yıl savaşlarından sonra imzalananan Westfalya anlaşmasını takiben (1648), azalan nüfusun çoğaltılması maksadıyla Frankonya parlamentosu poligamiyi teşvik eden kararlar almıştır. Orta Avrupa'da yayılan Hıristiyan mezheblerinden Anabaptistler de poligaminin lehindeydiler ve "hakikî hıristiyanların müteaddit karıları olmalıdır" sloganıyla Münih'de poligamiyi teşvik etmekteydiler. Amerikada 1830 yılında kurulan Mormon hıristiyan mezhebi, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine izin vermektedir. (Ancak şimdiki Amerikan kanunları bunu yasaklamıştır.) [131].

131- Muhammed Hamidullah: **İslâma Giriş**, Trc. Kemal Kuşçu, 2.b, İst. 1965, 139. 1911 yılında ABD'ye tahsile giden Ahmed Emin Yalman hatıralarında nakleder ki, o zamanlar ülkeye girebilmek için muhaceret kontrol memurluğu tarafından, anarşist olmadığına, hükümeti devirmek için gelmediğine ve birden fazla kadın almak yolunda bir inancı bulunmadığına dair imza istenirdi. Hatta bir arkadaşları (Ahmed Şükrü Esmer) birden fazla kadın alacak biri olmadığı halde, "benim dinimde birden fazla evlenmeye cevaz var. Bunu imzalarsam

Katoliklerde papazlar evlenemezler. Ancak Aziz Petrus ve ilk devir papazlarından çoğunun evli olduğu bilinmektedir. Papazların evlenmesi, Kilise tarafından ancak XI. asırda yasaklanmaya başlanmış ve Merano konsilinden sonra XVI. asırda mecburî hale getirilmiştir. Papalar, bu hususta çok sert davranmışlar; ancak önceleri şiddetli de bir muhalefetle karşılaşmışlardır. Zamanla bu yasak Doğu kiliseleri müstesna olmak üzere Hıristiyan dünyasına yerleşmiştir. Ortodokslarda papazlığa girmeden evlenmişse evliliği devam eder, karısı ölürse artık -istifa etmedikçe- evlenemez. Protestanlarda papazlar evlenebilir[132]. Süryânîlerde diyakosluktan yukarı rütbelerde karısı ölen papazlar tekrar evlenebilirse de, daha aşağı rütbedekiler evlenemez. Papazların evlenememesine enteresan da bir gerekçe gösterilmiştir. Buna göre "ruhanîler cemaatin manevî babası sayıldığı için (papaz, peder, baba mânâsınadır), tabiatiyle kimsenin kızıyla evlenemeyecektir" [133].

Yahûdîlikteki çocuğu olmayan erkek kardeşin karısıyla evlenme mecburiyetinin ilk zamanlar Îsevîlikte de kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sadukîler (akılcılığı ön planda tutup âhiret hayatıyla cin, melek gibi varlıklara inanmayan ve bu arada Roma yönetimiyle yakın münâsebet içinde olan eski bir Yahûdî mezhebi), Hazret-i Mûsâ'ya göre, ölen kocasının peş peşe yedi kardeşiyle evlenen bir kadının âhirette hangisiyle beraber olduğunu Hazret-i Îsâ'dan sormuşlar; O da bunu inkâr etmeyerek ***"Kıyâmette onlar ne evlenirler, ne de kocaya verilirler, ancak gökte olan melekler gibidirler"*** diye cevap vermişti (Matta 22/23-33; Markos 12/18-27; Luka 20/27-40)[134]. Bir Benî İsrâil pey-

dürüst bir iş yapmış olmam" diyerek imzalamaktan ictinab edince içeri alınmadı. Sonunda arkadaşları kendisini razı edip imzalattılar. Ahmed Emin Yalman: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2.b, İst. 1997, I/135-136.

132- Challaye, 204; Lewinsohn, 110 vd.

133- Horepiskopos Aziz Günel: **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970, 318.

134- Bu sualin aynısı Hazret-i Muhammed'e de sorulmuş; hanımı Ümmü Ha-

gamberi olan Hazret-i Yahyâ, o zamanlar Roma'nın Filistin vâlisi Herodes'e, kardeşi Filippus'un dul karısı Hirodiya ile evlenmesinin yasak olduğu gerekçesiyle karşı çıkmış ve bu yolda hayatını kaybetmişti (Markos 6/18). Ancak burada Herodes'un kardeşinin karısını alabilmek için Tevrat'ta aranan şartları taşımadığı söylenebilir. Nitekim Hirodiya'nın Filippus'dan çocuğu vardı (meşhur Salome); olmasaydı Herodes'le evlenebilirdi.

Piskopos Saint Augustine, Yahûdî dinindeki azl yasağını Hıristiyanlıkta da benimsemiş ve her çeşit doğum kontrolünü men etmiştir[135].

Boşanma: Hıristiyanlığın Katolik mezhebinde ancak zinâ ve imansızlık durumlarında boşanmaya izin verilmektedir. Nitekim İncil'de yine Hazret-i İsâ'ya mal edilen ***"Eski zaman adamlarına, kim karısını boşarsa ona boş kağıdını versin denilmişti. Fakat ben size derim ki, zinâdan başka bir sebeple karısını boşayan adam onu zâniye eder ve kim boşanmış bir kadınla evlenirse zinâ eder!"*** sözü geçer (Matta 5/31-32; 19/8-9; Markos 10/2). Paulus'un mektuplarında da bu husus yer alıyor (Romalılara Mektub 7/2-3; Korintoslulara Birinci Mektub 7/10, 15). Protestanlar boşanma yasağına muhaliftir. Bu bir mânâda Eski Ahid'deki hükümlere bir dönüşü ifâde eder. Tarihlere göre, mîlâddan sonra IV. asra kadar Hıristiyanlar arasında boşanmaya dâir bir ihtilâf vuku' bulmamış ve Tevrat'ın hükmü ile amel olunmuştu. Boşanma yasağının o sıralarda, Saint Augustine ismindeki piskopos tarafından getirildiği bilinmektedir. Katolik kilisesi, bugün hâlâ bununla amel etmektedir. Avrupalı Hıristiyan krallardan bazıları için, papa-

---

bîbe'nin sualine, ***"Kadın serbest bırakılır; hangisinin ahlâkı daha güzelse, onu seçer"*** ve bir defasında da Sahâbe'den Ebu'd Derdâ'ya ***"Kadın âhirette son kocasıyla beraber olur"*** diye cevap vermiştir. Seyyidalizâde Ya'kub: **Mefâtihü'l-Cinân Şerhu Şir'ati'l-İslâm**, İst. 1288, 474-475.

135- Lewinsohn, 76, 284.

ların boşanmaya izin verdiklerine rastlanmış, ancak bunlar siyâset îcâbı olduğu için, kilise tarafından itibar görmemiştir. Hatta İngiltere kralı VIII. Henry, İspanyol Aragon hânedânından olan karısı Catherine'den ayrılıp, Anne Boleyn ismindeki ikinci sınıf bir İngiliz soylusuyla evlenmek için izin istediğinde, Papa VII. Clement, Kraliçenin yeğeni olan ve reformla mücâdelesinde kendisine en büyük desteği sağlayan İmparator Charles Quint'den çekindiği için, bu talebi reddetmişti. Halbuki Catherine, kralın ağabeyinin dulu idi ve Eski Ahid'e göre bu evlilik zaten hükümsüzdü. Ancak Papa, bunu nazara almamıştır. Bunun üzerine VIII. Henry, Anglikan mezhebini kurduğunu ve aynı zamanda başkanı olduğu bu mezhebde boşanmanın serbet olduğunu ilân etmek zorunda kalmıştır. Katolik ülkelerden ilk olarak Fransa'da, büyük ihtilâl sonrasında boşanma yasağı kaldırılmıştır. Katolik kilisesi, boşanmanın yasak olduğu şeklindeki görüşünden bugün bile vazgeçmiş değildir. Boşanma yasağı Avrupa'da yakın zamana kadar pozitif hukukta varlığını korumuş, en son 1975 yılında İspanya'da terkedilmiştir. İncillerdeki buna dâir hükmün ahlâkî bir hüküm olduğu, zinâ dışında hiçbir sebebin boşanmak için gerekçe sayılamayacağı mânâsına geldiği düşünülebilir. Nitekim boşanmaya cevaz veren İslâm dini, aynı zamanda bunun pek de sevimli olmayan bir izin sayıldığını ifâde eder.

(1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi'nde Îsevîlerin evlenme ve boşanmasıyla ilgili şu hükümler sevkedilmişti: **madde 12-** Îsevîlerde 22 yaşını itmam etmemiş olan hâtıb ile 20 yaşını itmam etmemiş olan mahtûbenin nikâhının in'ikâdında velînin rızâsı şartdır. **27-**Bir asldan münşaib hatt-ı münkesir üzre karabet-i nesebiyye ve sıhriyye ashâbı beyninde izdivac memnudur. Şu kadar ki bu memnuiyyet yedinci dereceyi tecâvüz edemez. Ancak esbâb-ı zaruriyye mevcud olduğu halde dördüncü dereceden itibaren hâkimden mezuniyyet istihsal edilebilir. Derecât-ı

mezkûre karabet-i nesebiyye vce sıhriyyede hâtıb ve mahtûbe ile asl-ı müşterekleri beynindeki batınların adediyle tayyün eder. Ve karabet-i sıhriyyenin derecesini ta'yinde hâtıb ile mahtûbe şahs-ı vâhid itibar olunur. **28-** Memnuiyyet-i musahere nikâhın zevâlinden sonra dahi kemâkân bâkîdir. **29-** Vaftizden mütevellid karabet mezâhib-i muhtelife-i İseviyye ahkâmına tevfikan mâni'-i izdivacdır. **30-** Bir kimse taht-ı nikâhında iki ve daha ziyâde kadın cem edemez. **31-** Üç defa izdivac eden bir kimsenin dördüncü defa izdivacı memnudur. **32-** Rada mevâni'-i nikahdan değildir. **40-** İsevîlerin nikâhı âyin-i dinîleri dâiresinde memurîn-i ruhâniyye tarafından icrâ olunur. **41-** Memurîn-i ruhâniyye tarafeynin hüviyetini müş'ir evrak-ı sübutiyyeyi ba'dettedkik tahkikat-ı lâzımede bulunacağı gibi meâbid kapılarına îlânnâmeler ta'liki veya suver-i sâire ile keyfiyyeti îlân eder. **42-** Akd-i nikâha itiraz vukuunda memurîn-i ruhâniyye keyfiyyeti bittedkik itiraz-ı vâkı'ı gayr-i vârid gördükleri halde memur-ı mahsus huzuruyla akdi icrâ eder. **43-** Nikâhı icrâ edecek olan memur-i ruhânî keyfiyyeti laakal yirmidört saat evvel mahalli mahkemesine ihbara mecburdur. Hâkim vakt-i muayyende meclis-i nikâha bir memur-i mahsus i'zâm ile icrâ edilen nikâhı defter-i mahsusuna kayd ve tescil ettirir. **44-** Akdin icrâsından imtina' eden rüesâ-yı ruhâniyye hakkında tarafeyn mahalli mahkemesine mürâcaat ile imtina'-ı vâkı'a itiraz ve nikâhının icrâsını taleb edebilir. Esbâb-ı imtina'ı mübeyyin bir varaka mevcud olduğu takdirde hâkim keyfiyyeti bittedkik mevâni-i kanuniyyeden biri bulunmazsa akdi icrâ eder. Böyle bir varaka mevcud değilse bir ay zarfında esbâb-ı imtina'ın bildirilmesi ve aksi takdirde nikâhın akdedileceği rüesâ-yı ruhâniyyeye tebliğ eder. **63-** Beynlerinde derecât-ı muayyene üzre karabet ve münâsebet bulunanların izdivacı bâtıldır. **64-** Nikâh-ı mevcud üzerine akdedilmiş ikinci nikâh bıtıldır. **65-** Üç defa tezevvüc edüb ayrıldıkdan sonra dördüncü defa te-

zevvüc bâtıldır. **66-** Mecnunun nikâhı fâsiddir. **67-** Hîn-i akdde tarafeynin birinde mâni-i takarrüb emraz ve ahvalden bir şey mevcud olduğu suretde nikâh fâsid olur. **68-** Hîn-i akdde tarafeynden biri şerâit-i ehliyyeyi hâiz bulunmazsa nikâh fâsid olur. **78-** Nikâh-ı fâsidi feshile tarafeyni tefrika hükm için da'vâ şartdır. Bu babda hakk-ı da'vâ münhasıran zevceye âid olup sebeb-i fesada ittila' tarihinden itibaren bir sene mürûrunda sâkıt olur. **79-** Nikâh-ı mevcud üzerine akdedilen ikinci nikâh sebeb-i butlan bilinmeyerek akdedilmiş ise ondan mütevellid çocuk meşru addedilir. **132-** Esbâb-ı âtiyeden birinin tahakkukunda tarafeynden biri hâkime mürâcaatla müfârakatını taleb edebilir: 1. zevceynden birinin fi'l-i zinâyı irtikâbıdır. Şu kadar ki müfârakat da'vâsı fi'l-i zinâya ittıla' tarihinden itibaren bir sene ve vukuu tarihinden itibaren beş sene mürûruyla sâkıt olur. 2. hayat-ı zevceynin devamını müteazzir kılacak suretde zevceynden birine ârız olan cinnetin üç sene zarfında zâil olmaması. 3.cerâim-i âdiyeden dolayı zevceynden birinin beş seneden fazla cezâ ile mahkûm olması. 4. zevceynden biri müddet-i seferi ba'id bir mahalde bulunub da beş sene müddetle hayat ve memâtından ma'lûmat alınamaması. 5. zevceynden biri diğerini beş seneden fazla bir müddet terketmesi 6. zevceynden biri kablennikâh frengi ve sara ile ma'lûl olub da diğerinin ba'del-izdivac muttali' olması. 7. zevceynden biri diğerinin hayatını tehlikeye ilkâ edecek ef'âle mücâsereti. Bu sûretde hakk-ı da'vâ tarih-i vak'adan itibaren beş sene mürûrunda sâkıt olur. **133-** Müfârakata sebebiyet veren taraf üç seneyi tecâvüz etmemek üzre yeni bir nikâh akdinden men olunabilir. Eğer her iki taraf sebebiyet vermiş ise her ikisi men olunabilir. **134-** Müfârakati mu'cib esbâbdan birine istinâden zevceynden biri nikâh ve ahkâmı bâkî kalmak üzre ayrı yaşamalarını taleb ederse tahakkuku hâlinde ol vechile yaşamalarına hükmolunabilir. Şu kadar ki diğer taraf müfârakat talebinde ısrar ederse mü-

fârakatına hükmolunur. Ayrı yaşamalarına hükmolunan zevceynden her hangi biri hükm-i vâkı'a istinâden müfârakat taleb edebilir. **135-** Esbâb-ı müfârakattan olan bir fi'lin afvı o fi'lden mütevellid hakk-ı da'vâyı ıskât eder. **136-** Müfârakat da'vâsı vukı'unda mahkemece evvelemirde tarafeyn âilelerinden mühtehab birer muslih veya rüesâ-yı ruhâniyye ma'rifetiyle ıslâh-ı beyne tevessül olunur. Islâh-ı beyn mümkün olamadığı suretde da'vâ-yı vâkı'a alelusûl rü'yet ve fasl edilir. **137-** Hükmün tarih-i sudûrundan itibaren üç mah zarfında rüesâ-yı ruhâniyyeye mürâcaatla nikâhın feshine müteallik merâsim-i diniyyenin icrâsına tevessül olunabilir. Bu suretde müddet-i mezkûre zarfında hükm-i vâki infaz olunmaz. Mehl-i mezbûrun inkizâsı üzerine nihâyet yirmi gün zarfında mahkûmünleh tarafından hükm-i vâkı'ın infazını taleb lâzımeden olup aksi takdirde hükm keenlemyekün olur. **149-** İsevîlerde müddet-i iddet alelıtlâk firkatten itibaren bir senedir. Meğer ki vaz'-ı haml etmiş ola.)

Miras Hukuku

Paulus, bir adamın câriyeden doğma çocuğunun miras alamayacağını ileri sürer (Galatyalılara Mektub 4/30). Bunun arkasında Yahûdîlerin ve bu mukaddes metinleri daha sonra kaleme alanların, Hazret-i İbrâhîm'in câriyesi Hacer'den olan oğlu Hazret-i İsmâil'in soyundan gelen Hazret-i Muhammed'e karşı duydukları menfi düşünceler sezilmektedir. Gerçi Yahûdîler de Tevrat'ın haber verdiği bir peygamberi beklemekteydiler. Ancak bunun kendileri arasından, yani İsrâîl oğullarından çıkacağını umuyorlardı. İsrâ'îl oğulları, Hazret-i İbrâhîm'in küçük oğlu İshak'ın soyundan gelenlere denir. Hazret-i Muhammed ise yukarıda ifâde edildiği üzere, Hazret-i İshak'ın ağabeyi Hazret-i İsmâil'in soyundandır. Kaldı ki Hazret-i İsmâil'in annesi Hacer'in, oğlunu dünyaya getirdiğinde âzâdlanmış olduğu da

kaynaklarda zikredilmektedir.

Fâiz Yasağı

Yahûdîlikteki fâiz yasağı bir süre Hıristiyanlar arasında da devam etti. Avrupa'daki Yahûdîler yabancılardan fâiz alabilecekleri yönündeki izinden istifâde ederek çok zengin olurlarken; Hıristiyanlar bu yasağa uymaktaydı. Rivâyete göre St. Thomas d'Aquinas, fâiz yasağını hafifletmiş; emânet ve kullanmak maksadıyla bir şey alınması durumlarını birbirinden ayırdederek, ikinci durumda fâiz ödenmesini meşru görmüştür[136]. 1198-1216 arasında papalık yapan III. İnnocentus, kilise yasağını biraz gevşeterek, tâcirlere verilen paranın kârından pay almakta mahzur olmadığını beyan etmiştir. Calvin, Luther ve Zwingli gibi Reform liderleri esasen fâize karşı oldukları halde, zamanla Calvinist ve Lüteryenler, fâizi ekonominin vazgeçilmez şartı olarak görmüşler ve meşru saymışlardır. Bu arada kendi parasını fâiz karşılığı işleten Kilise de bu olup-bitti üzerinde fazla durmamaya başlamıştır[137]. İngiltere'de bir ara 1545 yılında fâiz yasağı getirilmiş ve Kral VIII. Henry'nin krallığı boyunca devam etmişse de, bilahare ribâ ile fâiz arasında bir tefrik yapılmış; kanunî hadler (% 10 gibi) altında kalan fazlalıklara fâiz (interest) denilerek cevaz verilmiş; yasak bu hadlerin üzerindeki fazlalığa ribâ (usury) inhisar ettirilmiştir[138].

Sebt Yasağı

Yahûdîler sebt gününe çok hürmet ederlerdi. Bu gün hiçbir iş yapılmazdı. Hatta Hazret-i Îsâ'nın Yahûdîler tara-

136- Erol Zeytinoğlu: **İslam ve Diğer Sistemlerde Faiz**, Para, Faiz ve İslam, İSAV 1987, s.92-94.
137- Feridun Ergin: **Para Politikası**, İst. 1975, 52-53.
138- Enver İkbal Kureşi: **Faiz Nazariyesi ve İslâm**, Trc. Salih Tuğ, İst. 1966, 24.

fından sebt gününe saygısızlıkla suçlandığı İncillerde yazmaktadır. Rivâyete nazaran Hazret-i Îsâ'nın hastaları iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizesi bu günde olmuştu (Yuhanna 5/16, 9/16; Barnabas 46). Hıristiyanlar sebt gününe değil, pazar gününe ehemmiyet verir, ancak Yahûdîlerin sebt gününe yaptıkları gibi bu güne kudsiyet atfetmezler.

Hitan (Sünnet)

Yahûdîlerde sünnet olma prensibi geçerliydi. Barnabas İncilinde anlatıldığına göre, havârîler Hazret-i Îsâ'ya insanın sünnet olma sebebini sormuşlar; O da Hazret-i Âdem'in cennetten çıktığı zaman derisini kesmeye yemin ettiğini ve Cebrâil'in O'na sünnet olmayı öğrettiği yönünde cevap vermiş; ayrıca Hazret-i İbrâhîm'e de sünnet olmasının emredildiğini söylemiştir (bab 22, 23). Yine Ahd-i Cedid'de sünnetin Hazret-i İbrâhîm'e emredildiğini ve Hazret-i İshak'ın doğduktan sekiz gün sonra babası tarafından sünnet edildiği anlatılır (Resullerin İşleri 7/8). Hazret-i Yahyâ ve Hazret-i Îsâ'nın da Mûsevî şeriatine uyarak sekiz günlükken sünnet oldukları bildiriliyor (Luka 1/59; 2/21). Nitekim bugün bazı Hıristiyanların kutladığı 1 Ocak, Hazret-i Îsâ'nın sekiz günlükken sünnet edildiği tarihtir (sirkonsizyon). Aslen Yahûdî iken Hazret-i Îsâ'ya inandığı ve havârîlerden olduğu iddia edilen Paulus, inancını yayma misyonunu yerine getirirken yabancıların bazı hükümleri kabulde zorlandıklarını, sözgelişi Yunanlıların sünnet olmak istemediklerini görmüş; Yeni Ahid'in Eski Ahid'in hükümlerini neshettiğini ileri sürerek sünnet olmayı kaldırmıştır (Romalılara Mektub 2/24; Korintoslulara Birinci Mektub 7/18; Galatyalılara Mektub 6/13). Bilhassa Galatyalılara yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre (2/7) Paulus, ***"Petrus sünnetlilik İnciline vâsıta olduğu gibi, bana da sünnetsizlik İncili emânet olundu"*** diyor. Demek ki, Haz-

ret-i Îsâ dünyada iken, yanında bulunan Petrus'a (Kifas'a) sünnet olunmağı bildiriyor ve İncilin hükmünün bu olduğunu söylüyor. Petrus da bununla amel ediyor ve bunu Îsevîliği kabul eden herkese tebliğ ediyor. Paulus da, Petrus'a böyle bildirildiğini tasdîk ediyor. Fakat Hazret-i Îsâ'nın dünyadan ayrılmasından sonra bu hükmü değiştiriyor. Bugün Süryânîler sünneti kabul eder, ancak Allah'ın insan vücudunda eksik veya fazla bir uzuv yaratmış olamayacağını söyleyerek bunu dinî bir mecburiyet olarak görmezler[139]. Ancak Hıristiyan olmadan önce Yahûdî nüfuzu altında bulunan Habeşistan'daki Kopt kilisesinde sünnet hükümleri cârîdir[140]. Bugün Hıristiyanlar arasında çocuklarını sünnet edenler vardır; söz gelişi İngiliz kraliyet âilesinde dünyaya gelen erkek çocuklar yedi günlükken sünnet edilirler.

Yiyecekler

Yahûdîlerde bazı hayvanların etinin yenme yasağına karşılık Paulus insanlar için hiçbir şeyin murdar olmadığını, bilakis her şeyin yenilebileceğini, ancak her şeyde fayda bulunmadığını bildirmektedir. Bunun için bugün Hıristiyanlar her çeşit hayvanın etini yerler (Romalılara Mektub 14/14, 20; Korintoslulara Birinci Mektub 10/23). Halbuki Îsevîler, yani ilk Hıristiyanlar, Yahûdî şeriatindeki yasağı uygulamışlardır. Nitekim Yeni Ahid'de putlara kesilen hayvanlarla, boğulmuş hayvanların etinin yenilmesi yasak edilmektedir (Resullerin İşleri 15/29). Bugün Kopt kilisesi, Nastûrîler gibi bir takım Şark Hıristiyanlığına mensup mezhepler buna riâyet ederler. Ortodokslar, boğulmuş hayvan eti (leş) yemez; domuz etini de ruhban sınıfı için yasak sayar[141]. Bogomiller, içki içmez, domuz eti ve leş yemezlerdi. Yeni Ahid'de anlatıldığına göre Petrus'a rüyasında

139- Günel, 314.
140- Yıldırım, 55, 161.
141- Yıldırım, 161 vd.

gökten dört ayaklı ve sürüngen her türlü hayvanın ve kuşların bulunduğu bir kap inerek "boğazla ve ye!" emri verilmiş; O da şimdiye kadar bayağı ve murdar bir şey yemediğini (yani Tevrat'la amel ettiğini) söyleyince; bu defa "Allahın temizlediği şeyleri sen bayağı etme!" hitâbı gelmiştir (Resullerin İşleri 10/10-16). Hıristiyanlar da bunu domuz eti yeme yasağını kaldırmaya delil tutmuşlardır. İncil'de Hazret-i Yahya'nın doğumunu müjdeleyen melek O'nu överken alkollü içki içmeyeceğini de söylemektedir (Luka 1/13-15). Paulus'un, da alkollü içki içmenin aleyhinde olduğu intibaını veren beyanları vardır (Efesuslara Mektub 5/18; Romalılara Mektub 13/13, 14/21). Bununla beraber Yeni Ahid'de alkollü içki yasağıyla ilgili tenâkuzlar da yok değildir. Nitekim Paulus, mide rahatsızlıklarından kurtulmak için suyun yanında şarap içilmesini de tavsiye etmektedir (Timoteos'a Birinci Mektub 5/23). Daha da ileri gidilmiştir ki, Hıristiyanların en meşhur dinî âyinlerinden aşâ-yı rabbânîde (komünyon, evharistya) şarab ibâdet olarak (Hazret-i Îsâ'nın kanı farzedilerek) içilmektedir.

İbâdetler

Gusl: Gusl abdesti, Yahûdîlikte vardı. Hazret-i Yahya, inananları ve bu arada Hazret-i Îsâ'yı Ürdün nehrinde guslettirmiştir. (Yuhanna 1/33). Bu sebeple kendisine Vaftizci Yahya (Jean Baptiste) denir. Hıristiyanlıkta gusl, vaftize dönüşmüştür. Vaftiz, kişinin Hıristiyan ümmetine giriş alâmetidir. Papazlar tarafından, alına su serpme veya bedenin herhangi bir kısmını (çoğu zaman tamamını) suya daldırma şeklinde icrâ edilir[142]. Ayrıca Paulus, ancak temiz ellerle duâ edilebileceğini bildirmektedir ki bu da Müslümanların abdestini hatıra getirmektedir (Timoteosa Birinci Mektub 2/8). İlk Hıristiyanlar ölülerini yıkayıp kefenledik-

142- Yıldırım, 144-145.

ten sonra toprağa defnederlerdi. Hazret-i Îsâ'nın da Hıristiyan inancına göre vefat ettikten sonra tekfin edilerek defnolunduğunu (Luka 23/53; Yuhanna 19/40-44, 20/7); ayrıca Hazret-i Îsâ'nın diriltti̇ği Lazar'ın kefenlenmiş olduğunu (Yuhanna 11/44); Hananya'nın öldüğünde kefenlendiğini (Resullerin İşleri 5/6) Yeni Ahid haber vermektedir. Yeni Ahid'de Yafa'lı Tabita adındaki bir kadın şâkirdin öldükten sonra yıkandığı bildirilmektedir (Resullerin İşleri 9/37). Kitab-ı Mukaddes'de anlatılan, İşmoil peygamberin, Allah tarafından İsrâil oğullarına hükümdar olarak gönderilmiş Talût'un başına mukaddes yağ döküp meshetmesi ve bunun Hazret-i Dâvud'da da tekrarlanması (=takdis), Hıristiyanlıkta mukaddes yağla takdis geleneğine temel teşkil eder (1. Samuel 10/1).

Namaz: Hazret-i Îsâ'nın sabah ve akşam namazı kıldığı, yüz kez dizlerini büküp secdeye kapanarak ibâdetini yerine getirdiği Barnabas İncil'inin çeşitli yerlerinde geçmektedir (Barnabas 106, 133, 214). Bugün Şark Hıristiyanları, Müslümanlara benzer şekilde ibâdet eder ve üstelik buna namaz adını verirler. Sözgelişi Süryânîlerde günde yedi namaz vardır: Sabah, kuşluk, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve gece yarısı namazları. Bunlardan sabah, öğle, ikindi ve gece yarısı namazları farz; diğerleri sünnettir. Sabah, öğle ve akşam kilisede cemaatle, diğerleri ferdî kılınır. Bu namazlarda rüku' ve secde yapılır [143]. Bugün Hıristiyanlar sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yaptıkları ibâdetlerinde duâ eder ve ekseriyetle Mezmurlar okurlar. Ayrıca Hazret-i Îsâ'nın çarmıha gerildikten sonra dirildiğine inandıkları Pazar günü hususî ibâdetleri vardır.

Zekât: Hazret-i Îsâ'nın Yahûdîlerin şekilciliğini tenkid eden, *"Nanenin, anasonun ve kimyonun ondalığını veriyorsunuz, ve şeriatin daha ağır işlerini, adaleti, mer-*

143- Günel, 312.

hamiyeti ve îmanı bırakıyorsunuz. Onları yapmalı idiniz, bunları da bırakmamalı idiniz" (Matta 23/23) sözünden, Yahûdîlerdeki toprak mahsülleri zekâtının tasvib gördüğü anlaşılmaktadır. Sadaka verilmesi de İncillerde sıkça tavsiye olunmaktadır (Matta 5/42; Luka 3/11, 12/33). Ancak İncil'de mal biriktirmenin aleyhinde hükümler de vardır (Matta 6/19). İslâmiyet ise meşru kaynaklardan geldiği ve zekâtı verildiği müddetçe mal biriktirmeyi yasaklamamıştır. İncil'deki mal biriktirme aleyhindeki hükümlerin de hukukî değil de, ahlâkî olduğu düşünülebilir.

Oruç: Rivâyete göre Ramazan ayında otuz gün oruç tutmak Yahûdî ve Hıristiyanlara da farz kılınmıştı. İncil'de Hazret-i Îsâ'nın "*Ve oruç tuttuğunuz zaman ikiyüzlüler gibi surat asmayınız... oruç tuttuğun zaman başına yağ sür ve yüzünü yıka, ta ki insanlara değil gizlide olan babana oruçlu görünesin*" (Matta 6/16-18) sözleri geçmektedir. Başka yerlerde de oruçtan bahsediliyor, ancak orucun nasıl tutulacağı hakkında tafsilat verilmiyor (Markos 2/18-20; Luka 5/33-35; Barnabas 107, 110). Hazret-i Îsâ, iblis tarafından denenmek üzere çöle bırakıldığında kırk gün oruç tutmuştu (Matta 4/1-2)[144]. İlk hıristiyanlar da oruç tutmuşlardır (Resullerin İşleri 13/2-3, 14/23, 27/9; Korintoslulara İkinci Mektub, 6/5, 11/27). Nitekim Kur'an ve hadîslerde orucun Ehl-i kitab tarafından da bilinip tatbik edildiği bildirilmektedir. Hıristiyanlar sıcak mevsime geldiği bir zamanda dayanamayarak orucu bahara tahsis etmiş; bilahare de on gün arttırarak kırk güne çıkarmışlardır. Daha sonra bu orucun şeklinde de değişiklik yapılmış, per-

144- Enteresandır ki İslâm tasavvufundaki *çile* veya *erbâîn* denilen nefs terbiyesi usulünün esası, gerek Hazret-i Mûsâ ve gerekse Hazret-i Îsâ'nın insanlardan uzakta kırk gün oruç tutarak rablerine ibâdet etmelerine dayanır. Yine tasavvufda *velâyet-i mûseviyye* ve *velâyet-i îseviyye* diye isimlendirilen dereceler vardır. Bazı tasavvuf yolcularının yaratılış ve kâbiliyetlerine göre, önceki peygamberlerin ruhâniyetleri tarafından terbiye edildiğine inanılır.

hize çevirilmiştir[145]. Hazret-i Peygamber'in ***"Ehl-i kitabın orucu ile bizim orucumuz arasındaki fark sahur yemeğidir"*** sözü Yahûdî ve Hıristiyanların sahura kalkmadan oruç tuttuklarını göstermektedir. Bugün Yahûdîler gibi Hıristiyanlar da oruç tutarlar, ancak bu artık perhiz şeklini almıştır. Hazret-i Îsâ'nın çölde tuttuğu oruç hatırasına, Hıristiyanların 21 Mart'tan sonraki dolunayı izleyen ilk Pazar, yani Paskalya arefesinde sona eren kırk günlük oruçları (carême=Büyük Perhiz) sırasında normal yiyeceğin üçte ikisi yenir, balık dışında da et ve hayvan mamülleri yenmez yenmez. (Pazar günleri çıkınca 34 gün kalır.) Bazıları bunu kendisine göre tatbik eder; sözgelişi sigara ve içkiyi azaltma; işlerini ve insanlara karşı vecîbelerini daha dikkatli yapma; hayırlı işlerde bulunma şeklinde yerine getirirler. Hatta yiyeceklerden istediğini yasaklama, istediğine de izin verme yetkisine dayanarak papa, 1850 yıllarında perhiz günlerinde et yenmesine izin vermiştir[146]. Kral I. James zamanında İngiliz parlamentosunun deniz ticaretini desteklemek maksadıyla çıkardığı bir kararla da perhiz günlerinde balık yenmesine izin verilmiştir. Tevbelerin kabul edildiği üç gün (yani Hazret-i Îsâ'nın ele verildiği Çarşamba; çarmıha gerildiğine inandıkları Cuma ve defnedildiği cumartesi günleri); ayrıca yortuların arefesinde tutulan oruçlar da vardır. Süryânîler yılda beş defa oruç tutar, perhiz yaparlar: Birincisi, Şubat, Mart, Nisan aylarında gezen ve kırk gün süren Büyük Oruç. Buna Elem Haftasının yedi günü de eklenir. İkincisi, Şubat ayında üç günlük Ninova (Hıdırilyas) orucu. Üçüncüsü, Haziran başında perhiz olarak üç gün Havârîler Orucu. Dördüncüsü, Ağustos'un onuncu gününden onbeşinci gününe kadar beş gün perhiz olarak Meryem Ana Orucu. Beşincisi, Aralık'ın onbeşinden yir-

145- İbnü'l-Arabî: **Ahkâmü'l-Kur'an**, Kâhire 1376, I/75.
146- Delhili Rahmetullah Efendi: **İzhârü'l-Hak**, Trc: Ömer Fehmi/Nüzhet, İst. 1972, 531.

mibeşine kadar Noel Orucu[147].

Hac: Yahûdîler Kudüs'deki Beyt-i Makdis'e çok hürmet ederlerdi. Eski Hıristiyanlar da ibâdet yaparken Beyt-i Makdis'e dönerler; Kudüs'ü mukaddes kabul eder ve buraya hac yapmaya gelirlerdi. İncillerde yazılı olduğu gibi, Hazret-i Îsâ ömrü boyunca, Beyt-i Makdis'i ziyarete gitmiş; hatta onun içindeki satıcıları koğarak, içerisini temizlemeğe çalışmıştır. Katolikler, hâlâ bu geleneği sürdürürler. Ancak Protestanlıkta Beyt-i Makdis ziyâreti yoktur. Nitekim bunlar, "*Allah, Beyt-i Makdisin yerine, Îsâ Mesîhin cesedini kendisine beytullah [Allahın evi] tahsîs etti. Böylece, Allah için, tecellî edeceği, insan eliyle yapılmış hususî bir yere, bir eve artık gerek kalmadı. İncilde, Îsâ Mesîh'in, (Bir zaman gelir ki, Babaya ne bu ibâdeti yapacaksınız ve ne de Kudüsde secde edeceksiniz. Fakat hak üzere secde edenler, ruh ile ve sıdk ile her yerde secde etsinler. Çünki Baba da, kendine böyle secde etmelerini ister) dediği vâriddir*" derler. Halbuki, İncillerin yazıldığı zamanlarda zâten ilk Hıristiyanlar Hazret-i Mûsâ'nın şeriatiyle amel ettikleri ve havârîler ve onların şâkirdlerinin hepsi Beyt-i Makdis'i ziyâret ettikleri için İncillerde herhangi bir mahallin ziyâreti emredilmiş değildi. Bugün hıristiyanların, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ, Kamâme kilisesi ve Hazret-i Îsâ'nın dünyaya geldiği Beytüllahm şehrinden başka, Hazret-i Meryem'in geldiği rivâyet edilen Efes ve azizlerin yaşadığı Roma, Aachen, Tours, Kartaca gibi şehirleri de ziyaret ettikleri herkesçe bilinen bir keyfiyettir.

Kurban: Paulus, kurban ibâdetini diğer milletlerin hayvan boğazlamak suretiyle yerine getirmelerine karşı çıkar; bunu putperestlik olarak vasıflandırır (Korintoslulara Birinci Mektub 10/19). Bu yüzden, Hazret-i Îsâ'nın kendisini kurban ettiğine inanan Hıristiyanlar, kurban ibâdetini

147- Günel, 312-313.

komünyon (*communion*) âyini olarak yerine getirirler. Putperestlerden geçtiği tahmin olunan ve çok çeşitli şeklî merâsimleri bulunan bu âyine katılanlar, papazın verdiği mukaddes şarabı Hazret-i Îsâ'nın kanı ve ekmeği de eti olarak yeyip içerler. Bu âyin İncillerin hepsinde geçer. Bunlarda fısh günü, havârîler yemek yerken, Hazret-i Îsâ'nın aldığı ekmeği parçalayıp şükran duası yaptıktan sonra, ***"alın, yeyin, bu benim bedenimdir"*** ve şükrederek aldığı bir kâse şarabı da ***"alın, için, bu da benim kanımdır, çünki bu benim kanım günahların bağışlanması için bir çokları uğrunda dökülen ahdin kanıdır"*** dediği anlatılır (Matta 26/26-29; Markos 14/22-25; Luka 22/17-20; Yuhanna 6/54-58). Paulus da bu âyinden ehemmiyetle bahseder (Korintoslulara Birinci Mektub 11/24). Aşâ-i rabbânî de denilen bu âyinde Katolikler ruh-ül-kuds ile birleştiklerine inanırlar. Protestanlar, bu aşâ-i rabbânîyi (evharistiya) ancak bir hâtıra olarak kabul etmektedir[148].

Adak (Nezir): Ahd-i Atik gibi, Ahd-i Cedid de adak ibâdetini kabul etmiştir. Burada ilk Hıristiyanların adaklarından bahsedilir (Resullerin İşleri 18/18, 21/23).

Yemin: İncil'de yemin etmemek tavsiye edilmiştir. Yalan yere yemin ise yasaklanmıştır (Matta 5/33-37, 23/16-23).

İtikâf ve Duâ: İtikâf, yani ibâdet maksadıyla bir mâbedde bir süre bulunmak eski şeriatlerde de vardı. Büyük tefsir bilginlerinden Katâde, eski şeriatlerde, itikâfdaki bir kimsenin arada çıkarak hanımıyla beraber olup, tekrar itikâfa dönebildiğini rivâyet etmektedir. Bu, Kur'an'da **"Mescidlere ibâdete çekilmiş olduğunuz anlarda hanımlarınıza hiç yaklaşmayın"** meâlindeki âyetle (Bekara: 187) neshedilmiştir[149]. Hıristiyanlarda her gün sabah ve

148- Yıldırım, 145-147.
149- Elmalılı, II/19.

akşam yapılan toplu duâlardan başka, bir de ferdî duâ ve tefekkür duâsı vardır ki Müslümanlıktaki itikâfı andırır. Burada şahıs diz çöker; bir duânın sözlerini, bir mezmuru, mukaddes kitaptaki bir pasajı, *Pater noster* duâsını (havârîlerin, Ey göklerdeki babamız! diye başlayan meşhur duâsı) kelime kelime düşünerek feyz almaya, kuvvet bulmaya çalışır[150]. Günâhlara nedâmet (tevbe) ve şefaat müesseseleri de Hıristiyanlıkta şekil değiştirmiş olarak mevcuttur. İtiraf edilen büyük günâhlar papaz tarafından affedilir[151]. Hıristiyanlarda da Yahûdîlerde olduğu gibi duâ ederken kadınların saçlarını örtmeleri veya toptan kesmeleri istenmektedir; buna mukâbil erkekler duâ ederken -Yahûdîlerin hilâfına- başlarını açmak zorundadır (Paulus'un Korintoslulara Birinci Mektubu 11/5-7). Paulus, Yahûdîlikten farklı olarak kadınların kiliseye girmesini kabul eder; ama kilisede susmaları gerektiğini, bir şey öğrenmek istediklerinde bunu evlerinde kocalarına sormaları îcâb ettiğini (Korintoslulara Birinci Mektub 14/34); erkeklerin kadınlara hâkim olduğunu, Hazret-i Âdem'in Havva'dan önce yaratılmasının bunu gösterdiğini (Timoteosa Birinci Mektub 2/12-13) söyler.

150- Yıldırım, 152-153.
151- Yıldırım, 147.

ÜÇÜNCÜ KISIM

HAZRET-İ MUHAMMED'İN ESKİ ŞERİATLER KARŞISINDAKİ TAVRI

Burada Hazret-i Muhammed'in bi'setten (peygamberliği kendisine bildirilmeden) önce ve sonra eski şeriatlerin hükümleriyle hareket edip etmediği meselesi ortaya çıkıyor. Bu artık kelâm ilminin bir konusudur ve üzerinde en çok duran mütekellimlerdir. Ancak burada usûl-i fıkh, yani hukuk metodolojisi açısından ele alınacaktır.

Bi'setten (peygamberliği kendisine bildirilmeden) önce:

1. Ulemânın büyük kısmının benimsediği görüşe göre, Hazret-i Muhammed, peygamberliği kendisine bildirilmeden önce geçmiş peygamberlerin şeriatleriyle hareket ederdi. Hanefîlerin çoğu, Şâfi'îlerin çoğunluğu -bu arada Kâdi Adûdeddin Îcî ve Kâdi Beydavî-, mütekellimlerden bir grup, Hanbelîler, Mâlikîlerden İbni Hâcib bu görüştedir[152]. Eski peygamberlerin hepsi insanları kendi şeriatlerine uymaya çağırırlar, Hazret-i Muhammed de buna dâhildir. Hazret-i Muhammed bi'setten önce, rivâyete nazaran büyük dedesi Hazret-i İbrâhîm'in şeriati üzere, sabah ve güneş batmadan önce ikişer rek'at namaz kılardı[153]. Hac ve umre yapar, Kâ'be'yi tavaf ve ta'zim ederdi; sadaka verir-

152- Vehbe Zuhaylî: **Usûlü Fıkhi'l-İslâmî**, Dımeşk 1989, II/839.

153- İlk vahy sırasında Cebrâil'in bizzat Hazret-i Peygamber'e abdest ve namazı ta'lim ettirdiği de kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca bu iki vakit namazın farz olup olmadığı da ihtilaflıdır. Nevevî'nin beyanına göre önceleri Mekke'de gece namazı emredilmişti (Müzzemmil: 2, 3, 4). Mi'rac'da beş vakit namaz emredilince, bu gece namazı, farziyeti Hazret-i Peygamber'e münhasır olmak üzere neshollunmuştur. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe, muhtemelen vitr namazını buna hamlederek vâcib görmüştür. Zeynüddin ez-Zebîdî: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi**, Trc: Babanzâde Ahmed Naîm/Kâmil Miras, II/278-279.

di; hayvan boğazlardı; et yerdi; hayvana binerdi; meyte (leş) yemekten kaçınırdı. Bunların hepsi de şeriate tâbi' olmaksızın, aklın yol göstermesiyle yapılacak şeyler değildi. İstishab (yani bir şeyin geçmişteki hâlinin değiştiğine dâir bir delil bulunmadıkça devam ediyor addolunması) prensibi gereği, peygamberlerin getirdiği şeriatler neshi sâbit olmadıkça geçerlidir, çünki Allah bu şeriatlerden râzıdır ve bu rızâ kıyâmete kadar bâkîdir. Burada, Hazret-i Muhammed'in, Hazret-i Âdem, Hazret-i Nûh, Hazret-i İbrâhîm, Hazret-i Mûsâ ve Hazret-i Îsâ'nın veya hepsinin ya da bunlardan bizce ma'lûm olmayan herhangi birinin şeriatleriyle hareket ettiği hususunda da ihtilaf vardır. Hazret-i Âdem veya Hazret-i Nûh'un şeriatine uyduğunu savunanlar, ilk şeriatlerin bu peygamberlere âit olduğu kaziyyesine dayanır. Hazret-i İbrâhîm'in şeriatine uyduğunu düşünenler, Hazret-i Muhammed'in Hazret-i İbrâhîm'in soyundan geldiğini ve bi'setten önce Arabistan'da bu peygamberin şeriatinin yaygın olduğunu, nitekim Hazret-i Peygamber'in ecdâdının, anne, baba ve amcasının bu şeriatle amel ettiğini, müteaddid Kur'an âyetlerinin de bunu gösterdiğini söylerler. Buna göre, peygamberler hep kendi kavimlerine gönderilmiştir. Hz. Muhammed de Hz. İbrâhim'in kavim ve milletindendir. Ona tâbi olması îcâb eder. Hazret-i Mûsâ şeriatiyle amel ederdi diyenler, bir takım âyetlerin delâletiyle Hazret-i Mûsâ şeriatinin o zamanlarda Arabistan'da bilindiğini ve Hazret-i Peygamber tarafından en kolay ve etraflı tanınan şeriat olduğu görüşündedirler. (Nitekim bugün bile amelî bakımdan Müslümanlığa en yakın din Musevîliktir.) Hazret-i Îsâ'nın şeriatiyle amel ettiğini söyleyenler, O'nun Hazret-i Muhammed'e en yakın peygamber olduğuna ve şeriatinin Hazret-i Muhammed'in peygamberliği bildirilene kadar yürürlükte bulunduğuna işâret ederler[154]. Şi'a'nın Zeydiyye mezhebi mensublarından

154- Şemsüleimme es-Serahsî: **Usûlü's-Serahsî**, Dârülma'rife Beyrut, II/100-

Şevkânî, Hazret-i Muhammed'in bi'setten evvel Hazret-i İbrâhîm'in şeriatiyle amel ettiğini söyleyen görüşü daha yakın bulmakta; nitekim O'nun Kur'an âyetleri tarafından Hazret-i İbrâhîm milletine ittibâ etmekle emrolunduğunu ve Hazret-i İbrâhîm'in şeriatinden kendisine ulaşan hükümlerle amel ettiğinin siyer kitaplarından anlaşıldığını söylemektedir[155].

2. İkinci görüş, Hazret-i Muhammed'in kendisine peygamberlik bildirilmeden önce eski şeriatlerin hükümleriyle amel etmediği yönündedir. Mu'tezile'den Ebu'l-Hüseyn el-Basrî ve mütekellimlerin çoğu, Hanefî ve Şâfi'îlerin bir kısmı bu görüştedir. Buna göre, Hazret-i Peygamber'in, eski şeriatlerde de bulunduğu bilinen Kâbe'yi tavaf, leş yememek gibi bir takım davranışları maslahat sebebiyle ya da teberrüken (bereketlenmek için) veya kendi aklıyla güzel bulduğu için yapmıştı. Hazret-i Peygamber'den önceki devir ***fetret devri*** idi (Mâide: 19) ve önceki şeriatlerin hükümlerinin kendisine ulaştığına dâir bir bilgi de yoktur. (Eski peygamberlerin şeriatlerinin unutulduğu ve uzun süre peygamber gönderilmeyen zaman aralığına fetret devri denir. Bu devirde yaşayan insanlar –prensip itibariyle- dinî emirlerle mükellef tutulamazlar.) Hz. Îsâ ile Hz Muhammed'in arası bir fetret devridir; bir başka deyişle Hz. İsa'nın getirdiği şeriat unutulmuş, hatta mukaddes kitabı İncil bile tahrife uğramıştır. Peygamberler, umumiyetle şeriatlerin unutulduğu zamanlarda gönderilirler. Dolayısıyla Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerle amel etmesi mümkün değil-

---

101; Ebü'l-Hüseyn el-Âmidî: **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, Müessesetü'l-Halebî Kâhire, IV/121, Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, III/932; Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî: **el-Mustasfâ**, Kâhire 1356, I/132; İbnü'l-Hümâm: **et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh**, Kâhire 1351, 359; Muhammed Hâdimî: **Menâfi'ü'd-Dekâik Şerhu Mecâmi'ü'l-Hakâik**, Derseadet 1308, 211; Muhammed eş-Şevkânî: **İrşâdü'l-fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl**, Dârülma'rife Beyrut, 239; İsmâil Hakkı: **İlm-i Hilâf**, İst. 1330, 119; Derviş, 285.

155- Şevkânî, 239.

dir. Çünki peygamber gönderilmeden dinin füru'u, yani şeriatle mükellefiyetten bahsedilemez. Ancak dinin aslı, yani iman bahse konu olabilir. Hazret-i Muhammed'in bi'setten önceki hâli bilinmektedir. Kendisinden bu konuda bir nakil gelmemiştir. Kaldı ki böyle bir şey olsaydı, bu şeriatlerin sâlikleri, bi'setten sonra O'nun kendilerine ve kendi şeriatlerine nisbetini iftiharla bildirirlerdi ki, böyle bir şey de söz konusu değildir[156]. Akâid ve hadîs kitaplarında yazdığına göre, Hazret-i Muhammed yaratıldığından beri peygamberdir; ancak kırk yaşındayken bu kendisine bildirilmiştir; yoksa kırk yaşında peygamber olmuş değildir. Dolayısıyla henüz peygamberliği kendisine bildirilmeden (bi'setten) evvel, bir başka peygambere tâbi' olması, peygamberlik hususiyetlerine aykırıdır. Hanefî mezhebinin muhtar kavlinin bu olduğunu Serahsî, Pezdevî, İbnü'l-Hümâm gibi bu mezhebdeki usul ulemâsı ve ayrıca İbn Âbidîn bildirmektedir[157]. Mâlikî hukukçusu Kâdi Iyaz'ın (544/1150) nakline göre, Şâfi'î mezhebinden büyük kelâm âlimi Ebû Bekr Bakıllânî (403/1013), Hazret-i Muhammed'in önceki şeriatlerle amel edip etmediğini bilmenin yolu nakildir; simâîdir (işitmedir). Eğer amel etseydi, bu bize naklolunurdu; gizlenmesi mümkün değildir, diyor. Kâdi Iyaz da bunun en açık ve kabule şâyân görüş olduğunu bildiriyor[158].

3. Âmidî ve hukukî görüşleri Şâfi'î mezhebine uyan

156- Serahsî, II/100-101; Âmidî, IV/121-123; Gazâlî, I/132; Hâdimî, 211; Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, III/932 vd; İbnü'l-Hümâm, 359; Şevkânî, 239; İsmâil Hakkı, 119.

157- Nitekim ***"Hazret-i Âdem ruh ile cesed (veya su ile toprak) arasında iken, ben peygamber idim"*** hadîsi bunu göstermektedir [Tirmizî: Menâkıb 1 (3613)]. Mevâhib-i Ledünniyye'de diyor ki: Hazret-i Muhammed âlem-i şehâdette (canlılar âleminde) diğerlerinden çok sonra gelmişse de, âlem-i ervahda (ruhlar âleminde) ilk peygamberdir. Diğer peygamberler böyle değildir. Onlar da seçilmiş insanlardır ama peygamberlik makamına kavuşmaları âlem-i şehâdette sonradan sabır, merhamet gibi güzel ahlâkları vesilesiyle olmuştur. İmam Kastalânî, I/1 vd.

158- Kâdı Iyaz: **eş-Şifâ bi Tarifi Hukuki'l-Mustafa**, Trc: Naim Erdoğan/Süleyman Erdoğan, İst. 1993, 557.

Gazâlî'nin, ayrıca Kadı Abdülcebbar, İmâmülharemeyn, İbn Kuşeyrî, Nevevî, Mâzerî ve Mâverdî'nin de içinde bulunduğu bir grup hukukçu ise bu konuda tevakkufu (duraksamayı) tercih etmiştir, yani Hazret-i Muhammed'in bi'setten önce eski şeriatlerle müteabbid olup olmadığı hususunda kesin bir hükme varılamayacağı kanaatindedir. Binâenaleyh teslim etmelidir ki bi'setten önce eski şeriatlerle müteabbid olduğuna dâir bir delil bulunmadığı gibi, olduğuna dâir bir delil de yoktur[159].

İbn Âbidîn, Reddü'l-Muhtar adlı hâşiyesinde tahâret bahsini anlatırken konuyla ilgili güzel bir tahkik yapmıştır. Hâşiyenin metninde geçen, *"siyer ulemâsının ittifakına göre, abdest ve namaz beraber Mekke'de farz kılınmışlardır. Bunları Cebrâil aleyhisselâm öğretmiştir. Hazret-i Peygamber abdestsiz hiçbir namaz kılmamıştır. Abdest eski şeriatlerde de vardı. Nitekim Hazret-i Peygamber'in* ***"Bu benim abdestim ve benden önceki peygamberlerin ve İbrâhîm aleyhisselâmın abdestidir. (Yani abdest almak böyledir. Benden evvelki peygamberlerinki de böyleydi)"*** [160] *sözü bunun delilidir. Bizden öncekilerin, Allah ve resûlünün reddetmeksizin hikâye buyurduğu ve neshedildiği de meydana çıkmamış olan şeriatinin, bizim de şeriatimiz olması, usul-i fıkhda yerleşmiş bir kâidedir. Şu halde Mâide sûresinin bu hususda inen âyeti, sâbit olan hükmü takrir ve hukukçuların rahmet olan ihtilaflarına imkân tanımaktır"* ifâdesini şerh ederken diyor ki: "Musannıf (abdestle gusl Mekke'de namazla beraber farz kılınmıştır) sözüyle beş vakit namazı kasdediyorsa, bu cümle müşkildir. Çünki Hazret-i Muhammed, daha önceleri kat'î sûrette namaz kılardı. Buradaki beraberliğin zaman için değil, mekân için kulla-

159- Serahsî, II/100-102; Âmidî, IV/121-122; Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, III/932; Gazâlî, I/132; İbnü'l-Hümâm, 359; Hâdimî, 211; Şevkânî, 239; İsmâil Hakkı, 119-120.

160- İbn Mâce: Tahâret 47; Ahmed bin Hanbel, II/98 (5476).

nıldığı anlaşılıyor. Böyle olursa âyet ininceye kadar kıldığı namazlarını abdestsiz kılmış olması lâzım gelmez. Onun için musannıf bundan sonraki sözünü umumîleştirmiş, (Hazret-i Muhammed, abdestsiz hiçbir namaz kılmamıştır) demiştir. (Bizden öncekilerin şeriati, bizim için de şeriattir) sözü ikinci bir cevaba geçiştir. Bu söz muhtar olan şu kavle ibtinâ eder ki, Hazret-i Muhammed, resûl olarak gönderilmeden önce, kendinden evvel geçen peygamberlerin şeriati ile ibâdet ederdi. Çünki teklif, Hazret-i Âdem'den beri kesilmiş değildir. İnsanlar hiç başıboş bırakılmamıştır. Hazret-i Muhammed'in namaz kıldığını, oruç tuttuğunu, hac yaptığını bildiren rivâyetler pek çoktur. Meşru olmadan ibâdet yapılmaz. Zira ibâdet emre uymaktan ibârettir. Resûlullah, gönderildikten sonra da böyle olmuştur. Meseleyi İbnü'l-Hümâm, et-Tahrîr ve şerhinde îzâh etmiştir. Bize göre muhtar olan kavil, peygamber olarak gönderilmezden önce mükellef olmamasıdır. Cumhurun kavli de budur. Resûlullah'ın abdesti ta'rif eden hadîsi, İmam Ahmed'le Dârekutnî, İbn Ömer'den rivâyet etmişlerdir. Bu hadîsin sonunda şöyle buyurulmaktadır: ***"Bu benim abdestim ve benden önceki peygamberlerin ve İbrâhîm aleyhisselâmın abdestidir"***. Bu söze, abdestin peygamberlerde bulunması, ümmetlerinde de bulunmasını gerektirmez, şeklinde itiraz edilmiştir. Onun içindir ki abdest, peygamberlere nisbetle değil de, başka ümmetlere nisbetle, bu ümmetin hususiyetlerindendir, denilmiştir. Çünki Buhârî'de ***"Ümmetim kıyâmet gününde abdest eserlerinden, alınları sakar, ayakları sekili olarak dâvet edilecektir"*** buyurulmaktadır. Buna da şöyle cevap verilmiştir: Hadîsin zâhirinden anlaşılıyor ki ümmete has olan sadece sakarlıkla sekiliktir. Abdestin aslı değildir. Hususiyet iddia edenlerin bir delili de şudur: Peygamberlere sâbit olan bir hüküm, ümmetleri için de sâbittir. Bunu Buhârî'deki Hazret-i Sâre ile hükümdar kıssası te'yid etmektedir. Melik ona yaklaş-

mak isteyince, Hazret-i Sâre kalkarak abdest almış, namaz kılmıştır. Râhib Cüreyc kıssasında da ***"Kalktı, abdest aldı"*** denilmektedir. Buradaki abdesti lügat manasına hamletmek mümkündür, diyenler de olmuştur. Ben derim ki: ***"Bu benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir"*** hadîsi ile sâir peygamberlere, şer'î abdestin sübût bulduğu anlaşılmaktadır. Hal böyle olunca, o peygamberlerin ümmetlerine abdestin de farz olduğunu şu iki kıssa isbât edip dururken; abdesti lügat mânâsına hamletmek için mutlaka bir delil lazımdır. Bizden öncekilerin şeriatlerinin, bizim için de delil olmasına misal, kısas âyetiyle Âşûre orucudur. Fakat şeriatleri bize red ve inkâr sûretiyle kıssa buyurulursa, bizim için şeriat olamaz. Nitekim Allahü teâlâ, En'am sûresinde **"Biz Yahûdîlere sığır ve koyunun iç yağlarını haram kıldık."** buyurduktan sonra yine aynı sûrede **"De ki: Ben, bana vahyedilen Kur'an'da bir haram bulamıyorum"** âyetiyle bunu reddetmiş, binâenaleyh bizim için şeriat olmamıştır."[161]

Yine İbn Âbidîn, Reddü'l-Muhtâr hâşiyesinin namaz bahsinde de, metnin *"Sabah namazını ilk kılan Âdem aleyhisselâmdır... Acaba peygamberimiz, peygamber gönderilmezden evvel bir peygamberin şeriatiyle ibâdet eder miydi? Bize göre muhtar kavil etmediğidir. O sahih keşifle İbrâhîm aleyhisselâmın ve diğer peygamberlerin şeriatlerinden kendine zâhir olan hükümle amel ederdi. Hirâ dağında ibâdet ettiği doğrudur"* ifâdesini şöyle açıklamıştır: "Hanefîlerce muhtar olan kavle göre, Peygamber aleyhisselâm, peygamber gönderilmeden önce hiçbir peygamberin şeriatiyle amel etmemiştir. Ekmelî'nin Tahrîr'inde, bu söz ulemânın muhakkiklerine nisbet edilmiştir. Ekmelî şöyle diyor: (Çünki Resûlullah, peygamber olmadan evvel nübüvvet makâmında olup hiçbir peygamberin ümmetin-

161- İbn Âbidîn/ I/64.

den değildi). Bu sözü Nehr sâhibi dahi cumhur-ı ulemâya nisbet etmiştir. Muhakkik İbnü'l-Hümâm, Tahrîr nâmındaki eserinde peygamberimizin, şeriat olduğu sâbit şeylerle ibâdet ettiğini söylemiş, yani (hassaten bir şeriati iltizâm etmiş değildi. Kendisi de onların kavminden değildi), demek istemiştir."[162]

Bi'setten (peygamberliği kendisine bildirildikten) sonra:

Hazret-i Peygamber'in, peygamberliği kendisine bildirildikten sonra önceki peygamberlerin şeriatleriyle hareket edip etmediği, bir başka deyişle eski hukuk sistemlerinin İslâm hukukunda delil olup olmadığı da ihtilaflıdır. Yukarıdaki gibi burada da birbirinden az-çok farklı üç görüş söz konusudur.

1. Bir görüşe göre, Hazret-i Peygamber, kendisine peygamberliği bildirildikten sonra, eski şeriatlerin hükümleriyle amel etmiştir. Bir peygamber için sâbit olan şeriat, neshedildiği bildirilmedikçe kıyâmete kadar hak üzere bâkîdir. Dolayısıyla eski şeriatlerin İslâm hukuku kaynakları tarafından haber verilen ve neshedilmeyen hükümleriyle amel olunacağını bildirmişlerdir. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin eshâbının çoğu, İmam Şâfi'î'nin eshâbından bazısı ve mütekellimlerden bir grup, ayrıca Mâlikî hukukçular, iki rivâyetin birinde İmam Ahmed bin Hanbel, Hazret-i Peygamberin bi'setten (peygamberliği kendisine bildirildikten) sonra, Ehl-i kitabın (Yahûdî ve Hıristiyanların) veya Müslümanların eldeki kitaplardan rivâyetleriyle değil, doğrudan vahy yoluyla amel ettiğine inanmaktadır. Şâfi'îlerden, yalnızca Hazret-i İbrâhîm'in, veya yalnızca Hazret-i Mûsâ'nın (İncil tarafından neshedilmeyen kısmının), yahud da yalnızca Hazret-i Îsâ'nın şeriatinin İslâm hukuku bakımın-

162- İbn Âbidîn, I/250.

dan delil olduğu kanaatinde olan hukukçular da vardır[163].

2. İkinci bir görüş, Hazret-i Peygamber'in, kendisine peygamberlik bildirildikten sonra eski şeriatlerin hükümleriyle amel ettiğini kabul etmez. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin ve İmam Şâfi'î'nin eshâbından bazısı, Hanbelîlerden bir grup ile mütekellimlerin çoğu, ayrıca Eş'arîler bu görüştedir. Her peygamberin şeriati vefâtiyle veya yeni bir peygamberin gönderilmesiyle son bulur. Dolayısıyla artık bekâsıyla ilgili sonraki peygamber tarafından bir delil ikâme olunmadıkça bununla amel etmek câiz olmaz. Âmidî, Ebû İshak Şirazî, İbn Sem'anî, Havarezmî, Râzî, İbn Hazm bu görüştedir. Mu'tezile ve Şi'a da böyle düşünmektedir[164].

3. Üçüncü bir görüşe göre, eski şeriatlerin hükümleri müslümanları da bağlar. Çünki bunlardan Kur'an ve sünnette haber verilip neshi sâbit bulunmayanlar, artık eski şeriatler olmaktan çıkar, Hazret-i Muhammed'in şeriati hâline gelirler. Ancak burada Ehl-i kitabın nakillerine ve Müslümanların bunlardan rivâyetlerine itibar edilmez. Çünki İslâm inancına göre, Ehl-i kitabın ellerindeki mukaddes kitaplar tahrife uğramıştır. Hanefîlerden Ebû Mensur, Kâdi Ebû Zeyd, Serahsî ve Pezdevî ile müteahhirîn ulemâsının tamamı, nesh edildiğine dâir açık bilgi olmadıkça, Kur'an ve sünnet ile önceki şeriatlerden (şerâyi-i sâlifeden) olduğu haber verilen hükümlerle amel etmeyi herkes için vâcib görür, çünki bu artık Hazret-i Muhammed'in şeriati hâline gelmiştir. Hanefî mezhebindeki muhtar görüş budur. Çün-

163- Cessâs, IV/92; Serahsî, 99; Âmidî, IV/123-124; Keşfü'l-Esrârı Pezdevi 3/932-933; Ebû İshak eş-Şirâzî: **el-Lem' fî Usûli'l-Fıkh**, Matbaatü Muhammed Ali Sabih Kâhire, 37; Şâtıbî: **el-Muvâfakat**, Trc: M. Erdoğan, İst. 1990, II/269-270; İbn Kudâme: **el-Muğni**, Âlemü'l-Kütüb Beyrut tarihsiz, VII/164; Ebû Abdullah el-Kurtubî: **el-Câmi'ul-Ahkâmi'l-Kur'an**, Kâhire 1387/1967, VI/178-179; İbnü'l-Hümâm, 359-360; Hâdimî, 211; Şevkânî, 240; İsmâil Hakkı, 120-121.

164- Serahsî, 99; Âmidî, IV/123-124; Şirâzî, 37; Keşfü'l-Esrârı Pezdevi 3/932-933; Hâdimî, 211; Şevkânî, 240; İsmâil Hakkı, 120-121.

ki İmam Muhammed müşterek malın muhayee yoluyla taksimini, Ebû Yûsuf erkek ile kadın arasında kısas cereyanını, Kerhî de hür ile köle ve zimmî ile müslim arasında kısas cereyanının meşruluğunu Kur'an'da zikredilen eski şeriatlerin hükümlerine dayandırmıştır. Bu da gösteriyor ki bir hükmün bekâsına itikad ettikten sonra artık o Hazret-i Muhammed'in şeriati hâline gelmiştir. İmam Şâfi'î de burada Hanefîlere muhâlif değildir. Hazret-i Muhammed'in tatbik ettiği recmin meşruluğu açıkça Tevrat'tan istidlâl edilmiştir. Nitekim denilmektedir ki, "Hazret-i Muhammed'in ***"Ben onların (Yahûdîlerin) öldürdüğü (terkettiği) bir sünneti ihyâya daha lâyığım"*** sözü, gayrımüslimler üzerine recmin vücubuna delâlet eder; aynı zamanda artık bizim peygamberimizin şeriati hâline dönüşmüştür. Biz bunu inkâr etmeyiz, ancak şeriatimizde recmin vâcib olması için muhsan olma şartının ziyâdesi yoluyla bu hükümde nesh iddia ederiz, bu ziyâde bizim indimizde nesh hükmündedir"[165].

Modern yazarlardan Zeydan ve Ebu Zehra bu ayrımın ehemmiyetinin bulunmadığını, çünki şerâyi'-i sâlifeye karşı çıkanların da bu hükümleri başka delillerle sâbit olduğu için kabul ettiklerini söyler. Kısas gibi[166].

Anlaşılıyor ki birinci ve üçüncü görüş birbirine oldukça yakındır. Zaten bu üçlü tasnif ilk devreye âit usul kitaplarındadır. Daha sonra yazılmış usul kitaplarında Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerle amel ettiğini ve ümmetine de bunun vâcip olduğunu kabul eden ve etmeyen iki görüş zikredilmektedir. Birinci görüş, eski şeriatlerin hükümleriyle amel etmenin Hazret-i Peygamber ve ümmetine de vâcib olduğuna inanır. Bu şeriatler geçmiş peygamberlere

165- Serahsî, 99-100; Şirâzî, 37; Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 933; İbnü'l-Hümâm, 360; Şevkânî, 240.

166- Muhammed Ebû Zehra: **İslâm Hukuku Metodolojisi**, Trc. Abdülkadir Şener, Ank. 1973, 296.

âit olmaya devam eder. Üçüncü görüş ise eski şeriatlerin artık Hazret-i Muhammed'in de şeriati haline dönüştüğünü kabul eder ve dolayısıyla bunlarla amel etmek artık Hazret-i Muhammed'in şeriati olduğundan O'na da, ümmetine de vâcibdir. Her ikisinde de müşterek husus, bu şeriatlerin delil sayılabilmesi için, Kur'an ve sünnetle haber verilmiş olması ve neshedildiğine dâir bir delil bulunmamasıdır. İkinci görüş ise eski şeriatlerle amel etmenin câiz olmadığı yönündedir. Ancak bu görüş sahipleri, eski şeriatlerin kitap ve sünnette haber verilip tatbiki emredilmiş olanlarıyla amel etmenin vâcip olduğunu kabul ederler. Görülüyor ki bu üç görüş arasında eski şeriatlerin İslâm hukukunda müstakil delil sayılma açısından farklı değerlendirmeler olduğu açıktır, ancak neticeye bunun pek tesiri olmamaktadır, çünki aynı neticeye üç görüş de farklı yollarla ulaşmaktadır.

Birinci Görüşün Delilleri

Naklî deliller

Birinci görüş sahipleri öncelikle, **"İşte o peygamberler, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların yolunu iktidâ et, uy!"** (En'am: 90) meâlindeki âyeti zikredip buradaki hidâyetin hem îmana ve hem de şeriata delâlet ettiğini söyleyerek, eski şeriatlerden Allah'ın bildirip Hazret-i Peygamber'in de naklettiği, fakat inkâr etmediği hükümlerin İslâm hukukunda da delil olduğunu kaydeder. Burada uyma emri hidâyetedir, hidâyet de îman ve şeriatin her ikisine şâmildir, öyleyse eski şeriatlere uymak gerekir. Nitekim iktidâ et! sözü, ittibâ et demektir ve ancak şeriat için kullanılır; inanç için kullanılmasına gerek yoktur. Buna karşılık, burada peygamberler arasında müşterek olan hidâyettir, o da îman esasları ve tevhiddir. Nitekim **ona uy!** deniyor, **onlara uy!** denmiyor, şeklinde itiraz edilebilir[167].

167- Âmidî. 125, 127: Keşfü'l-Esrâri Pezdevî 933; Gazâlî, 1/134.

Buradaki hidâyetten maksad, îman ve tevhiddir diyenlere karşı bu birinci görüşün sahipleri, Bekara sûresindeki **"O kitab, Allah'dan korkanlar için bir hidâyet kaynağıdır. O kimseler ki, gayba îman eder, namazı kılar, zekâtı verirler. Yine onlar sana indirilenlere ve senden önce indirilen kitap ve gönderilen peygamberlere, ayrıca âhiret gününe îman ederler. Bunlar rablerinden bir hidâyet üzeredir ve kurtuluşa erecek ancak onlardır."** meâlindeki 2, 3, 4 ve 5. âyetleri göstererek, buradaki hidâyetten maksad yalnızca îman olsaydı, namaz ve zekât gibi amellerden bahsedilmezdi, diyorlar. Hem bu 4. âyetteki ifâdeler de eski peygamberlere ve onlara indirilen hükümlere îman etmenin gerektiğini bildirirler.

Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerle amel ettiğini savunanlara göre, **"Sonra sana hanîf, hakperest olarak İbrâhîm milletine ittibâ etmeni vahyettik, o Allah'a ortak koşanlardan değildi"** meâlindeki âyette (Nahl:123) yer alan emir de vücûbu bildirir. Buna da şu şekilde itiraz edilmiştir: Buradaki milletten maksad yine tevhiddir. Millet, dinin füru'unu, yani hukukî hükümleri de ihtivâ etseydi, Ebû Hanîfe milleti, Şâfi'î milleti denirdi. Nitekim âyetin **"o ortak koşanlardan değildi"** meâlindeki son kısmı da tevhidi göstermektedir[168]. Bu âyetin hemen arkasından Hazret-i İbrâhîm'in ne Yahûdî ve ne de Hıristiyan olmadığı; Hakka yönelmiş bir müslüman olduğu bildirilmektedir, ki bu da önceki âyetin delâlet ettiği mânâyı biraz açmaktadır. Bu âyetlerde sebt gününün kudsî olup olmadığı hususunda Yahûdîlerle Hıristiyanlar arasındaki ihtilaf üzerinde durulmakta ve bu günün sadece kudsiyeti hakkında ihtilafa düşenlere farz kılındığı, Hazret-i İbrâhîm'e tâbi olmak demek, sebt veya pazar gününü mukaddes tutmak demek olmadığı anlatılmıştır.

168- Âmidî, 125, 128; Keşfü'l-Esrâri Pezdevî, 933.

"De ki: şüphesiz Rabbim beni doğru yola, başka dinlerden sıyrılıp sadece hakka müteveccih (hanîf) olan İbrâhîm'in milletine (dinine) hidâyet etti, iletti. O hiç bir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı." (En'am: 161) meâlindeki âyet, Hazret-i Muhammed'in Hazret-i İbrâhîm'in dinine uyduğunu göstermektedir. Din, hem inanç ve hem de amel esaslarını ihtivâ eder. Kaldı ki hidâyet sözünün de buna delâlet ettiği daha önce açıklanmıştı. Öte yandan bu âyetin öncesi ve sonrası Allah'a yaklaştıran güzel amellerden bahsetmektedir. O halde Hazret-i Muhammed, Hazret-i İbrâhîm'in şeriatiyle amel etmiştir. Ancak Kur'an'da birkaç yerde daha benzeri geçen bu âyet inanç esasları bakımındandır. Nitekim millet sözü bunu göstermektedir. Millet aynı inanca mensup insanları ifâde eder. Rivâyete nazaran, Hazret-i İbrâhîm zamanında dünyada kendisinden başka mü'min olmadığı için, sonra gelen mü'minler hep O'nun milletinden sayılmıştır. Hazret-i İbrâhîm, Kur'an'da Hazret-i Muhammed'den sonra bütün peygamberlerden üstün tutulmuş, mü'minler için imam (lider) kabul edilmiştir (Bekara: 124; Nahl: 120). Nitekim kendisinden sonra gelen peygamberler hemen hemen hep O'nun neslindendir[169].

"İçinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Kendilerini Allaha vermiş peygamberler, onunla Yahûdîler hakkında hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve âlimler de onunla hükmederlerdi...." meâlindeki âyet (Mâide: 44) nazara alındığında, Hazret-i Muhammed de kendini rabbine teslim etmiş peygamberlerdendir; öyleyse Tevrat'a uyardı. Nitekim kısas ve recm gibi meselelerde Tevrat'a mürâcaat etmiştir. Ancak bu âyetteki **"hükmederlerdi"** sözünün emir değil,

169- Nişancızâde, 1/161-162.

haber olduğu yönünde bir itiraz vardır [170].

"Ve İbrâhîm milletinden ancak sefihler yüz çevirir" meâlindeki âyetteki (Bekara: 130) dinden maksadın ahkâmü'l-fer'iyye, yani hukukî hükümler olduğunu ileri sürülmektedir. Dinin amel esaslarına uymayanlara sefih denilmektedir. Peygamberlerin sefih olması muhal olduğundan, İbrâhîm'in yoluna uyacaktır. Ancak buna da yukarıdaki gibi, yani burada milletten maksad hukukî hükümler değil, inanç esaslarıdır, yani tevhiddir, şeklinde cevap verilmektedir[171].

Mîzan kitabının sahibi[172] Alâüddin Semerkandî diyor ki: "Peygamberlerin şeriati Allah'ın şeriatidir, bizden öncekilerin şeriati değildir. Çünki O, şeriatlerin ve hükümlerin koyucusudur. Nitekim **"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik"** meâlindeki âyetten (Nisâ:163) her peygamberin insanları Allah'ın şeriatine çağırdığı anlaşılmaktadır. Zaman değiştikçe insanların maslahatı da değişirse nesh sözkonusu olabilir. Ancak her peygamberin vefatı veya yenisinin gönderilmesiyle şeriatin son bulduğunun söylemek câiz değildir. Çünki bu Allah'ın emirlerinde tenâkuz olduğunu iddia etmek demektir"[173]. Müfessirlere göre, ilk defa önceki şeriati nesheden ve ilk defa ümmeti azâba dûçâr olan

170- Âmidî, 129; Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 933; Gazâlî, I/134.

171- Âmidî, 128; Gazâlî, I/134.

172- Pezdevî'nin Kenzü'l-vüsulünü Keşfü'l-esrâr adıyla şerheden Buhârî, bu nakli yaparken isim vermiyor, yalnızca "Sâhibülmîzân" diyor. Hamidullah, bunun Muvaffaküddin İbn Kudâme (620/1223) olabileceğini söylemektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah: **İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitab-ı Mukaddes**, Trc. İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3. sayı, Ank. 1979, 403. Ancak İbn Kudâme'nin böyle bir kitabı olduğu belli değildir ve üstelik bir Hanefî usuleüsünün, Serahsî'nin yanında bir Hanbelînin, üstelik usulde değil de füru'da meşhur olmuş bir Hanbelînin görüşünü nakletmesi beklenmez. Öte yandan Alâüddin Semerkandî'nin usûle dair günümüze kadar intikal edebilmiş Mizân adında bir kitabı vardır ve vefatı (539/1144) Buhârî'ninkinden (730/1330) önce olduğundan, bundan nakil yapmış olması muhtemeldir.

173- Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 934.

peygamber Hazret-i Nûh'tur; onun için önce zikredilmiştir. Kıyâmete kadar gelecek insanlar da hep Hazret-i Nûh'un soyundandır; bir başka deyişle Hazret-i Nûh yeryüzündeki bütün insanların müşterek atasıdır.[174] Diğer görüşü benimseyenler, burada anahtar kelimenin vahy olduğunu söyleyerek bu âyetin **"Hazret-i Nûh'a ibtidâen vahyedip şeriat verdiğimiz gibi, sana da senden öncekilere verdiğimiz gibi vahyedip şeriat verdik, başkasına ittibâ yoluyla değil"** şeklinde anlaşılması gerektiği neticesine varmıştır[175].

"Geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır" (Yûsuf: 111) meâlindeki âyetler de eski şeriatlere âit hükümlerle amel edileceğini göstermektedir[176]. Ancak bu âyetin, eski peygamberlere âit mukaddes kitaplardaki kıssalardan ibret alınması maksadıyla sevkedildiği, yolunda itiraz vâriddir. **"De ki, arzda bir gezin de bakın; sizden evvelkilerin âkıbeti nice olmuş?"** (Âl-i İmrân: 137; Nahl: 36; Neml: 69; Rûm: 42) meâlindeki âyetler de önceki kavmlerin hallerini bilmek gerektiğini göstermektedir. Burada da, bundan kasdın, inanmayıp inkâr edenlerin başlarına gelenlerden ibret almak olduğu, şeklinde itiraz gelebilir. Ancak ibret almak, aynı zamanda hükmü bildirilmeyenleri, bildirilenlere kıyas ederek çözmek mânâsına da gelir. Nitekim **"Ey akıl sahipleri! İ'tibar ediniz, ibret alınız"** meâlindeki âyet (Haşr: 2), İslâm hukukunda kıyasın meşruluğu için delil sayılmıştır.

"Andolsun Nûh'u ve İbrâhîm'i elçi olarak gönderdik. Nübüvvet ve kitabı bunların zürriyetleri arasına koyduk. Onlardan doğru yolda olanlar da vardır,

174- Nişancızâde, 1/129; Elmalılı, 3/128.
175- Âmidî, 127.
176- Molla Hüsrev: **Mir'at-ı Usûl Şerhu Mirkati'l-Vüsûl**, Derseâdet 1321, 225; İsmâil Hakkı, 118; Sava Paşa, II/55; Abdülvehhâb Hallâf: **İslâm Hukuk Felsefesi**, Trc: Hüseyin Atay, Ank. 1985, 279; Zeydan, 320; Bilmen, I/195.

ama çoğu doğru yoldan çıkmıştır" (Hadid: 26) meâlindeki âyet, Hazret-i Muhammed'in, Hazret-i İbrâhîm'in şeriatine uyduğunu göstermektedir. Hazret-i Muhammed de Hazret-i İbrâhîm'in zürriyetinden, yani soyundan geldiğine göre, O'nun yoluna tâbi' olması îcâb eder.

Hazret-i Peygamber, ***"Kim namazı uyuyarak veya unutarak geçirirse, sonra onu kılsın!"*** diyerek arkasından **"Beni anmak için namaz kıl!"** meâlindeki âyeti (Tâhâ: 14) okumuştur[177]. Kur'an'daki bu hitâb, Hazret-i Mûsâ'yaydı. Ancak karşı görüşte olanlar derler ki, buradaki sîğa emir değil, haberdir. İttibâın vücûbuna delâlet etmez. Nitekim bir önceki âyette Hazret-i Mûsâ'ya ayakkabılarını çıkarması emrediliyor. Halbuki Hazret-i Peygamber'in müslümanları ibâdet ederken ayakkabılarını çıkarmaktan Yahûdîlere benzemek sebebiyle men ettiği sâbitken, bu âyetin eski şeriatlerin delil olduğunu göstermesi düşünülemez[178].

Hazret-i Peygamber, muhsan kimselerin zinâsında recm cezâsı tatbik etmiştir. Recm cezâsı Tevrat'ta da vardı. Hazret-i Peygamber'in bu hükmü tatbik etmesi, nesholunmadığı gösterir ki bu İslâm hukuku için delildir[179].

Nitekim Mâlikîlerden İbni Hâcib ve Şâfi'îlerden Kâdi Adûdeddîn Îcî, Hazret-i Muhammed'in **"Tevrat'ta İsrâiloğulları üzerine şu farzı da yazdık: Cana can, göze**

177- Buhârî: Mevâkitüssalât 38; Tirmizî: Salât 131; Ebû Dâvud: Salât 11; Nesâî: Mevâkit 52, 53; İbn Mâce: Salât 10; Dârimî: Salât 26.

178- Âmidî, 126, 129; İbnü'l-Hümâm, 360. Tûr dağında Hazret-i Mûsâ'ya ayakkabılarını çıkarması hususundaki ilahî emir dolayısıyladır ki (Taha: 12) Yahûdîler ibâdet ederken ayakkabılarını çıkarırlar. Bu emrin müslümanlar için bağlayıcı olmadığı Hazret-i Muhammed'in ***"Yahûdîlere muhalefet edin. Namazı ayakkabıyla (ayağı örtülü) kılın!"*** hadîsinden anlaşılıyor. Mi'rac gecesi Arştayken ayakkabısını çıkartmak isteyen Hazret-i Muhammed'e **"Nâlinini (ayakkabını) çıkarma! Zira Arş ayağının tozuyla şereflenmek istiyor"** ilahî hitâbı vâki olmuştu. Hirevî, 74. Berîka'da, Taha suresindeki "nâlinlerini çıkar!" hitâbındaki çıkarmayı mûcib kılan şey, onların ölü eşek derisinden yapılmış olmasıydı, diyor. Böyle bir ayakkabı necis olduğundan, ibâdeti ifsâd eder. Ebû Saîd Hâdimî: **Berîka-i Mahmudiyye**, V/401.

179- Senâullah Pânipütî, **Tefsîr-i Mazharî**, Delhi 1382, III/117.

göz, buruna burun, dişe diş ve yaralar birbirine kısastır" meâlindeki âyet (Mâide: 45) hükmünü uygulamasından O'nun eski şeriatlerle hareket ettiği neticesini çıkartmaktadır.[180] Nitekim bir Yahûdî, takılarına tamah ettiği bir câriyenin başını iki taş arasında ezmiş; câriye ölmeden kendisine bunu kimin yaptığını başıyla tasdik işaretinde bulunarak haber verince Yahûdî tevkif edilmiş ve suçunu itiraf etmişti. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber bunun da aynı şekilde öldürülmesini emretti[181].

Hazret-i Peygamber'in, ***"İsâ aleyhisselâmın yaptığını yapmakta ben herkesten ileriyim. Peygamberler babaları bir olan kardeşler gibidirler. Anaları ayrıdır. Dinleri birdir."*** hadîsi,[182] eski şeriatlerin hükümlerinin delil olduğu yönünde tefsir edilmiştir[183]. Ancak burada ***dinleri birdir*** sözünden inanç esaslarının aynı olduğu, nitekim ***babaları bir*** sözünün de bunu ifâde ettiği; ***anaları ayrıdır*** sözünden de her birinin amel esaslarının farklı olduğu neticesi çıkarılabilir.

Eshâb'dan Enes bin Mâlik'in halası Rubeyyi' bir câriyenin dişini kırmıştı. Kavminden af talep edildi, kabul etmediler; diyet teklif edildi, bunu da kabul etmediler. Hazret-i Peygamber'e gittilerse de, kız tarafı kısas talebinde direndi. Hazret-i Peygamber bunun üzerine kısas emretti. Bir câriye yüzünden hür kadının cezâlandırılmasına hayret eden Hazret-i Enes, *"Rubeyyi'in dişi kırılır mı? Hayır! Seni hak ile gönderen Zât-ı Zülcelâl'e yemin olsun, onun dişi kırıl-*

180- Serahsî, 100; Şirâzî, 37; Âmidî IV/123-124; Keşfü'l-Esrâr Pezdevî 3/932-933; Hâdimî, 211; İsmâil Hakkı, 120-121.

181- Buhârî: Diyat 7, 4, 5, 12, 13, Husûmat 1, Vesâya 5; Müslim: Kasâme 15, (1672); Ebû Dâvud: Diyat 10, (4527, 4528, 4529), 14, (4538); Tirmizî, Diyat 6, (1394); Nesâî: Kasâme 11, (8, 22).

182- Buhârî: Enbiyâ 48; Müslim: Fezâil 143, 145, (2365); Ebû Dâvud: Sünnet 13, Melâhim 14 (4675); Ahmed bin Hanbel, 2/319, 406, 437, 463, 464, 482, 541 (7900, 8902, 9259, 9595, 9868, 10558).

183- Pânipûtî, III/117.

maz!" deyince Hazret-i Peygamber: ***"Allah'ın kitabının hükmü kısastır"*** buyurdu. Daha sonra karşı taraf râzı olup afvetti. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber Hazret-i Enes'i takdir ederek ***"Allah'ın öyle kulları var ki, (bir iş için) Allah'a yemin etse, Allah onu boş çevirmeyip dilediğini yerine getirerek yemininde hânis kılmaz"*** buyurdu[184]. Halbuki Tevrat'tan başka bir kitapta dişte kısas cereyan edeceğine dâir bir hüküm yoktu[185]. Ancak bu görüşü kabul etmeyenlere göre, **"işlenen suçlara karşılık kısas vardır. Kim size tecâvüz ederse, siz de ona, ettiği tecâvüzün misliyle mukâbele edin. İleri gitmeyin. Allahdan korkun"** (Bekara: 194) ve **"Eğer cezâ vereceksenız, sizc yapılanın misliyle cezâ verin. Ama sabrederseniz daha hayırlıdır"** meâlindeki (Nahl 126) âyetlerden anlaşıldığına göre, diş de umuma dâhildir, diyorlar[186].

Aklî deliller

Her peygamberin getirdiği şeriat doğrudur ve Allah'ın kendisinden râzı, hoşnud olduğu hükümleri ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla sonradan başka bir peygamber ve şeriatin gelmesi, bunların doğruluğunu ve Allah'ın bunlardan hoşnudluğunu iptal etmiş olmaz. Şu kadar ki bu doğruluk ve Allah'ın hoşnudluğu o şeriatin hükümlerine muhatap olanlar bakımındandır; farklı muhataplar için bu hükümler doğru olmayabilir. Nitekim şâri'in bu hükmü neshetmesi, yürürlükten kaldırması mümkündür.

İstishab prensibi de bunu gerektirir. Nitekim **"bir zamanda sâbit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekâsıyla hükmolunur"** Mecelle kâidesidir (madde 10). Sonra

184- Buhârî: Diyât 19, Sulh 8, Tefsir-i Sûre-i Bekara 23, Tefsir-i Sûre-i Mâide 6; Müslim: Kasâme 24, (1675); Ebû Dâvud: Diyât 39, (4595); Nesâî: Kasâme 16, (8, 27); Ahmed bin Hanbel: 4/306.
185- Âmidî, 126.
186- Gazâlî, I/134-135.

gelen bir bir peygamber tarafından açıkça yürürlükten kaldırılmadıkça, daha öncekilerin getirdiği hukukî kâidelerin geçerli olduğu istishab yoluyla kabul edilir.

Bir peygamberin önceki şeriatlerle amel etmesi aklen câizdir. Nitekim Allah, kullarının isterse eski, isterse yeni bir şeriatle; veya bazen eski ve bazen de yeni bir şeriatle amel etmesine izin verebilir[187].

İkinci Görüşün Delilleri

Bu görüş sahipleri, her şeriatin bir peygambere tahsis edilmiş olduğunu, her peygamberin vefatıyla veya bir başka peygamberin gelişiyle bu şeriatlerin hükmünün sona ereceğini söylemektedir.

Naklî deliller

"Biz her biriniz için bir yol (şeriat) ve metod (minhac) belirledik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı" (Mâide: 48). Allah insanların hallerine, zamanlarına göre çeşitli hukuk sistemleri göndermiştir. Mâdem ki her ümmete bir şeriat tahsis olunmuştur; o halde önce gelmiş olan şeriat, sonra gelmiş olan ümmetin şeriati değildir. Kaderiyye (Mu'tezile) mezhebinden bazılarının da benimsediği görüşe göre, her şeriat bir peygambere âittir ve onun ölümüyle veya yeni bir peygamberin gelişiyle yürürlükten kalkmış sayılır. Her peygamber, zamanında yaşayan insanları kendi şeriatine çağırır. Eğer bir şeriat bir ümmete mahsus olmasaydı, sonradan peygamber gönderilmesine ihtiyaç olmazdı. Halbuki Allah bir peygamberi faydasız yere göndermez. Eski şeriatlerin özelliği bir mekâna mahsus olmasıydı. Bir mekâna mahsus şeriate uymak, diğer bir mekân ehli için vâcib olmamaktaydı. Aynı zamanda iki ayrı

187- Gazâlî, I/133.

mekâna iki ayrı peygamber gönderildiği vâkiydi. Hazret-i Şuayb ve Hazret-i Mûsâ gibi. Hazret-i Şuayb Medyen ve Eyke halkına; Hazret-i Mûsâ ise İsrâil oğullarına gönderilmiştir. Aynı zamanda ve aynı mekânda iki peygamber gönderilmişse, bunlardan biri diğerine tâbi olarak insanları bu dine çağırır. Nitekim Hazret-i Lût Hazret-i İbrâhîm'e, Hazret-i Hârûn Hazret-i Mûsâ'ya tâbiydi ve halkı onların şeriatine çağırarak irşâd ederdi. Hazret-i Lût'un hususen Humus taraflarında yaşayanlara gönderildiğini söyleyenler de vardır. Bu da gösteriyor ki Hazret-i Lût ve Hârûn müstakil şeriati olan birer peygamber değil; nebî idiler. Şemsüleimme Serahsî der ki, "Peygamberimizden önceki peygamberlerin çoğu mahsus bir kavme, bizim peygamberimiz ise bütün insanlara gönderilmiştir. Nitekim ***"Bana beş şey verilmiştir ki, bunlar benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmemiştir: 1- Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiştir. Ben ise kırmızı, esmer herkese, yani Acem olsun, Arap olsun herkese gönderildim. 2- Bana ganîmetler helâl kılındı. Halbuki benden öncekilerden kimseye helâl değildi. 3- Yer bana temiz ve mescid kılındı. Her kim namaz vaktine girerse, nerede olursa olsun namazını kılar. 4- Ben, bir aylık mesâfede olan düşmanımın içine düşen bir korku ile yardıma mazhar oldum. 5- Bana şefaat (etme yetkisi) verildi."*** hadîsi bunu göstermektedir"[188]. Buradan anlaşılıyor ki peygamberlerin içinde muayyen bir mekân ehli için şeriatiyle amel vâcib olanlar vardı. Ve eğer bu şeriatten Allah râzıysa, muayyen bir zamanda yaşayanlar için uyulması vâcibdir, diğer zamanlarda yaşayanlar için değil. Ve eğer bir şeriat sonra bir başka peygamberin gelmesiyle sona eriyorsa, aynı zamanda fakat

188- Buhârî: Teyemmüm 1, Salât 56, Gusl 26; Humus 8; Müslim: Mesâcid 3, (521); Nesâî: Gusl 26, (1, 210-211); Dârimî: Siyer 28. Nesâî, bir rivâyette şu ziyâdeyi kaydetmiştir: "***Ben, cevâmi'u'l-kelim olarak (veciz sözlerle de) gönderildim.***"

farklı iki mekânda her biri insanları kendi şeriatlerine çağıran iki ayrı peygamberin bulunması câizdir. Öyleyse bunun gibi, iki ayrı zamanda yaşayan peygamberlerden her birinin insanları kendisinden öncekilerin şeriatine değil, kendi şeriatine çağırması câizdir. Mâdem ki bir peygamberin şeriati kıyâmete kadar bâkidir, yenisi niye gönderiliyor, sorusuna şu şekilde cevap verilmiştir: 1. Bazen belli mekânlara peygamber gönderiliyor. 2. Eski şeriatlerin hükümleri unutuluyor veya tahrif ediliyor. Tamamlayıcı olarak geliyor. Eskiden de sağlam kalmış hükümler varsa, bunlara da uyuluyor. 3. Bir şey, bir peygamber zamanında insanların maslahatınadır da, ikincisi zamanında böyle olmayabilir. 4. Bazı hükümler ittifaklı, bazı hükümler ihtilaflı olabilir [189].

"Mûsâ'ya da kitap verdik ve onu İsrâiloğullarına: "Benden başkasını dayanılıp güvenilen bir rab edinmeyin" diyerek bir hidâyet rehberi kıldık." (İsrâ: 2). Buradan anlaşılıyor ki Tevrat İsrâiloğulları için bir hidâyet kaynağıdır, dolayısıyla onlara tahsis edilmiştir. Dolayısıyla başkası için tatbik olunamaz. Bunun bir başkasını ve de Hazret-i Muhammed'in ümmetini ilzâm ettiğine dâir bir delil ikâme olunmamıştır. Bir peygamberin gönderilmesi, onun şeriatine insanların ihtiyacı olduğu içindir. Eğer bir peygamberin gönderilmesiyle öncekilerin şeriati sona ermiş olmasaydı buna ne gerek vardı? Kaldı ki nesh inanç esaslarında değil, amel esaslarında söz konusudur. Hazret-i Muhammed'in şeriati kıyâmete kadar bâkîdir, çünki ondan sonra peygamber gelmeyecektir. Bu da gösteriyor ki bir peygamber gelince öncekinin şeriati mensuh olur. Şu kadar ki, peygamberlerin çoğu hususî kavimlere gönderilir. Hazret-i Muhammed bundan müstesnâdır. *"Bana beş şey verilmiştir ki, bunlar benden önceki peygamberlerden hiçbirine verilmemiştir: 1- Her peygamber sadece kendi kavmi-*

189- Serahsî, 101; Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 932-934; Gazâlî, I/133.

ne gönderilmiştir. Ben ise kırmızı, esmer herkese, yani Acem olsun, Arap olsun herkese gönderildim..." hadîsi bunu gösterir. Bir peygamberin şeriati yeni bir peygamberin gönderilmesiyle sona ererse ve aynı zamanda her biri insanları kendi şeriatine çağıran iki peygamberin bulunması câiz ise, bir peygamberin de insanları kendisinden önceki peygamberin şeriatine çağırması düşünülemez. Nitekim **"(Resûlüm) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."** (Âl-i İmrân: 31) meâlindeki âyet bunu göstermektedir[190].

"(Ya'kûb oğulları) dediler ki: Senin ve ataların İbrâhîm, İsmâil ve İshak'ın Allah'ı olan tek ilâha ibâdet ederiz. Biz ancak O'na boyun eğen müslümanlarız. Onlar bir ümmetti geldi, geçti. Onların kazandıkları onların; sizin kazandığınız da sizindir." (Bekara: 133-134). Bu âyet, önceki şeriatlerin delil olmadığını gösteriyor gibidir. Halbuki burada hitab Yahûdîleredir. Yani, biz onlardanız demekle onlardan olamazsınız, demektir.

"Sonra seni de din konusunda bir şeriat sahibi kıldık, ona uy; bilmeyenlerin heveslerine uyma!" meâlindeki âyetler (Câsiye: 16-17-18) Kur'an'ın yeni bir yol getirdiğini bildirmektedir.

Hazret-i Peygamber, Eshâbından Muaz bin Cebel'i Yemen'e hâkim olarak gönderirken "***Orada nasıl hükmedeceksin?***" buyurunca, "*Allah'ın kitabı ile*" dedi. Hazret-i Peygamberin "***Allah'ın kitabında bulamazsan?***" sualine "*Resûlullah'ın sünneti ile*" dedi. "***Resûlullah'ın sünnetinde de bulamazsan?***" sualine karşı da "*İctihad ederek anladığımla*" cevabını vermiştir. Bu sözü Hazret-i Peygamber çok beğenmiş ve tasvib etmiştir[191]. Hazret-i Ebû Bekr'e de bir dâvâcı gelince Allah'ın kitabına bakardı. Burada bulduğuna

190- Serahsî, 101-102.
191- Tirmizî: Ahkâm 3; Ebû Dâvud: Akdiye 11.

göre hükmederdi. Burada bulamazsa Hazret-i Peygamber'den işittiğine göre cevap verirdi. İşitmemiş ise Eshâb'a sorup, onların icma'ı ile hükmederdi[192]. Hazret-i Ömer, hilâfeti esnâsında Şureyh'i Kûfe'ye kâdı olarak gönderirken ona "*Allah'ın kitabında açık olarak bildirilene bak. Bunu başkasından sorma. Burada bulamazsan Peygamber'in sünnetine tâbi ol. Burada da bulamazsan, ictihad et ve anladığına göre cevap ver*" demiştir. Abdullah ibn Abbas da kendisine birşey sorulunca cevabını Kur'an'dan bulup verirdi. Buradan bulamazsa Hazret-i Peygamber'den işittiğine göre cevap verirdi. İşitmemiş ise Hazret-i Ebû Bekr ve Ömer'e sorardı. Cevap alamazsa kendi reyi ile bulup söylerdi. Bütün bu tatbikatlar İslâm hukukunun kaynaklarını ve tertibini göstermektedir. Hazret-i Peygamber eski şeriatlere mürâcaat edileceğini söylemediği gibi, O'nun Râşid Halîfeleri ve Eshâb'ı da bu yolda hareket etmiş değillerdir. Ancak birinci görüş sahipleri, Muaz hadîsindeki kitap sözünde Tevrat ve İncil'in de münderic olduğunu söylüyorlar. Ancak şunu teslim etmek gerekir ki eski şeriatlere âit bir hükmün kabul edilebilmesi için bunun Tevrat veya İncil'de zikredilmesi - ileride açıklanacak sebeplerle- kâfi değildir. Kur'an veya sünnette haber verilmesi lâzımdır. Kaldı ki Allah'ın kitabı sözü İslâm dünyasında Tevrat ve İncil için değil, Kur'an için kullanılır. Müslümanlar, Kur'an'ın muhafazası, öğretilmesi ve hükmüyle amel edilmesi için gayret etmiştir, eski kitaplar için aynı mesâiyi göstermiş değillerdir[193]. Yine denilebilir ki Kitap ve sünnetten sonra meselenin çözümü müctehidin ictihadına kaldığına göre eski şeriatlerin bu ictihadın teşekkülünde etkili olmaması için bir sebep yoktur. Kaldı ki tatbikatta da böyle olmuş, eski şeriatlerin hükümleri -gereken şartları hâizse- örf, istihsan, maslahat gibi tâlî delillerin yanısıra hükme esas alınmıştır.

192- Hallâf, 196.
193- Âmidî, 126; Gazâlî, I/133.

"İsrâil oğullarından nakletmenizde bir beis yoktur. Çünki onlarda çok acâiblikler vardı. Benden de rivâyet ediniz ve sakın bana yalan uydurmayınız"[194] meâlindeki hadîsine dikkat edilirse, Hazret-i Peygamber'in burada kendisinden olan hadîs rivâyeti ile İsrâil oğullarından olan rivâyeti birbirinden ayırmaktadır. Nitekim Beyhakî bunu İmam Şâfi'î'den nakletmiştir. Bu da İsrâil oğullarından nakledilenlerin, Hazret-i Peygamber'in hadîsleri gibi hukukî delil teşkil etmeyeceğini gösterir. Ancak eski şeriatlerin delil olduğunu savunanlar, zaten bizâtihi İsrâil oğullarının nakletttikleri kıssaları delil kabul etmemekte, bunlardan Kur'an ve sünnette hikâye edilenleri almaktadır. İsrâil oğullarının hikâye ettikleri ise ancak ibret verici ve eğlenceli görüldüğü için rivâyet edilip dinlenecektir. Nitekim hadîs metninde bu açıktır[195]. Yine de bu hadîs eski şeriatlerin delil olmayacağını göstermez. Burada üzerinde durulan İsrâil oğullarından rivâyetlerin güvenilir olup olmadığıdır. Hadîsin mânâsı, onlardan rivâyette bulunulur; bunlardan ibret alınır; ancak ihtiyaten bu rivâyetler hukukî bir hükme esas kılınamaz, demektir.

Aklî deliller

Şeriatlerde çok şey müşterektir. Bu da tabi'îdir, çünki hepsi Allah'ın gönderdiği hükümlerdir. Ancak bu her birinin aynı mekân ve zamanda aynı kavim için tatbik edileceğini göstermez. Eski şeriatler belli ümmetlere ve memleketlere gönderilmiştir. İslâm dini ise cihanşümüldür, bütün memleket ve kavimlere gönderilmiştir. Böyle olunca bir kavim ve memlekete tahsis edilmiş, bunların maslahat ve ihtiyaçlarına uygun gönderilmiş hükümlerle bütün in-

194- Buhârî: Enbiyâ 50; Müslim: Zühd 72; Tirmizî: İlm 13; İbn Mâce: Mukaddime 5; Ahmed bin Hanbel: 3/39, 46.
195- İbn Âbidîn, Derseadet 1307, V/356-357.

sanların ve memleketlerin amel etmesi muhaldir. Denilmiştir ki her imamın mezhebi vardır. Bazı hükümlerde imamlar ihtilaf etmişlerdir, bu ihtilaf delilleri anlama ve yorumlama farklılığından kaynaklanır. Yoksa hepsi dindendir. Nitekim ittifak ettikleri husus daha çoktur. Bir imamın mezhebinde bir meselenin çözümü için hüküm yoksa, bir başka imamın ictihadlarından istifâde edilir, ancak varsa bu bırakılıp da başka bir mezhebin hükmünü benimsemek hem o imam ve hem de o imamı taklid edenler için câiz olmamaktadır[196].

Peygamberler öldüklerinde peygamberlikleri devam eder; ancak şeriatlerinin yürürlük zamanları sona erer. Şeriatlerin kaldırılması insanlara kolaylık olması içindir. Bir şeyin bir zaman için uygun olması, diğer zamanlar için de uygundur demek değildir. Bu, bir doktorun hastasına çeşitli zamanlarda çeşitli ilaçları tavsiye etmesi gibidir[197].

Hazret-i Peygamber, eski şeriatleri öğretmemiştir; bunlar delil olsa Kur'an gibi onları da öğretmek ve öğrenmek farz olurdu. İfk, lian, zıhar gibi durumlarda Hazret-i Peygamber vahy beklemez, eski şeriatleri araştırırdı. Eshâb da sonra çıkan meselelerde, dedenin mirası, avl, müfevvida, ümmü veledin satışı, ribâ-yı nesîe, ceninin diyeti, hadd-ı şirb, ayıp sebebiyle red, gibi hususlarda eski şeriatleri araştırmamıştır. Kaldı ki içlerinde Abdullah bin Selâm, Kâ'bü'l-Ahbâr gibi bunları çok iyi bilen zâtlar vardı. Sahâbeden hiçbirinin bunlardan eski şeriatlerin hükmünü sorduğu duyulmamıştır. Bu düşünceye muhalif olanlar diyor ki, "Hazret-i Peygamber eski şeriatleri araştırmıştır. Buna misal recm hâdisesidir. Sahabenin araştırmasına gelince artık onlar zamanında tevâtür halini almıştı ve onlar için araş-

196- Âmidî, 129.

197- Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî: **Câmi'u'l-Mütûn fî Hakkı Envâ'is-Sıfâti'l-İlâhiyye (Ehl-i Sünnet İ'tikadı)**, Trc: A. Kabakçı-F. Günel, İst. 1992, 65.

tırmaya hâcet olmaksızın mâlûmdu." [198]

İcma', Hazret-i Muhammed'in şeriatinin kendisinden öncekileri neshettiği yolundadır. Eğer Hazret-i Muhammed eski şeriatlerin hükmüyle amel etseydi ümmetine de câiz/vâcib olurdu. Bu ise icma'a aykırıdır. Neshettiği hükümleri ikrar etmesi, bunu haber vermesi ve onunla amel etmesi ise muhaldir. Recm meselesinde Hazret-i Peygamber'in Tevrat'a mürâcaatı, kendisinin doğruyu söylediğini ve Tevrat'ta recm cezâsının bulunduğu göstermek, böylece Yahûdîlerin yalanını ortaya çıkarmak içindi. Yoksa recm hükmünü vermek hususunda Tevrat'tan istifâde etmek için değildi. Bundan dolayıdır ki daha sonra başka bir şey için Tevrat'a mürâcaat etmiş değildir. Kaldı ki eğer mürâcaat etmesi şart olsaydı, İncil'e mürâcaat etmeliydi; çünki İncil daha sonra gelmiş bir kitaptır[199].

Hazret-i Muhammed'e vahyedilen hükümlerin hepsi eski şeriatlerdeki hükümlerle aynı değildir. O'na vahyedilenlerin bir kısmı eski şeriatlere âit hükümlerdir. Bu da demektir ki bunlar artık Hazret-i Muhammede mahsus hükümlerdir. Eğer aynı şeriate tâbi' olsaydı bu farklılık olmaz, yeni bir şeriat bildirilmesi lüzumsuz olurdu. Eski şeriatlerin geçerli olduğuna delil gösterilen âyetler inanç bakımındandır, amel bakımından değildir.

"Hazret-i Muhammed'in şeriati eski şeriatleri neshetmiştir" sözü iki mânâya gelmektedir: Birincisi eski şeriatlerin hükümlerini ref' etmiştir, kaldırmıştır; ikincisi Hazret-i Peygamber bunlarla müteabbid olmamıştır. Bu hükümlerden O'nun şeriatiyle neshedildiği sâbit olmayanlar zarureten devam eder, neshedilmiş olmaz, bunun başka bir mânâsı da Hazret-i Muhammed'in bunlarla taabbüd etmediğidir[200].

198- Âmidî, 124-125, 126-127; Gazâlî, I/133-134.
199- Âmidî, 124,126; Gazâlî, I/133, 135.
200- Âmidî, 127.

Hazret-i Peygamber'den önceki devir *fetret devri* idi ve önceki şeriatlerin hükümlerinin kendisine ulaştığına dâir bir bilgi bulunmamaktadır. (Eski peygamberlerin şeriatlerinin unutulduğu ve uzun süre peygamber gönderilmeyen zaman aralığına fetret devri denir. Bu devirde yaşayan insanlar -prensip itibariyle- dinî emirlerle mükellef tutulmazlar.) Dolayısıyla gerek kitap ve gerekse sünnette yer alan eski şeriatlere âit hükümler vahy yoluyla bildirilmiştir. Bunlardan emir ihtivâ edenlerin, artık yeni bir şeriatin, Hazret-i Muhammed'in şeriatinin hükümleri olduğu kabul olunmalıdır.

Bazı hukukçuların görüşü, her peygamberin şeriatinin Sâhibülmizân Alâüddin Semerkandî'nin nakline göre ölümüyle, Şemsüleimme Serahsî'nin nakline göre yeni bir peygamberin gelişiyle yürürlükten kalktığı; artık bekâsıyla ilgili bir delil olmadıkça bununla amel olunamayacağı yönündedir. Dolayısıyla Hazret-i Peygamber'in bunlarla amel etmesi söz konusu değildir. Kaldı ki, Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerle amel ettiğine dair bir bilgi İslâm kaynaklarında geçmediği gibi; eski şeriatlerin İslâm hukukunun teşri devrine yetişen mensupları tarafından da iddia edilmiş değildir. "Ayakkabıyla namaz kılın", "namazda sallanmayın", "cenâze defnedilirken ayakta durmayıp oturun", gibi emirlerde, hatta günlük yaşantının çoğunda bile, Yahûdî ve Hıristiyanlara muhalefet emredilmişti. Nerede kaldı ki onlara tâbi' olmak! Bununla beraber bu muhalefet edilmesi emredilen hususların muharref hükümler olduğu; muharref olmayanların Hazret-i Peygamber'e vahyen bildirildiği ve bunlara bizzat uyduğu söylenebilir. Kısas, recm, Muharrem orucu gibi.

Hamidullah, Hanbelî hukukçusu Mahfûz İbn Ahmed Kelvezânî'nin Temhid kitabından alarak diyor ki, "Eğer Hazret-i Muhammed, seleflerinin dinine tâbi olsaydı, onun şeriati için *Şeriat-i Muhammediyye* denmezdi. Nitekim

Peygamberimizin şeriati eshâbından hiç birine izâfe edilmemiştir. Zirâ onlar O'na tâbi idiler." [201]

Üçüncü Görüşün Delilleri

Bu görüşte olanlar der ki: Eski şeriatler mutlaka bizi bağlar. Çünki Hazret-i Muhammed aslen eski şeriatler üzeredir. Bizden öncekilerin şeriati, bizim peygamberimizin de şeriatidir. Onunla önceden amel edenler de bir vecihden ona ittiba etmiş demektir. Şemsüleimme Serahsî'nin zikrettiğine göre: **"Hani Allah, peygamberlerden: "Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz" diye söz almış. "Kabul ettiniz ve bu ahdimi yüklendiniz mi?" dediğinde, "Kabul ettik" cevabını vermişler, bunun üzerine Allah: O halde şâhid olun; ben de sizinle birlikte şâhidlik edenlerdenim, buyurmuştu"** (Âl-i İmrân: 81). Buna ***Ahz-i Misak*** denir. Bu âyet inananların son peygamberin ümmeti menzîlesinde olduğuna; Hazret-i Muhammed geldikten sonra önceki şeriatlere bağlı olanların artık ona tâbi' olması gerektiğine delâlet eder; bu da Hazret-i Muhammed'in şerefinin yüksekliğindendir, diyorlar. Çünki O'ndan sonra peygamber gelmeyecektir, önceki ve sonrakilerin hepsi O'nun hükmüne râm olmak mecburiyetindedir. Bu, başın kalbe tâbi olması ve insanın da onu uyması gibidir. Hazret-i Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlerin şeriatiyle müteabbid olduğunu söylemek, O'nun öncekilerin ümmetinden biri mevkiinde görmek olur, ki bu da onun şan ve şerefine yakışmaz. Metbu hiç tâbi olabilir mi? Denilebilir ki, kendisinden önce geçmiş peygamberler nasıl onun şeriatine tâbi' olabilirler? Buna şöyle cevap verilir: Bu tâbi'lik öğle

201- Hamidullah, İslâm Hukukunun Kaynakları Bakımından Kitab-ı Mukaddes, 315.

namazının ilk dört rek'atlık sünnetinin farza tâbi' olması gibidir. O, zaman bakımından öncedir, ancak farzdan ayrı değildir. Bir binânın temeli binâdan öncedir, ama ondan ayrı değildir. Görülüyor ki bu tâbi'lik hükmendir. Bütün peygamberler Allah'a yakın olma saadetinin yerleşmesi için çalışmışlardır. Nübüvvet, Hazret-i Âdem'den itibaren devamlı bir kemâl seyri tâkib etmiştir. Bütün peygamberler bu seyrde birbirlerine halef-selef olmuşlar ve en son Hazret-i Muhammed'de bu iş kemâle ermiştir[202]. Şimdi kemâ-

202- Nitekim âyetlerin iniş itibariyle sonuncuları arasında bulunan ve Hazret-i Peygamber'in Vedâ haccında gelen **"Bugün size dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Din olarak sizin için İslâmiyeti seçtim ve ondan râzı oldum"** (Mâide: 3) meâlindeki âyet ile **"Yaş-kuru ne varsa hepsi Kur'an'da mevcuttur"** (En'am: 59), **"Bu Kitabda hiçbir şeyi eksik bırakmadık"** (En'am: 38), **"Rabbinin sözü doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebileeek kimse yoktur"** (En'am: 115) ve **"Bu Kitabı sana herşey için bir açıklama, bir hidâyet ve rahmet kaynağı ve müslümanlar için de bir müjdeci olarak indirdik"** (Nahl: 89) meâlindeki âyetler de İslâm hukukunun değişmez ve tamama ermiş vasfını göstermektedir. Hazret-i Peygamber de ***"Kim bizim işimizde (dinimizde) olmayan bir şey (bid'at) ihdas ederse, reddolunur!"*** (Buhârî: Sulh 5; Müslim: Akdiye 17; İbni Mâce: Mukaddime 2; Ahmed bin Hanbel, 6/270) hadîsiyle bu gerçeğe işaret etmiştir. Bunlar son zamanlarda ortaya çıkan ve Kur'an'ın tarihselliğini savunanlara da bir bakıma cevaptır. **"Hakikaten o bir Kur'an-ı kerîmdir. Temiz olmayanların elini süremeyeceği bir kitapta mahfuzdur"** (Vâkıa: 77-79) ve **"O şanlı şerefli bir Kur'an'dır. Levh-i mahfuzdadır"** (Burûc: 21-22) meâlindeki âyetler bu kanaati açıkça reddetmektedir. Demek ki Kur'an Hazret-i Muhammed'e tedricen indirilmiştir; ama bu Şâri'in koyduğu, takdir ettiği her şeyin yazılı bulunduğu, nasıl olduğu bilinemeyen ve her türlü tesirden korunmuş levhada mevcuttu. Nitekim Hazret-i Cebrâil'in her sene bir kere gelip, o ana kadar inmiş olan Kur'an'ı, Levh-i mahfuzdaki sırasına göre okuyup, Hazret-i Peygamberin dinleyerek tekrar ettiği; vefat edecekleri sene ise iki kere gelip tamamını okuduğu bilinmektedir. **"Düşmana karşı güeünüz yettiğinee kuvvet ve besili atlar yetiştirin"** (Enfâl: 60) gibi âyetlerdeki mânâ semboliktir; Kur'an'ın tarihselliğini göstermez. Kur'an tarihsel bir metin olsaydı, daha önce Arabistan'da zaten câri olan evlenme yasaklarını teyid etmeye gerek duymaz; öte yandan Arabistan'da o zamana kadar eâri bulunan evlatlık müessesesini kaldırdığını açıkça bildirmezdi. Nesh, tamamen ilahî iradenin bir tecellisidir. Hazret-i Ömer'in müellefe-i kulûba zekât verilmesini men etmesi de Muaz hadîsinin bu hükmü neshetmiş olması ve zaruret sebebiyledir. Ayrıca kısas, oruç gibi bir takım hükümlerin eski ümmetlere de emredildiği bilindiğine göre, Kur'an hükümlerinin tarihselliğinden de söz edilemez. İşte eski şeriatlerle İslâm hukuku arasındaki bu benzerlik veya etkileşim; bir başka deyişle şeriatlerin arkasındaki müşterek şâri (ilahî vahy), Kur'an'ın tarihselliği kanaatini cerheden mühim bir delildir.

le önceki mertebeler eklense noksanlık olur. Mâdem ki kemâldir, eklenme olmaz, çünki son mertebedir. Hazret-i Peygamber'in hadîslerinden anlaşıldığına göre, Hazret-i Îsâ Mesîh, tekrar dünyaya indiğinde insanları kendi şeriatine değil, Hazret-i Muhammed'in şeriatine dâvet edecektir. Deccal ile kıtal yapıp onu öldürecektir. Halbuki kendi şeriatinde kıtal câiz değildi [203]. İslâm inancına göre, Hazret-i Muhammed son peygamberdir (Ahzâb: 40), O'ndan sonra peygamber gelmeyecektir. O halde Hazret-i Îsâ Mesîh, peygamber olarak değil, Hazret-i Muhammed'in ümmetine mensup olarak gelecektir. İsrâ ve Mi'rac hadîsinde Hazret-i Muhammed'in Mescid-i Aksâ'da imam olup diğer bütün peygamberlerin -ruhları bedenlerine iâde edilmiş halde- O'nun arkasında ve O'na uyarak namaz kıldığı anlatılır. Bu da geçmiş peygamberlerin Hazret-i Muhammed'e tâbi' olduklarını gösterir [204].

"Ey habibim! Sana vahyettiğimiz kitap, kendisinden önceki semâvî kitapları doğrulayıcı olarak gelen bir hakikattir. Allah kullarının her halinden haberdardır. Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak verdik." (Fâtır: 31-32) meâlindeki âyetin de Hazret-i Muhammed'in, amel bakımından diğer peygamberlerin vârisi olduğunu gösterdiği ileri sürülmüştür[205]. Miras bırakılan şey, mirasçıya mahsustur, tahsis edilmiştir. Nasıl ki bir mülk, mûristen vârise intikal eder, ama artık vârisin malı olur, vâris o mülke mûrisin olduğu için değil, kendi mülkü olduğu için tasarruf eder. Aynen öyle, eski şeriatler, artık Hazret-i Muhammed'in şeriati hâline gelmiştir.

Hazret-i Peygamber, Hazret-i Ömer'in elinde Tevrat sahîfeleri görüp menettiğinde, ***"Kardeşim Mûsâ sağ olsay-***

203- Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 934-935; Hâdimî, 211.
204- İbni Mâce: Zühd 37; Tirmizî: Menâkıb 1; Nesâî: Salât 1; Ahmed bin Hanbel, 1/257, 5/137, 138 (2210); Hirevî, 390.
205- Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 934; İsmâil Hakkı, 120.

dı ve nübüvvetimi idrak etseydi, bana tâbi olmaktan başka birşey yapmazdı" buyurmuştur[206]. Bu söz gösteriyor ki, yeni bir peygamberin gelmesiyle önceki peygamber eğer hayattaysa -aynı beldeler için- onun ümmetinden biri gibi onun şeriatine uymak durumundadır. Dolayısıyla eski peygamberler, Hazret-i Muhammed geldikten sonra şeriatine ittiba'ın lüzumu bakımından onun ümmeti hâline gelmişlerdir. Eğer hayatta olsalardı, şeriatleri onun şeriatiyle nihâyet bulacak ve ona miras hâline dönüşecekti. İşte yukarıda da geçtiği üzere, Hazret-i Îsâ Mesîh, kıyâmete yakın, peygamber olarak değil, Hazret-i Muhammed'in ümmetine mensup biri olarak dünyaya inecek ve O'nun şeriatiyle amel edecektir. Çünki Hazret-i Muhammed son peygamberdir, kendisinden sonra peygamber gelmeyecektir[207]. Nitekim Hazret-i Muhammed, *"Meryem oğlu Îsâ'nın aranıza (bu şeriatle hükmedecek) adaletli bir hâkim olarak ineceği, haçları kırıp, hınzırları öldüreceği, cizyeyi (Ehl-i kitabdan) kaldıracağı vakit yakındır. Îsâ cizyeyi kabul etmeyip, İslâm yahud kılıç ile hükmeder"* buyuruyor[208]. Yahûdî ve Hıristiyanlar, Hazret-i Muhammed'in bütün insanlara peygamber gönderildiğine ve İslâmiyet'in gelişiyle diğer dinlerin yürürlük zamanının bittiğine inanmadıkları için, onlara şüphelerini gidermek ve müşkillerini çözmek için mühlet verilmiştir. Onlar da, İslâm ülkelerinde serbestçe oturmak, dinlerinin gerekleri yapmak üzere izin istemişler; karşılığında devlet hazinesine cizye adıyla sâbit vergi ödemeyi teklif etmişlerdi. Bunun üzerine Ehl-i kitabın muhariplerinden askerlik yapmamak karşılığı olarak

206- Dârimî: Mukaddime 39; Beydâvî, 1/285; Seyyidalizâde, 23; Kettânî, III/225.

207- Serahsî, 102; Âmidî, 129; Keşfü'l-Esrâr Pezdevî, 936; Hâdimî, 211; Gümüşhânevî, Câmi'u'l-Mütûn, 65.

208- Buhârî: Büyu' 102, Mezâlim 31, Enbiyâ 49; Müslim: İman 243, 246; Ebû Dâvud: Melâhim 14 (4324); Tirmizî: Fiten 54 (2234); İbni Mâce: Fiten 33; Dârimî: Melâhim 14; Ahmed bin Hanbel, 2/240, 272, 290, 294, 406, 411, 437, 482, 494, 538.

cizye alınması İslâm hukukunda kabul edilmiştir. İşte kıyâmetten evvel Hazret-i Îsâ gökten inince şüpheleri izâle olunacak, artık cizye vererek kendi dinlerinde kalmaları câiz olmayacaktır[209].

Birgün Hazret-i Peygamber'in huzurunda, hanımı Hazret-i Hafsa, Tevrat'tan Hazret-i Yûsuf'un hikâyesini anlatan kürek kemiği üzerine yazılmış bir metin getirerek okumaya başlamış; Hazret-i Peygamber bunun üzerine ***"Ben aranızda iken Hazret-i Yûsuf gelse ve siz de beni terketseniz dalâlete düşmüş olursunuz"*** buyurmuştu[210].

Ancak Hazret-i Muhammed'in, elinde Tevrat sahîfesi gördüğü Hazret-i Ömer'e kızması, Tevrat okumanın günah veya mekruh olduğunu göstermez, diyenler de vardır. Nitekim bunlara göre, o konuda kâbiliyeti bulunmayan ve henüz îmanda derinleşmemiş kimselerin (çünki muhtemelen Hazret-i Ömer o sıralarda henüz müslüman olmuştu), Tevrat ve İncil'e bakmalarının câiz olmadığı; ancak îmanı derin olanların, bilhassa muhâlifleri ilzâm edebilmek için gerektiğinde okumalarının câiz olduğu neticesini çıkarmak daha uygundur. Kaldı ki Müslümanların çoğu böyle yapmıştır. Hazret-i Peygamber'in karşı çıkması da, bazen kendisine yakışmayan birinin evlâ olan şekle muhalif davranışına kızması gibidir. Nitekim Hazret-i Peygamber, Abdullah ibn Amr ibnü'l-Âs, Abdullah bin Selâm gibi sahâbîlere Tevrat okuma iznini bizzat vermiş; başka bazılarının Tevrat okumasını ise tasvib etmişti. Ebû Hüreyre, Tevrat okumadığı halde işittiklerini rivâyet etmekte beis görmezdi. Övülmüş kuşakların ikincisi olan Tâbiînden de Vehb bin Münebbih gibi Tevrat okuyan zâtlar vardı. Eğer uygun olmasaydı, okumazlardı [211].

209- Kâdızâde Ahmed Efendi: **Ferâidü'l-fevâid fî Beyâni'l-Akâid**, Cemal Efendi Matbaası İstanbul, 146.

210- Abdürrezzak'ın *Musannef*'inden naklen Muhammed Hamidullah: **"İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yâhut Gayr-ı İslâmî Menşeli Rivâyetler"**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, S: 2, Y: 1977, s: 297.

211- Kettânî, III/223-225.

"Allah uğrunda gereği gibi cihâd edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kur'an'da, peygamberin size şâhid olması, sizin de insanlara şâhid olmanız için size müslüman adını veren O'dur. Artık, namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın. O sizin sâhibinizdir. Ne güzel sâhib ve ne güzel yardımcıdır!" (Hacc: 78) ve **"De ki: "Allah doğruyu söylemiştir. Öyle ise, hanîf, hakperest olarak İbrâhîm'in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi."** (Âl-i İmrân: 95) ve **"Sonra sana hanîf, bakperest olarak İbrâhîm milletine ittibâ etmeni vahyettik, o Allah'a ortak koşanlardan değildi"** (Nahl: 123) meâlindeki âyetler de bu üçüncü görüşü desteklemektedir. Sona ermiş ve nesholunmuş bir şeriat elbette ki ittiba' kaynağı olamaz. Bu şeriatler Hazret-i Muhammed'in şeriati tarafından neshedilmedikçe bütün insanlar için kâbil-i tatbiktir[212].

"O, dinden hem Nûh'a tavsiye ettiğimizi, hem sana vahy ettiğimizi, hem İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi, dini doğru tutup ayrılığa düşmeyesiniz size şeriat (hukuk düzeni) yaptı" (Şûrâ: 13) meâlindeki âyet bütün peygamberlerin getirdikleri sistemin aynı olduğunu göstermektedir. Bir peygamberin şeriati, artık Allahın şeriatidir, eskilerin şeriati değildir. Bir peygamber, daha sonra başka bir peygamber gönderilmekle peygamber olmaktan çıkmaz, dolayısıyla şeriati de bir başkasının gelmesiyle, neshedildiğine dâir bir delil bulunmadıkça, amel edilir olmaktan çıkmaz. Buna da, buradaki dinden maksad tevhiddir, inanç esaslarıdır, şeklinde cevap verilmiştir. Hem bu âyet, İbrâhîm'e tâbi' olmayı emreden âyetlerle görünüşte bir tenâkuz arzetmektedir[213]. Nitekim burada anahtar kelime *din*'dir. Bundan maksad da îman esaslarıdır. Bü-

212- Serahsî, 102-103.
213- Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, 933; Gazâlî, I/134.

tün peygamberler insanları aynı îmana çağırmışlardır. Kaldı ki Hazret-i Muhammed'den Hazret-i Nûh'un şeriatini araştırdığı hiç nakledilmiş değildir [214]. Kimilerine göre kendisine ilk defa şeriat verilen peygamber Hazret-i Nûh'dur. Doğrusu, şeriati ilk defa kendisinden önceki şeriati nesheden ve ilk defa kavmi azâba dûçâr olan peygamber Hazret-i Nûh olduğu ve sonra gelen bütün insanlar O'nun soyundan geldiği için burada en önce Hazret-i Nûh zikredilmiştir.

"Peygamberler, Rableri tarafından kendisine indirilene inandı. Mü'minler de. Onların hepsi Allah'a, meleklerine, kitablarına ve peygamberlerine inandılar. Biz, peygamberlerden hiçbirini birbirinden ayırd etmeyiz, işittik ve îman ettik, dediler" meâlindeki âyet (Bekara: 285) bir peygamberin şeriatinin neshi zâhir olmadıkça bekâsını ve kendisiyle amel edileceğini göstermektedir. Allah'ın şeriatlerden râzı olduğunu gösterir. Bu rızâ kıyâmete dek bâkîdir. Bütün peygamberler, halkı Allah'ın dinine çağırmaktadır [215]. Ancak denilir ki, buradaki ayırd etmeme, inanç ve nübüvvet bakımındandır. Nitekim burada mü'minlerin sözü nakledilmektedir. Kaldı ki İslâm inancında, peygamberler arasında bir üstünlük gözetilmektedir. **"İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Onlardan Allah'ın kendilerine hitâb ettiği, derecelerle yükselttikleri vardır."** (Bekara: 253) meâlindeki âyet bunu gösteriyor. Kur'an'da ulü'l-azm olarak vasıflandırılan altı peygamber -Hazret-i Âdem, Nûh, İbrâhîm, Mûsâ, Îsâ, Muhammed- diğerlerinden; Hazret-i Muhammed ise bütün peygamberlerden üstün kabul edilir. Eşitlik, nübüvvet, yani peygamberlik bakımındandır. Nitekim Hazret-i Muhammed'in, ***"Peygamberlerden birini diğerine üstün kılmayın"*** [216] sözü fadl-ı küllîyi değil, fadl-ı

214- Âmidî, 128.
215- Serahsî, 101.
216- Ebû Dâvud: Sünnet 13, (4668).

cüz'îyi; yani bir bakımdan, peygamberlik görevi bakımından üstünlüğü bildirmektedir. ***"Her kim, ben Yûnus bin Mettâ'dan hayırlıyım derse, yalan söylemiş olur"*** hadîsi için de Tecrîd-i Sarih'de şöyle diyor: "Hazret-i Muhammed bu sözü tevâzuan söylemiştir. Peygamberler arasında hassaten Yûnus'un zikredilmesi, Kalem sûresinin 48.âyetinde **"Rabbinin hüküm ve takdirine inkiyâd et! Sâhib-i hût (balık sâhibi, yani Hazret-i Yûnus) gibi olma! O, rabbine mağmum bir halde öfkeyle duâ etti."** buyurulduğuna bakarak Yûnus peygamberin derecesinin tenziline delâlet eder sûrette hâtıra gelmesi melhûz bir vehmi karşılamak içindir."[217] Yoksa bizzat Hazret-i Muhammed, peygamberlerden cüz' bakımından diğerlerinden üstün olanlar bulunduğunu beyan etmekte; ancak kendisinin kül bakımından peygamberlerin en üstünü olduğunu müteaddit hadîslerinden anlaşılmaktadır.

"Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik." (Mâide:48) meâlindeki âyet gösteriyor ki, peygamberlerin şeriati, nesh deliliyle hüküm değişikliği ortaya çıkmış olmadıkça, aslında birbirine muvâfık tek bir şeriattir [218].

"Şüphesiz bunlar, ilk kitaplarda, İbrâhîm ve Mûsâ'nın kitaplarında da vardır" (A'lâ: 18-19) meâlindeki âyet de üçüncü görüş sâhiplerinin dayandığı delillerdendir. Âyet metninde geçen eski sahîfeler (suhûf-i ûlâ) sözünün, Tevrat, Zebur ve İncil'i ifâde ettiğini İbn Âbidîn bildirmektedir[219]. Ancak bunlar Mekke'de inen ilk âyetlerdendir ve

217- Zebîdî, IX/151; XI/89. Kur'an'da anlatıldığına göre, Yûnus peygamber Irak'ın kuzeyindeki Ninova halkına gönderilmiş ve onları otuz üç sene hakka da'vet etmişti. Ancak kendisine yalnızca iki kişi inanmıştı. Bunun üzerine çok müteessir olarak ve kendisine bir hitâb-ı ilahî gelmesini beklemeksizin orayı terketmişti. Bindiği gemide kopan bir fırtına üzerine kur'a çekilmiş; kur'a kendisine isâbet etmiş ve denize atılmıştı. Onu bir balina yutmuş; balığın karnında ettiği dua kabul olunarak kurtulmuştu (Sâffât: 139-148).

218- Keşfü'l-Esrâri Pezdevî, 933.

219- İbn Âbidîn, I/341.

amel değil, inanç esaslarına dâirdir. Dolayısıyla hukuk hükümleri için delil olmayacağı yönünde itiraz vardır.

Üçüncü görüş sâhiplerinin delillerinden biri de, **"İşte o peygamberler, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy!"** (En'am: 90) meâlindeki âyettir. Ancak muhâlif görüşte olanlar, hidâyetin dinin aslına şâmil olduğunu; şer'î hükümleri, bir başka deyişle amel esaslarını ihtivâ etmediğini söyleyerek itirazda bulunmuşlardır. Nitekim bu âyete gelinceye kadar anlatılanlar hep dinin aslıyla, yani tevhid ve inançla ilgilidir. Kaldı ki burada ismi zikredilen diğer peygamberlerin şeriatleri arasında nâsih ve mensuh vardır. Ancak bu üçüncü görüş sâhipleri der ki, buradaki hidâyetten maksad dinin aslı ve şer'î hükümlerdir. Çünki Kur'an'da başka yerde hidâyetten bahsedilirken, **"İçinde şüphe bulunmayan bu kitap, müttekîler, Allah'tan korkanlar için bir hidâyettir"** (Bekara: 2) ve **"İçinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Kendilerini Allaha vermiş peygamberler, onunla Yahûdîler hakkında hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve âlimler de onunla hükmederlerdi...."** (Mâide 5: 44) meâlindeki âyetler hidâyetin inançla beraber şer'î hususlara da şâmil olduğunu göstermektedir. Nitekim tefsir ilminin kurucusu sayılan İmam Mücâhid'den Sâd sûresinin 24. âyetinde geçen secde soruldu; dedi ki, *"Dâvud secde etti, peygamberiniz de ona uymayı emretti"* ve sonra da **"İşte o peygamberler, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna iktidâ et, uy!"** meâlindeki âyeti (En'am: 90) okudu. Bu da gösteriyor ki bu âyetteki hidâyet sâdece dinin aslına değil, şer'î (hukukî) hükümlere de şâmildir[220]. Denilse ki burada nesh

220- Hadîs kaynaklarında geçtiğine göre, İmam Mücâhid, İbni Abbas'dan Sâd sûresinde niçin secde ettiğini sordu. O da dedi ki, Hazret-i Peygamber Sâd suresinde secde etti ve buyurdu ki: ***"Hazret-i Dâvud tevbe olmak üzere secde etmiş***

vardır. Cevap olarak denir ki, Hazret-i Muhammed'in şeriatinde de nesh vardır. Ancak bu iktidâın vücûbundaki ıtlâkı, genelliği ortadan kaldırmaz [221]. Bu âyete tekaddüm eden âyetlerde bu hidâyet edilen kimselerin kimler olduğu şöyle açıklanmaktadır: **"Babalarından, soylarından, kardeşlerinden bir kısmını seçtik ve doğru yola eriştirdik. İşte bu, Allah'ın hidâyetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi. İşte onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir."** (En'âm: 87-89). Görülüyor ki bu kimseler insanları kendi şeriatlerine çağıran peygamberlerdir. Eski şeriatler, **"Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak verdik."** meâlindeki âyet (Fâtır: 31-32) gereğince, bir mülkün muristen vârise intikali gibi sonraki ümmetlere intikal eder. Burada, **"Biz her biriniz için bir yol (şeriat) ve metod (minhac) belirledik. Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı"** (Mâide: 48) meâlindeki âyet de eski şeriatlerin delil alınamayacağını göstermez. Burada murad, şeriatlerin bütünüyle birbirine muhâlif olması değil, bâzı hususlarda muhâlif olmasıdır ki neshe delâlet eder. **"Mûsâ'ya da kitap verdik ve onu İsrâil oğullarına: "Benden başkasını dayanılıp güvenilen bir rab edinmeyin" diyerek bir hidâyet rehberi kıldık."** (İsrâ: 2) meâlindeki âyet de Tevrat'ın sadece İsrâil oğulları için hidâyet kaynağı olduğunu ve başkaları için olmadığını göstermez. Nitekim **"Hidâyet müttekîler, yani Allah'tan korkanlar içindir."** (Bekara: 2). Hazret-i Peygamber'in recm hâdisesinde Tevrat'ı tatbik edişi Yahûdîlere mahsustu, denirse; ***"Ben onların (Yahûdîlerin) öldürdüğü (terkettiği) bir sünneti diriltmeye daha lâyıkım"*** sözü, her zaman bu

---

mişti, biz şükr olarak secde ederiz". Buhârî: Sücûdü'l-Kur'an 3, Enbiyâ 39; Ebû Dâvud: Salât 332 (1409); Tirmizî: Salât 405 (577); Nesâî: İftitah 48, (2, 159).

221- Serahsî, 102-103.

hükümle amel edileceğine ve Tevrat'ın sadece İsrâil oğulları için değil, bunların dışındaki insanlar için de hidâyet kaynağı olduğuna delâlet eder. **"Ey habibim! Sana vahyettiğimiz kitap, kendisinden önceki semâvî kitapları doğrulayıcı olarak gelen bir hakikattir. Allah kullarının her hâlinden haberdardır. Sonra biz o kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak verdik."** (Fâtır: 31-32) meâlindeki âyet, Tevrat hükümlerinin neshi nassla bildirilmedikçe, Hazret-i Muhammed'in de şeriati olduğunu gösterir. Bu, Hanefîlere göre sahih kavildir. Bütün bunlar artık Hazret-i Muhammed'in şeriati olmuştur ve onlar da buna uymakla mükelleftir. **"Yanlarında Tevrat ve bunda Allah'ın hükmü olduğu halde, seni nasıl hakem yapabiliyorlar?"** (Mâide: 43) âyetinde Tevrat'la amel edilmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Bütün bunlar gösteriyor ki artık eski şeriatler, neshedildiğine dâir bir delil ortaya çıkmadıkça Hazret-i Muhammed'in de şeriatidir ve ona uymak vacibdir[222].

Eski şeriatlerin, Hazret-i Muhammed'in şeriati hâline geldiğini savunan bu görüş sâhiplerinin delillerinden birisi de **"Doğrusu bu sizin ümmetiniz, bir tek ümmettir"** meâlindeki âyettir (Enbiyâ: 92). Bu âyet inananların tek bir ümmet olduğunu ifâde etmektedir. Fakat burada da aslında anlatılmak istenen, bütün semâvî dinlerin insanları aynı tevhid inancına çağırdığı ve inanç bakımından aralarında bir farklılık bulunmadığı gibi, birinin diğerinin devamı olduğudur. Dolayısıyla, sözgelişi Hazret-i Mûsâ'ya inananlar, Hazret-i Îsâ'nın gelişiyle O'na; Hazret-i Îsâ'ya inananlar da Hazret-i Muhammed'in gelişiyle O'na tâbi olmak mecburiyetindedirler. Zaten İslâm, tek ilâha inananların hepsine şâmil bir isimdir.

"Ey inananlar! Rükû' edin, secdeye varın, Rabbi-

222- Serahsî, 104-105.

nize kulluk edin, iyilik yapın ki saadete erişesiniz. Allah uğrunda gereği gibi cihâd edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce (gelmiş kitaplarda) ve Kur'an'da, peygamberin size şâhid olması, sizin de insanlara şâhid olmanız için size "müslüman" adını veren O'dur. Artık, namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. Ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!" (Hacc: 77-78). Bu âyetler, bir Allah'a inananların tek bir topluluk olduğunu, bunların hepsine teslim olmuş mânâsına müslüman dendiğini bildirmektedir. Müslüman (müslim) teslim olmuş kimse demektir. Bu da eski dinlere âit hükümlerin, artık Hazret-i Muhammed'in getirdiği dinin hükümleri hâlini aldığını gösterir. Kur'an'da bazı yerlerde Hazret-i İbrâhîm "müslüman" olarak tanıtılır. **"Rabbi ona (İbrâhîm'e): "İslâm ol" buyurduğunda, "Alemlerin Rabb'ine teslim oldum" demişti. İbrâhîm de bunu kendi oğullarına vasiyet etti. Ya'kûb da: Oğullarım! Allah sizin için o dini (İslâm'ı) seçti. O halde sâdece müslümanlar olarak ölünüz, dedi"** (Bekara: 131-132). Bir başka âyet de bu meâlde sevkedilmiştir: **"İbrâhîm, ne yahûdî, ne de hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslüman idi; müşriklerden de değildi. Doğrusu İbrâhîm'e en yakın olanlar, ona uyanlar, bu peygamber (Muhammed) ve O'na inananlardır. Allah inananların dostudur."** (Âl-i İmrân: 67-68). Yine Hazret-i İbrâhîm ve Hazret-i İsmâil kurban etme hususundaki ilahî emre teslim olup, riâyet ettikleri için Kur'an'da "müslüman" adıyla anılmıştır: **"Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: Ey İbrâhîm! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik"** (Sâffât: 103). Hazret-i Nûh da kavmine, **"Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, ben sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim Allah'a**

âiddir. Müslümanlardan olmakla emrolundum" demişti" (Yûnus 72). Hazret-i Ya'kûb'un **"Ya rabbi! Benim canımı müslüman olarak al!"** meâlindeki duası Kur'an'da bildirilmektedir (Yûsuf: 101). Yine Kur'an'da anlatıldığı üzere, Firavunun görevlendirdiği sihirbazlar Hazret-i Mûsâ'nın mucizelerini gördükten sonra kendisine iman etmişler; firavun onları cezalandıracağını söylediğinde de, **"Doğrusu biz ancak Rabbimize döneriz. Rabbimizin âyetleri gelince, onlara inanmamızdan ötürü bizden öç alıyorsun. Rabbimiz! Bize sabır ver ve canımızı müslüman olarak al!"** demişlerdi (A'râf: 126). Yine Kur'an'ın beyanına göre, Allah, Hazret-i Îsâ'nın havârîlerine, **"Bana ve peygamberime inanın"** diye bildirmiş; onlar da, **"İnandık. Bizim müslümanlar olduğumuza şâhid ol"** demişlerdi (Mâide: 111). Dolayısıyla İslâm geleneğinde, Hazret-i Muhammed'den önce gelmiş peygamberler ve onlara inananlar müslüman olarak isimlendirilir. Yine bundan dolayıdır ki İslâm akâid kitaplarında Hazret-i Muhammed'in ümmeti, Hazret-i İbrâhîm'in milleti olarak kabul edilir.

Rûm sûresinde geçen **"O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğun fıtratına doğrult. Allah'ın fıtratında, yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur"** meâlindeki 30. âyet ve aynı istikametteki diğer bazı âyetler Allah katındaki tek din ve şeriatin İslâm dini olduğunu; Hazret-i Mûsâ, Hazret-i Îsâ ve Hazret-i Muhammed ile diğer peygamberlere gelen din ve şeriatlerin de buna dâhil bulunduğunu; tarih itibariyle son indirilen semavî din olan Hazret-i Muhammed'in getirdiği hükümlerle öncekiler arasında bugün bir takım farklılıklar varsa da bunların ilahî iradeden kaynaklanmadığını; önceki dinlere âit hükümlerin beşer müdahalesine uğrayarak tahrif edildiğini; binaenaleyh Hazret-i Muhammed'in getirdiği din ve şeriatin, önceki şe-

riatlere âit hükümleri de câmi olduğunu göstermektedir. Buradaki fıtratın İslâm dini mânâsına geldiği bir hadîsten çıkarılmaktadır. Nitekim Hazret-i Muhammed, ***"Her doğan, fıtrat üzere doğar"*** dedikten sonra "Şu âyeti okuyun" diyerek Rûm sûresinin yukarıda zikredilen 30. âyetini okudu; sonra da sözünü şöyle tamamladı: "***Çocuğu anne ve babası Yahûdîleştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecûsîleştirir. Tıpkı hayvanın doğurunca, âzâları tam olarak yavru doğurması gibi. Siz kesmezden önce, kulağı kesik olarak doğmuş hayvana rastlar mısınız.?***" Bir başka rivâyette: "***Doğan hiçbir çocuk yoktur ki, konuşmaya başlayıncaya kadar şu din üzere olmasın***" buyurulmuştur[223].

Bu görüş sâhiplerine göre, bir mekânda aynı zamanda iki peygamberin bulunması ve bunlardan birinin diğerine tâbi olması câizdir. Hazret-i Hârûn, Hazret-i Mûsâ'ya; Hazret-i Lût da Hazret-i İbrâhîm'e tâbiydi. Ancak bunlardan biri şeriat sâhibi ve diğeri nebiyy-i mürsel ise, onun bu şeriate uyması lâzımdır. Aynı zamanda bir mekânda birbirine muhâlif şeriatlere sâhip iki peygamberin bir arada bulunması câiz olmaz, muhaldir.

Hazret-i Muhammed bir hadîsinde buyuruyor ki: ***"Müslümanlarla Yahûdî ve Nasârâ'nın vaziyetleri bir topluluğun vaziyeti gibidir ki, bu topluluğu bir kimse bir gün geceye kadar kendisine çalışmak üzere ücretle tutmuştur, isticâr etmiştir. Fakat bunlar günün yarısına kadar çalışıp sonra, senin bize vermeyi şart kıldığın ücrete ihtiyacımız yok, yaptığımız iş de ücreti îcâb ettiren bir iş değildir, demişlerdir. Müstecir bunlara: mesâînizi heder etmeyiniz. Geri kalan işinizi tamamlayınız da ücretinizi kâmilen alınız, dediyse de bunlar çalışmaktan kaçınıp terketmişlerdir. Müstecir bunlardan sonra başkalarını isti-***

223- Buhârî: Cenâiz 80, 93, Tefsiru Sûreti Rûm 1, Kader 3, Müslim: Kader, 22, 23, 24 (2658); Tirmizî: Kader 5 (2139); Ebû Dâvud: Sünnet 18 (4714); Muvatta': Cenâiz 52 (1, 241); Ahmed bin Hanbel, II/315, 346.

câr edip bunlara şu günün geri kalan zamanını siz tamamlayınız da şunlara şart kıldığım ücrete siz hak kazanınız, dedi. Bu defa bunlar çalışmaya baxşladılar. İkindi vakti gelince bunlar da şimdiye kadar yaptığımız iş bir ücrete tâbi değildir. Bu iş senin olsun, bize şart kıldığın ücret de senin olsun, dediler ve işi bıraktılar. Müstecir bunlara, öyle yapmayınız. Geri kalan işi tamamlayınız da ücreti alınız. Gündüzden kalan az bir şeydir, dediyse de bunlar da çalışmaktan imtinâ ettiler. Müstecir bunlardan geri kalan zamanı tamamlamak ve kendisi için çalışmak üzere bir başka topluluğu ücretle tuttu. Bunlar güneş batana kadar öncekilerden artan işi tamamlayarak çalıştılar. Ve önceki iki topluluğun ücretini tam olarak aldılar. İşte bu da Müslümanların ve şu tevhid nurunu kabul edenlerin durumudur." [224] İşte üçüncü görüş sâhiplerine göre, bu hadîs de Yahûdî ve Hıristiyanların, Hazret-i Muhammed şeriatine tâbi olmaları gerektiğine delâlet eder.

Delil Olma Şartları

Birinci ve üçüncü görüşü benimseyenlere göre eski şeriatlere âit bir hükmün İslâm hukukunda tatbik olunabilmesi için taşıması gereken iki şart vardır:

I. ***Birinci şart:*** Bunlardan birincisi sözkonusu hükmün kitap ve sünnette nakledilmiş olmasıdır. Bir başka deyişle Kur'an veya Hazret-i Muhammed'in sünneti, eski şeriatlere âit bir hükmü haber vermeli, hikâye etmelidir. Bugün elde bulunan Tevrat veya İncil'de nakledildiliyor olması kâfi değildir. Çünki Kur'an, bugün Ehl-i kitabın ellerinde bulunan Tevrat ve İncil'in bizzat kendileri tarafından tahrif edildiğini veya tarih içerisinde kaybolduğunu kabul eder. **"..Onlar (Yahûdîler) kelimelerin yerlerini değiştirirler**

224- Buhârî: İcâre 8, Enbiyâ 52; Zebîdî, VII/31-32. Buhârî bu hadîsi, ***gündüzün yarısına kadar icâre bâbı*** başlığı altında vermiştir.

(kitaplarını tahrif ederler), kendilerine ihtar edilen şeylerden bir hisse almayı da unuttular.... «Biz Hıristiyanlarız!» diyenlerden de kesin söz almıştık ama onlar da kendilerine ihtar edilenlerden (verilen nasihat ve kitabdan) bir hisse almayı unuttular... Ey Ehl-i kitab! Kitabdan gizlemiş olduğunuz şeylerin çoğunu meydana çıkaran, çoğunu da açıklamaktan vazgeçen peygamberimiz size geldi..." (Mâide: 13-14-15) âyetleri bunu haber vermektedir. Hal böyle olunca bunlardaki bilgilere itimad edilemez. Beydâvî tefsirinin Şeyhzâde hâşiyesinde, Mâide sûresinin 41. âyetinde Yahûdîler için söylenen **"yerli yerinde söylenen kelimeleri sonradan tahrif ederler"** sözü tefsir edilirken, şöyle deniyor: "Yani kelimeleri Allahın koyduğu yerden kaydırırlar. Ya lafzen onları ihmâl ederek veya konuluş yerini değiştirerek, ya da mânen onları murad edilenin dışına hamlederek ve geliş yerinin dışında yürüterek. Demek ki kelimelerin lafzen yerinden kaydırılması iki şekilde olmaktadır. Birincisi onları kitaptan çıkarmak. Recm âyetini çıkarıp, onun yerine tahmîmin konulması gibi. İkincisi ise konuluş yerlerini değiştirmektir." [225]

Öte yandan usul kitapları diyor ki: Kur'an, Ehl-i kitabın şâhidliklerinin makbul olmadığını, çünki bunların fâsık ve dalâlette olduğunu söylemektedir. Nitekim kısas âyetlerinde Yahûdîlerin Allah'ın emirlerini uygulamadıklarını, bu yüzden zâlim, fâsık ve hatta kâfir olduklarını bildiriyor (Mâide: 44-45-47). Fısk, zulm ve dalâlette olan kimselerin şâhidliği ise İslâm hukukunda makbul değildir (Hucurât: 6). Dolayısıyla Ehl-i kitap, Tevrat veya İncil'in hükmü budur, diye iddia edecek olsalar, bu sözlerine itimad edilemez[226]. Abdullah ibn Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilir: *"Ey müslümanlar! Peygamberiniz aleyhissalâtü*

225- Şeyhzâde Hâşiyesi, II/214.

226- Serahsî, 99-100, 104; Keşfü'l-Esrâri Pezdevî, III/882, 933; İbnü'l-Hümâm, 360; Hâdimî, 211.

vesselâm'a indirilen kitap, Allah'ın en yeni kitabı ve içine hiçbir şey karışmamış olduğu halde, onu okuyup durduğunuz halde, nasıl olur da Ehl-i kitaba (şer'î) bir şey sormaktasınız? Halbuki Allahü teâlâ hazretleri, Ehl-i kitabın Allah'ın kitabını değiştirip elleriyle yeni bir kitap yazdıklarını, sonra da az bir menfaatı satın almak için: "Bu, Allah katındandır" dediklerini haber vermektedir. Bilesiniz, size gelen ilim, onlara soru sormanızı men etmektedir. Hayır! Vallahi onlardan bir kişinin bile size inen kitaptan sizlere bir şey sorduğunu görmüyoruz." [227] İslâm hukukçuları, bugün Ehl-i kitabın elinde bulunan mukaddes metinlerin, orijinal olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Bugün elde bulunan Kitab-ı Mukaddes, iyice tedkik edilirse, ihtivâ ettiği sözlerin üç kaynaktan geldiğini kabul etmek gerekir:

1) Bunların bir kısmı ilahî kelâm olabilir. Çünki, burada bizzat Allah tarafından insanlara hitap vardır. Bunlardan Eski Ahid'de olanların çoğu, "Ve Allah İbrâhim'e dedi ki:..", "Ve Rab Mûsâ'ya söyleyip dedi ki:..", "Ve Rab Yeşu'ya dedi:.." diye başlar ve bâblar, âyetler boyunca ilahî vahyi bildirir. Sözgelişi: "Sizinle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur; aranızdaki her erkek sünnet olacaktır" (Tekvin 17/10); "Fakat zarar olursa, o zaman can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin" (Çıkış 21/23-25); "Ve bir kimse bir adamı vurursa mutlaka öldürülecektir" (Levililer 24/17); "Her yedi yıl sonunda bir ibrâ yapacaksın. Ve ibrâ şöyle olur: her alacaklı komşusuna ödünç verdiği şeyi ibrâ edecektir; komşusunu ve kardeşini sıkıştır-

227- Buhârî: İ'tisam 25, Şehâdât 29, Tevhid 42. Fukahâdan, namazda Tevrat veya İncil'den okumanın câiz olduğu yönündeki şâz (marjinal) görüşün sahipleri bile, bunun sahih sayılabilmesi için, okunan kısmın kısa değil, zikr olması ve kıraatte sadece bununla yetinilmeyerek beraberinde kâfi mikdarda arapça âyet de okunmasını şart koşmuşlardı. İbn Âbidîn, I/340.

mayacaktır; çünki Rabbin ibrâsı diye ilan edilmiştir" (Tesniye 15/1-2); "Ben Rabbim! Benden başka halâskâr, kurtarıcı yoktur" (İşâya 43/11). İncillerde de yer yer böyle ifadelere rastlanır.

2) Bir kısmı da Peygamberler tarafından söylenilmiş olabilir. Hatta kimilerinde bunu kimin söylediği açıkça bildirilir. Sözgelişi: "Ve bugün bil ve yüreğine koy ki, yukarıda göklerde ve aşağıda yerde Rab O Allah'dır, başkası yoktur" (Tesniye 4/39); "Ve Horebden göç ettik, ve Allahımız Rabbin bize emrettiği gibi, Amorîler dağlığı yolundan, gördüğünüz o büyük ve korkunç çölün hepsini yürüdük; ve Kadeş-barneaya geldik. Ve size dedim Allahımız Rabbin bize verdiği Amorîlerin dağlığına geldiniz" (Tesniye 1/19-20); "O vakit Rab bana dedi: Kendin için evvelkiler gibi iki taş levha yon, ve dağa yanıma çık, ve kendin için ağaçtan bir sandık yap" (Tesniye 10/1); "İşittiniz ki eski zaman adamlarına denildi: «Katletmeyeceksin» ve «kim katlederse, hükme müstehak olacaktır»" (Matta 5/21); "Sanmayın ki, ben şeriati yahud peygamberleri yıkmağa geldim; ben yıkmağa değil; fakat tamam etmeğe geldim" (Matta 5/17); "Fakat ben size derim ki, zinâdan başka bir sebeple karısını boşayan adam onu zâniye eder; ve kim boşanmış kadınla evlenirse, zinâ eder" (Matta 5/32); "Îsâ ona cevap verdi: Dinle ey İsrâil! Allahımız Rab, bir tek olan Rab'dir" (Markos 12/29); "Îsâ dedi ki, ben kendiliğimden bir şey yapamam, işittiğime (bana verilen vahye) göre hükmederim. Kendi irademi değil, ancak beni gönderenin (Allahın) iradesini ararım" (Yuhanna 5/30); "Îsâ onlara, Bir Peygamber, kendi vatanından ve evinden gayrı yerlerde de itibarsız değildir, dedi (Matta 13/57)"; "Ey İsrâil erleri, bu sözleri dinleyin: Nâsıralı Îsâ'yı ve O'nun tarafından tasdik edilmiş olan adamı, siz kendiniz de bilirsiniz" (Resullerin İşleri 2/22); "Beni kime benzeteceksiniz ki, Ben O'na müsâvî olayım? Kuddûs [olan Allah] diyor. Gözlerinizi yukarı kaldırın ve görün,

bunları [gökleri] kim yarattı?" (İşâyâ 40/25-26).

Hazret-i Îsâ'nın "Ne mutlu onlara!" diye başlayan ve *Dağdaki Vaaz* diye bilinen veciz ve beliğ hitabı da bu cümledendir. Bütün bunlar, ancak peygamber kelâmı olabilir. O halde Kitab-ı Mukaddes'de ilahî kelâm ile peygamberlerin sözleri birbirine karışmış bulunmaktadır. Halbuki İslâm âleminde, ilahî kelâm ile peygamberin sözleri birbirinden ayrılmış; peygamberlerin sözleri *hadîs* adı altında ayrı kitaplarda toplamışlardır.

3) Buradaki sözlerin bir kısmı Hazret-i Mûsâ'nın bağlıları ile Hazret-i Îsâ'nın havârîleri tarafından, peygamberleri hakkında kaydedilmiş vak'alardan, bir kısmı bazı kimselerin sözlerinden, bir kısmı bazı tarihçilerin rivâyetlerinden, bir kısmı ise, kimin tarafından ve niçin söylendiği bilinemeyen rivâyetlerden ibarettir. Meselâ: "Ve Mûsâ bütün İsrâil'i çağırdı, ve onlara dedi: ey İsrâil, bugün size söylediğim kanunlar ve hükümleri dinleyin, ta ki, onları öğrenesiniz, ve onları yapmak için dikkat edesiniz. Allahımız Rab Horebde bizimle bir ahdetti" (Tesniye 5/1-2).

"Ve Îsâ, oradan geçerken gümrük yerinde oturan ve Matta denilen bir adam görüp ona: Ardımca gel dedi. O da kalkıp ardınca gitti" (Matta 9/9). [Bu cümleleri yazan Matta'nın kendisi ise, niçin kendisi olduğunu söylemeyip, bir başka Matta gibi söylemiştir. Eğer bu İncil'i yazan Matta'nın kendisi olsaydı, (Ben gümrük mahallinde otururken Îsâ oradan geçiyordu. Beni gördü, ardımca gel dedi. Ben de Onun ardınca gittim) diye yazması îcâb ederdi. Bu da gösteriyor ki Matta İncilini yazanın Matta olduğu bile belli değildir.]

"Aramızda vaki olmuş şeylerin hikâyetini, başlangıcından gözlerile görenlerin ve kelâmın hizmetçisi olanların bizlere naklettiklerine göre tertip etmeğe bir çok kimseler giriştiklerinden, ben de ta başından beri hepsini dikkatle

araştırıp tahkik ederek, ey faziletli Teofilos, olduğu gibi, sırası ile sana yazmağı münasip gördüm, ta ki, sana öğretilen kelâmın doğruluğunu bilesin" (Luka I. bâb başı). [Bu ibâreden anlaşılıyor ki: Luka, kendi zemânında dahâ birçok kimseler İncil yazdıkları bir sırada bu İncili yazmıştır. Luka havârîlerin kendi elleri ile yazdıkları hiçbir İncil bulunmadığına işâret etmektedir. Zira (kelâmın hizmetçileri ve gözleri ile görmüş olanların bize nakl ettiklerine göre) cümlesi ile İncil yazanları gözleri ile görenlerden yani havârîlerden tefrik etmiştir, ayırmıştır. Kendisi için havârîlerden birinin şâkirdi, talebesiyim demez. Çünki, o asırda havârîlerden birine isnâd edilen pekçok te'lifler, yazılar, risâleler bulunduğundan öyle bir senedin, yani havârîlerden birinin talebesi olduğunu bildirmesinin, kendi kitabı için başkalarının itimâdına sebep teşkil edeceğini ümid etmemiştir. Belki, her hususu kendisi tahkik ederek, esasından öğrendiğini bildirerek, daha kuvvetli bir delil olarak göstermek istemiştir.]

"Gören şahâdet etti, ve onun şahâdeti doğrudur; ve iman edesiniz diye kendisi doğruyu söylediğini bilir" (Yuhanna 19/35). [Şâyet bu ibâreyi Yuhanna yazmış olsaydı, hâdiseyi (gören şahâdet etti ve onun şahâdeti doğrudur) diye yazmazdı.]

"O zaman Îsâ, İblis tarafından denenmek üzere, Ruh tarafından çöle sevkedildi" (Matta 4/1). "Uzakta yapraklı bir incir ağacı gördü. Belki onda birşey bulurum diye onun yanına geldi. Yanına varınca, üzerinde yapraklardan başka birşey bulamadı. Çünki incir mevsimi değildi" (Markos 11/13). [Burada bir kimse, diğer bir kimseden bahsediyor. Anlatanın kim olduğu belli değildir. Ancak, incir ağacının yanına giden zâtın Hazret-i Îsâ olduğu beyân edilmektedir. Bu satırları yazan Markos ise, Hazret-i Îsâ'yı hiç görmemiştir.]

Kitab-ı Mukaddes'in beş kitaptan müteşekkil Tevrat'ta Rab tarafından Hazret-i Mûsâ'ya bildirildiği rivâyet edilen sözler çoğunlukta olup; ikinci kısma âit sözler daha az; üçüncü kısma âit sözler bundan da azdır. Eski Ahid'in bunun hâricinde kalan kitapları da böyledir. Bunlarda da Beni İsrâil peygamberlerine gelen vahyler, bu peygamberlerin sözleri ve kime ait olduğu bilinmeyen sözler biraradadır. İnciller ise ekseri Hazret-i Îsâ'ya mal edilen söz ve hâdiseler; biraz da havârîlerin anlattıklarından mürekkeptir. Tevrat ve İnciller hâricinde kalan kısımlarının hemen hemen tamamı üçüncü gruba giren sözlerdir. Bugün elde bulunan Kitab-ı Mukaddes'in büyük bir kısmında, kim tarafından söylenildiği bilinmeyen, fakat muhakkak insan sözü olduğu hemen anlaşılan sözler çoktur. Bunları şeklen bile ilahî kelâm olarak kabul etmenin imkânı yoktur. Kitab-ı Mukaddes, daha ziyade bir tarih/mitoloji kitabına benzemektedir. Hazret-i Mûsâ'ya indirildiğine inanılan Tevrat'ta Hazret-i Mûsâ'nın vefatı ve defniyle ilgili âyetler bulunmaktadır (Tesniye 34. bâb). Mukaddes kitap üzerinde yüzyıllardır yapılan tedkikler, burada yer alan metinlerin orijinal birer metin olmadığı; insan elinden çıktığını göstermektedir. Nitekim elde bulunan en eski İbrânîce Tevrat nüshası M. S. X. Asra aittir[228].

Aynı şey, İnciller için de söz konusudur. Bir peygamberin sağlığında kendisine inzal edilmiş olan mukaddes bir kitapta, bu peygamberin vefatı ve vefatından sonraki hâdiseler anlatılıyorsa, bu kitabın orijinal metin olmadığına kolayca hükmedilebilir. Üstelik bugün elde bulunan Kitab-ı Mukaddes'de sayılamayacak kadar çok ve önemli tezad ve tenâkuzların bulunması; öte yandan tevhid dinine âit prensiplere esaslı biçimde aykırı -müteaddit ilahlar, ilahda beşerî hassalar, günahkâr peygamberler gibi- hususların yer al-

228- Challaye, 123, 126.

ması, bu metinlerin orijinal metinler olmadığı kaziyyesini güçlendirmektedir.

Dolayısıyla eski şeriatlerin hükümlerinin delil olabilmesi için bunların eski mukaddes metinlerde yer alması yetmez; Kur'an veya sünnette hikâye edilmiş olması veya Abdullah bin Selâm, Kâ'b bin Abdullah gibi sika (güvenilir) şahıslar tarafından, mevsuk bir şekilde nakledilmiş olması şarttır[229]. Görülüyor ki Sahâbe ve Tâbiînden gelen rivâyetler de mevsuk olmak şartıyla makbul tutulabilmektedir. Bu da bilhassa Sahâbenin udul vasfıyla îzah edilebilir. Sahâbe, Hz. Muhammed tarafından övülmüş asırlardan birincisine mensup, âdil insanlardır. Sözleri, güvenilir olup olmadıkları araştırılmaksızın kabul edilir. Tâbiîn de övülmüş ikinci asrın insanlarıdır.

II. ***İkinci şart:*** Eski şeriatlere âit bir hükmün İslâm hukukunda kabul edilmesi için taşıması gereken ikinci şart da neshedildiğine dâir bir delilin ikâme edilmemiş olmasıdır. Çünki her peygamber müstakil bir şeriat getirmiştir. Bundan öncekilerin şeriati de istishab gereği bâkîdir. İstishab, hilâfına delil bulunmadıkça, geçmişte sâbit olan bir şeyin hâlihâzırda da geçerli olduğunu kabul etmek demektir. Eğer eski şeriatlerin, neshedildiği kitap veya sünnetle bildirilmiş olan hükümleri, artık İslâm hukukunda delil olamaz. Bu husus, eski şeriatlerin delil olabileceğini kabul edenler içindir. Yoksa her yeni şeriatin, öncekileri külliyyen neshettiğine kâil olanlar için bunun bir ehemmiyeti bulunmadığı açıktır.

Ehl-i Kitaba Benzemek Meselesi

Şurası bir gerçektir ki, Hazret-i Muhammed, kendisine peygamberlik bildirildikten sonra, kimi zaman eski şe-

229- Derviş, 265.

riatlerin hükümleriyle ibâdet etmiş; kimi zaman bundan kaçınmıştır. Sözgelişi, İslâm hukuk kaynaklarının bildirdiğine göre, oruç, Yahûdî ve Hıristiyanlara da farz kılınmıştı. Nitekim Hazret-i Peygamber Medine'ye geldiğinde, buradaki Yahûdîlerin, Muharrem ayının onuncu günü olan Âşûre gününde oruç tuttuklarını görünce onlara bu günün ne günü olduğunu sormuş, onlar da firavunun elinden kurtulduğu gün olduğu için Hazret-i Mûsâ'nın bu gün oruç tuttuğunu söyleyince Hazret-i Peygamber ***"Kardeşim Mûsâ'nın sünnetini ihyâda biz daha haklı ve lâyıkız"*** diyerek kendisi oruç tutmuş, Müslümanlara da bunu emretmişti. Daha sonra Ramazan orucu farz kılınınca artık Âşûre günü isteyen oruç tutmuş, isteyen tutmamaya başlamıştır. Bu sebeple Hanefîler ile Şâfiîlerin bir kısmı Ramazan orucu farz olmadan önce Muharrem'in onuncu Âşûre günü oruç tutmak müslümanlara farzdı, Şâfiîlerin çoğunluğu ise sünnetti demişlerdir[230]. Buna mukâbil, bir takım ibâdetlerin yapılışında ise Hazret-i Muhammed Yahûdî ve Hıristiyanlara benzemeyi yasaklamıştır. O'nun ***"Namaza durduğunuzda her tarafınız sâkin olsun, Yahûdîler gibi sallanmayın!"***[231] ve ***"Namazı ayaklarınız örtülü kılın, Yahûdîler gibi çıplak ayakla kılmayın!"*** [232] gibi sözleri bunu bildirmektedir. Öyleyse namaz kılarken sallanmak ve (erkek için) çıplak ayakla namaz kılmak, ibâdette Yahûdîlere benzemek olduğu için mekruhtur. Yine Hazret-i Peygamber'in, namaz vaktini boru çalarak îlân etmeyi Yahûdîlere, çan çalarak haber vermeyi ise Hıristiyanlara benzemek olacağı için reddettiği bilinmektedir[233]. Cenâze defnedilirken önceleri ayakta durarak bekleyen Hazret-i Peygamber, bilahare Ya-

230- Nişancızâde, I/449-450.

231- Buhârî: Ezân 93; Ebû Dâvud: Salât 161; Tirmizî: Cumu'a 59; Nesâî: Sehv 10.

232- İmam Süyûtî: Câmi'us-Sağîr, 3879.

233- Buhârî: Ezân 1; Müslim: Salât 1 (377); Tirmizî: Salât 139 (190), 142 (194); Ebû Dâvud: Salât 27 (498); Nesâî: Ezân 1 (2, 2-3); Hirevî, 478.

hûdîlerin de böyle yaptığını öğrenince ***"Onlara muhalefet edin, cenâze defnedilinceye kadar oturun"*** buyurmuştur[234]. Fakihler de, Hazret-i Peygamber'in bu hassasiyeti istikâmetinde, Ehl-i kitaba benzemek olacağı için bazı hareketleri men etmişlerdir. Sözgelişi, namazlarda imamın oda şeklinde bir mihrab içinde durması; namazda mushafa bakarak kıraat edilmesi fukahâ tarafından bu sebeple yasaklanmıştır. Muharrem ayının onuncu günü Hazret-i Nûh'un gemideyken pişirdiği rivâyet edilen ve âşûre denilen tatlıyı, ibâdet niyetiyle pişirmeye bile cevaz vermemişlerdir. Çünki Hazret-i Nûh'un böyle bir tatlı pişirdiği bile İslâm kaynaklarında geçmemektedir[235]. Yine ölünün arkasından kırkıncı gece, elliikinci gecelerde toplanıp yemek vererek dua okumayı, gayrımüslimlerin (bilhassa Hıristiyanların) dinî geleneği olduğu gerekçesiyle ulemâ men etmiştir. Kadınlar arasında yaygın olarak yapılan *Zekeriyâ sofrası* denilen adakta sofraya kırk çeşit yiyecek koyulmakta; komşu ve ahbâb kadınları buraya dâvet edilmekte; kadınlar bu sofranın etrafında üç kere dönmekte ve bunların hepsinden bir mikdar yerken niyet edilen hâcetin hâsıl olacağına inanılmaktadır. Böyle adağın bid'at olduğu; Yahûdî dininden geçtiği bildirilerek yasaklanmıştır. Kaldı ki, nezr (adak) olan şeyi fakirden başkasının yemesi, câiz değildir.

Günlük hayatta ve âdetlerde de Yahûdî ve Hıristiyanlara benzemeyi (teşebbüh) yasaklayan ve onlara muhalefeti emreder gibi gözüken hadîsler vardır: ***"Kim bir kavme kendisini benzetirse, onlardandır. O halde Yahûdî ve Hıristiyanlara benzemeyiniz"***[236], ***"Yehûd ve Nasârâ, sakal***

234- Ebû Dâvud: Cenâiz 47 (3176); Tirmizî: Cenâiz 34 (1026).

235- İbni Âbidîn'in nakline göre İslâm dünyasında Âşûre günü bu tatlıyı pişirmenin âdet olması, Hazret-i Muhammed'in ***"Kim Âşûre günü çoluk çocuğunun mâişetini geniş tutarsa, bir sene boyu onun da mâişeti geniş olur"*** hadîsine imtisâlendir. Çünki âşûre tatlısında çok çeşitli gıda maddeleri bulunmaktadır. Bu genişlik onlara da şâmildir. İbni Âbidîn, V/379.

236- Ebû Dâvud: Libâs 4 (3512); Tirmizî: İstizân ve Âdâb 7 (2619); Ahmed bin Hanbel: 2/50 (4868, 4869, 5409).

boyamaz. Siz onlara muhâlefet edip boyayınız!" [237] gibi. Halbuki ulemâdan bu gibi hadîsleri esas alarak, günlük hayatta Yahûdî ve Hıristiyanlara, hatta müşriklere benzemeyi yasak kabul eden yoktur. Nitekim Osmanlılar zamanındaki Şam ulemâsından Abdülganî Nablusî (1143/1731) diyor ki: "Hazret-i Peygamber'in sünneti iki çeşittir: Sünnet-i hüdâ ve sünnet-i zevâid. Sünnet-i hüdâ, câmi'de itikâf etmek, ezân, ikâmet okumak, cemaat ile namaz kılmak gibidir. Bunlar, İslâm dininin şi'ârıdır. Bu ümmete mahsusdurlar. Beş vakit namazdan üçünün revâtib, yani müekked sünnetleri de böyledir. Sünnet-i zevâid, Resûlullahın giyim, yemek, içmek, oturmak, barınmak, yatmak ve yürümekteki âdetleri ve iyi işlere sağdan başlamak, sağ el ile yiyip içmek gibidir.... Bazı hadîslerde sakal boyamak emrolundu. Bazılarında da yasak edildi. Bunun için, selef-i sâlihînden bir kısmı boyadı; bir kısmı boyamadı. Çünki, buradaki emre ve yasağa uymak vâcib değildir. Bunun için, bu işte, bulunulan şehrin âdetine tâbi' olunur. Âdete uymamak şöhret olur, mekrûh olur."[238] Şu halde İslâm kaynaklarından, günlük hayatta yaşanılan beldenin örfüne uymak lâzım olduğu, Ehl-i kitaba bu bakımdan benzemekte bir mahzur görülmediği neticesi çıkmaktadır. Nitekim Hazret-i Muhammed'in, Tebük seferinde, Hıristiyanlardan aldığı ve Bizanslıların giydiği türden (rûmî) yenleri dar cüppe giydiği;[239] papazlara mahsus, *sebtiyye* denilen ayakkabıyı giydiği;[240] hatta Yahûdîlere mahsus bir kıyafet olduğu bizzat kendisinden rivâyet edilen *taylasan* kullandığı [241] hadîs kaynaklarında bildirilmektedir.

237- Buhârî: Libâs 67, Enbiyâ 52; Müslim: Libâs 80 (2103); Ebû Dâvud: Tereccül 18 (4203); Nesâî: Zînet 14, (8, 137); Tirmizî: Libâs 20 (1752).

238- Abdülganî en-Nablûsî: **el-Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu et-Tarikati'l-Muhammediyye,** İst. 1290, I/141-142, II/582.

239- Tirmizî: Libâs 30 (1768, 1769); Kastalânî, I/324.

240- Nesâî: Tahâret 95 (1, 80), Zînet 67 (7, 186).

241- Taylasan, başa giyilip iki tarafı omuzların üzerine sarkıtılan bir nesnedir. O zamanlar Yahûdîlere mahsus bir kıyâfetti. Buna rağmen Hazret-i Peygam-

Osmanlılar devrinde Edirne'de müderrislik ve Bursa'da kadılık yapmış olan Seyyidalizâde Ya'kûb Efendi (931/1525), Şir'atü'l-İslâm şerhinde şöyle diyor: "İbn Abbas, haber veriyor ki: Resûlullah aleyhisselâm kendisine bir hüküm indirilmediği hususlarda, Ehl-i kitaba uymasını severdi. Kitaplarında bildirilmiş olduğu için öyle yaptıkları ihtimalini göz önüne alarak Ehl-i kitaba uymayı, müşriklere uymaktan evlâ sayardı. O zaman kitab ehli saçlarını ikiye ayırmadan aşağı sarkıtırlardı. Müşrikler ise ikiye ayırarak aşağı sarkıtırlardı. Önceleri Peygamber efendimiz ve Eshâbı, Ehl-i kitab gibi kâkül bırakırdı. Sonra Cebrâil aleyhisselâm geldi, saçları ikiye ayırmayı emretti. Bütün müslümanlar da saçlarını ikiye ayırdılar.." [242] Demek oluyor ki, Hazret-i Peygamber, kendisine men edici bir vahy gelmedikçe, âdetlerde Ehl-i kitaba benzemeyi tercih ederdi. Aynı husus ibâdetler için de söylenebilir. Eğer Ehl-i kitabın ibâdet olarak yaptıkları bir hususun gerçekten dinlerinden olduğu Hazret-i Peygamber tarafından biliniyorsa ve vahy ile de yasaklanmış değilse, Hazret-i Peygamber'in bunu tatbik etmekte bir beis görmediği anlaşılıyor; ki işte bu eski şeriatlerdir. Nitekim Boşnak asıllı olup Ankara İlahiyat Fakültesi'nde hadîs kürsüsünün kurucusu sayılan profesör Tayyib Okiç, Yahûdî müsteşrik Georges Vajda'nın Journal Asiatique'in 1937 yılında yayınlanan 229. cildinde yer alan (Juifs et Musulmans selon le hadit) adlı makâlesinde, Yahûdîler hakkındaki hadîsleri toplayıp tedkik ettiğini; burada hadîslerde geçen *hâlifuhüm* (onlara muhalefet ediniz!) ibâresinin, Yahûdîlerce mechul olmayıp, bunun önceleri

ber'in de, Eshâb'dan Hazret-i Osman, Hasan, Hüseyn gibi ileri gelen bir çoklarının da taylasan kullandıkları bilinmektedir. Kastalânî, I/327-328. Hazret-i Muhammed'in âhır zamana âit haberlerinde geçen ve İmam Müslim'in rivâyet ettiği ***"İsbehan (İsfehan) Yahûdîlerinden yetmişbin taylasanlı kimse Deccal'e tâbi olurlar"*** ifâdesi, taylasanın Yahûdîlere mahsus bir kisve olduğunu göstermektedir.

242- Seyyidalizâde, 296-297. İbn Abbas'ın rivâyet ettiği bu hadîs, Buhârî'nin Kitâbü'l-Menâkıb ve Kitâbü'l-Libâs'ında vardır.

yalnız ahlâk sahasına taalluk ettiğini; bilahare helenizasyon yoluyla Yahûdîler arasına giren bazı âdetlere de teşmil edildiğini tahmin ettiğini söylemektedir[243]. Tecrîd'de, Hazret-i Muhammed'in dış görünüşünde ilk zamanlar Ehl-i kitaba benzemeyi tercih ettiği; putperestliğin yıkılışından sonra artık müşriklere müşâbehette beis görmediği bildirilmektedir[244].

Hazret-i Muhammed ve Eshâbı, müşriklere, yani Allaha eş, ortak koşanlara karşı, bir Allah'a inananları, Ehl-i kitabı tercih etmişlerdir. Rûm sûresinin bir, iki, üç ve dördüncü âyetlerinde meâlen: **"Ve Rûm [Arablara] en yakın olan bir yerde [Şam civârında, İranlılara] mağlûb oldu. Mağlûbiyetten sonra, üç yıl ile dokuz yıl arasında burada hasımları [olan Acemlere] gâlib olacaklardır. Yenmek ve yenilmek [kesin olarak biliniz ki] önde ve sonda Allahü teâlânın emrindedir. Rûmların Îrânlılara gâlib olduğu günde mü'minler sevineceklerdir"** buyurulmaktadır. Bedir harbinden önce müşrikler, Müslümanlar gibi bir Allah'a inanan Rûmların (Romalıların), senevî (iki tanrıya inanan) İranlılara yenilmesine sevinmişler; "biz de sizleri işte böyle yeneceğiz" demeye başlamışlardı. Bu âyet nâzil olduğu zaman, Kureyş kâfirlerinin ileri gelenlerinden Ubeyy bin Halef, Hazret-i Ebû Bekr'e Rûmların gâlib geleceğini inkâr etmiş; bunun üzerine üç sene kadar beklemek ve taraflardan kimin dediği çıkmazsa, diğerine onbeş dişi deve vermek üzere mukâvele yapmışlardı. Hazret-i Ebû Bekr, Hazret-i Peygamber'e gelerek, bu mukâveleyi arz etti. O da âyette geçen ***bid'*** kelimesinin üçten dokuza kadar olan sayılara şâmil olduğunu bildirmiş ve Hazret-i Ebû Bekr'e, ona gidip, hem müddeti, hem de deve adedini arttırmasını emretmişti. Bunun üzerine, Hazret-i Ebû Bekr, yaptıkları mukâveleyi yenileyerek, müddeti dokuz seneye

243- M. Tayyib Okiç: **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, İst. 1959, 167.
244- Zebîdî, IX/274.

ve deve adedini yüze çıkardı. Hicretin yedinci senesinde Hudeybiye'de iken, Rûmların Îrân üzerine galebe ettiği haberi kendilerine ulaştı. Fakat Ubeyy bin Halef, Uhud gazâsında Hazret-i Peygamber'in yerden alarak ona attığı bir harbe (süngü) ile katl edilmiş olduğundan, Hazret-i Ebû Bekr, onun vârislerinden zikredilen yüz deveyi aldı ve Hazret-i Peygamber'in emrine uyarak bu yüz deveyi fakirlere dağıttı[245].

Yine Kur'an'da, **"İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahûdîler ile, şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Nasrânîleriz (Hıristiyanlarız)" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde büyüklük taslamayan keşişler ve râhipler bulunmaktadır"** (Mâide: 82) meâlinde bir âyet de vardır. İslâmiyetin başlangıcında, müşriklerin Müslümanlara düşmanlığı mâlûmdur. Hazret-i Peygamber, zamanın hükümdarlarına mektuplar göndererek onları tevhid dinine çağırmıştı. Bunlardan Mecûsî (Senevî) olan İran kisrâsı Hüsrev Perviz, Hazret-i Peygamber'in mektubunu yırtıp elçisini öldürttü. Ancak Hıristiyan olan, Bizans imparatoru Heraklius ve Romalılara tâbi Mısır hâkimi Mukavkıs, iman etmemekle beraber, hem mektuba ve hem de elçilere saygı gösterdikleri için Hazret-i Peygamber tarafından takdire mazhar oldu. O devirlerde Medine havâlisinde hatırı sayılır bir Yahûdî topluluğu vardı. Bunlar aslında bir Allah'a inandıkları ve hatta ibâdetler bakımından da İslâmiyete yakın

245- Elmalılı, VI/235 vd. İşte dârülharbde, müslüman olmayanlarla, garer bulunan ve fâsid muameleleri (kumar, piyango, sigorta, fâizli akidler gibi) yapmanın ve bu yollarla onlardan mal çekmenin eâiz olduğu hükmü bu hâdiseye dayanmaktadır. Nitekim Hazret-i Ebû Bekr'in yaptığı bu sözleşme kumar idi. Mekke şehri de, müşrik memleketi idi. Hazret-i Peygamber, bu kumar sözleşmesine ve şart edilen develerin müşriklerden alınmasına izin verdi. Nitekim hadîsde, ***"Dârülharbde, müslimân ile kâfir arasında fâiz yoktur"*** buyurulmaktadır. Ebû Muhammed Cemâleddin ez-Zeyla'î: **Nasbu'r-râye**, Kâhire 1357/1938, IV/44.

oldukları halde, Hazret-i Peygamber'i kabule, hatta onunla dostluğa yanaşmamışlardı. Gerçi onlar da bir peygamberin zuhurunu beklemekteydiler; ancak bunun kendi ataları olan Hazret-i İshak'ın değil de, bir câriyeden doğma Hazret-i İsmâil'in neslinden gelmesini hazmedemedikleri için Hazret-i Muhammed'e inanmaktan kaçındıkları gibi (aynı Hazret-i Îsâ'ya yaptıkları gibi), benzerine Hıristiyanlarda rastlanmayan bir düşmanlık göstermişlerdi. Hamidullah'a göre, Yahûdîler mümkündür ki, Kur'an'da eti yenen hayvanların sayısının, Tevrat'takinden daha geniş tutulmasından gocunarak Kur'an'ın Tevrat'ı tasdik edici olduğu kaziyyesini kabule yanaşmamışlardır[246].

Bilhassa ecnebi bazı yazarlar iddia ederler ki, Hazret-i Muhammed Medine'ye hicret ettikten sonra, burada önemli bir cemaat teşkil eden Yahûdîlerin müslüman olmalarını kolaylaştırmak maksadıyla bir takım Yahûdî âdetlerini tatbik etmiştir. Nitekim Âşûre orucu tutmuş, recm cezâsını tatbik etmiş, kıble olarak Mescid-i Aksâ'ya yönelmiştir. Ancak Yahûdîlerin müslüman olmalarından ümidi kesince Sebt gününün kudsîliğini cumaya taşımış, Âşûre orucunun yerini Ramazan orucu almış, kıbleyi Kâ'be'ye çevirmiştir. Bazı yiyeceklerin, Yahûdîlerin kendi günahlarının karşılığı olarak yasaklandığını beyan ederek, bunları serbest bırakmıştır[247]. Halbuki Hazret-i Muhammed daha Mekke'deyken kıble Kudüs'e müteveccihti. Medine'ye geldikten az sonra, 623 yılında namazda Kâ'be'ye dönülmesi Kur'an âyetiyle (Bekara: 144) emredilmişti. Âşûre orucu ise tamamen kaldırılmamış, bu orucun meşruluğu sünnet olarak devam etmiştir. Zinâ suçunda ise, Tevrat'ın emrinin recm olduğunu ortaya çıkarıp tatbik edene kadar, Yahûdîler zaten kendi aralarında Tevrat'taki recm cezâsını örtbas edip, yerine tahmîmi koymuşlardı. Hazret-i Muhammed'in

246- Hamidullah, İslam Peygamberi, I/403-404.
247- Johnson, 163.

Yahûdî âdetlerini tatbik etmesi, müşriklere mukabil Ehl-i kitaba olan meyli sebebiyledir. Bu hususlarda da kendisine gelen Kur'an âyetlerine tâbi olmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Osmanlı akâid ulemâsının meşhurlarından Birgivî (981/1573) ve onun vasıyyetnâmesini şerheden Kadızâde Ahmed Efendi (1197/1783), gayrımüslimlerin kullandıkları şeylerin ikinci kısmının, ibâdet olarak yapdıkları ve dinlerinin alâmeti olan şeyler, olduğunu söylüyor. Din adamlarının ibâdet olarak yapdıkları ve kullandıkları şeyler gibi. İkrah, zorlama olmaksızın bunları yapmak ve kullanmak küfr-i hükmîdir, îmanın gitmesine sebebiyet verir, diyor[248]. Son devir Osmanlı ulemâsından Gümüşhânevî de (1311/-1893), "Ehl-i kitabın ve diğer müslüman olmayan kavimlerin, dinî bayramlarına ta'zim etmek; başka günlerde yapmadığı işleri bu günlerde yapmak; başka günlerde yemediği şeyleri bu günlerde alıp yemek; bu günleri ta'zimen o dine mensup birine hediye vermek memnudur. Gayrımüslimlerin ibâdetlerini beğenmek; şaka yollu dahi olsa, dinlerinin şi'arı olan (zünnar, papaz külâhı gibi) giysileri giymek, (haç gibi) eşyayı kullanmak da böyledir. Bunlar, Ehl-i kitaba benzemekte en şiddetli yasak edilen kısımdır ki, ulemâ bunları küfr alâmeti kabul etmişlerdir", demektedir[249].

Kâhire'de Hanefî müftüsü olan Ahmed Tahtâvî (1231/1815) diyor ki: "Ehl-i kitaba benzemenin dereceleri vardır. Yemek, içmek gibi âdet olan zararsız şeylerde benzemek câizdir. Kötü, zararlı şeylerde teşebbüh kasd ederek benzemek haramdır. Teşebbüh kasd etmezse câiz olur. Ehl-i kitabın dinlerine mahsus olup, dinlerinin alâmeti olan şeylerde, kasd olmadan da benzemek küfr olur. Faydalı dünya işlerinde benzemek câiz, hattâ sevab olur."[250] Tahtâ-

248- İmam Birgivî: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasıyyeti'l-Muhammediyye**, İst. 1232, 195, 202.

249- Gümüşhânevî, Câmi'u'l-Mütûn, 131, 137.

250- Ahmed Tahtâvî: **Hâşiye ale'l-Merâkı'l-felâh Şerhu Nûri'l-İzâh**, İst. 1327, 185.

vî bir başka eserinde de, "İmameyn namazda mushafa bakarak okumayı Ehl-i kitaba teşebbüh (benzemek) olduğu için mekruh gördüler. Çünki onlar namazlarında mushaftan bakarak okurlardı. Ancak onlara teşebbüh kasdı lâzımdır. Yoksa onlara teşebbüh her şeyde, meselâ ekl ve şirb (yeme ve içme) gibi şeylerde mekruh değildir. Belki mezmûm (kötülenmiş) ve teşebbühe (benzemeye) kasd olunan şeylerdedir," diyor[251].

Osmanlı Devleti zamanında Şam'da yaşamış meşhur hukukçu İbn Âbidîn'in (1252/1836), Reddü'l-Muhtâr hâşiyesinde, namazda mushafa bakarak okumayı Ehl-i kitaba benzediği gerekçesiyle yasaklayan bazı fakihlerin sözlerini cerhederken Kâdihân'ın Câmi'üs-Sağîr şerhi ve Nesefî'nin Zahîre'sinden alarak verdiği bilgilere göre; gayrımüslimlerin yaptıkları ve kullandıkları şeylerin iki kısım olduğu anlaşılmaktadır: Birisi, âdet olarak, yani her kavmin, her memleketin âdeti olarak yaptıkları şeylerdir. Bunlardan, İslâmiyetin yasak etmediği, insanlara faydalı olanları yapmak ve onlara benzemeği düşünmeyerek kullanmak hiç mahzurlu değildir. Sözgelişi, pantolon giymek, çeşitli ayakkabılar edinmek, çatal, kaşık kullanmak, yemeği masada yemek, herkesin önüne tabaklar içinde koymak, ekmeği bıçak ile dilimlere ayırmak ve çeşitli eşyâ ve âletleri kullanmak, hep âdete bağlı olduğu için, burada serbestlik vardır. Hanefî mezhebinin önde gelen hukukçularından İmam Ebû Yûsuf'un demir çivi çakılı ayakkabı giydiğini gören Nevâdir sâhibi Hişâm, *"Böyle demir çivi çakılı ayakkabı giymek mahzurlu değil mi? Süfyân ve Sevr bin Yezîd bunu kerih görüyorlar. Nitekim bunda râhiblere benzemek var"* deyince; Ebû Yûsuf, *"Resûlullah da kıllı ayakkabı giyerdi. Bunlar da râhiblerin giydiği şeylerden idi. Ancak bu insanların menfeatine tealluk eden bir şeydir. Ni-*

251- Ahmed Tahtâvî: **Hâşiye ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, (Terceme-i Tahtâvî), Trc. Seyyid Abdülhamîd Ayntâbî, İst. 1285, II/61.

tekim uzun yol yürümek ancak böyle mümkün olabilir" diye cevap vermiştir[252]. Demek ki insanların yararına olan şeylerde gayrımüslimlere benzemek mahzurlu görülmemiş. Bunlardan, faydalı olmayanları ve çirkin, mezmûm (kötülenmiş) olanları kullanmak ve yapmak yasaklanmış. Fakat, İslâm âlemindeki telakkiye göre, iki müslüman bunları kullanınca *âdet-i islâm* olmakta ve üçüncü kullanan müslüman için artık yasak kalkmaktadır. Birinci ve ikinci müslüman günâhkâr olursa da, başkaları olmamaktadır. Birkaç asır önce Hindistan'da hazırlanmış olan Fetâvâ-yı Hindiyye'deki konuyla alâkalı bilgiler de hemen hemen aynıdır [253].

Netice itibariyle ulemâ, ***"Kim, bir kavme kendisini benzetirse, onlardandır. O halde Yahûdî ve Hıristiyanlara benzemeyiniz"*** hadîsini tefsir ederken, yasaklanan benzemenin ibâdetlerdeki benzeme olduğunu; günlük hayat ve âdetlerde, benzeme kasdı bulunmaksızın benzemenin yasak olmadığını açıklamaktadır.

Hazret-i Peygamber'in bir takım ibâdet ve hukukî hâdiselerde eski şeriatlerin hükümlerini tatbik ettiği tarihî bir gerçektir. Âşûre orucunu tutuşu gibi. Ancak bu orucu artık Yahûdîlerin tuttuğu gibi değil, kendi şeriatinin aradığı unsurlara göre tutmaktadır. Dolayısıyla Âşûre orucu artık Yahûdî orucu olmaktan çıkmakta, Müslüman orucu niteliği kazanmaktadır. Meselâ recm. Hazret-i Peygamber recmi -velev ki Yahûdîlerden alıp- tatbik etmiştir. Ama bu cezânın tatbiki için aranılacak unsurlar artık Hazret-i Muhammed'in şeriatine göre belirlenmektedir. Nitekim sözgelişi, İslâm hukukunda bu cezânın verilebilmesi için suçlunun muhsan olması lâzımdır. Muhsan, müslüman, hür ve hayatında bir kere olsun nikâh altında cinsî yakınlık kurmuş

252- İbn Âbidîn, I/438-439.
253- Hey'et: **el-Fetavâ'l-Hindiyye**, Beyrut 1400/1980, V/333.

kimsedir. Halbuki bu şartın da Mûsevî hukukundan alındığı belli değildir. Dolayısıyla hukukçular bunu artık bir çeşit nesh kabul etmişlerdir.

Bilgi Kaynakları

Gerek Kur'an ve gerekse Hazret-i Peygamber, eski insanlardan ve bunların başına gelen hâdiselerden çokça bahsetmektedir. Bunlara *kıssa* denir. Ancak bunlar, bugün eldeki mukaddes kitap nüshalarındaki kıssalardan farklıdır. Sözgelişi Tevrat'ta Hazret-i Lût ile kızları, Hazret-i Dâvud ile Batşeba arasında geçtiği rivâyet olunan hâdiseler, İslâm kaynaklarında tamamen farklı anlatılmaktadır. Nitekim Kur'an, bugün elde bulunan Tevrat ve İncil'in, tamamen değilse bile kısmen tahrife uğramış olduğunu beyan eder. İslâm kültüründe, İsrâil oğullarına âit hâdiseleri anlatan bilgilere *isrâiliyyat* denir. Sened ve metin kısımları kritik edilmek suretiyle bu bilgilerden bir bölümünün sağlam, bir bölümünün ise uydurma olduğu neticesine varılmıştır. Bunlar, çoğunlukla Kur'an ve hadîslerde anlatılan kıssaların, yani tarihî hâdiselerin tefsirine yardımcı olmaktadır.

İsrâiliyyat kabilinden bilgileri Hazret-i Peygamber bazen bizzat Eshâb'ına anlatmış; bazen de onların anlattıklarını dinlemiştir. Hazret-i Peygamber ***"Eğer Ehl-i kitab, size bir şey anlatacak olursa onu ne tasdik, ne de tekzib edin. Biz Allah'a ve peygamberlerine ve onlara indirilenlere inandık deyin. Eğer bâtıl bir şey ise tasvib etmeyin; doğru bir şeyse karşı çıkmayın"*** [254] ve ***"İsrâil oğullarından nakletmenizde bir beis yoktur"*** [255] buyurmuş ve Eshâb'dan

254- Buhârî: Tefsir-i Sûre-i Bekara 11; Ebû Dâvud: İlm 2 (3644); Ahmed bin Hanbel, IV/136 (12592). Çünki eğer tasdik olunan şey tahrife uğramış bir şeyse tahrife iştirak edilmiş olunur; eğer tekzib edilen şey semâvî kitabın aslına uygun ise bu sefer ilahî kelâm tekzîb edilmiş, yalanlanmış olur.

255- Buhârî: Enbiyâ 50; Müslim: Zühd 72; Tirmizî: İlm 13; İbn Mâce: Mukaddime 5; Ahmed bin Hanbel: III/39, 46.

bazılarının eski mukaddes metinleri okumalarına müsâade etmiştir. Mûsevî iken Müslümanlığa geçen sahâbî Abdullah bin Selâm, Ebû Hüreyre, Abdullah ibn Abbas, Abdullah ibn Amr ibnü'l-Âs, Temîm-i Dârî ile Tâbi'în'den Kâ'bü'l-Ahbâr [256] ve Vehb bin Münebbih gibi zâtlar, eski dinlerin hükümlerini bilir ve mukaddes kitapları okurlardı. Abdullah ibn Amr ibnü'l-Âs'ın da Tevrat okuduğu bilinmektedir. Abdullah bin Selâm'a Tevrat okuma izni bizzat Hazret-i Peygamber tarafından verilmiştir. Ebû Hüreyre'nin, Tevrat okumadığı halde, dinlemeye merakı ve ezber kuvveti sebebiyle, bunda yer alan bilgi ve hükümleri en iyi bilenlerden olduğu söylenir[257]. Buna mukâbil, Hazret-i Peygamber'in Hazret-i Ömer'in, bir başka zaman da hanımları Hazret-i Hafsa'nın elinde Tevrat sahîfeleri görüp bunları okumaktan men ettiği ise daha önce geçmişti. Bu ise, o konuda kâbiliyeti bulunmayan ve henüz îmanı derinleşmemiş kimselerin semâvî kitaplarla meşgul olmasının uygun görülmediğindendir. Bu hâdise, muhtemelen Hazret-i Ömer'in yeni müslüman olduğu sıralarda vuku' bulmuştu.

İslâm kaynaklarında, Hazret-i Muhammed'in Tevrat için ayağa kalktığı bildirilmektedir. Buradan semâvî kitaplar ve ezcümle Kur'an için ayağa kalkılacağına delil çıkarılmıştır. Ayrıca İslâm ulemâsı, cünüb kimsenin Tevrat, Zebur ve İncil okumasının mekruh olduğunu söylemektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Tevrat, Zebur ve İncil'in tamamı tahrife uğramış değildir; bunların içinde değiştirilmeyen kısımlar vardır, hatta daha çoktur[258].

256- Bu ahbâr sıfatı, Kâ'b'ın vaktiyle haham olduğunu göstermektedir. Ahbâr, hibrin çoğuludur; güzel kalem sahibi, bilgileri yazarak güzelleştiren bilginler demektir. Burada Yahûdî hukukçular kasdolunmaktadır. Bunlar Hazret-i Hârûn soyundandır. Ahbâr, Türkçe Kitab-ı Mukaddes'de kâhinler (kohen) diye tercüme olunmuştur. Haber, kehâneti çağrıştırmaktadır; ama bununla alâkası yoktur. Bir de rabbânîler vardır ki bunlar da ilim ile insanlar üzerinde siyaset icrâ eden ilim erbâbı demektir. Her iki tâbir de Kur'an'da geçer: (Mâide: 44). Elmalılı, III/249.

257- Kettânî, III/223 vd; Abdullah Aydemir: **Tefsirde İsrâiliyyât**, Ank. 1979, 7 vd.

258- İbn Âbidîn, I/340; Kettânî, III/226.

İslâm hukukçuları, Kur'an âyetleri ve Hazret-i Peygamberin hadîslerini, ihtiyaçlarına kâfi görmüşlerdir. Bunun için Kitâb-ı Mukaddes'e müracaat etmeye gerek duymamışlardır. Kitâb-ı Mukaddesdeki hukukî hükümlerin en doğru ve vâzıh şekilleri Kur'an ve sünnette mevcut kabul etmişlerdir[259].

Hazret-i Muhammed, Tevrat ve İncil'den okudukları-nı ümmetine naklediyor değildi. Gerçi gerek Mekke ve gerekse İslâm hukukunun esas teşekkül devresi olan Medine devrinde bu şehirlerde Ehl-i kitabdan kimseler vardı. Sözgelişi ilk müslümanlardan Varaka bin Nevfel hıristiyan dinindeydi. Ancak Hazret-i Muhammed'in bi'setinden sonra, ama tebliğinden az evvel vefat etmişti. Medine'de ise büyük bir yahûdî cemaatinin varlığı meşhurdur. Bazı müsteşrikler Hazret-i Peygamberin koymuş olduğu esasları ticaret için gittiği Şam'da Bahîra isimli bir râhibden işittiğini iddia etmişlerdi. Ancak tarihî bilgiler bu iddiayı doğrulamamaktadır. Hazret-i Peygamber Şam'a iki defa gitmiştir ve birisinde çocuktu. Her ikisinde de Şam'a girmeksizin Busra'dan geri dönmüştür. Kaldı ki o zamanlar hiçbir yabancı dil bilmeyen, hatta okuması ve yazması dahi olmayan bir kimsenin bu kısa zamanlarda yahûdî ve hıristiyanlık esaslarını hâfızasına alarak söyleyebilmesi muhaldi. Bunu öğrenmeye lüzum da yoktu, çünki bu seyahatler ticarî maksatlaydı[260]. İbrâhimî dinlerdeki hükümlerdeki ortak özellikler ve benzerliklerin, bir kültür transferi, kültürel etkileşim, ödünç alma ya da taklid sonrasında oluşmuş orijinallikten yoksun bir yapılanma olarak görmek yerine, aynı kaynaktan beslenen mukaddes kültürel mirasın birbirini tasdik eden tezahürleri olarak değerlendirilmesi daha doğrudur[261].

259- Hamidullah, İslâm Hukukunun Kaynakları Bakımından Kitab-ı Mukaddes, 390.
260- Hamidullah/Bousquet/Nallino, 40-48; Köprülü, Fıkıh, 261-262.
261- Osman Güner: **"İbrahimî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu"**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12-13, Samsun 2001, 184.

Muhtemelen bu kitaplarda bulunan bilgilerin doğruları, kendisine vahy ve ilham yoluyla bildiriliyordu. Vahy devrinden sonra, gerek Ehl-i kitabın kendi kitaplarından naklettikleri, gerekse müslümanların bu kitaplardan çıkarttıkları hükümler İslâm hukuku bakımından hiçbir değer ifâde etmez. Eski şeriatlerin hükümlerinin delil olabilmesi için nasslarda haber verilmiş olması ve neshedildiğine dâir bir delil bulunmaması lâzımdır. İsrâiliyat bilgileri Kur'an'da naklediliyorsa veya sünnette haber veriliyorsa artık nass hükmündedir; önceki şeriatlere âit sayılamaz.

Bununla beraber en etraflı İsrâiliyyat tedkiklerine yine İslâm dünyasında rastlanmaktadır. Çünki fıkıhda değilse bile tefsir ilminde Yahûdîlerin İsrâiliyyat rivâyetlerine sıkça mürâcaat edilmiştir. (Fıkhın kabul ettiği İsrâiliyyat rivâyetlerinin, yalnızca Kur'an ve hadîsden alınmış olması şarttır.) Buna mukâbil, bilhassa son zamanlarda İslâmiyeti anlamaya çalışan yabancı ilim adamlarından en başarılıları da Yahûdîlerdir. Bu da büyük ölçüde her iki dindeki hukuk sisteminin paralelliğinden kaynaklanmaktadır[262].

262- Ortaylı, 133.

DÖRDÜNÇÜ KISIM

ESKİ ŞERİATLERE ÂİT HÜKÜMLERİN TASNİFİ

Şerâyi-i sâlifeden, neshedildiği kitap ve sünnetle bildirilen hükümler asla delil olmazlar. Bunda ihtilaf yoktur. Neshedildiği kitap ve sünnetle bildirilmeyen hükümler de iki kısımdır: Kitap ve sünnetle varlığı haber verilen ve tatbiki emredilen hükümler bakımından da ihtilaf yoktur. Kitap ve sünnetle varlığı haber verilen, ama açıkça emrolunmayan hükümler hakkında ise hukukçular arasında ihtilaf söz konusudur. Demek oluyor ki, önceki ilahî hukuk sistemlerine âit hükümler altı kısımda ele alınabilir:

I. İslâm Kaynaklarının Bahsetmediği Hükümler

1. Neshedildiği Anlaşılan Hükümler

İslâm hukuku kaynakları, eski şeriatlerin bir takım hükümlerinden hiç bahsetmezler. Ancak getirilen yeni hükümlerden, bunlardan bazılarının açıkça neshedilmiş olduğu anlaşılır. Hıristiyanlardaki poligaminin ve zinâ dışında boşanmanın yasak olması gibi hükümleri, İslâm hukukunun neshettiği anlaşılmaktadır.

Efendisinin yanından kaçmış bir kölenin efendisine teslim edilmemesi; bir kimsenin oğullarını ve kızlarını köle ve câriye olarak satabilmesi, borcunu ödeyemeyenin köle olarak satılması gibi hükümleri de İslâm hukuku neshetmiştir. İslâm hukukunda köleliğin kaynağı, sadece harb esirliğidir. Efendisinden kaçan köle (abık) ise mutlaka efendisine teslim edilir.

Bir adamın boşadığı karısı bir başkasıyla evlendikten

sonra bu evlilik de sona erse, eski kocasının onu alamayacağı yönündeki Tevrat hükmünü İslâm hukuku neshetmiştir. İslâm hukukunda bilakis, boşanma üç defa vuku' bulmuşsa, kadın bir başkasıyla evlenip zifafdan sonra bu evlilik, ölüm veya boşanmayla sona ermedikçe, eski kocasıyla tekrar evlenemez. Başkasıyla yapılan bu evliliğe *hulle* denir.

Tevrat'taki ilk oğulun iki kat miras alması; oğul varken kızların mirasdan mahrum kalması; annenin vâris sayılmaması; efendinin câriyesinden olan çocuklarının mirasa hak kazanamaması hükümlerini İslâm hukukunun neshettiği söylenebilir. Câhiliye devrinde kız çocuklarına ve henüz büluğa ermemiş veya sakat erkek çocukları ile zevceye miras verilmemekteydi.

Tevrat'ta hayız müddeti yedi gündür. İslâmda on gündür. Tevrat'ta kadın erkek çocuk doğurmuşsa nifas kırk gündür; kız çocukta altmış gündür. İslâmda her ikisinde de kırk gündür.

Tevrat'ta ölü ve özürlü kimse murdar olduğu gibi; özürlü kimsenin ve hayızlının dokunduğu şeyler; ayrıca hayızlı kadınla yatan kimse (ve dokunduğu şeyler); ayrıca eti helal olan hayvanların leşini yiyen veya dokunan kimse murdardır; yıkansa bile akşama dek murdarlığı devam eder. Eti yenmeyen hayvanların leşinin değdiği şey ise kırılır. İslâmda necis değildir; ancak Şâfiî ve Hanbelîler, domuz ve köpeğin ıslak tüylerine dokunan yerin yıkanması gerektiğini kabul ederler. Tevrat'ta cünüb kimse yıkansa bile akşama kadar murdardır; güneş batıncaya kadar mukaddes şeylerden yiyip içemez. İslamda ağzını çalkaladıktan sonra yiyip içebileceği gibi; gusl ile de cünüblük gider.

Deve ve tavşan etinin yenilemeyeceği; güvercin ve kumrudan kurban olabileceği; kurban etlerinin yakılacağı veya kâhinlere verileceği gibi Tevrat hükümleri neshedilmiştir.

İslâm hukuk kaynaklarının haber vermediği hükümler, açıkça neshedilmiş olmasa bile hiçbir hukukî değer ifade etmezler. Burada bir bakıma zımnen nesh sözkonusudur. İslâmiyetin ortaya çıkmasından sonra, Yahûdî ve Hıristiyanların anlattıkları veya bunların kitaplarında yer alan hükümler (İsrâiliyyat), öte yandan şimdi elde bulunan Tevrat ve İncil'deki hükümler -tek başına- İslâm hukuku bakımından aslâ delil sayılmaz. Bu hükümleri Müslümanlar araştırıp çıkartsalar da böyledir[263].

Meselâ, yedi yıl sonunda herkesin alacaklılarını ibrâ edeceği hükmü Tevrat'ta vardır. İbrânî bir köle de yedinci yılda azatlanır. İslâm hukukunda böyle bir mecburiyet yoktur. Yine, Tevrat'ta eti yenen veya yenmeyen hayvanların ölüsüne dokunan veya yiyen herkes akşama kadar murdardır, dinen pistir. Bunlar neyin üzerine düşse, ağaç kap, elbise, deri, çul, o murdardır. Suya konur; akşama kadar kalır. Toprak kap ise kırılır. Cüzzamlı ve akıntısı olanlar, ayrıca bunların elbiseleri ve yattıkları yer murdardır. İslâm hukukunda böyle hükümler bulunmamaktadır.

Eğer kardeşler birlikte oturuyorlarsa ve onlardan biri ölürse ve onun oğlu yoksa, ölenin karısı dışarıda yabancı bir adama varmayacaktır, kocasının kardeşi ile evlenecektir. (Buna **levirat** denir ve bir çok cemiyette tatbik edilmiştir). Ve kadının doğuracağı ilk oğul ölen kardeşinin adı ile onun yerini tutacaktır (Tesniye 25/5-10). İslâm hukuku bu mecburiyeti kaldırmıştır. Kocası ölen bir kadın çocuğu olsun veya olmasın, isterse kayınbiraderiyle evlenebilir.

Tevrat'a göre Nûh peygamberin Sâm, Hâm ve Yafet adında üç oğlu vardı. Bunlardan Hâm'ın da Ken'an adında bir oğlu vardı. İşte Hâm'ın babasına karşı işlediği bir kabahatten dolayı, Ken'an ve soyunun Nûh peygamber tarafın-

263- İbn Melek: **Şerhu'l-Menâr**, İst. 1965, 252; Mahmud Es'ad, 444; İsmâil Hakkı, 119; Zeydan, 319; Bilmen, I/195.

dan lânetlendiği ve Sâm ile Yafet'e köle olacağı bildirilmektedir (Tekvin 9/25-27). İslâm hukukunda bu tarz bir kölelik ve böyle bir cezâî mesuliyet kabul edilmemiştir. Kölelik sadece harb hukukunun bir neticesidir. Ancak İbrânîlerde, babanın kendi çocuğunu köle olarak satabilmesi bir gelenekti ve hukuklarına da bu gelenek yansımıştır. Kitâb-ı Mukaddesdeki bu hükmün Yahûdîler için kendilerinden olmayan milletlerin; Hıristiyanlar için de zencilerin köle yapılabilmesi için meşruluk temeli olarak vaz edildiği akla gelmektedir. Çünki Ken'an soyu Filistin ve hâvâlisinde yaşayanlar, bu arada bugünki Filistinlilerdir. Yahûdîlerin bunlar için tâyin ettiği statü budur. Yani bunlar, Yahûdîlerin köleleri olacaktır. Zenciler de Hâm'ın soyundan gelmektedir. Böylelikle beyazların zencileri köle yapmaları mukaddes kabul ettikleri kitaplarının bir emridir. İşte asırlar boyu bu hükme istinâden siyah ırkın köleleştirilmesi meşru görülmüştür.

2. Tatbiki Emredilen Hükümler

Bazı hükümler eski ilahî hukuklarda da bulunduğu açıklanmaksızın bazen aynen, bazen de benzer şekillerde kabul edilmiştir.

On Emir'deki, anneye, babaya hürmet ve itaat edeceksin, adam öldürmeyeceksin, zinâ etmeyeceksin, başkasının malına, ırzına göz dikmeyecek ve çalmayacaksın, yalan şâhidlik etmeyeceksin hükümleri, Hazret-i Mûsâ'ya emrolunduğu tasrih edilmeksizin Kur'an'da da yer almıştır (En'âm 151-153).

Tevrat'ta, adam öldürme suçunun cezâsı olarak öngörülen kısas ve diyet; ayrıca gebe kadının çocuğunu düşürtmede tazminat (gurre) ödenmesi esası İslâm hukukunda da kabul edilmiştir. Yine Tevrat'a göre, oğullar için babalar, babalar için oğullar öldürülmeyeceklerdir, herkes kendi suçu için öldürülecektir. Kur'an'da da bu esas **"Hiç**

kimse, başkasının suçunu yüklenmez" meâlindeki âyetle (En'âm: 164) ifâde edilmiştir. Tevrat'ta fâili mechul cinâyetler için getirilen yeminleşme usulü *kasâme* adıyla İslâm hukukunda da benimsenmiştir.

Tevrat'a göre, bir kimse annesi, üvey annesi, kızı, torunu, gelini, kızkardeşi, kardeşinin kızı, halası, teyzesi, yengesi (amcasının ve kardeşinin karısı), kayınvalidesi ile evlenemediği gibi, bir kadını (baldızı) kızkardeşinin üzerine nikâhlamak da yasaktır. Aynı hükümler (yengeyle evlenme yasağı hâriç) Kur'an'da da vardır. Taaddüd-i zevcat ve câriyelerle evlenme Tevrat'ta meşru olduğu gibi, Kur'an'da da meşru kabul edilmiştir (Nûr: 6-9). Tevrat, hayız zamanında kadınlara yaklaşmayı yasaklar. Aynı yasak Kur'an'da da vardır (Bekara: 222). Tevrat'a göre erkek dilediği zaman karısını boşayabilir. Boşanmış bir kadın da başkasıyla evlenebilir. Bir erkek karısını zinâyla suçlar, ancak şâhid tutamazsa bu takdirde haham huzurunda lânetleşerek ayrılabilir. Kur'an da *lian* adı verilen bu usulü benimsemiştir. Câhiliye devrinde de talâk erkeğin elindeydi. Ayrıca hul', îlâ ve zıhar gibi boşanma yollarını İslâm hukuku da geliştirerek kabul etmiştir. Mut'a nikâhına ise önce izin verilmiş; sonra yasaklanmıştır. Sayısız kadınla evlenebilme hükmü dörtle sınırlandırılmış; şigar, istibda' gibi nikâh çeşitleri, üvey anneyle evlenmek; iki kızkardeşi bir arada nikâhlamak; câriyeleri fuhşa sevketmek gibi âdetler yasaklanmıştır.

Tevrat, nikâh akdinde hazır bulunanlara yemek çekildiğini haber vermektedir (Tekvin 29/22-23). İncil'de de bu âdetten bahsedilir (Yuhanna 2/1-10; Matta 22/2-4). Hazreti Muhammed, velîme adı verilen ve câhiliye devri araplarında da câri olan düğün yemeği âdetini bizzat tatbik ettiği gibi[264]. Eshâbına da tavsiye etmiştir. Nitekim Ensârdan bir

264- Buhârî: Salât 12, Ezan 6, Salâtu'l-Havf 6, Cihâd 102, 130, Menâkıb 27, Megâzi 38; Müslim: Nikâh 464, (1367); Ebû Dâvud: Harâc ve'l-İmâret 21, (2996, 2997, 2298); Nesâî: Nikâh 79, (6, 131-134).

kadınla evlendiğini bildiren Hazret-i Abdurrahman bin Avf'a, "***Bir de ziyâfet ver, bir tek koyunla da olsa!***" buyurduğu rivâyet olunur[265]. Tevrat'ta evlenilen kadına bir mal veya menfaat (=mehr) verilmesi usulünü (Tekvin: 34/11-12, Çıkış: 22/16-17), Kur'an da kabul etmiştir.

Eğer bir adam nişanlısı olmayan bir kızı aldatır da onunla yatarsa, kendi karısı olmak üzere ona bir ağırlık verecektir. Eğer kızın babası, kızı bu adama vermek istemezse, adam kızlara verilen ağırlığa göre para verecektir (Çıkış 22/16-17). Bu da, İslâm hukukundaki, fâsid nikâhta mehr-i misl ödenmesi tatbikatının benzeridir.

Eski Ahid'de Yahûdîlerin Yahûdî olmayanlarla evlenmesi yasaklanmıştır. İslâm hukukunda da müslüman erkekler müslüman olmayan kadınlardan ancak Ehl-i kitab olanlarla evlenebilir. Müslüman bir kadın ise ancak müslüman bir erkekle evlenebilir (Bekara: 221; Mümtehine: 10).

Tevrat'ta bildirilen ve bir erkeğin birden fazla hanımı varsa yeni evlendiği hanımıyla bir defaya mahsus yedi gün kalabileceği hükmü (Tekvin 29/26-28) İslâmî kaynaklarda da kabul görmüştür. Hazret-i Enes diyor ki: "***Bâkire, dul üzerine nikâhlanırsa, bâkirenin yanında yedi gün kalınması, sonra taksimat yapılarak sıraya konması; dul nikâhlandığı zaman, yanında üç gün kalıp sonra taksimat yapılıp sıraya konması sünnettendir.***"[266] Hazret-i Muhammed'in hanımlarından Ümmü Seleme de diyor ki: "***Resûlullah aleyhissalâtü vesselâm beninle evlendiği zaman, yanımda üç gün ikâmet etti ve dedi ki: "Sana ehlinden bir tahkir sözkonusu değil. Dilersen senin yanında yedi***

265- Buhârî: Nikâh 7, 49, 54, 56, 68, Büyu' 1, Kefâlet 2, Edeb 67, Da'avat 53, Menâkıbü'l-Ensâr 3, 50; Müslim: Nikâh 79, (1427); Muvatta: Nikâh 47, (2, 545); Tirmizî: Nikâh 10, (1094), Birr 22, (1934); Ebû Dâvud: Nikâh 30, (2109); Nesâî: Nikâh 67, (6, 119, 120).

266- Buhârî: Nikâh 100, 101; Müslim: Radâ' 44, (1461); Muvatta: Radâ` 15, (2, 530); Ebû Dâvud: Nikâh 35; (2124); Tirmizî: Nikâh 41, (1139).

gün ikâmet ederim. Ancak seninle yedi gün kalırsam diğer hanımlarımın yanında da yedi gün kalırım." [267]

Tevrat'ta şu hüküm vardır: **"Fâizle kardeşine ödünç vermeyeceksin, yabancıya fâizle ödünç verebilirsin"**. Kur'an da fâizi yasaklamış, ancak dârülharbde buranın vatandaşlarıyla müslümanlar arasında bu yasağın câri olmadığını sünnet haber vermiştir[268].

İncil'de anlatıldığına göre, Ferisîler, Hazret-i Îsâ'yı sezarın (Roma imparatorunun) otoritesiyle karşı karşıya getirmek için sezara vergi verilip verilmeyeceğini sormuşlardı. O da eline bir dinar alıp bunun üzerindeki resim ve yazının kime âit olduğunu sormuş; sezara! cevabını alınca da, ***"O halde sezarınkini sezara, Allahınkini Allaha!"*** meâlindeki meşhur hakîmâne sözü söyleyerek dinin emir ve yasakları yanında, hükûmetin de dinen yasak olmayan emir ve yasaklarına uyulması gerektiğini bildirmiştir. (Matta: 22/15-21). Kur'an, **"Allah'a, peygambere ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin"** (Nisâ: 59) diyor. Hazret-i Muhammed de çeşitli hadîslerinde, hükûmetin hukuka uygun, meşru emirlerine uyulması gerektiğini; meşru olmayan emirlerine de itaat borcu olmamakla beraber isyan edilemeyeceğini bildirmektedir. Bu da Hazret-i Îsâ'nın tavsiyesiyle paralellik gösterir.

Tevrat'a göre, harb esirleri köle ve câriye yapılır. Bu câriyelerle evlenmek de, İslâm hukukunda olduğu gibi, meşrudur. Tevrat'ta irtidad eden, yani dinden dönen kimse için ölüm cezâsı öngörülmüştür. İslâm hukukunda da böyledir. Kölelik; kölenin miras olarak intikali; borçluların köle yapılması; mükâtebe (kölenin bedelini efendisine ödeyerek hür olması); kölenin cezâsının yarım olması; velâ (âzâddan sonra efendilik hakkı) gibi hükümler Arabistan'da Câ-

267 - Müslim: Radâ' 41, (1460); Muvatta: Nikâh 14, (2, 529); Ebû Dâvud: Nikâh 35; (2122).
268- Zeyla'î, Nasbu'r-râye, IV/44.

hiliye devrinde de câriydi. Tevrat'ta kölelerin muayyen bir müddet sonra fidyelerini ödeyerek hürriyetlerine kavuşabilecekleri istikâmetindeki hükümlerin benzeri (Levililer 25/47-55), mükâtebe adıyla Kur'an'da da yer almıştır. Burada köle, sâhibiyle anlaştıkları bedeli ödeyerek hürriyetini kazanır (Nûr: 33). Yine Tevrat'taki, kölenin evlendiği kadın da köleyse doğacak çocukların bu kadının efendisine âid olacağı hükmü (Çıkış 21/2-4) İslâm hukukunda da câridir. Ancak fidyesini ödemeyecek olanların jübile senesinde kendiliğinden hürriyetlerine kavuşacaklarına; yerli ve yabancı orijinli köleler arasında tefrik yapılmasına; İbrânî asıllı kölelerin yerinci yılda kendiliğinden âzâdlanmalarına; borçtan dolayı köle olunmasına; efendisi tarafından âzâd edilmek istendiği halde bunu kabul etmeyen kölelerin artık hürriyetlerini ölene kadar kaybetmiş sayılacaklarına dâir hükümler İslâm hukukunda kabul edilmemiştir. Bu son hüküm sebebiyle de, Tevrat'taki yabancı kölelerin âzâdlanma mecburiyeti teoriden ibâret kalmıştır. Çünki gidecek yeri olmadığı için âzâdlanmayı kabul etmeyen kölenin bir daha âzâdlanma hakkı kalmayacaktır. Kötü niyetli efendilerin bunu suiistimal edecekleri şüphesizdir.

Tevrat gibi Kur'an da cinsî temas veya herhangi bir sebeple menî gelmesi, hayz ve lohusalıktan kurtulma sebebiyle yıkanılmasını (gusl) emretmektedir. Lohusalık müddeti (nifas) Tevrat'ta olduğu gibi, İslâm hukukunda da kırk gündür. Hayızlı kadınla cinsî temas İslâm hukukunda da yasaktır; ancak Tevrat'ta hayızlı kadınla yatan kimsenin (ve dokunduklarının) yedi gün murdar olması hükmüne rastlanmaz. Hayızlı ve nifaslı kadın mâbede giremez, mukaddes şeylere el süremez. İslâmiyette de hayız ve nifaslı kadın ile cünüb olan kimse, câmiye giremez; Kur'an'a el süremez; namaz kılamaz, oruç tutamaz. Hıristiyanlıkta bu dine girebilmek için vaftiz olmak, yani suyla yıkanmak gerekmektedir. İslâmda yeni müslüman olan kimsenin gus-

letmesi müstehabdır. Tevrat, cenâzenin yıkanmasını emreder. Ancak İslâm prensiplerinden farklı olarak ölüyü de; ona dokunanlar ve ölünün bulunduğu evi de murdar kabul eder. Gerçi İslâmiyette de ölü yıkayan kimsenin sonradan abdest alması müstehabdır ve ölünün yıkanması sırasında üste sıçrayan sular da necsdir. Yine Tevrat, ölünün yakınlarının aşırı hareketlerle, üstünü başını parçalayarak mâtem tutmasını yasaklamıştır. Benzer hükümler İslâmiyette de vardır. Hazret-i Muhammed, ölülerin arkasından sesle ağlayanları men etmiş, ölünün bundan elem duyacağını söylemiştir. Ayrıca Tevrat'ta, Yahûdîlere, kurban kesmek ve ibâdet etmek için mezbahlarına yaklaştıklarında el ve ayaklarını yıkamaları emrolunmuştu. Bu da, Müslümanların abdestine benzer. Tevrat, elbisede necaset varsa onun da yıkanmasını emreder. Bu Müslümanlıkta da böyledir. İncil'de Yahûdîlerin yemeğe oturmadan önce ellerini yıkadıklarından bahsedilmektedir (Matta 15/1-2; Markos 7/1-5; Luka 11/37-38). İslâm kültüründe de yemeğe oturmadan ellerin yıkanması sünnetle sâbittir; ancak Yahûdîlikte olduğu gibi –cünüplük hâricinde- yıkanmamış eller murdar değildir[269].

İslâm akîdesinde yer alan günahlara nedâmet (tevbe) ve şefaat müesseseleri de Hıristiyanlıkta şekil değiştirmiş olarak mevcuttur. İtiraf edilen büyük günahlar papaz tarafından affedilir[270].

Yahûdîler kan, leş (boğulmuş hayvan) ve domuz eti yemezler. İslâmiyet de bunları yasaklamıştır.

Tevrat evliliği teşvik eder (Tekvin 1/28). Buna mukâbil Yeni Ahid'de Paulus'un evlenmemeyi tavsiye eden; ancak günah işlemekten korkanların evlenebileceği yönün-

269- Buhârî: Gusl 27, 25; Müslim: Hayz 21, (305, 307); Muvatta, Tahâret 77, (1, 47, 48); Ebû Dâvud: Tahâret 88, 90 (222, 223, 224, 226, 228); Salât 343, (1437); Tirmizî: Tahâret 87, (118, 119); Nesâî: Tahâret 163, 164, 165, 166 (1,138-139), Gusl 4, 5, (1, 199).

270- Yıldırım, 147.

de sözleri yer alır (Korintoslulara Birinci Mektub 7/1, 7-8, 26-40, Timoteos'a Mektub 4/3). Bu sözler Hıristiyanlıktaki ruhbanlığın esasıdır. Hazret-i Muhammed, evliliği teşvik eden çok sayıda sözlerinin ve bizzat kendi tatbikatının yanısıra, evleneceği kimsenin ve doğacak çocuklarının haklarını gözetmekten endişe edenlerin evlenmemelerinin daha iyi olduğunu bildirmektedir. *"İki yüz yılından sonra sizin en hayırlınız hafifü'l-haz olanınızdır; yani çoluk ve çocuğu bulunmayandır"* hadîsi meşhurdur[271]. Bununla beraber bir hadîste, *"İslâm dininde ruhbanlık, yani papazlar gibi sevab kazanmak maksadıyla nefsine işkence yapmak, evlenmemek yoktur"* buyurularak Paulus'un telkinleri reddedilmektedir. **"Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu Îsâ'yı da arkalarından gönderdik ve ona İncil'i verdik; ona uyanların gönüllerine şefkat ve merhamet hisleri koyduk. Üzerlerine bizim vâcib kılmadığımız, fakat kendilerinin güyâ Allah'ın rızâsını kazanmak için ortaya attıkları ruhbâniyete bile gereği gibi riâyet etmediler. Biz de onlardan iman edenlere ecirlerini verdik. Ama çoğu yoldan çıkmışlardır"** meâlindeki âyetten de (Hadîd: 27), ruhbanlığın aslında Hazret-i Îsâ'ya emredilmiş olmadığı; sonradan ihdas edildiği neticesi çıkmaktadır.

II. İslâm Kaynaklarının Bahsettiği Hükümler

1. Neshedilen Hükümler

Bazı hükümlerin eski ilahî hukuk sistemlerinde bulunduğu İslâm hukuku kaynaklarında geçer; ancak bunların artık geçerli olmadığı açıkça bildirilir. Bunlar İslâm hukuku bakımından delil teşkil etmez.

1. Hazret-i Âdem'in her batında biri erkek diğeri kız olmak üzere ikiz çocukları dünyaya gelirdi. Bunlardan ön-

271- Gümüşhânevî, Râmuzü'l-Ehâdis, I/282.

ceki batında olan kızın sonraki batındaki erkekle evlenmesi Hazret-i Âdem'in şeriatinde meşruydu. Hatta meşhur Hâbil ve Kâbil ihtilâfı ve yer yüzündeki ilk cinâyet bu sebeple çıkmıştı[272]. Hazret-i Şit'in oğlu Enuş da kızkardeşi Nimet ile bu şeriate göre evlenmişti. Bu hükümlerin, Hazret-i Nûh'un şeriatiyle neshoIunduğu rivâyet edilir[273]. Ancak Tevrat'ta bildirildiğine göre, Hazret-i İbrâhîm Mısır'dayken, karısı Sâre'nin üvey kızkardeşi olduğunu söylemiştir (Tekvin 20/13). Eğer bu doğruysa Hazret-i Âdem şeriatindeki kızkardeşlerle evlenebilme hükmü Hazret-i İbrâhîm zamanında da câriydi; bunu ilk yasaklayan Hazret-i Mûsâ'dır (Tekvin 18/9). Ancak İslâm ulemâsı, Hazret-i İbrâhîm'in bu sözü Mısır (veya Erdün) hükümdarını kandırmak ve böylece onun zararından korunmak için söylediğini; kızkardeş sözünden din kardeşini kasdettiğini; nitekim Sâre'nin Hazret-i İbrâhîm'in kızkardeşi değil, Harran melikinin veziri olan amcası (veya kardeşi) Hârân'ın kızı ve Hazret-i Lût'un kızkardeşi olduğunu bildirir[274]. Tevrat'ta da böyledir (Tekvin 11/29). Eğer Sâre'nin babası Hârân, Hazret-i İbrâhîm'in amcası değil de kardeşi idiyse, bu şeriatte yeğenlerle evlenmenin câiz olduğu anlaşılır. Nitekim daha önce zikredildiği gibi, Hıristiyan dünyasında da böyle evliliklere nâdir olmakla beraber, rastlanmaktadır. Tevrat'ta Hazret-i Mûsâ'nın babası Amram'ın (İmran), halası Yokebed ile evlendiği Hazret-i Mûsâ ile Hârûn'un bu evlilikten doğduğu yazıyor (Çıkış 6/20). Öyle anlaşılıyor ki İmran'ın tâbi olduğu Hazret-i Ya'kûb şeriatinde bu da câizdi; Hazret-i Mûsâ tarafından neshedilmiştir.

Hazret-i İbrâhîm ile Sâre'nin başından geçen bu hâdise hadîs kitaplarında da vardır[275]. Ulemâ burada Hazret-i

272- Beydâvî, II/208.
273- Nişancızâde, I/114, 122.
274- Hirevî, 169.
275- Buhârî: Hibe 26, İkrah 6, Enbiyâ 8, 11; Müslim: Fedâil 154; Tirmizî: Tefsir-i Sûre-i Enbiyâ 3; İbn Mâce: Tahâret 413, 414.

İbrâhîm'in Sâre için "kızkardeşimdir" demesinin üzerinde hayli durmuşlar. Yukarıda geçtiği üzere, bazıları bu şeriatte kızkardeşlerle evlenmenin câiz olduğunu kaydetmişlerdir. Ancak Şûrâ sûresinin, **"O, dinden hem Nûh'a tavsiye ettiğimizi, hem sana vahy ettiğimizi, hem İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi, dini doğru tutup ayrılığa düşmeyesiniz size şeriat (hukuk düzeni) yaptı"** meâlindeki 13. âyetini, kardeş kızıyla evlenmenin Hazret-i Nûh tarafından yasaklandığına ve bu yasağın süregeldiğine delil alanlar da vardır. Zebîdî diyor ki: Süheylî, "Sâre'nin Hazret-i İbrâhîm'in kardeşinin kızı vehmedilmesi, İbrâhîm'in de Hârân adında bir kardeşi olmasındandır. Sâre'nin babası Hârân başkadır" diyor. Hadîs âlimlerinden İbn Cevzî diyor ki: "Bu mesele dâima içimi sıkardı. Derdim ki: Hazret-i İbrâhîm'in kadınından hemşîre ile tevriyede nasıl bir fayda mülâhaza etti? Zâlim bir şahsa karşı kadınım veya hemşîrem demenin ne tesiri olabilir? Hatta zevcem demek daha münâsibdi. Çünki hemşîrem deyince, haydi bunu bana tezvic et! demesi ihtimâli daha kuvvetli idi. Zevcem deyince, zâlimin şeriate mu'tekid olması ve bu cevab üzerine sükût etmesi umulurdu. Bu düşünce benim gönlümü bu zâlim melikin ve teb'asının Mecûsî olduğunu öğreninceye kadar sıktı. Mecûsîlerde bir hemşîre evlenince zevcenin zevci kardeşi olur ve kardeş ıtlâkına başkalarından ziyâde hakkı bulunurdu. Hazret-i Halîl bu cebbârın kendi şeriati lisânını isti'mâl ederek ismetini muhafaza etmek istemiştir." Gerçi Mecûsîliğin kurucusu Zerdüşt, Hazret-i İbrâhîm'den tarih olarak sonradır. Ancak buna her kavmin dini, kendisinden önceki zamanlarda hükümran olan bir takım usul-i kadîmeye binâ kılınmıştır. Zerdüşt'ün de mezhebini böyle kadîm esaslar üzerine kurmuş olduğu kabul edilmelidir[276]. Burada Mecûsîlikten kasdın Zerdüşt dininden ziyâde Ehl-i kitab dışında kalan dinler olduğu dü-

276- Zebîdî, VI/520-521.

şünülmelidir. Nitekim eski İslâm kaynaklarında bu tâbir, Yahûdî ve Hıristiyan olmayanlar için kullanılmaktadır. Mısır firavunlarının kardeşleriyle evlendikleri de tarihî bir hakikattir. Hazret-i Muhammed bir başka hadîsinde Hazret-i İbrâhîm'in burada te'villi olarak yalan söylediğini (ta'riz yaptığını), din kardeşimdir demek istediğini bildirmektedir[277]. Öyleyse bu da ihtiyaç olduğunda (zâlimin zulmünü def' etmek gibi) ta'rizin, yani iki mânâya gelen bir sözü uzak mânâsında kullanmanın cevâzına delildir.

2. Tevrat'ta Hazret-i Ya'kûb'un, iki kız kardeşle (Leya ve Rahel) birden evlendiği bildirilir (Tekvin 29/28). Bundan anlaşılıyor ki, Hazret-i Ya'kûb'un (veya İbrâhîm'in) şeriatinde iki kızkardeşle aynı anda evli bulunmak câizdi. Buna göre, dayısı, yedi sene hizmet etmesi karşılığında Hazret-i Ya'kûb'a kızı Leya'yı vermeyi va'detmiş ve sürenin dolmasıyla sözünde durmuştur. Ardından ayrıca yedi yıl çobanlık karşılığında da diğer kızı Rahel'i nikâhladığı rivâyet edilir. Hazret-i Yûsuf ve Bünyâmin bu Rahel'den doğmuşlardır[278]. Hazret-i Mûsâ'nın şeriatinde ise iki kızkardeşle aynı anda evli bulunmak yasaklanmıştır (Levililer 18/18). Tevrat'taki bu hadise, Kur'an'da da vardır. Ancak Hazret-i Mûsâ'nın evliliği olarak anlatılmaktadır. Buna göre Hazret-i Mûsâ Medyen'e geldiğinde su almak için su başında çobanların su almasını bekleyen iki kız görmüş, onların su almasına yardım etmişti. Bu kızlardan birisi babasına (Hazret-i Şuayb), bu genci çoban tutmasını tavsiye etmiş; O da sekiz yıl hizmet etmek şartıyla kızını kendisine nikâhlamak istediğini söylemişti. Hazret-i Mûsâ da bu müddetin sonunda hanımını alıp memleketine dönmüştü (Kasas: 27-29). Kur'an'da, iki kızkardeşle evlenmenin eskiden câiz olduğu; ancak neshedildiği açıkça bildirilmektedir (Nisâ: 23). Üvey annelerle evlenmenin de eski şeriatlerde böyle

277- Zebîdî, IX/113.
278- Nişancızâde, I/174.

câiz olduğu, ancak neshedildiği yine Kur'an'da geçmektedir (Nisâ: 22). Hazret-i Âdem'in şeriatinde iki kardeşin ve Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde iki kızkardeşle aynı anda evlenebilmesi hükümleri İslâm hukukunda kabul edilmemiştir. Bu iki hâdise usul kitaplarında konuyla ilgili en çok verilen misallerdir[279].

3. Hazret-i Mûsâ'nın şeriatinde evlenilebilecek kadınlar için bir sınır bildirilmemiştir. Nitekim Tevrat'ta bu yolda âyetler bulunduğu gibi, Kur'an'da anlatıldığı üzere, Hazret-i Dâvud'un huzuruna getirilen bir dâvâdan da böyle olduğu anlaşılmaktadır: **"(Ey Muhammed!), Sana dâvâcıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanıp, Dâvud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan ürkmüştü. "Korkma! Biz birbirine hasım iki dâvâcıyız. Aramızda adaletle hükmet; aşırı da gitme; bize doğru yolu göster" dediler. (Onlardan biri şöyle dedi:) Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu var. Benimse bir tek dişi koyunum var. Böyle iken "Onu da bana ver" dedi ve tartışmada beni yendi. Dâvud: Andolsun ki, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle sana haksızlıkta bulunmuştur. Doğrusu ortakçıların çoğu, birbirlerinin haklarına tecâvüz ederler. Yalnız îman edip de iyi işler yapanlar müstesnâ. Bunlar da ne kadar az! dedi. Dâvud, kendisini denediğimizi sandı ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi.** (Sâd: 21-24). Tefsirlerde Hazret-i Ali'den gelen bir rivâyetle, buradaki dişi koyun tabirinin, kadından kinâye olduğu bildiriliyor. Yani hasımlardan birisinin, çok sayıda hanımı olduğu halde, ötekinin yegâne hanımına göz diktiği mânâsına geliyor [280]. Eski Ahid'de, Haz-

279- Sözgelişi: Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, III/879; Molla Hüsrev, 198-199.

280- İbnü'l-Arabî, IV/1620. Bu hâdise, Natan peygamber tarafından Hazret-i Dâvud'a yapılan bir sitem şeklinde Eski Ahid'de de geçmektedir (II. Samuel bab 12). Şu kadar ki, buradaki ifâde tarzını İslâm akîdesi kabul etmez. [Kur'an'ın hilâfına, Eski Ahid'de Dâvud ve Süleymân peygamber değil, birer hükümdar olarak görülür.]

ret-i Süleymân'ın yediyüz karısı ve üçyüz câriyesi olduğu bildirilmektedir. Bu da gösteriyor ki Mûsevî şeriatinde evlenilecek hanımların sayısı bakımından bir tahdit yoktur. İncil'de geçen (Matta 25/1-10) **on bâkire kıssasından** bu şeriatte poligaminin câiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu hüküm-ler, Kur'an tarafından neshedilerek evlenilebilecek kadın sayısı dörtle tahdit edilmiştir..

4. Hazret-i Peygamber ***"Bana ganîmetler helâl kılındı; halbuki daha önce hiç kimseye helâl kılınmamıştı"*** sözüyle yine bir neshi haber vermektedir.[281] Gerçekten de Tevrat, ganîmet malını insanlara yasaklamıştı; savaşta ele geçirilen düşman bir şehrin ahâlisi kılıçtan geçirilir; düş-manın malı yağma edilir, ortaya yığılır, ele geçen şehirle be-raber hepsi yakılırdı (Tesniye 13/16). Nitekim Hazret-i Yû-şâ'nın Eriha'yı fethinden sonra ele geçenleri böylece ateşe atmışlardı; ancak yanmayınca gizlenmiş ganîmet malı ol-duğunu anlamışlar, bu mal bulunup o da ateşe atılınca hep-si yanmıştı[282].

5. Kur'an'da **"Biz Tevrat'ta cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara kar-şılıklı kısas yazdık. Bununla beraber kim hakkından vazgeçerse, bu onun günâhlarına keffâret olur"** (Mâide: 45) ve **"Ey îman edenler! Öldürmede kısas size farz kı-lındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kim, ölenin kardeşi tarafından bir şey karşılığı bağış-lanırsa, o zaman örfe uyması, ona diyeti güzellikle öde-mesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir"** (Bekara: 178) meâlindeki âyetler, eski şeriat-lerde adam öldürme suçunda diyet cezâsının bulunmadığı-nı; bunun İslâm hukukuna has bir müessese olduğunu gös-termektedir. Nitekim ilk âyette ya kısas veya afdan bahse-

281- Buhârî: Teyemmüm 1, Salât 56, Gusl 26; Humus 8; Müslim: Mesâcid 3, (521); Nesâî: Gusl 26, (1, 210-211); Dârimî: Siyer 28.
282- Nişancızâde, I/230.

dilmektedir; diyetten bahis yoktur. İkinci âyette ise diyet öngörüldükten sonra **"bu, rabbiniz tarafından bir hafifletme ve rahmettir"** ibâresi de, böyle bir imkânın daha önce bulunmadığını, ilk kez bu âyetle meşru kılındığını göstermektedir[283]. Diyet, Tevrat'ta vardı, ama adam öldürme suçu dışında ve aslî değil, istisnâî bir uygulamaydı.

6. Kur'an'da, Hazret-i Yûsuf'un yıllardır ayrı kaldığı öz kardeşi Bünyâmin'i yanında alıkoyabilmek için kralın su kabını onun yüküne sakladığı, sonra da hırsız olarak yakalattığı anlatılmaktadır. Burada geçen bir âyette, Hazret-i Yûsuf kardeşlerine hırsızlığın cezâsının ne olduğunu sormuş, onlar da meâlen **"Hırsızlığın cezâsı, kaybolan eşya kimin yükünde bulunursa, o kimseye hırsızlığı karşılığında el konulur"** şeklinde cevap vermişlerdi (Yûsuf: 74-75). Mısır hukukunda hırsızlığın cezası dayak iken; Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde hırsız, çaldığı malın karşılığında muayyen bir müddet malın sâhibine köle olarak hizmet ederdi. Hazret-i Yûsuf, yanında tutabilmek için kardeşine bu şeriate göre cezâ vermek istedi. İslâm hukuku, hırsızlık karşılığında köle yapılma hükmünü neshetmiş, hırsızlık suçu için başka bir cezâ getirmiştir[284]. Bu hâdise ayrıca son zamanlarda sık sık dile getirilen çok hukukluluk meselesine Kur'an'ın bakışını da göstermektedir. Hazret-i Yûsuf bu hâdisede tatbik edilecek kanunu seçmek hususunda kardeşlerine salâhiyet tanımıştır. Bir başka deyişle söz konusu hırsızlık meselesinde İsrâil hukuku ile Mısır hukukunu tatbik hususunda onları muhayyer bırakmıştır. Vaktiyle İslâm devletlerinde de çok hukukluluk câriydi; ancak elbette bu âyetteki hâdiseden farklı mahiyetteydi. Ecnebî veya zimmîler, eğer İslâm mahkemesine mürâcaat ettiği zaman, dâvâ konusu ahvâl-i şahsiyyeye (şahıs, aile ve miras) dâir ise ecnebî veya zimmînin kendi hukuku, cezâ ve ticaret gibi

283- İbnü'l-Arabî, II/623; Elmalılı, I/499.
284- İbnü'l-Arabî, II/1088; Kurtubî, IX/234-235.

ammeye dâir ise İslâm hukuku tatbik edilir; ama burada da domuz ve şarap satışı ile şarap içme gibi bazı hususlardaki muafiyetler nazara alınırdı.

7. Hazret-i Peygamber'e birisi gelerek Yahûdîlerin azle karşı çıktıklarını ve bunun çocukları diri diri toprağa gömmenin küçüğü olduğunu söylediklerini bildirince Hazret-i Peygamber Yahûdîleri yalanlamış, azle izin vermiştir[285]. Buradan Yahûdîlerce doğum kontrolünün meşru olmadığı; ancak İslâm hukukunun bunu câiz gördüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan Onan ile Tamar kıssasından da anlaşıldığı üzere, Tevrat'ta yasaklandığı bildirilen istimnâ (Tekvin 38/8-10); Hazret-i Peygamber'in ***"Elini nikâh eden mel'undur"*** hadîsiyle İslâmiyette de men' edilmiştir. Ancak fıkh kitapları bu hadîsi îzah ederken "istimnâ, nikâh gibi meşru bir yol varken, zevk için haram; sükûnet için câiz, zinâ tehlikesi varsa vâcib olur" diyor[286].

8. Eski şeriatlerde çok değişik selâm usulleri vardı. Melekler, Hazret-i Âdem'e secde etmekle emrolunmuşlardı. Kıssa-ı Yûsuf'dan anlaşıldığına göre, Hazret-i Ya'kûb şeriatinde selâm vermek secde etmekle oluyordu. Nitekim Hazret-i Yûsuf rüyasında güneş, ay ve yıldızların kendisine secde ettiklerini gördüğünü anlatmış; kıssanın sonunda da anne ve babalarına secde ederek onları selâmlamışlardı (Yûsuf: 4, 100). Bunun dışında sarılmak, elle işâret etmek sûretiyle selâmlaşıldığı da vâkiydi. İslâmiyette selâm belli sözlere inhisar ettirilerek, bunun dışında kalan selâmlaşma usulleri kaldırılmıştır [287].

9. İslâm kaynaklarında, Mûsevîlikte elbiseye bir pislik bulaştığında o kısmın kesilmesi gerektiği; İslâm hukukunun bu hükmü neshederek, necâsetin yıkama veya başka

285- Ebû Dâvud: Nikâh 49. Azl, cinsî yakınlıkta çocuk olmaması için, erkeğin dışarı boşalması demektir.
286- İbn Âbidîn, III/160-161.
287- İbnü'l-Arabî, II/1094-1095.

usullerle giderilebileceği hükmünü getirdiği yazmaktadır[288].

10. Kur'an, sebt gününün (cumartesi) Yahûdîler için mukaddes bir gün olduğunu bildirmiş (Bekara: 65, Nisâ: 154, A'raf: 163, Nahl: 124) ve bunu neshetmiştir. Müslümanlar için cuma günü mukaddes bir gün olarak tayin edilmiş, ancak Tevrat'ta cumartesi için câri olan hükümler öngörülmemiştir. Rivâyete nazaran, Hazret-i Mûsâ ümmetine haftanın bir gününü ibâdete tahsis için emir vermiş ve bunun cuma günü olmasını söylemişti. Ancak onların çoğu, Allah'ın yer ve gökyüzünü yaratıp dinlendiği gün kabul edilen yedinci (sebt) günü olmasını istemişler; bunun üzerine Allah cumartesine izin vermiş, ancak o gün avlanmaktan onları men' etmişti. Nitekim Kur'an'da Yahûdîlerin bu yasağa sabredemeyip sebt gününde avlandıkları ve bu günün kudsiyetini çiğnedikleri için cezâlandırıldıkları anlatılır (A'râf: 163; Nahl: 124). İşte biraz da bu sebeple Hıristiyanlar sebt gününün kudsiyetinin Yahûdîlere mahsus olduğuna ve neshedildiğine inanırlar. Nitekim sebt gününün kudsiyeti Hazret-i İbrâhîm şeriatinde yoktu; Yahûdîlere mahsustur[289].

11. Kur'an, Yahûdîlere bütün tırnaklı hayvanların etinin ve ayrıca sığır ve koyunun sırt, bağırsak ve kemik yağları hâriç, içyağlarının yasaklandığını haber vermektedir (En'am: 146). Hazret-i Muhammed, Yahûdîlere içyağının yasaklandığını, ancak onların içyağını eritip satarak bu yasağı ihlâl ettiklerini bildirmektedir. Halbuki Tevrat'ta içyağı satışının yasak olduğuna dair bir hüküm yoktur. Burada da bir tahrif olduğu söylenebilir. İmam-ı A'zam Ebû Hanî-

288- Hazret-i Muhammed'in bir hadîsinde şöyle dediği rivâyet edilir: ***"Benî İsrâil, idrar bulaşınca, bıçakla idrarın değdiği yeri keserlerdi"***. Buhârî: Vudu' 62, 60, 61, Mezâlim 27; Müslim: Tahâret 73, 74, (273); Tirmizî: Tahâret 9, (13); Ebû Dâvud: Tahâret 11, (22), 12 (23); Nesâî: Tahâret 26, (1, 26-28), 24, (3, 25); Nişancızâde, I/682; Hallâf, 279.
289- Elmalılı, V/268-269.

fe ve İmam Şâfi'î bu hükmün neshedildiği, binâenaleyh içyağlarının helâl olduğu görüşündedir. Ancak İmam Mâlik ve İmam Ahmed'in burada neshe kâil olmadıkları anlaşılmaktadır. İmam Mâlik ve İmam Ahmed bin Hanbel'den bir rivâyette Allah'ın Yahûdîlere cezâ olarak yasak ettiği içyağlarının yenilmesi müslümanlara da haram, bir rivâyette mekruhtur[290]. Öte yandan Mâlikîler, tırnaklı hayvanların yenilme yasağında da neshe kâildirler. Yani Yahûdîlere bu hayvanların etini haram kılan hükmün, İslâmiyet ile neshollunduğunu kabul ederler[291]. Çünki **"De ki: Bana vahyolunanda (yani Kur'an'da), leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası için kesilmiş hayvandan başka haram edilmiş bir şey bulamıyorum"** âyetinin (En'âm: 145) hükmünü delil alırlar.

12. İtikâf, yani ibâdet maksadıyla mescidde bir süre bulunmak, eski şeriatlerde de vardı. Büyük tefsir bilginlerinden Katâde, eski şeriatlerde, itikâfdaki bir kimsenin arada çıkarak hanımıyla beraber olup tekrar itikâfa dönebildiğini rivâyet etmektedir. Bu hüküm, Kur'an'da **"Mescidlere ibâdete çekilmiş olduğunuz anlarda hanımlarınıza hiç yaklaşmayın!"** meâlindeki âyetle (Bekara: 187) neshedilmiş; ancak itikâf ibâdetinin hükmü bâki kalmıştır[292].

13. Yahûdîlerde gusl abdesti vardı. Hem de İslâmiyetin de öngördüğü sebeplerle ve benzer şekilde alınırdı. Hıristiyanlar bunu vaftiz adında bir seremoniye dönüştürmüşlerdir. Vaftiz, kişinin Hıristiyan ümmetine giriş alâmetidir. Papazlar tarafından, alna su serpme veya bedenin herhangi bir kısmını (çoğu zaman tamamını) suya daldırma şeklinde icrâ edilir[293]. Tefsirlerde, Hıristiyanların, vaftiz

290- Abdülvehhâb Şa'rânî: **el-Mîzânü'l-Kübrâ**, Trc. A. Faruk Meyan, İst. 1980, II/457.
291- İbnü'l-Arabî, II/760; Kurtubî, VII/116.
292- Elmalılı, II/19.
293- Yıldırım, 144-145.

ederken çocukları *ma'mudiye* denen sarımtırak boyalı bir suya daldırdıkları, *ta'mid* denilen bu işin bir temizleme olduğuna ve böylece o çocuğun hakkıyla Hıristiyan olduğuna inandıkları bildirilmektedir. Kur'an ise bunun bir faydası olmadığını, Allah'ın boyasıyla (*sıbğatullah*) boyanmak lâzım geldiğini söyleyerek, vaftiz âyinini reddettiğini açıklamaktadır (Bekara: 138)[294].

14. Hazret-i Muhammed'in ***"Yeryüzü bana temiz ve mescid kılındı. Her kim namaz vaktine girerse, nerede olursa olsun namazını kılar"*** hadîsi[295], daha önceki ümmetlerin ibâdetlerini ancak muayyen ve mahsus mekânlarda yerine getirebildiklerini; İslâmiyet'in bunu neshederek yeryüzünün her yerinde ibâdet yapabilme kolaylığı getirdiğini gösterir.

15. Yahûdîlikte hayızlı ve nifaslı kadının; onunla yatan erkeğin ve ona dokunan herkesin murdar kabul edilmesi hükmü (Levililer 12/2, 15/19-33), bilhassa Medine havâlisinde yaşayan Câhiliye devri araplarını da etkilemişti[296]. Bunun üzerine Hazret-i Muhammed hayızlı ve nifaslı kadınla yalnızca cinsî temasın yasaklandığı (Bekara 222); ayrı yatılması, beraber yemek yenilmemesi ve hatta onun ev-

294- Elmalılı, I/426.

295- Buhârî: Teyemmüm 1, Salât 56, Gusl 26; Humus 8; Müslim: Mesâeid 3, (521); Nesâî: Gusl 26, (1, 210-211); Dârimî: Siyer 28. Nesâî, bir rivâyette şu ziyâdeyi kaydetmiştir: ***"Ben, cevâmi'u'l-kelim olarak (veciz sözlerle de) gönderildim."***

296- İslâmiyetten önce o zamanki ismi Yesrib olan Medine'de üç büyük Yahûdî kabîlesi yaşamaktaydı: Benî Nadr, Benî Kaynuka ve Benî Kureyza. Bu üstün kültürün temsilcileri tabiatiyle Yesrib'de yaşayan ziraat ehli, okuma yazma nisbeti düşük Evs ve Hazrec kabilesinden Arapları pekçok bakımdan etkilemişlerdi. Hatta rivâyet edilir ki bu Yahûdîlerin reislerinden Fityûn, yeni evlenen her kızın ilk geceyi kendisinin yanında geçirmesini emretmişti. Ortaçağ feodal Avrupasındaki derebeyinin zifaf hakkına benzeyen bu tatbikatı Yesrib'de yaşayan Araplara da teşmil ederdi. Hazree kabilesinden Mâlik bin Aclân'ın kızkardeşi, Benî Süleym'den biriyle evleniyordu. Gelin ilk geceyi Fityûn'la geçirmek istemeyince, kardeşi Mâlik, kadın kılığında Fityûn'un yanına giderek O'nu öldürmüş ve bu kötü âdete son vermişti. Mustafa Asım Köksal: **İslâm Tarihi** (Medine Devri), İst. 1981, I/44-45.

den çıkarılması gibi Yahûdî telâkkilerinin ise meşru olmadığını beyan etmiştir [297]. Medine'de yaşayan Yahûdîler, kadınlara arkalarından yaklaşmanın Tevrat'ta yasaklandığını; bundan doğacak çocuğun şaşı olacağını söylerlerdi. Ensâr da buna riâyet ederdi. Halbuki bu, Kureyşliler arasında serbestti. Muhâcirlerden bir erkek, Ensârdan bir kadınla evlenince bu husus Hazret-i Muhammed'e soruldu; O da **"Kadınlar sizin için (çocuk yetiştirdiğiniz) bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın"** (Bekara: 223) âyetini okuyarak ***"Yahûdîler yalan söylüyor!"*** buyurdu[298]. Burada kadınların arkasından maksad dübür değildir. Dübürden temas yasaklanmıştır. Önden olmak kaydıyla herhangi bir pozisyon kasdedilmiştir. Nitekim âyet metninde geçen *hars (tarla)* sözü bunu göstermektedir. Nitekim ekin ancak tarlada yetişir. Kadınlara yaklaşılması meşru olan yer de, çocuğun dünyaya geldiği yerdir. Nitekim **"O müminler, eşleri ve câriyeleri dışında herkesten ferclerini korurlar,** (yani zinâ etmezler)" meâlindeki başka bir âyette de (Mü'minûn: 5) cinsî temas mahallinin ancak ferc olduğuna işâret vardır. Hazret-i Muhammed bunu da îzah etmiştir[299].

16. Yeni Ahid'de, bilhassa Paulus'un mektuplarında evlilik aleyhine hükümler yer alır. Bu hükümler ve Hazret-i Îsâ'nın da bekârlığını nazara alarak Hıristiyan din adamları hiç evlenmezlerdi. Eshâbdan bir grup da Hazret-i Muhammed'e gelerek hiç evlenmeyeceklerini ve hep ibâdetle meşgul olmak istediklerini arzedince Hazret-i Muhammed onlara ***"Ben peygamberim. Yerim, içerim, evlenirim, ibâdet de ederim. İslâmiyyette ruhbanlık, yani dünya nimet-***

297- Elmalılı, II/99.
298- Buhârî: Tefsirü Sûreti'l-Bekara 39; Müslim: Nikâh 117 (1435); Ebû Dâvud: Nikâh 46 (2163-2164); Tirmizî: Tefsirü Sûreti'l-Bekara 2 (2982-2984).
299- Elmalılı, II/100. Yahûdîlerin tatbik ettiği bu pozisyon, Hıristiyan misyonerlerince de tavsiye edildiği için "misyoner pozisyonu" olarak bilinir.

lerini bedenine zarar verecek şekilde terkedip hiç evlenmeyerek kendisini ibâdete vermek yoktur. Nikâh yapmak, benim sünnetimdir. Sünnetimi yapmıyan kimse, benden değildir" buyurarak Yeni Ahid'in bu kabil hükümlerinin geçerli olmadığını bildirmiştir [300].

17. Kur'an ve sünnette, Hazret-i İbrâhim'in Hacer'den olan oğlu İsmâil'i Hicaz'a götürüp bıraktığı hikâye edilmektedir. Aynı hâdise Tevrat'ta da anlatılır; ancak bunun tefsiri bambaşkadır. Buna göre ilk hanımı Sâre (Tevrat'taki ismiyle Sârâ), Hazret-i İbrâhîm'e Hacer'i ve çocuğunu (Hazret-i İsmâil) dışarı atmasını; çünki bu câriyenin çocuğunun kendi çocuğu İshak ile beraber mirasçı olmayacağını söylemiş; Hazret-i İbrâhîm'in de bunun üzerine ikisini uzak bir çöle göndermiştir (Tekvin 21/10-14). Yeni Ahid'de de bu hâdiseye işaret vardır (Galatyalılara Mektub 4/30-31). [Efendinin câriyesinden doğan çocuğunun mirasçı olamayacağına dâir, Kitab-ı Mukaddes'deki bu hükmün ve tefsirinin neticesi, Hazret-i Muhammed'in peygamberliğinin Ehl-i kitabın inkârına kendilerince gerekçe teşkil etmesidir.] Bu hâdiseye Kur'an'da çok icmâlen temas edilir ve Hazret-i İbrâhîm'in, **"Ey rabbimiz! Ben evlâdımdan bir kısmını senin mukaddes evinin (Kâ'be'nin) yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim. Namazı ikâme etsinler diye. Artık insanlardan bir kısmının kalblerini onlara meyl ettir. Şükretmeleri için de o belde halkını mahsulâtla rızıklandır"** şeklindeki münâcatına (İbrâhîm: 37) yer verilir. İslâm kaynakları buna zâhiren Hazret-i Sâre'nin gayretinin, kıskançlığının sebep olduğunu; gerçekte ise Hazret-i İbrâhîm'in ilahî vahy ile hareket ettiğini bildirir[301]. Nitekim bu hâdiseden sonra Hazret-i İbrâhîm onlarla alâkasını devam ettirmiştir.

300- Zebîdî, XI/253-256; Gümüşhânevî, Râmuzü'l-ehâdis, 144, 498, 239.
301- Hirevî, 171-172; Nişancızâde, 1/168.

Kâ'be'yi baba-oğul beraberce inşâ etmişler; oğlunu kurban etmesi emri Hazret-i İbrâhîm'e bundan sonra gelmiştir. Tevrat'ta bu hâdisenin hemen ardından Hacer'e taraf-ı ilahîden bir melek gönderilerek teselli ve müjde verildiği anlatılıyor.

2. Tatbik Edilen Hükümler

İslâm hukuku kaynaklarında bazı hükümler, eski ilahî hukuklarda da bulunduğu bildirilerek açıkça (fâiz yasağı, oruç, sünnet gibi) kabul ve emredilmiştir. Adam öldürmenin, fâizin yasak olması, orucun, sünnetin meşruiyeti gibi. Ancak bunlar daha ziyâde umumî hükümlerdir. İslâm hukuku nasslarında, eski şeriatlere âit olduğu hakkında bilgi verilmekle beraber, geçerliliğinin devam edip etmediği anlaşılamayan hükümler de vardır. İşte ihtilâf, bu gibi hükümlerin İslâm hukukunda delil olup olmayacağı yönündedir.

1. Bu hususta en tipik ve önemli tatbikatlardan biri, evlilerin zinâsında söz konusu olan recm cezâsıdır. Bu cezâ Tevrat'ta da vardı (Tesniye 22/22). Bir gün Medine'deki Yahûdîler, zinâ ettikleri ithamıyla evli iki Yahûdî'yi (değnek cezâsı verirse kabul etmek, recm cezâsı verirse kaçınmak niyetiyle) Hazret-i Peygamber'in huzuruna getirmişlerdi. Medine vesikası denilen anlaşma gereğince, Hazret-i Peygamber Medine'ye geldikten sonra artık devlet başkanı sıfatıyla burada yaşayan herkesin dâvâlarına bakmaya başlamıştı. Bunların suçları sâbit olduktan sonra Hazret-i Peygamber Yahûdîlere zinânın Tevrat'taki cezâsının ne olduğunu sordu; onlar da *tahmîm* diye cevap verdiler. Tahmîm, zifte bulanmış değnekle kırk defa vurduktan sonra suçlunun yüzü siyaha boyanarak bir merkebe bindirilip sokaklarda gezdirilmesidir. Nitekim Hazret-i Peygamber Medine'ye gelene kadar Yahûdîler, aralarından bu suçları işleyenler hatırlı kimselerse, recm yerine, tahmîm ile

yetinmekteydiler. Daha önceden de birgün böyle tahmîme şâhid olan Hazret-i Peygamber, Yahûdî bilginlerinden birisine yemin verdirerek işin aslını öğrenmişti. Bu hâdisede de Hazret-i Peygamber, Yahûdîlerin en bilginimiz diye ortaya sürdükleri İbn Sûrya ile tenhâda konuşarak ona ***"Bu suçun Tevrat'taki cezâsının recm olduğunu bilmiyor musun?"*** diye sorunca, o da "*Allah için evet ya Ebe'l-Kâsım! Bunlar senin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kesin olarak bilir ve fakat hased ederler*" diye cevap verdi; ancak sonra ırkdaşlarının baskısıyla bu sözünü inkâr etti. (Bir başka rivâyette Müslümanlığı kabul etmeden önce bir Yahûdî bilgini olan Sahâbî Abdullah ibn Selâm, zinânın Tevrat'taki cezâsının recm olduğunu söyleyerek Yahûdîleri yalanladı). Hazret-i Peygamber de bunun üzerine recm kararı vermiş ve ***"Tevrat'a göre hükmediyorum"*** demiştir. İşte bu hâdise üzerine Mâide sûresinin 41 ve devamındaki âyetler nâzil olmuştur ki bunlar konu açısından çok mühimdir:

41. Ey Peygamber! Kalbleri îman etmediği halde ağızlarıyle "inandık" diyen kimselerden ve Yahûdîlerden küfür içinde yarışanlarının hali seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler, ve senin huzuruna gelmeyen bazı kimselere kulak verirler; sözleri Allah tarafından konuldukları yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu hüküm verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah birini şaşırtmak isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalblerini temizlemek istemediği kimselerdir. Dünyada rezillik onlaradır ve âhirette onlara büyük bir azap vardır. **42.** Onlar, hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adâletle hükmet. Allah âdil olanları sever. **43.** İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat

yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir. **44.** İçinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Kendilerini Allah'a vermiş peygamberler, onunla Yahûdîler hakkında hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de onunla hükmederlerdi. Hepsi onun hak olduğuna şâhittiler. Şu halde Ey Yahûdîler ve hâkimler! İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir. **45.** Biz Tevrat'ta cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kısas yazdık. Bununla beraber kim hakkından vazgeçerse, bu onun günahlarına keffâret olur. Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. **46.** O peygamberlerin ardından, Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu Îsâ'yı gönderdik. Ve ona, içinde hidâyet ve nur olan kendinden önceki Tevrat'ı tasdik eden İncil'i sakınanlara nasihat ve yol gösterici olarak verdik. **47.** İncil ehli de Allah'ın ona indirdikleri ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir. **48.** (Ey Muhammed!) Sana da, geçmiş kitapları tasdik eden ve onları kollayıp koruyan Kuran'ı hak ile indirdik. Onların aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzu ve heveslerine uyarak, sana gelen haktan sapma! Biz, herbiriniz için bir şeriat ve yol belirledik. Eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi denemek istedi. Öyleyse iyiliklere koşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O, ihtilafa düştüğünüz şeyleri size haber verir. **49.** Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların keyiflerine uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Eğer Allahın hükmünden yüz çevirirlerse, bil ki Allah, bir kısım

günahları sebebiyle onları cezâlandırmak istiyor. Zaten insanların birçoğu da yoldan çıkmışlardır. **50.** Yoksa Câhiliye devri hükmünü mü arıyorlar? Yakinen bilen bir millet için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır? [302].

Bu hâdise ile ilgili sünnet kaynaklarında şu bilgiler vardır: Ebû Hüreyre anlatıyor: Yahûdîlerden bir kadınla bir erkek zinâ yaptılar. Birbirlerine: "*Bizi şu peygambere götürün. Çünkü bir kısım hafifletmeler getiren bir peygamberdir. Bize recm dışında fetvâlar verirse kabul eder, Allah indinde O'nun hükmünü kendimize delil kılarız ve: (Peygamberlerinden bir peygamberin bize verdiği fetvâlarla amel ettik, hevâmıza uymadık) deriz*" dediler. Mescidde Eshâbıyla birlikte oturmakta olan Hazret-i Peygamber'e gelerek: "*Ey Ebe'l-Kâsım, zinâ yapan kadın ve erkek hakkında kanaatin nedir?*" dediler. O, onlara tek kelime söylemeden Beyt-i Midraslarına geldi (Beyt-i Midras, dinî tahsil yapılan yer, havra mânâsındadır). Kapıda durarak: "***Hazret-i Mûsâ'ya kitabı indiren Allah aşkına söyleyin, muhsan olan birisi zinâ yapacak olursa bunun Tevrat'taki hükmü nedir?***" diye sordu. "*Yüzü siyaha boyanır, eşek üzerine ters bindirilir ve dayak atılır.*" Yahûdîlerden bir genç (bu cevaba katılmayıp) susmuştu. Hazret-i Peygamber, onun suskunluğunu görünce sualinde ısrar etti. Bunun üzerine genç: "*Madem ki sen bize Allah'ın adına yemin veriyorsun (gerçeği söyleyeceğim): Biz Tevrat'ta recm emrini görüyoruz*" dedi. Hazret-i Peygamber: "***Allah'ın emrini hafifletmenizin başlangıcı nasıl oldu?***" diye sordu. (Genç) şu cevabı verdi: "*Krallarımızdan birinin bir yakın akrabası zinâ yaptı. Kralımız, recmi ona tatbik etmedi. Sonra halka mensup bir âileden bir erkek zinâ yaptı. Bunu recmetmek iste-*

302- Bu âyetlerin söz konusu hâdiseyle ilgili değil de yine Yahûdîler arasında cereyan eden bir cinâyet (adam öldürme) dâvâsı sebebiyle indiğini savunanlar da vardır. Nitekim recm, Yahûdîlikte her çeşit ölüm cezâsının infaz şeklidir. Binâenaleyh evlilerin zinâsına münhasır değildir.

di. Ancak adamın kavmi buna mâni' olup: (Sen yakınını getirip recmetmedikçe biz de adamımızın recmedilmesine müsâade etmeyeceğiz!) dediler. Bunun üzerine, aralarında şimdiki cezâyı vermek üzere anlaşıp sulh yaptılar". Bu açıklama üzerine Hazret-i Peygamber: ***"Ben Tevrat'taki âyetle hükmediyorum!"*** dedi ve onların recmedilmelerini emretti ve recmedildiler. Büyük hadîs âlimi Zührî, Mâide sûresinin **"İçinde hidâyet ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Kendilerini Allaha vermiş peygamberler, onunla Yahûdîler hakkında hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de onunla hükmederlerdi...."** meâlindeki 44. âyetinin bu hâdise üzerine indiğini ve Hazret-i Peygamber'in de bu peygamberlerden biri olduğunu söyler[303].

Abdullah ibni Ömer'e göre ise bu hâdise şöyle cereyan etmiştir: Yahûdîler, Hazret-i Peygamber'e gelip, kendilerinden bir erkekle kadının zinâ yaptığını söylediler. Hazret-i Peygamber onlara: ***"Recm hakkında Tevrat'ta ne hüküm vardır?"*** diye sordu. Onlar: "*Teşhir edip rezil ederiz ve dayak atarız*" dediler. Abdullah ibni Selâm: "*Yalan söylüyorsunuz! Zinânın Tevrat'taki cezâsı recmdir*" dedi. Hemen Tevrat'ı getirip açtılar. İçlerinden Abdullah ibn Sûrya adında biri elini recm âyetinin üzerine koydu. Sonra, âyetten önceki kısımlardan okumaya başlayıp (kapadığı kısmı atlayarak arka kısmını okumaya devam etti. Abdullah ibn Selâm müdahale edip: "*Kaldır elini!*" dedi. Adam elini çekti, tam orada recm âyeti mevcuttu. Bunun üzerine: "*Ey Muhammed, Abdullah doğru söyledi. Tevrat'ta recm âyeti mevcuttur!*" dediler. Hazret-i Peygamber derhal o iki zânînin recmedilmesini emretti ve recmedildiler[304].

303- Ebû Dâvud: Hudûd 26, (4450, 4451).

304- Buhârî: Hudûd 37, 24, Cenâiz 61, Menâkıb 26, Tefsir, Âl-i İmran 6, İ'tisâm 16, Tevhid 51; Müslim: Hudûd 26, (1699); Mâlik: Hudûd 1, (2, 819); Tirmizî: Hudûd 10; Ebû Dâvud: Hudûd 26, (4446, 4449).

İşte Hazret-i Peygamber'in bu tatbikatı, konumuz açısından, hukukçular arasında hayli ihtilâf doğurmuştur. Bunlardan bir kısmına göre Hazret-i Peygamber eski şeriatlerin hükmünü tatbik etmiştir. Diğer bir kısmı ise Hazret-i Peygamber'in artık bunu kendi şeriatinin hükmü olarak tatbik ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bir kısım hukukçu da, Hazret-i Peygamber'in verdiği recm cezâsı, yabancılara kendi hukuklarını tatbikten ibarettir, görüşündedir. Ancak Hazret-i Peygamber daha sonra Yahûdî olmayanlardan da aynı suçu işleyenlere recm cezâsı verdiği nazara alınırsa bu görüşün isâbetli bulunmadığı anlaşılır. Nitekim genel prensibe göre, İslâm ülkesinde bulunan gayrımüslim vatandaşlar (zimmîler) ve ecnebîler cezâ dâvâları bakımından İslâm hukukuna tâbi'dirler.

Hanefîler, Hazret-i Peygamber'in Tevrat'ın hükmünü icrâ ettiğini, nitekim eski şeriatlerin neshedilmemiş hükümlerinin İslâm hukukunda da câri olduğunu, ancak Hazret-i Peygamber'in bunu artık kendi şeriatinin bir hükmü olarak tatbik ettiğini ve böylece bu hükmün artık İslâm hukukuna ait bir hüküm haline geldiğini, nitekim ***"(Yahûdîlerin) öldürdükleri (terkettikleri) bir sünneti diriltmeye ben daha lâyıkım"*** sözünden de bunun anlaşıldığını söylerler[305]. Mâlikî âlimi Kurtubî, Hazret-i Peygamber'in burada Tevrat'a göre hüküm verdiğini, nitekim ***"Tevrat'a göre hükmediyorum"*** sözünden bunun açıkça anlaşıldığını, kaldı ki eski şeriatlerin hükmünün neshedilmedikçe muteber olduğunu söyler[306]. Hanbelîlere göre ise, Hazret-i Peygamber bu hâdisede Tevrat'a göre değil, kendisine vahyedilene göre hükmetmiştir. Bunun delili de Mâide sûresinin **"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların keyiflerine uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmalarından sakın"** meâlindeki 49.

305- Cessâs, IV/92.
306- Kurtubî, VI/116, 178-179.

âyetidir. Tevrat'a mürâcaat etmekle, onlara kendi vereceği hükmün buna uygun olduğunu ve kendilerinin bizzat kendi mukaddes kitablarına muhalefet ettiklerini göstermek istemiştir[307]. Şâfiîler de bu görüştedir[308].

İslâm hukukçularının bir kısmı, recm cezâsının bir âyetle İslâm hukukunda da emredildiğini; bu âyetin tilâvetinin neshedildiğini, ancak hükmünün bâki kaldığını bildirmektedir. Bu âyet şöyledir: **"Evli kadın ve erkek zinâ ederse, ikisini de Allahdan bir azâb olarak recmedin!"**. Nitekim Abdullah ibn Abbas, Hazret-i Ömer'in bir hutbesinde şöyle dediğini rivâyet ediyor: "Allah'ın peygamberi Muhammed'e indirdiği kitapta recm âyeti de vardı. Biz bu âyeti okuduk ve ezberledik. Ayrıca, Hazret-i Peygamber, zinâ yapana recm cezâsını tatbik etti, ondan sonra da biz tatbik ettik. Ben şu endişeyi taşıyorum: Aradan uzun zaman geçince, bazıları çıkıp: "Biz Allah'ın kitabında recm cezâsını görmüyoruz (deyip inkâra sapabilecek ve) Allah'ın kitabında indirdiği bir farzı terkederek dalâlete düşebilecektir. Bilesiniz, recm, kadın ve erkekten muhsan olanların zinâları, -delil veya hâmilelik veya itiraf yoluyla- sübut bulduğu takdirde, onlara tatbik edilmesi gereken, Allah'ın kitabında mevcut bir haktır. Allah'a kasemle söylüyorum, eğer insanlar: "Ömer, Allah Teâla'nın kitabına ilâvede bulundu" demeyecek olsalar, recm âyetini Kitâbullah'a yazardım." [309]

Abdullah ibn Abbas ayrıca konuyla ilgili şu bilgileri de veriyor: "Allah Kur'ân'da: **"Kadınlarınızdan fuhşu irtikab edenlere karşı içinizden dört şâhid getirin. Eğer şehâdet ederlerse onları ölüm alıp götürünceye, yahud**

307- İbn Kudâme, VIII/164.

308- İbn Hacer el-Heytemî: **Tuhfetü'l-Muhtâc Şerhu Minhâc**, (Şirvânî ve İbn Kâsım hâşiyeleriyle beraber), Kâhire 1315, VII/336.

309- Buhârî: Hudûd 31, 30, Mezâlim 19, Menâkibu'l-Ensar 46, Megâzi 21, İ'tisâm 16; Müslim: Hudûd 15, (1691); Mâlik: Hudûd 8, 10, (823, 824); Tirmizî: Hudûd 7, (1431); Ebû Dâvud: Hudûd 23, (4418).

Allah onlara bir yol açıncaya kadar. kendilerini evlerde alıkoyun, insanlarla ihtilâttan menedin" buyurdu (Nisâ: 15). Cenab-ı Hak, bu âyette (zinâ meselesinde) önce kadını zikrettikten sonra, erkeği kadınla birlikte ele alarak şöyle demiştir: **"Sizlerden fuhşu irtikab edenlerin her ikisini de (kınayarak) eziyete koşun. Eğer tevbe edip (nefislerini) ıslâh ederlerse, artık onlara (eziyetten) vazgeçin. Çünki Allah tevbeleri çok kabul eden, en çok esirgeyendir"** (Nisâ: 16). Cenab-ı Hak bu âyeti, celde âyetiyle neshederek şöyle buyurdu: **"Zinâ eden kadınla, zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız bunlara, Allah'ın dinini tatbik hususunda, acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir zümre de bunların azâbına (bu cezâlarına) şâhid olsun"** (Nûr: 2). Sonra Nûr sûresinde recm âyeti nâzil oldu. Önceki (celdeyi emreden) vahiy, bekâr (zânî) içindi. Sonra recm âyeti tilâvetten kaldırıldı, ancak hükmü bâkî kaldı." [310]

Hazret-i Peygamber'in, başından zifaf gerçekleşen evlilik geçtiği halde zinâ yapanlara bizzat recm cezâsı tatbik ettiği yine sünnet kaynaklarında zikredilmektedir: [311]

310- Ebû Dâvud: Hudûd 23, (4413).

311- Bunlardan, Kütüb-i sittede yer alanlar şunlardır:
1.Tirmizî: Hudûd 22, (1452); Ebû Dâvud: Hudûd 7, (4379).
2.Tirmizî: Hudûd 21, (1451); Ebû Dâvud: Hudûd 28, (4458, 4459); Nesâî: Nikâh 70, (6,124); İbn Mâce: Hudûd 8, (2551).
3.Tirmizî: Ahkâm 25, (1362); Ebû Dâvud: Hudûd:27, (4456, 4457); Nesâî: Nikâh 58, (6,109-110); İbn Mâce: Hudûd 35, (2607).
4. Müslim: Tevbe 59, (2771).
5. Müslim: Hudûd 22, (1695); Ebû Dâvud: Hudûd 24, 25, (4434, 4441).
6. Ebû Dâvud: Hudûd 24, (4438, 4439).
7. Müslim: Hudûd 24, (1696); Tirmizî: Hudûd 9, (1435); Ebû Dâvud: Hudûd 25, (4440, 4441); Nesâî: Cenâiz 64, (4, 63).
8. Buhârî: Muhâribin 30, 32, 34, 38, 46, Vekâlet 13, Şehâdât 8, Sulh 5, Şurût 9, Eymân 3, Ahkâm 39, Haberu'l-Vâhid 1, İ'tisâm 2; Müslim, Hudûd, 25, (1697,1698); Muvatta: Hudûd 6, (2, 822); Tirmizî: Hudûd 8, (1433); Ebû Dâvud: Hudûd 25, (445); Nesâî: Kudât 21, (8, 240, 241); İbn Mâce: Hudûd 7, (2549).
9. Buhârî: Hudûd, 21, 37; Müslim: Hudûd 29, (1702).

Râşid halifelerden Hazret-i Ömer'in[312], Hazret-i Osman'ın [313] ve Hazret-i Ali'nin [314] de recm cezâsı tatbik ettiği bilinmektedir. Recm cezâsı hakkındaki âyeti, rivâyeti haber-i vâhid ile geldiği için Kur'an'dan kabul etmeyen hukukçular, bu arada Hanefîler, recm cezâsının delili olarak sünneti esas alırlar.

2. Bu kısmın en mühim örneklerinden biri de, **"Tevratta İsrâiloğulları üzerine şu farzı da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş ve yaralar birbirine kısastır"** meâlindeki âyettir (Mâide: 45). Tevrat'ta bu hüküm, **"Can yerine can, göz yerine göz, diş yerine diş, el yerine el, ayak yerine ayak, yanık yerine yanık, yara yerine yara, bere yerine bere vereceksin"** şeklinde ifâde edilmiştir (Çıkış 21/23-25; Levililer 24/20). Nitekim İmam Ebû Yûsuf erkek ile kadın arasında; Hanefî hukukçularının büyüklerinden Kerhî hür ile köle ve müslüman ile gayrımüslim arasında kısas cereyan edeceğini bu âyete dayandırmaktadır[315]. Eski şeriatlerin hükmünün İslâm hukukunda delil olmadığını savunan hukukçulara göre, yukarıda zikredilen âyetin hükmü, başka âyetler (Bekara: 178, 194; Nahl 126; Şûrâ 40; İsrâ: 33) ve müteaddit sünnetlerle sâbit olmuştur.

3. Kıssa-ı Sâlih'de geçen ve suyun taksimine dâir âyetlerde (Şuarâ: 155, Kamer: 28), Allah tarafından gönderildiği bildirilen deve ile Semud kavmi arasında su içme hakkı taksim olunmuştu. Bir gün deve içer, bir gün de onlar su alırdı. Burada suyun muhâyee, yani hak sahiplerinden bir gün birisi, bir gün diğeri tarafından istifâde etmek yoluyla taksimine delil bulunduğu İmam Muhammed tara-

312- Ebû Dâvud: Hudûd 16. (4399.4400. 4401. 4402).
313- Mâlik: Hudûd 11 (2, 825).
314- Buhârî: Hudûd 21.
315- Cessâs, IV/94; Kurtubî, VI/192; İbn Melek, 251; Molla Hüsrev, 225; İsmâil Hakkı, 119, 121; Hallâf, 279; Zeydan, 320.

fından bildirilmiştir[316]. (İslâm hukukunda aynın taksimine *kısmet*, menfaatin taksimine *muhâyee* denilmektedir.)

4. Kur'an'da Medyenli sâlih bir zâtın (rivâyete göre Hazret-i Şuayb'ın) Hazret-i Mûsâ'ya, kendisine sekiz (veya on) yıl hizmet etmesi karşılığında kızlarından birini nikâhlamayı teklif ettiğinden bahsedilir (Kasas: 27-29). Kıssanın aslı şöyledir: Hazret-i Mûsâ Medyen'e geldiğinde su almak için su başında çobanların su almasını bekleyen iki kız gördü, onların su almasına yardım etti. Bu kızlardan birisi babasına (Hazret-i Şuayb), bu gencin güçlü ve emin bir kimse olduğundan bahsederek onu çoban tutmasını tavsiye etti; O da sekiz veya on yıl hizmet etmek şartıyla kızını kendisine nikâhlamak istediğini söyledi. Hazret-i Mûsâ da bu müddetin sonunda hanımını alıp memleketine döndü [317].

Burada, babanın uygun gördüğü bir kimseye kızını nikâhlamasının cevazına delil vardır. Dört mezhebde de baba kızını uygun gördüğü bir kimseyle evlendirebilir. İmamı A'zâm Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre bülûğa ermişse, muvafakatini alarak evlendirebilir. Burada sekiz (veya on) yıl hizmet etme şartının zikredilmesi, bu şeriatte hem evliliğin şarta bağlanabildiğini; hem evlilik için erkeğin mehr ödemesi gerektiğini; hem bu mehrin menfaat olabileceğini; hem de bu mehrin babaya verilebildiğini göstermektedir. İslâm hukukunda evlilik şarta bağlanabilir; menfaat mehr olabilir; ancak mehr kadının hakkıdır, babaya ödeneceği hükmünü İslâm hukuku neshetmiştir[318]. Bununla beraber Ahmed bin Hanbel bu âyete dayanarak, kadına ödenen

316- Molla Hüsrev, 225; İsmâil Hakkı, 121.

317- Babasına Hazret-i Mûsâ'yı çoban tutması için "bu güçlü ve emin bir kişi" diyen ve böylece peygamber hanımı olan bu kız (rivâyete göre ismi Sâfûre), tefsirlerde insanlar içinde uzağı gören en ferâsetli üç kişiden biri olarak gösterilir. Diğerleri Hazret-i Yûsuf'un ileride büyük bir zât olacağını kestirip satın alan Mısır azîzi Kıtfir ve Hazret-i Ömer'i yerine halîfe ta'yin eden Hazret-i Ebû Bekr'dir. Elmalılı, V/38.

318- Cessâs, V/215-216.

mehr yanısıra babanın da kendisi için belli bir meblağı şart koşarak alabileceği görüşündedir[319]. Buna istinâden, müslümanlar arasında evlenirken babaya *ağırlık* namıyla mehrden bir meblağ ödenmesi, babanın da bunun mukâbilinde kızı için cehiz hazırlaması âdet olmuştur.

Bu âyetten anlaşılıyor ki, babanın kızını uygun gördüğü bir erkeğe teklif etmesi mümkündür, hoştur. Sünnet kaynaklarında da tatbik edilmiştir. Nitekim Hazret-i Ömer, kızı Hafsa'yı önce Hazret-i Ebubekr'e, onun ictinabı üzerine Hazret-i Osman'a teklif etmiş; o da ictinab edince Hazret-i Muhammed Hafsa'yı nikahlamıştı.

Bu âyetten hemen sonraki âyette Hazret-i Mûsâ'nın yanlarında şâhid bulunmaksızın bu teklifi kabul ettiği anlatılır (Kasas: 28) ki bu da Mâlikîler tarafından, şâhidsiz kıyılan nikâhın cevâzına delil alınmıştır [320]. Burada Hazret-i Mûsâ'nın yapacağı iş zikredilmeksizin akid yapılmıştır; halbuki icâre akdinde yapılacak işin mâlûm olması gerekir, denirse; bu iş Hazret-i Şuayb ve Mûsâ arasında mâlûmdu. Zaten ehl-i bâdiye, yani kırlık yerde yaşayanlar arasında mütearef olan su, odun getirmek, koyun gütmek gibi işlerdendi. Bu da yapılacak iş, akid sırasında konuşulmasa bile, taraflar tarafından mâlûm veya mütearef ise icâre akdinin sıhhatine halel getirmeyeceğine delildir [321].

Öte yandan Hazret-i Mûsâ'nın kendisini kirâlaması nasıl nikâhın mehri olur, diye bir sual vârid olmuştur. Bu, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye göre câiz değildir, çünki insanın hizmeti mal değildir, dolayısıyla mehre konu olamaz. Ancak İmam Şâfi'î'ye göre menfaat maldır; dolayısıyla bu âyet, menfaatin mehre konu olabileceğine delâlet eder[322].

319- Bilmen, II/150.
320- Kurtubî, XIII/280.
321- Zebîdî, VII/36.
322- Zebîdî, VII/37.

Ayrıca Hazret-i Şuayb'ın kızının **"Babacığım! Bu adamı ecîr tut. Bu, şimdiye kadar tuttuğun çobanların en güçlüsü ve emniyetlisidir"** sözünden, icâre (hizmet) akdinde kendisine iş tevdi edilecek ecîrin (işçinin), o işi yapmak için gereken kudret ve kâbiliyeti hâiz bulunması, bir de emin olması gerektiği neticesi çıkarılmıştır [323].

Yine hukukçular evlilikte eşler arasında kefâetin, yani denkliğin aranması gerektiğini bu âyete dayandırırlar. Nitekim Medyenli sâlih zât, kızını vermeden evvel dâmâd namzedinin hâlini istifsâr etmiş dinî durumunu, nesebini, hür olup olmadığını öğrendikten sonra nikâh icrâ edilmiştir. Kasas suresinin **[O sırada, kadınlardan biri utana utana yürüyüp ona geldi: "Babam sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor" dedi. Mûsâ ona gelince, başından geçeni anlattı. O: "Korkma, artık zâlim milletten kurtuldun" dedi.]** meâlindeki 25. âyeti bunu göstermektedir[324].

Ayrıca bazı hukukçular, âyetteki **"iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum"** cümlesinde geçtiği gibi, evliliğin ancak, *nikâh* sözüyle vâki olacağı hükmünü çıkarmışlardır. Ayrıca velînin, velâyeti altında bulunan kızı evlendirebileceği neticesine varmışlardır. Gerçi Ahzâb sûresinin 37. âyetinden de aynı hükmü çıkarmak mümkündür [325].

Bu hâdise küçük farkla Tevrat'ta Hazret-i Ya'kub ile dayısı arasında da geçmiş gibi anlatılır (Tekvin Bâb. 29). Buna mukâbil Hazret-i Mûsâ'nın kayınpederi Midyanî Hobab (Sayılar 10/29) veya Medyen kâhini Yetro'dur (Çıkış 2/16-21). Kur'an'da zikredilen Midyenli sâlih zâtın Şuayb peygamber olduğu ve Hazret-i Mûsâ'nın bunun kızı ile evlendiği anlaşılmaktadır. Hobab ve Yetro, Şuayb'ın İbrânîce-

323- Zebîdî, VII/23.
324- Kurtubî, XIII/271.
325- İbnü'l-Arabî, III/1455, 1456, 1457.

si olsa gerektir.

5. Kur'an'da anlatıldığına göre, Hazret-i Nûh'a bir gemi yapması; içine her hayvandan bir çift alıp âilesi ve kendisine inananlarla beraber binmesi emredilmiş; geri kalan her şeyin şiddetli bir tûfana mâruz kalacağı bildirilmişti. Hazret-i Nûh üç oğlu, geri kalan âile ferdleri ve kendisine inananlarla beraber gemiye binmiş; ancak oğullarından bir tanesi (rivâyete göre Ken'an) binmek istememişti. Dalgalar başladığında babası **"Yavrucuğum! Bizimle beraber gel, kâfirlerle birlik olma"** dediyse de dinlemedi ve **"Dağa sığınırım, beni sudan kurtarır"** dedi. Ancak boğulmaktan kurtulamadı. Tûfan bitip sular çekildikten sonra Hazret-i Nûh'un gemisi Cûdî dağının üzerine yerleşti. Hazret-i Nûh Rabbine seslendi: **"Ey Rabbim! Oğlum benim âilemdendi (ehlimdendi). Doğrusu Senin va'din haktır. Sen hükmedenlerin en iyisisin"**, (yani hani ehlimden kimseye bir zarar gelmeyecekti?) dedi. Kendisine **"Ey Nûh! O senin âilenden sayılmaz; çünkü kötü bir iş işlemiştir"** diye ilahî cevap geldi. (Hûd: 42-47).

Bu âyetten anlaşıldığı üzere, oğul bir kimsenin âilesinden sayılır. Dolayısıyla bir kimse malının üçte birini âilesine (ehline) vasıyet etse, ehli, kıyasa göre yalnız zevcesi olduğu halde, bu âyet mûcibince oğul da âilesinden, ehlinden sayılır[326]. Yine bu âyet mümin olmayan evlâdın âileden sayılmadığını, dolayısıyla vâris olamayacağını göstermektedir. İslâm hukukunda müminlerle mümin olmayanlar arasında verâset cereyân etmez. Tevrat'ta Nûh peygamber ve tûfan hikâyesi anlatılır. Ancak gemiye binmeyip boğulan oğuldan bahis yoktur. Onun yerine tûfandan sonra babasına karşı bir kabahat işlediği için kendisi ve soyu ebediyyen lânetlenen ve Nûh peygamberin diğer iki oğluna kul olacağı ifâde edilen Hâm vardır (Tekvin bâb 6 vd.).

326- Cessâs, IV/377.

6. Kur'an'da, **"Yahûdîlerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde fâizi almaları ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."** meâlindeki âyetler (Nisâ: 160-161), fâizin Mûsevî şeriatinde de haram olduğunu; ancak onların bu yasağa uymaktaki gevşekliklerinin; aslında helâl olan çok şeyin onlara yasaklanmasına sebebiyet verdiğini göstermektedir.

7. İnsanlık tarihinde ilk cinâyet Hazret-i Âdem'in oğulları arasında yaşanmış; Kâbil kıskançlık sebebiyle kardeşi Hâbil'i öldürmüştür. Kur'an'da bu hâdise şöyle anlatılmaktadır: **"Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden),** "*Andolsun seni öldüreceğim*" **dedi. Diğeri de** "*Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder*" **dedi (ve ekledi:)** "*Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zâlimlerin cezâsı işte budur.*" **Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü: Bu yüzden de kaybedenlerden oldu. Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Kâtil kardeş)** "*Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim*" **dedi ve ettiğine yananlardan oldu. İşte bu yüzdendir ki İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere)**

bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler. (Mâide: 27-32). Bu hâdise Tevrat'ta da benzer şekilde anlatılmaktadır; ancak Hâbilin toprağa gömülmesinden bahis yoktur (Tekvin bâb. 24) İnsanların ölülerini toprağa defnetmeleri usulü bu hâdiseden kalmadır ve Hazret-i Âdem şeriatinden itibaren bütün semâvî dinlerde tatbik edilmektedir[327].

8. Kur'an, Kâ'beyi ilk bina edenin, Hazret-i Âdem olduğunu bildiriyor. Böylece dünyadaki ilk mâbed ve dolayısıyla da ilk vakıf eseri budur. Kur'an'da bildirildiği üzere (Bekara: 127) Hazret-i İbrâhîm, tûfanda yıkılan bu mâbedi oğlu Hazret-i İsmâil ile beraber yeniden inşâ ettiği gibi; vefat etmeden önce Filistin'in Halîl şehrindeki arâzisini vakfedip mahsûlünden, gelen gidenlere ziyâfet verilmesini de vasıyet etmişti. Tarihin en eski vakıflarından birini kurmuş olan bu vasıyet, yakın zamana kadar tatbik edilmekteydi[328]. Hazret-i Dâvud'un başlattığı ve Hazret-i Süleymân'ın tamamlattığı Mescid-i Aksâ da tarihte bilinen en eski peygamber mâbedlerinden biridir. Hazret-i Muhammed de bu yolda tatbikatta bulunmuş; bizzat vakıf kurduğu gibi; Eshâb'ının ve sonra gelen müslümanların da böyle davranmalarını teşvik etmiştir. Nitekim Kâ'be'nin tarihî statüsü, Müslümanların Mekke'yi fethinden sonra da eskisi gibi devam etmiştir. Öte yandan, Hazret-i Muhammed, Hayber'deki hurmalığını Müslümanlara vakfettiği gibi (hayrî vakıf); hanımlarının oturduğu evleri de yine hanımlarına vakıf (âile vakfı) olarak bırakmıştı. Eshâb'ın ileri gelenlerinden Hazret-i Ömer, Hazret-i Osman, Ebû Talha,

327- İbnü'l-Arabî, I/587.
328- Nişancızâde, 160.

Muhayrık gibi zâtlar daha Hazret-i Peygamber'in sağlığında O'nun teşviki üzerine vakıf yapmışlardır.

9. Hazret-i Muhammed'in bir hadîsinde nakledildiğine göre, *"Hazret-i Âdem yaratılıp kendisine ruh üflediği zaman, hapşırdı ve elhamdülillah (hamd Allah'a mahsusdur) diyerek, rabbine hamdetti. Rabbi de ona: "Ey Âdem, yerhamükellah (Allah sana rahmet etsin), (mukarreb) meleklerden şu oturan gruba git ve "Esselâmü aleyküm" de!" dedi. (Hazret-i Âdem öyle yaptı. Hitâb ettiği melekler): "Ve aleyke's-selâmü ve rahmetullahi ve berekâtühü!" diye karşılık verdiler. Sonra Âdem aleyhisselâm Rabbine döndü. Rabbi ona: "Bu cümle senin ve evlâdlarının aralarındaki selâmlaşmadır" dedi."*. İşte müslümanların aksırınca elhamdülillah demeleri, aksırana da teşmit etmeleri, yani yerhamükellah demeleri bu hâdiseden kalmadır. *"Sonra Hazret-i Âdem'e, ahz-i misakde yani kıyâmete kadar soyundan gelecek olanlar bedene bürünmüş halde gösterildiği zaman "Ey Rabbim, bunlar nedir?" dedi. Rabb Teâla: "Bunlar senin zürriyetindir" dedi. Her insanın iki gözünün arasında ömrü yazılıydı. Aralarında biri hepsinden daha parlak, daha nurlu idi. Hazret-i Âdem: "Ey Rabbim ! Bu kimdir?" dedi. Rabb Teâla hazretleri: "Bu senin oğlun Dâvud'dur. Ben ona altmış yıllık ömür takdir ettim" dedi. Âdem aleyhisselam: "Ey Rabbim onun ömrünü uzat!" talebinde bulundu. Rabb Teâla: "Bu ona takdir edilmiş olandır!" deyince, Âdem: "Ey Rabbim, ben ona kendi ömrümden kırk senesini verdim" diye ısrar etti. Bunun üzerine Rabb Teâla: "Sen ve bu (talebin berabersiniz)" buyurdu. Sonra Hazret-i Âdem cennete yerleştirildi. Allah'ın dilediği kadar orada kaldı. Sonra cennetten (arza) indirildi. Âdem burada kendi ecelini yıl be yıl sayıp hesaplıyordu. Derken ölüm meleği geldi. Hazret-i Âdem aleyhisselâm ona: "Acele ettin, erken geldin. Bana bin yıl ömür takdir edilmişti!" dedi. Melek: "İyi ama sen oğlun Dâvud'a kırk*

senesini verdin" dedi. Ne var ki O bunu unuttu ve inkâr etti, zürriyeti de unuttu ve inkâr etti.". Bu hâdise hibeden rücu'un cevâzına delil alınmıştır. Hazret-i Âdem'in şeriatinde ömrün bağışlanması câiz idi, bu hüküm sonra neshedilmiştir. Hazret-i Muhammed, Bekara sûresinin müdâyene âyeti diye bilinen 282. âyeti nâzil olduğu zaman bu hâdiseyi anlatmış, *"Hazret-i Âdem unuttuğu ve zürriyeti de unuttuğu için, akidlerde şâhid ve kitâbet (yazı), bu hâdiseden sonra meşru oldu"*, buyurmuştur[329].

10. Peygamberlerin hepsi insanları tevhid inancına çağırmış, onlara bir takım emir ve yasakları tebliğ etmiştir. Ancak tarihî kaynaklardaki rivâyete nazaran din uğruna ilk silâhlı muharebeyi (cihâdı), Hazret-i İbrâhîm yapmıştır. Yeğeni Hazret-i Lût, düşmanlara esir düşünce, onların üzerine silâhlı taarruzda bulunmuş ve Hazret-i Lût'u kurtarmıştı[330]. Daha sonra hemen her peygamber, gerektiğinde silâhlı muharebeye (cihâda) mürâcaat etmiştir. Cihâd, Hazret-i Mûsâ'nın getirdiği hukuk sisteminde de meşruydu. Tevrat'ta bununla ilgili pek çok âyet bulunmaktadır. İncil'de silâhlı cihâdın emredildiği gösteren sözleri zikredilir (Matta 10/34; Barnabas 152). Kur'an da, Hazret-i Mûsâ'nın (Mâide: 21-24) ve ayrıca Hazret-i Dâvud ve Hazret-i Süleymân'ın yaptıkları muharebelerden bahseder (Bekara: 251; Neml: 17). İslâm hukukunda da cihâd meşrudur. Cihâdla alâkalı hükümler tedricen vaz'edilmiştir. Hazret-i Muhammed, Mekke'de yeni dini tebliğ ederken, çok eziyet ve sıkıntı çekmiş; ama bunlara mukâbele etmemişti. Çünki İslâmiyetin ilk zamanlarında müslümanların sayısı azdı. Bu sebeple önceleri İslâmiyete düşman olan müşriklerle sa-

329- Tirmizî: Tefsir-i Muavvizeteyn 93 (3589), Tefsir-i Sûre-i A'râf 8 (3271); Nişancızâde, 1/120; Ebû İshak Ahmed es-Sa'lebî: **el-Arâis**, Kâhire 1310, 30; Sava Paşa, II/55. Hadîsin baş kısmı Buhârî'nin Ehâdisi'l-enbiyâ kitabında da geçer. Bunun üzerine Rab Teâlâ her ikisine de kırkar yıl ömür ihsan etti.
330- Nişancızâde, 1/161.

vaşmak şöyle dursun, onlarla karşılaşmamak, onlardan uzak kalmak, onlara yumuşak davranmak istenmişti (En'âm: 106). Sonra ikinci bir emirle, müşriklere yumuşak, güzel sözlerle karşılık verilmesi bildirildi (Nahl: 125). Üçüncü emir ile de içlerinden kötülük yapanlar bir yana Ehl-i kitab ile en güzel yollardan mücâdele edilmesi bildirilerek zımnen savaşa müsâade olundu (Ankebût: 46). Dördüncü olarak, müslümanlar çoğalınca müşriklerin eziyet etmesi durumunda müdâfaa harbine izin verilmiş (Hacc: 39); daha sonra da (beşinci olarak) dört aydan başka zamanlarda harbetmek emrolunmuştur (Tevbe: 5). Altıncı olarak devletin, din sebebiyle baskı ortadan kalkıncaya kadar müşriklerle savaşması (cihâd) emredilmiştir (Bekara: 244). Görülüyor ki İslâm hukukunda cihâd, vatanın müdâfaası sebebiyle ve ancak kaçınılmaz durumlarda mürâcaat edilecek bir yoldur. Kur'an'da **"Sulh hayırlıdır"** (Nisâ: 128) ve **"Kendinizi elinizle tehlikeye atmayın"** (Bekara: 195) buyuruluyor; öte yandan müslümanların kendilerinden güçlü düşmanlarla sulh yapmalarının câiz olduğu bildiriliyor: **"Düşmanlar sulha meylederse, sen de meyl et!"** (Enfâl: 91). Bir başka âyet de **"Hem sizden hem de kendilerinden emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar.) Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.** (Nisâ: 91) âyeti de harbe istekli olmamak gerektiğini; iş harbe doğru gidiyorsa sulh yollarını aramayı; bu da mümkün olmazsa harbin kaçınılmaz olduğunu gösteriyor. Bu hükümler, ifradla tefridi teşkil eden Yahûdî ve Hıristiyan şeriati arasında mutedil bir yoldur.

11. Bekara sûresinin 173. âyetinde meâlen, **"Şüphesiz size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan**

başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır" buyurularak Allahdan başkası için hayvan boğazlamak (ihlâl) yasaklanmıştır. Ancak yemek, satmak veya misafire ikram etmek için kesmek câiz görülmüştür. Nitekim Dürr-ül-muhtârda, yemek için, meselâ misâfir için hayvan kesmek, ihlâl olmaz. Çünki, İbrâhîm aleyhisselâmın sünnetidir. Yemek için hayvan kesmek ihlâl olsaydı, müşriklerin ihlâlini İbrâhîm aleyhisselâm elbet yapmazdı, diyor[331]. Hazret-i İbrahim'in, Kur'an'da anlatılan misafirlerine hayvan keserek ikramda bulunması, İslam hukukunda da delil alınmıştır.

12. Hazret-i İbrâhîm ile hanımı Sâre'nin başından geçen ve hadîs kaynaklarında Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hâdise vardır. *"İbrâhîm aleyhisselâm bir kere refikası Sâre ile sefer etmiş de onunla bir şehre gelmişti. Orada bir zâlim bir hükümdar vardı. Bu zâlime "İbrâhîm, en güzel kadınlardan bir kadınla şehre dâhil oldu, diye bildirildi.* (Sâre çok güzeldi. Hatta Hazret-i Yûsuf'un dünyaca meşhur güzelliği, bunun güzelliğinin onda biriydi, diye rivâyet edilir.) *Hükümdar, Ya İbrâhîm! Yanındaki kadın neyindir? diye haber gönderdi. İbrâhîm, kızkardeşimdir, diye cevab verdi. Sonra İbrâhîm dönüp Sâre'nin yanına geldi ve sakın sözümü yalanlama. Ben bunlara senin kızkardeşim olduğunu söyledim. Allaha yemin ederim ki yeryüzünde benden ve senden başka îman eden kimse yoktur, buyurdu. İbrâhîm Sâre'yi hükümdara gönderdi. Saraya varınca hükümdar Sâre'ye musallat oldu. Sâre de hemen abdest alıp namaza durdu. Namazı tâkiben, ya rabbi! Ben sana ve senin peygamberine îman ettimse, kadınlığımı kocamdan başkasına karşı ebedî muhafaza ettimse (ki ettim), benim üzerime bu kâfiri musallat etme, diye dua etti. Melikin derhal nefesi kesildi, hırıldamaya, hatta ayağını yere vurup debelenmeye başladı. Bunun üzerine Sâre,*

331- İbn Âbidîn, V/269-270.

Allahım! Eğer bu adam ölürse, bunu bu kadın öldürdü denilir, diye endişelendi. Bunun üzerine hükümdar kurtuldu. Sonra bir daha taarruza yeltenince Sâre tekrar abdest alıp namaza durdu ve aynı şekilde duâ etti. Adamda yine aynı haller oldu. Üçüncü kere de böyle tekrarlanınca, hükümdar saraydaki yakınlarına, siz bana bir insan değil, şeytan göndermişsiniz. Bu kadını İbrâhîm'e geri gönderin; Hacer'i de Sâre'ye verin, dedi. Sâre Hazret-i İbrâhîm'e dönüp geldi ve O'na hâdiseyi anlatıp, Allah kâfiri zelil etti. Bir câriyeyi de hizmetçi verdi, dedi."[332] Tevrat'ta da anlatılan (Tekvin bâb. 12) bu hâdiseden hukukçular pekçok hüküm çıkarmışlardır ki bunlardan biri eski şeriatlerde abdest ve namazın mevcud olduğudur. Ayrıca hükümdarın Hacer'i Sâre'ye hediye etmesi ve O'nun da kabul etmesinden, müslüman olmayan bir harbîden hibe kabul etmenin cevâzı çıkarılmıştır. Buna kıyâsen diğer kazandırıcı akidler de sahih olacaktır. Nitekim İmam Buhârî bu hadîsi, **müslimin harbîden hibe kabul etmesi** başlığı altında vermiştir.

13. Buhârî'de yer alan bir hadîsde, Hazret-i Muhammed buyuruyor ki: *"Allah İsmâil'in anası Hacer'e rahmet etsin. Hacer zemzem suyunu ilk çıktığında kendi hâline bıraksaydı, bu su meydanda bir pınar şeklinde akar dururdu. Bir müddet sonra bu Zemzem civârına Cürhüm kabîlesi geldi. Bunlar Zemzem suyunun sâhibi Hacer'e: Civârında inip mekân tutmamıza müsâade eder misin? Diye sordular. Hacer bunlara: Evet, izin veririm. Fakat bu suda mülkiyet hakkınız olmamak şartıyla dedi. Cürhümîler de: Evet. Zemzem'de mülkiyet hakkımız olmamak üzere, dediler."*. Bu hadîs, mâ-i muhrezin, yani ihrâz edilmiş, bulunmuş suyun mülkiyetinin ihrâz edene âit olduğu-

332- Buhârî: Hibe 26, İkrah 6, Enbiyâ 8, 11; Müslim: Fedâil 154; Tirmizî: Tefsir-i Sûre-i Enbiyâ 3; İbn Mâce: Tahâret 413, 414.

nu, başkalarının bu suya ortak olmadığını, ancak sâhibinin izniyle bundan intifâ edebileceklerini göstermektedir[333].

13. Hazret-i Muhammed'in ***"On şey peygamberlerin hasletleridir: Mazmaza, istinşak, misvak kullanmak, bıyığını kırkmak, sakalını uzatmak, kasığını ve koltuk altını traş etmek, tırnak kesmek, istincâ etmek ve sünnet olmak"*** sözünden anlaşıldığı üzere eski peygamberlerin ümmetlerine emrettiği bazı hususlar, bu ümmete de emrolunmuştur[334]. Mir'at-i Kâinât'ta da bunların Hazret-i İbrâhîm'in sünneti olduğu bildirilmektedir[335].

14. **"İsrâil oğullarına, Tevrat indirilmeden önce, İsrâil'in kendisine haram kıldıkları müstesnâ, her yiyecek helâl kılındı. De ki eğer doğru söylüyorsanız, Tevrat'ı getirip okuyun!"** âyeti (Âl-i İmrân: 93), Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde insanın bazı şeyleri kendi nefsine yasaklayabildiğini göstermektedir. İsrâil, Hazret-i Ya'kûb'un ismidir. Rivâyete göre, ırku'n-neşe' (=siyatik) hastalığına yakalanan Hazret-i Ya'kûb, iyileşirse en çok sevdiği deve etini yememeye ve sütünü içmemeye yemin etmiştir. Hukukçular burada Hazret-i Yakub'un bu tahrîmi vahy yoluyla veya ictihadıyla yaptığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Vahy ile yaptığını söyleyenler, peygamberlerin ictihad etmesinin câiz olmadığını düşünenlerdir[336]. Ekseriyete göre, peygamberlerin ictihad etmesi câizdir; nitekim Hazret-i Muhammed'in ictihad ettiği hadîs kaynaklarıyla sâbittir. Hazret-i Muhammed'in de bal şerbetini ve câriyelerinden birini kendisine haram ettiği hadîs kaynaklarında ve tefsirlerde geçer[337]. Bunun üzerine **"Ey peygamber! Allah'ın helâl ettiği şeyi niçin kendine haram kılıyorsun?"** me-

333- Zebîdî, VII/231-232.
334- Geylânî, I/24.
335- Nişancızâde, I/160.
336- İbnü'l-Arabî, I/281-282.
337- Rivâyete göre, Hazret-i Peygamber, bir sefer dönüşü uğradığı hanımların-

âlindeki âyet (Tahrîm: 1) ve devamı gelerek bu tahrîmin yemin sayıldığı; keffâret vererek bunun çözülebileceği bildirilmiştir. Buradaki tahrîm; Allah'ın helâl kıldığını haram itikad etmek değil; kullanmamaya yemindir. Kur'an, helâli haram; haramı helâl itikad etmeyi yasaklamıştır. Nitekim **"Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın"** âyeti (Mâide: 87) bunu gösterir. Bu sebeple hukukçular tahrîmi yemin saymışlardır. Acaba bu şeriatte yemin keffâreti yok muydu? Burada da hukukçular arasında ihtilaf vardır. Ancak âyette buna dâir bir sarahat olmadığı gibi; Hazret-i Ya'kûb'un tahrîminin de ihtiyarî bir zühd mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hazret-i Muhammed'in tahrîmi de böyledir. (Zühd, dinin izin verdiği dünyalıkların, mübahların fazlasından kendini mahrum kılmaktır.)

15. **"Yahûdîlere tırnaklı her hayvanı haram ettik"** (Enâm: 146) meâlindeki âyet, Yahûdî şeriatinde yırtıcı hayvanlar ve kuşların yenilmesinin yasak olduğunu bildirmektedir. Mehmed Vehbi Efendi diyor ki: *"Gerçi bu âyet Yahûdîler hakkında ise de defaatla beyan olunduğu vechile bizden evvel geçmiş şeriatlerin ahkâmından, Kur'ânda Cenâb-ı Hakk'ın ve hadîsde Resûlullah'ın bize beyan ettikleri şey, hükmü kaldırıldığına dâir delil olma-*

---

dan Zeyneb binti Cahş'ın yanında bal şerbeti içmiş ve bu yüzden onun yanında biraz fazla kalmıştı. Bu durumu kıskanan diğer hanımları aralarında anlaşarak, Hazret-i Peygamber yanlarına geldiğinde kendisinden megâfir (reçine) kokusu geldiğini lâtife yollu söylediler. Hazret-i Peygamber megâfir yemediğini; bal şerbeti içtiğini söylediyse de, Onlar "demek ki arı bu balı megâfirden yapmış" dediler. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber bir daha bal yememeğe yemin etti ve bundan kimseye bahsetmemelerini istedi. Hâdisenin şüyuu üzerine de îlâ yaptı. [Îlâ erkeğin, bir daha hanımlarına yaklaşmamak üzere yemin etmesidir. Dört aylık müddet bitmeden hanımlarına dönebilmesi için yemin keffâreti vermesi gerekir, aksi takdirde müddetin bitiminde nikâh bozulur.] Bir başka rivâyette ise Hazret-i Hafsa, Hazret-i Peygamber'in câriyesi Mâriyye ile kendi evinde görüşmesini kıskanınca Hazret-i Peygamber bir daha bu câriyeyi kendisine tahrîm ederek hâdiseden kimseye bahsetmemesini istedi. Hâdise işitilince de îlâ yaptı. Cessâs, 5/361-362; İbnü'l-Arabî, IV/1832 vd.

dıkça bizim için şeriattir. Çünki hilâfına delil yoktur."[338] Şu kadar ki deve de tırnaklı hayvanlardandır. Halbuki İslâm şeriatinde deve eti helâldir. Bunu Hazret-i Ya'kûb'un kendisine haram ettiği; sonra Yahûdîlerin kendilerine de teşmil ettikleri daha önce zikredilmişti (Âl-i İmrân: 93). Önceleri İsrâil oğullarına sadece kan, leş ve domuz eti yasaklanmıştı. Sonra onlar Hazret-i Ya'kûb'a mütâbeatla kendilerine deve etini ve sütünü haram etmişlerdi. Hazret-i Muhammed zamanında da deve etinin ve sütünün haramlığını Tevrat'a dayandırıyorlardı. Hazret-i Peygamber onlardan Tevrat'ın buna dâir hükmünü göstermelerini isteyince bundan kaçındılar[339]. Yahûdîler, ilgili âyette geçtiği üzere, kendilerine sığır ve davar hâriç bütün tırnaklı hayvanların etinin, sığır ve davarın da iç yağlarının yasaklanma sebebinin kendi isyankârlıkları olduğunu reddetmek istemişler; bu yasağın aslından beri devam edegeldiğini söylemişlerdir. [Maamâfih bugün eldeki Tevrat nüshalarında deve etinin yasak olduğuna dâir hüküm vardır. Sözkonusu âyet nazara alındığında, bu hükmün bilahare Tevrat nüshalarına eklenmiş olduğu neticesi ortaya çıkabilir.] Tevrat'ta haram olan yiyeceklerle Hazret-i Ya'kûb arasında alâka kurulmaz; sadece Penuel'de güreşirken uyluğu incidiği için, İsrâil oğullarının bugüne kadar uyluk başı üzerindeki kalça adalesini yemediklerinden bahsedilir (Tekvin 32/32).

338- Mehmed Vehbi: **Ahkâm-ı Kur'âniyye**, 4. b, İstanbul 1971, 447.

339- Ayntâbî Mehmed Efendi: **Tefsir-i Tibyan**, Derseadet 1317, I/186-187. Bir hadîsinde Hazret-i Muhammed demiştir ki, ***"Beni İsrâil'den bir kavm mesh olunup beşer tarihinden silindi. Bilinmez ki o kavm ne fenalık işlemiştir. Ben zannetmem ki, o ümmet fareden başka bir şeye mesh ve tahvil edilmiş olsun. Çünki fare içsin diye bir yere deve sütü konulursa, onu içmez de, koyun sütü konulursa onu içer."*** Bu hadîs, mesholunan kavmlerinin soyunun devam etmediğine dâir başka bir hadîs ile görünüşte teâruz arzetmektedir. Ulemâ, Hazret-i Muhammed'in önceleri mesholunan kavmin fareye mesholunduğunu zannettiğini, sonradan mesholunan hayvanların neslinin devam etmediğinin vahy yoluyla bildirildiğini söylemektedir. Zebîdî, IX/69-70.

Öte yandan, Hazret-i Ya'kûb'un bu tahrîmi kendi nefsi için olmakla beraber; İsrâil oğulları da bilahare bunları kendileri için tahrîm etmişlerdir. Bunun dışındaki bütün yiyecekler İsrâil oğullarına helâlken, sonradan - Kur'an'ın beyanına göre- isyanları sebebiyle, tırnaklı bütün hayvanlar, ayrıca sığırın ve davarın sırt, bağırsak ve kemiğe karışanlar dışındaki yağlarını yemeyi Tevrat yasaklamıştır (En'am: 146). Kur'an, bu tahrîmin Allah tarafından, onların zulm yapmaları ve fâiz yemeleri sebebiyle yapıldığını açıklamaktadır (Nisâ: 160-161).

16. Kur'an'da, İbrâhim ve Yûsuf peygamberin gördüğü rüyâlardan bahsedilir. Sâffât sûresinde anlatıldığı üzere, Hazret-i İbrâhim'e rüyâsında oğlunu kurban etmesi emrolunmuştu. O da, oğlu da bu emre boyun eğmişlerdi. Sonra bunun bir imtihan olduğu bildirilmişti. Hazret-i Yûsuf ise rüyâsında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiğini görmüştü. Babası Hazret-i Yâkûb Rabbin kendisini seçeceğini, rüyâ tâbirini ona öğreteceğini söyledi. Hazret-i Yûsuf'un başına meşhur hâdiseler geldikten sonra anne ve babası ile onbir kardeşi kendisine secde ettiler (selâm verdiler). O zaman işte o rüyânın tâbirinin çıktığını anladı. Yine Yûsuf sûresinde geçtiği üzere kendisine anlatılan rüyâları doğru bir şekilde tâbir etmiş ve bu tâbirler zamanı gelince tahakkuk etmişti. Hazret-i Muhammed de, Hudeybiye'ye çıkmadan önce rüyâsında kendisinin ve Eshâbının emin bir şekilde traş olarak Mekke'ye girdiklerini görmüştü. Bunu hayırla tâbir ederek sevinmişlerdi. Hudeybiye'den geri dönüşleri onları tereddüde düşürdüyse de Mekke'nin fethiyle bu rüyânın tâbiri tahakkuk etti. Kur'an bu hâdiseyi haber verir (Feth: 27). Kurtubî, bu âyetin tefsirinde, peygamberlerin rüyâsının hak olduğunu ve bunun vahy yollarından biri sayıldığını söylemektedir[340]. Bu âyetler ışığında İslâm âlimleri rüyâlar üzerinde uzun tedkikatta bulunmuşlar ve peygamberlerin rüyâsının sâdık rüyâ olduğunda ittifak etmişler-

340- Kurtubî, XVI/289-290.

dir. Bu rüyâlar, İslâm hukuku bakımından sağlam birer delildir. Sâlih insanların rüyâları ise, doğru tâbir edilmeleri durumunda, tamamen reddedilecek vâkıalar değildir[341]. İslâm âlimlerinin tasnifine göre rüyâlar üç kısımdır: Rahmanî, nefsî ve şeytanî. Delil olan rüyâ ancak rahmanî olan rüyâdır, çünkü bu kısım rüyâlar meleklerin getirdiği bilgi ve haberlerdir. Hazret-i Muhammed'in hergün sabah namazını kıldıktan sonra cemaate dönerek, ***"Hastası olan varsa ziyâret edelim, cenâzesi olan varsa yardımcı olalım, rüyâ gören varsa tâbir edelim"*** dediği rivâyet edilir. Hadîs kitaplarında Hazret-i Muhammed'in bizzat gördüğü rüyâları anlatıp tâbir ettiğine dâir hadîsler vardır. Meşhurdur ki, ezânın bugünkü hâliyle meşruluğu, Sahâbeden muhtelif şahısların gördükleri ve Hazret-i Muhammed tarafından tasvib ve tâbir edilen rüyâlarla sâbit olmuştur.

İzmirli İsmâil Hakkı, İlm-i Hilâf kitabında diyor ki: "Hazret-i Peygamber'i rüyâsında gören bir âlimin bunu hukukî hükümlere mesned olarak alabilmesine Ebû İshak gibi hukukçular cevaz vermektedir. Diğer bir grup hukukçu her ne kadar doğru bile olsa uykuda söylenenlerin ezberlenebilmesi mümkün olmadığından böyle bir rüyânın delil olamayacağını bildirmişlerdir."[342] Hazret-i Muhammed, ***"Kim beni rüyâsında görmüşse, gerçekten beni görmüştür, çünkü şeytan benim sûretime giremez"*** [343] buyurmuştur. Ancak bu hitâb Hazret-i Muhammed'in sûretini iyi tanıyanlar içindir, böyle olmayanlara şeytan rüyâda Hazret-i Muhammed olarak tanıtıp aldatabilir. Ayrıca ***"Kıyâmet zamanı yaklaştıkça mü'minin rüyâsı yalan söylemez. En doğru rüyâyı, sözü en doğru olanlar görecektir. Esasen mü'minin rüyâsı peygamberliğin kırk altı (veya yetmiş)***

341- Askalânî: **Fethu'l-Bârî**, Beyrut 1402, 12/362.
342- İsmâil Hakkı, 183.
343- Buhârî: Ta'bir 2, 10; Müslim: Rüya 10; Muvatta': Rüya 1.
344- Buhârî: Ta'bir 26; Müslim: Rüya 8; Tirmizî: Rüya 1; Ebû Dâvud: Edeb 96; Muvatta': Rüya 1.

cüz'ünden bir cüzdür"[344] ve *"Benden sonra peygamberlikten sâdece mübeşşirât (müjdeciler) kalacaktır. Mübeşşirât, sâlih rüyâdır, sâlih rüyâyı sâlih kimse görür"*[345] meâlindeki hadîsler de rüyânın delil olma niteliğine işâret etmektedir. Yani vahy, son peygamber Hazret-i Muhammed'in vefâtıyla kesilecek; ancak rüyâ bazı gerçeklerin anlaşılması için geride ilhamla beraber yegâne delil olarak kalacaktır. Rivâyete göre, büyük hadîs âlimi İmam Buhârî uzun araştırma ve çalışmalar neticesi Hz. Peygamber'in altıyüzbin kadar sahîh hadîsini bulup ezberlemiş, her birisini yazmadan önce gusledip iki rek'at namaz kıldıktan sonra istihârede bulunmuş, rüyâsında bu sözün Hz. Peygamber'e âit olduğuna dâir bir işâret görmedikçe kitabına yazmaktan kaçınmıştır. Burada da rüyâ, bir hadîsin sıhhatli olduğunu anlamakta delil alınmıştır. Yûsuf peygamberin rüyâsı ve başına gelen hâdiseler, Tevrat'ta da pek az farkla anlatılır (Tekvin bâb. 37 vd.) Ancak Tevrat'ın üslûbu hikâye üslûbu iken, Kur'an'da tam bir nasihat üslûbu içinde anlatılmaktadır[346]. Biraz bundan dolayıdır ki İslâm hukukçuları bu kıssadan pekçok hüküm çıkarmışlardır.

17. Yûsuf sûresinin 26. âyeti, mahkemede karîne ile hükmetmenin İslâm hukukunda meşruluğuna delil kabul edilmiştir. Hazret-i Yûsuf'a, köle yapılarak satıldığı Mısır'da, efendisinin hanımı âşık olmuş ve ona uygunsuz teklifte bulunmuştu. Hazret-i Yûsuf bunu reddetmiş, ancak kadının elinden kaçarken gömleği yırtılmıştı. Mâşukasından yüz bulamayan kadın, onu kendisine tecâvüze yeltenmekle itham etmiş; kadının akrabasından bu hususta şâhidlik yapan biri, Hazret-i Yûsuf'un gömleği eğer önden yırtılmışsa kadının, arkadan yırtılmışsa Hazret-i Yûsuf'un haklı olduğunu söylemiş; gömleğin arkadan yırtılmış olduğu anlaşı-

345- Buhârî: Ta'bir 5; Muvatta': Rüya 3; Ebû Dâvud: Edeb 96.
346- Süleyman Ateş: **Kur'ân'da Peygamberler Tarihi**, İst. 2002, 105.

lınca, bu onun ma'sumluğuna karîne sayılmış ve beraat etmişti[347].

18. Yûsuf sûresinin 55. âyeti, gayrımüslim hükümdardan memuriyet taleb etmenin, vazife istemenin cevâzına delil alınmıştır. Nitekim burada Hazret-i Yûsuf'un, Mısır hükümdarına, **"Beni bu ülkenin hazinelerinin başına getir, çünki ben iyi korurım, iyi bilirim"** dediği bildiriliyor. Bu hükümdarın müslüman olduğunu, bu sebeple kendisinden firavun değil de melik diye bahsedildiğini söyleyenler vardır. Öyleyse denilebilir ki, ehil bir kimse için, herhangi birinden vazife taleb etmek bu âyete göre câiz olmaktadır[348]. Hazret-i Süleymân'ın da rabbinden, daha sonra kimseye nasib olmayacak bir mülk istemesi bunun gibidir, yani mülk sâhibi (hükümdar) olmak istemenin cevâzına delil sayılmıştır (Sâd: 35)[349].

19. Hazret-i Yûsuf, kardeşi Bünyâmin'i yanında alıkoyabilmek için bir hîleye başvurmuş; melikin su kabını gizlice onun çuvalının içine koymuştu. Böylece Bünyâmin'i hırsız olması hasebiyle yanında tutabilecekti. Çünki Hazret-i Ya'kûb'un şeriatinde hırsızın cezâsı, malını çaldığı kimsenin kölesi olmasıydı. Halbuki melikin kanunlarına göre hırsızlığın cezâsı bu değildi. Hazret-i Yûsuf, kardeşlerinin hakemliğine giderek, bu görünürde suçun cezâsını sorup, gerçeği ortaya koyduktan sonra, suçunun cezâsı olarak Bünyâmin'i yanında alıkoymayı başardı. Üstelik âyette **"bunu kendisine biz öğrettik"** denilerek vahye işâret ediliyor (Yûsuf: 70-76). Bu da hakkını elde edebilmek ve mübah olan birşeye kavuşmak için hîle yapmanın cevâzına delil alınmıştır. Hazret-i Muhammed'den de bu yolda hadîsler vâriddir. Nitekim kocasının kendisine nafaka vermediğinden şikâyet eden bir kadının, kocasının malından nafa-

347- İbnü'l-Arabî, II/1073.
348- İbnü'l-Arabî, II/1080.
349- İbnü'l-Arabî, IV/1637; Kurtubî, IX/215.

ka kadar gizlice almasına müsâade etmiştir [350].

20. Hazret-i Yûsuf, melikin kaybolan su tasını bulana bir deve yükü mükâfat verileceğini ve buna kendisinin kefil olduğunu bildirmektedir (Yûsuf: 72). İslâm hukukunda cuâle (kayıp malı bulana verilecek müjde parası) ve kefâletin cevâzına; ayrıca kefâletin, lehine kefâlet kurulan kimsenin gıyâbında da kurulabileceği hükmüne bu âyet delil alınmıştır [351]. Kefâletin cevazını gösteren bir başka âyet daha vardır. Burada da Hazret-i Zekeriyya'nın, baldızının kızı Hazret-i Meryem için kefil olduğu görülmektedir (Âl-i İmrân:44.)

21. Mısır mâliye nâzırı Hazret-i Yûsuf'un kardeşleri, kıtlık sebebiyle erzak satın almak için huzuruna çıktıklarında, **"Ey şanlı vezir! Zarûrete düştük. Pek ehemmiyetsiz bir sermâye ile geldik. Sen yine de bize tam ölçü ile ver"** demişlerdi (Yûsuf: 88). Bu âyetten İslâm hukukçuları satım akdinde ölçü ve tartı masrafının satıcıya âit olduğu hükmünü çıkarmışlardır [352].

22. Kur'an'da İsrâiloğlu peygamberlerinden Hazret-i Eyyûb ile ilgili bir hâdise anlatılmaktadır. Buna göre, Hazret-i Eyyûb bir sebepten hanımına yüz sopa vurmaya yemin etmişti. Sonra yeminini yerine getirmesi için eline (üzerinde yüz sapı bulunan) bir demet alıp vurması ve böylece yeminini yerine getirmesi emrolunmuştur (Sâd: 44). Bu ise İslâm hukukunda hîle-i şer'iyye de denilen hukukî çârelere delil teşkil etmiştir. Nitekim Hazret-i Peygamber'in de bu yolda çeşitli tatbikatı bulunmaktadır [353]. İbn Kayyım, Hazret-i Eyyûb ile ilgili hâdisenin, eski şeriatlerde yemin keffâretinin bulunmadığına delâlet ettiğini söyle-

350- İbnü'l-Arabî, II/1088-1089.
351- İbnü'l-Arabî, II/1083-1086; Kurtubî, IX/232-233.
352- İbnü'l-Arabî, II/1093; Kurtubî, IX/254-255.
353- Cessâs, V/258-259.

mektedir[354]. Mâlikîlerden Kurtubî de, bu âyet eski şeriatlerde yemin keffâretinin olmadığını göstermez; bilakis yeminlere riâyetin ehemmiyetini gösterir, diyor[355]. Bu âyet ayrıca suçlunun hasta olması durumunda cezâ indiriminde bulunulması prensibine de delâlet eder. Hazreti Muhammed'in de bu istikâmette tatbikatı vardır. Nitekim Sa'id bin Sa'd'dan rivâyet edilen bir hadîse göre, zinâ suçu işlediği sâbit olan hasta ve sarsak bir kimse için Hz. Peygamber ***"Buna, üzerinde yüz filiz bulunan bir dal ile bir kere vurunuz!"*** buyurmuştur. Böylece bir sefer vurmakla yüz sopa vurulmuş ve had cezâsı yerine getirilmiş olmaktadır[356]. Bu da aynı zamanda hîle-i şer'iyyenin cevâzına delâlet eder. Eyyûb peygamberin kıssası Ahd-i Atik'de müstakil bir kitap ahlinde anlatılır; mevzu oldukça benzemektedir; hanımının yakınması zikredilmiştir; ancak Hazret-i Eyyûb'ün yemininden bahis yoktur.

23. Hazret-i Mûsâ Tûr dağına çıkarken yerine vekil olarak kardeşi Hazret-i Hârûn'u bırakmıştı ve Kur'an'da bildirildiğine göre ona **"Yâ Hârûn! Onların dalâlete düştüğünü görünce seni benim yolumdan gitmekten alıkoyan nedir? Benim emrime karşı mı geldin?"** dedi (Taha: 92-93). [Bu hâdise Tevrat'ta da az farkla benzer şekilde anlatılmaktadır (Çıkış 32/21).] Bir başka Kur'an âyetinde zikredildiği üzere, Lokman Hakîm'in oğluna nasihatleri arasında insanlara iyiliği tavsiye ve kötülükten nehyetmek de vardır (Lokman: 17-19). Bu âyetler, İslâm hukukundaki hisbe (ihtisâb) müessesesinin, bir başka deyişle emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin eski şeriatlerde de meşruiyetine delil teşkil eder[357]. Ancak emr-i ma'rûfun meşrûluğu sadece bu âyetlerle sâbit değildir. Başka âyet ve hadîsler-

354- İbn Kayyım el-Cevziyye: **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, Kâhire 1374, III/222.
355- Kurtubî, XV/212 vd.
356- İbn Mâce: Hudûd, 18; Ahmed,V/222.
357- Kurtubî, XI/237.

le de müslümanlar için emr-i ma'rûf ve nehy-i münker açıkça vâcib kılınmıştır (Sözgelişi: Âl-i İmrân: 104, 110). Hazret-i Mûsâ'nın bu hitabına karşı Hazret-i Hârûn, "**Ey annemin oğlu! Saçımı sakalımı, yolma! Ben, senin: "İsrâil oğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!" demenden korktum**" dedi (Taha 94). Tefsirlerde, bu âyetten, Hazret-i Hârûn'un sakallı olduğu anlaşılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, sakal eski ümmetlerde de vardı, demektedir. Görülüyor ki, sakal, Hazret-i Muhammed ve ümmetine mahsus değildi. Müslümanlıkta sakal bırakmak, sünnettir.

24. A'râf ve Taha sûresinde anlatıldığına göre, Hazret-i Mûsâ Tûr dağında iken, kavminden Sâmirî adında biri, altından bir buzağı yapmış ve kavmi buna tapınmaya başlamışlardı. Hazret-i Mûsâ dönünce hiddetlendi ve Sâmirî'yi kovarak yaptığı buzağıyı yakıp sonra denize dökeceğini beyân etti (Taha: 97). [Tevrat'ta da Hazret-i Mûsâ'nın bu buzağıyı ateşe atıp yaktığı ve toz hâline getirdiği bildiriliyor (Çıkış 32/20).] Buna benzer bir başka âyette anlatıldığına göre, Hazret-i İbrâhim kavminin tapındığı putları -en büyüğü müstesnâ- gizlice parçalamış; bunun için kullandığı baltayı da büyük putun yanına bırakmıştı. Kavmi gelince bu işi kimin yaptığını sordular. O da baltanın yanında bulunduğu büyük puta sormalarını teklif etti. Kavmi, bunun mümkün olmadığını söyleyince de onları böyle kendine bile faydası olmayan putlara tapınmaktan vazgeçmeye dâvet etti (Enbiyâ: 57-67). Hazret-i Muhammed de Mekke'nin fethinden sonra Kâ'be'de bulunan putları kırmıştır. İslâm hukukçuları, her ne malzemeden yapılmış olursa olsun, evsân ve esnâmın, yani put ve heykellerin itlâfı durumunda tazminat gerekmeyeceğinin meşruluğunu bu âyetlerden çıkarmıştır. Bunlar borçlar hukuku bakımından da mal sayılmayacağından herhangi bir akdin konusunu teşkil

edemez[358]. Ayrıca gayrımeşru nesnelerin imhâsı, sözgelişi müslümanlara âit içkilerin dökülmesi, altın ve gümüş kapların bu vasfının izâlesi demek olan ta'zir bil-malın meşruluğu da bu hükümlere dayandırılmaktadır [359].

25. Kavminin bir buzağıyı ilah edinip ona taptığını öğrenen Hazret-i Mûsâ Kur'an'da geçtiği üzere kavmine şöyle demişti: **"Ey kavmim! Buzağıyı tanrı edinmekle kendinize yazık ettiniz. Yaratanınıza tevbe edin de nefslerinizi öldürün, bu Yaratanınız katında sizin için daha hayırlıdır. Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O'dur."** (Bekara: 54). Bu âyetten öncelikle anlaşılan suça tevbe müessesesi Mûsâ peygamberin şeriatinde de vardı; ancak âyetten anlaşıldığı üzere, tevbenin kabul edilmesi ancak o suçu işleyenin öldürülmesi ile oluyordu. Kurtubî, "öldürmeksizin tevbenin kabul edilmesi, Allahın bu ümmete bir ihsanıdır" demekten kendini alamamaktadır. Burada geçen *faktülû enfüseküm* (nefslerinizi öldürünüz) emrinin tevbe etmeyenlere mahsus olduğu veya bundan kasdın tamamen mecaz olduğu; burada nefsden kasdın insanları kötü işler yapmaya sevkeden hislerin öldürülmesi olduğunu söyleyenler de vardır. Bu ikinci mânâ tamamen işârîdir. Bir başka husus da irtidad eden, yani dininden dönen kimsenin öldürülmesinin meşruluğudur. Çünki işlenen fiil şirk olup, günahdan farklıdır [360].

26. Kur'an'da, Hazret-i Mûsâ ile İsrâiloğulları arasında cereyan eden bir inek kıssası yer alır. Zaten Bekara

358- Hazret-i Peygamber, ***"Allah ve Allah resûlü şarabın, meyte ve hınzır etinin ve esnâmın satılmasını yasak etti"*** buyurmuştur. Bu hadîs kütüb-i sittenin hepsinde vardır. İbn Esir'den naklen, vesen ile sanem arasında şöyle bir fark bulunduğu zikrediliyor: Vesen cüsseli, sanem cüssesiz canlı suretidir [ki birincisine put ve heykel, ikincisine Ortodoksların ikona dedikleri resimler girer]. Zebîdî, VI/537.

359- Dervîş, 518-519.

360- Kurtubî, I/401-402.

sûresine de ismini veren bu hâdisedir. (Bekara, inek demektir.) Buna göre İsrâiloğullarından birkaç kişi, akrabalarından birini miras için veya başka sebeple öldürmüşler; sonra ölüyü ortada bırakıp suçu başkalarına yıkmaya çalışmışlar, ancak kâtil bulunamamıştı. Bunun üzerine Hazret-i Mûsâ'ya bunların bir sığır boğazlayıp etiyle ölüye vurmaları emri gelmişti. Böyle yaptıklarında ölü dirilip gerçek kâtili haber vermişti (Bekara: 67-73). Tefsirlere göre, o zamandan beri kâtilin vârisi, maktulün mirasından mahrum olmuştur[361]. Nitekim Hazret-i Peygamber, ***"kâtile miras yoktur"*** buyuruyor[362]. Ayrıca bazı İslâm hukukçuları bu hâdiseyi kasâme için delil ittihaz etmişlerdir[363]. Tevrat'ta bu hüküm şöyle geçmektedir: Kırlık bir yerde, kim tarafından öldürüldüğü bilinmeyen bir cesed bulunursa, en yakın şehrin ihtiyarları, çalıştırılmamış ve boyunduruk vurulmamış genç bir inek alacak, sürülmemiş ve ekilmemiş bir vâdiye indirerek boğazlıyacaklar, hepsi bu ineğin üzerinde ellerini yıkayarak "ellerimiz bu kanı dökmedi ve gözlerimiz onu görmedi" diye yemin edecekler, böylece temize çıkmış sayılacaklardır (Tesniye 21/1-9). Kasâme, bir yerde fâili mechul bir cesed bulunmuşsa, bu belde sâkinlerinden elli kişinin, bu kimseyi öldürmedikleri ve öldüreni de bilmedikleri hususunda yemin etmeleridir. İslâm hukuku ilâve olarak diyet de öngörmektedir. Kasâme, Câhiliye devrinde de mevcuddu. Bu da kasâmenin Hazret-i İbrâhim'den gelme bir müessese olduğunu düşündürmektedir. Bu âyet ayrıca selem akdinin ve selem akdinde malın hususiyetlerinin de söylenmesi gerektiği hükmünün meşruluğuna delil teşkil eder. Ayrıca selemde -vasıfları ta'yin edilmek şartıyla- hayvanın da akde konu olabileceği hükmünün mesnedi bu âyettir. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe buna muhalifdir[364]. Yi-

361- Cessâs, I/43; Nişancızâde, I/212.
362- Ebû Dâvud: Diyât 18.
363- İbnü'l-Arabî, I/24.
364- İbnü'l-Arabî, I/26.

ne bu âyetten, Hazret-i Mûsâ şeriatinde hayvanın boğazlanarak öldürülmesinin lâzım olduğu anlaşılmaktadır.

27. Kur'an'da ve ayrıca hadîs kaynaklarında anlatılan bir meşhur kıssa vardır. Bu kıssa Hazret-i Mûsâ ile Hızır arasında geçmektedir: **"Bir zaman Mûsâ genç arkadaşına demişti ki: Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim[365]. Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular[366]. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti. (Buluşma yerlerini) geçip gittiklerinde Mûsâ genç arkadaşına: Kuşluk yemeğimizi getir. Hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi, dedi. (Genç adam:) Gördün mü! dedi, kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu bana şeytandan başkası unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Mûsâ: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler. Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Mûsâ ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi. Dedi ki: Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin. (İç**

365- Bu hâdise, Kur'an'ı en iyi bilmesiyle tanınan Übeyy bin Ka'b'ın Hazret-i Muhammed'den rivâyet ettiği bir hadîsde de teferruatıyla anlatılmaktadır. Hazret-i Mûsâ'nın böyle söylemesinin sebebi de burada açıklanmaktadır. Buna göre birgün Hazret-i Mûsâ, İsrâil oğullarına bir hutbe irâd ederken, en çok âlim olan kimdir, diye sormuş; o anda kendisine, iki denizin bitiştiği yerde kullarından biri var. O en âlimdir, şeklinde vahy gelmişti. Bunun üzerine Hazret-i Mûsâ o kimseyi aramak üzere yola çıkmıştı. Yanındaki arkadaşı, aynı zamanda yeğeni olan Yûşa' bin Nûn; aradıkları da Hızır idi. Buhârî: Tefsir-i Sûre-i Kehf 2, 3, 4, İlm 17, 19, 44, İcâre 7, Şurut 12, Bed'ü'l-Halk 11, Enbiyâ 27, Tevhid 31; Müslim: Fedâil 47 (2380); Tirmizî: Tefsir-i Kehf, (3148); Ebû Dâvud: Sünne 17, (4705, 4706, 4707).

366- Yanlarına balık almışlardı. Eğer bu balık nerede canlanıp denize giderse, Hızır'ın orada olduğuna delâlet edecekti.

yüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin? Mûsâ: İnşaallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte baş kaldırmıyacağım, dedi. O da: O halde, bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın, dedi. Bunun üzerine kalkıp gittiler; sonunda bir gemiye bindiklerinde, o gemiyi deliverdi; Mûsâ: "Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın" dedi. Mûsâ'ya: "Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?" dedi. Mûsâ: "Unuttuğum için bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni mesul tutma" dedi. Yine gittiler; sonunda bir erkek çocuğa rastladılar, o hemen onu öldürdü. Mûsâ: "Bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana mı kıydın? Doğrusu pek kötü bir şey yaptın" dedi. O: "Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?" dedi. Mûsâ: "Bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma, o zaman benim tarafımdan mâzur sayılırsın" dedi. Yine yola koyuldular; sonunda vardıkları bir kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı, bu ikisini misafir etmek istemedi. İkisi, şehrin içinde yıkılmağa yüz tutan bir duvar gördüler, Mûsâ'nın arkadaşı onu doğrultuverdi; Mûsâ: "Dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin" dedi. O şöyle söyledi: "İşte bu, seninle benim ayrılmamızı gerektiriyor; dayanamadığın işlerin tâbirini sana anlatacağım. Gemi, denizde çalışan birkaç fakire aitti; onu kusurlu kılmak istedim, çünkü peşlerinde her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdar vardı. Oğlana gelince; onun ana babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırmasından ve inkâra sürüklemesinden korkmuştuk. Rablerinin o çocuktan daha temiz ve onlara daha çok merhamet eden birini vermesini istedik. Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara âit bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kim-

se idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur." (Kehf: 60-82)[367].

Hızır, Zülkarneyn'in veziri veya kumandanı olduğuna; âb-ı hayat (ölümsüzlük suyu) içtiğine; karada darda kalan insanlara yardım ettiğine; yılın belli günlerinde yine kendisi gibi ölümsüz olan ve denizde darda kalanlara yardım eden İlyas ile buluştuğuna inanılan bir zâttır[368]. Hazret-i Hızır'ın peygamber olup olmadığı da ihtilaflıdır. Ulemânın çoğu, bu âyette tafsil edilen hareketlerine bakarak, bunların ancak vahy ile yapılabileceğini nazara almış ve Hızır'ın velî değil, peygamber olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla kendine mahsus bir şeriati olabilir. Hazret-i Mûsâ, on-

367- Söz konusu hadîsin sonunda geçtiği üzere, Hazret-i Muhammed bu hâdiseyi anlattıktan sonra ***"Allahü teâlâ Mûsâ'ya rahmet etsin! Ne olurdu sabredeydi de, aralarında geçen mâcerâlar Allah tarafından bize hikâye olunaydı"*** demiştir.

368- Hindistanda yetişmiş kelâm ve tasavvuf âlimlerinden Serhendli Şeyh Ahmed Farukî, Mektûbât'ının birinci cild, 282. mektubunda, Hazret-i Hızır ve İlyas'ın ruhlar âleminde olduğunu; ruhlarına Allah'ın verdiği bir kuvvet sâyesinde insan şeklini aldıklarını; insanların yaptığı işleri, onların ruhlarının da yaptığını; insanların yaptığı gibi yürüdüklerini, durduklarını, ibâdet ettiklerini; ancak şeriatlere uymakla emrolunmadıklarını; yanında bulundukları kimseler gibi ibâdet ettiklerini; ibâdetin yalnız şeklini yaptıklarını söylemektedir. (Terceme-i Mektûbât-ı Hâee Ahmed Serhendî, 222-223.) Oğlu Muhammed Ma'sum da, Mektûbât'ının birinci cild, 182. mektubunda "Hızır aleyhisselâmın hayatta olması üzerinde, âlimler başka başka söylediler. Evliyâdan bazıları, Hızır aleyhisselâmı gördüklerini, konuştuklarını bildirmişler ise de, böyle haberler onun hayatta olduğunu göstermez. Ruhu insan şeklinde görülmüş, insanın yapacağı şeyleri ruhu ile yapmış olabilir. Veya o zaman hayatta olmuş ise, şimdi de hayatta olması lâzım gelmez. Kitaplarda, Hızır aleyhisselâmın yaptığı çok şeyler yazılıdır. Âlimlerin çoğu Hızır aleyhisselâmın öldüğünü bildirdi. Eğer hayatta olsaydı, Peygamber efendimize gelir, birlikde Cum'a namazı kılar, sohbetinde ve cihadlarında bulunurdu." diyor. Demek ki Hazret-i Hızır ve İlyas vefat etmişlerdir. Ruhları cesed olarak görünüp, cesede âit hareketler ve cismanî ibâdetler onlardan vukû' bulmaktadır. **"Senden önce kimseyi ölümsüz kılmadık"** (Enbiyâ: 34) meâlindeki âyet de bu açıklamaların isâbetli olduğunu göstermektedir. (Terceme-i Mektûbât-ı Şeyh Muhammed Ma'sum, 135.)

dan ilim öğrenmek istemektedir. Halbuki o da ilim sahibidir. Ancak onun ilmi şer'î hükümleri bilmek ve dış görünüşe göre fetvâ vermekti. Hızır'ın ilmi ise işlerin iç yüzünü bilmekti. Buna *ilm-i ledün* denilmektedir. İşte bu bakımdan da kıssa, tasavvufçuların dayandıkları mühim bir delil sayılmaktadır. Peygamber, bir başkasından ilim öğrenir mi? Kur'an'da **her ilim sâhibinin üzerinde bir ilim vardır**, (Yûsuf: 76) buyurulmaktadır[369]. Burada kasdedilen belki de ilm-i ledünnün kesbî değil, vehbî olduğunu, yani çalışarak kazanılamayacağını, ancak ihsan-ı ilahî ile edinildiğini göstermekti. Ayrıca bir sabır dersinden de söz edilebilir. Hazret-i Mûsâ o anda gaybı bilmediği için, gördüklerine karşı sabredememekte mâzurdu. Nitekim Hızır, **içyüzünü bilmediğin şeye nasıl sabredeceksin?** demişti. Peygamber bile olsa, kendisine bildirilmedikçe, kimse gaybı bilemez[370].

Hamidullah'a göre, bu kıssanın baş şahsiyetinin Hazret-i Mûsâ olması pek mühim değildir. Kaldı ki bu hikâye başka yerlerde İskender'in aşçısına veya mitolojideki Gılgamış'a izâfe edilmektedir. Ona göre, bu temsillerde esas olan ahlâkî neticedir, hâdiselerin vuku bulmuş olup olmaması mühim değildir[371]. Madem ki maksad ahlâkî netice-

369- Hindistan ulemâsından M. Ma'sum Serhendî, ikinci cild, 36. mektubunda diyor ki: "Eğer Hızır velî kabul edilirse: peygamberler velîlerden efdaldir. Fakat bazı meziyetler ve mârifetler bir velîye mahsus gibi görünse de, fadl-ı küllîyi, her bakımdan üstünlüğü gerektirmez. İslâm itikâdında, fadl-ı küllî peygamberlere mahsustur. Bunun gibi, nebîler ile resûller arası da böyledir. Meselâ Mûsâ aleyhisselâm ile Hızır kıssasında bu husûsu yazmışlardır." (Terceme-i Mektûbât-ı Şeyh Muhammed Ma'sum, 24-25.)

370- Elmalılı, V/372. Bu kıssada adı geçen Mûsâ'nın Hazret-i Mûsâ bin İmrân değil; Hazret-i Yûsuf'un iki oğlundan Meyşâ'nın oğlu Mûsâ olduğu; bunun Hazret-i Mûsâ bin İmrân'dan daha önce yaşadığı ve peygamber olduğu da rivâyet edilmektedir. O halde, bununla Hazret-i Mûsâ arasında, Hızır'dan ilim öğrenmek istemesi meselesinde peygamberlik bakımından fark yoktur. İbn Kuteybe: **el-Maârif**. Trc: Hasan Ege. Şelale Yaymevi İstanbul, 35.

371- Muhammed Hamidullah: **İslam Peygamberi**, Trc. Said Mutlu, 3. b. İst 1972, I/403.

lerdir; o halde bu cür'etli tefsir, eski ümmetlere âid kıssaların, İslâm hukukunda mutlaka delil olacağını gösterir.

Bu kıssadan da hukukçular pekçok hüküm çıkartmışlardır. Bir san'atkârın, bir ustanın mesâisinin karşılığı olarak ücret almasının meşru olduğu; binâ inşâı için işçi tutmanın meşru olduğu, ücrete hak kazanmak için bunun işten önce kararlaştırılması gerektiği, mal sâhibinin izni olmaksızın yapılan işten dolayı ücret istenemeyeceği bu âyetlerden çıkmaktadır[372]. Bu âyetlerden ayrıca ilim tahsili için uzak mesâfelere kadar sefer etmenin fazileti istidlâl olunmuştur. Nitekim Hazret-i Mûsâ'nın bu sünnetine imtisâlen Sahâbe ve selef, ilim toplamak için diyar diyar dolaşmışlardır. Türkiye'de Eyyûb Sultan diye tanınan Hâlid bin Zeyd'in Ukbe bin Âmir'den tek bir hadîsi öğrenmek için Medine'den Mısır'a gittiği ve hadîsi duyar duymaz orada kalmaksızın geri döndüğü rivâyet edilir[373].

Kelâmda istisnâ, yani bir şey söylerken başında *inşâallah* (Allah dilerse!) demek, o sözün hükmünü mutlak olmaktan çıkarır; hilâfına hareket edilmesi yalan sayılmaz. Nitekim Hazret-i Mûsâ her defasında "inşâallah beni sabredenlerden bulacaksın" demiş; ama her defasında insanlık îcâbı, bu sözüne uygun davranamamıştı. İşte hukukî tasarruflara medar olacak sözlerde de istisnâ, o sözün hükmünü kaldırır. Sözgelişi boşanma sözünün başında inşâallah denilmesi, o boşamayı hükümsüz kılar. Yemin de böyledir. Nitekim Hazret-i Peygamber buyuruyor ki: ***"Kim yemin eder de başında inşâallah derse, buna aykırı davranmca hânis, yeminini bozmuş olmaz."*** [374] Bu kıssadan çıkarılan diğer bazı hükümler şunlardır: Şart edilen şey yapılmalıdır; kişi unuttuğu şeyden dolayı mes'ul tutulamaz; metbu, tâbi

372- Zebîdî, VII/34-35.

373- Zebîdî, I/122. Bu badîs ***"Her kim dünyada bir mü'minin ayıbını örterse, Allah da kıyâmet günü onun ayıbını örter (afveder)"*** meâlindeki hadîsdir.

374- Cessâs, V/41.

olana şart koşabilir; yolcu, ihtiyaç hâlinde başkasından yiyecek isteyebilir; yapılan iş için ücret alınabilir; gasb yasaktır; yetimin malını veya emânet malı kurtarmak için bir kısmına zarar verilebilir; iki zarar karşı karşıya geldiğinde, büyüğünden kurtulmak için küçüğü işlenir[375].

Kehf sûresinin 78. âyeti metninde, Hızır'ın tahrib ettiği sefinenin (geminin) miskinlere âid olduğu bildirilmektedir. Öte yandan başka bir âyette de (Tevbe: 60) zekâtın verilebileceği sekiz sınıf sayılırken fakirlerden sonra miskinlerden bahsedilmektedir. Fıkh kitapları fakiri, dinen zengin sayılmak için gereken nisabın altında malı olan kimse; miskini de hiçbir şeyi olmayan kimse olarak tarif etmektedir. Böylece miskin, fakirden daha aşağı durumda olmaktadır. Bazı hukukçular Hızır kıssasını delil göstererek, bu kıssada gemi sahiplerinin miskin olarak isimlendirildiğini; bunların gemiye sahip olduklarına göre miskinin fakirden aşağı olamayacağını söylemişlerdir. Dürrü'l-Muhtâr müellifi (Haskefî) ise sefine âyeti denilen bu âyetin acımak için olduğunu bildirir. Bu geminin miskinlere âid bulunmadığını, onların gemiyi kirâlamış oldukları da söylenmiştir ki bu, iki sözün arasını te'lif eder. Dürrü'l-Muhtâr'a hâşiye yazan Tahtâvî, bir belâya uğrayan kimseye de miskin denildiğinden, bu gemi sahiplerinin de hükümdarın gazabına uğradıkları için miskin olarak tavsif edilmiş olabileceğini, Hanefî hukukçusu Zeyla'î'den naklen, söylemektedir[376].

28. **"Andolsun ki Allah, İsrâil oğullarından söz almıştı. (Ahde vefâlarına kefil olarak) içlerinden on iki de nakîb göndermiştik. Allah onlara şöyle demişti: Ben sizinle beraberim. Eğer namazı dosdoğru kılar, zekâtı verir, peygamberlerime inanır, onları desteklerseniz ve Allah'a güzel borç verirseniz, (ihtiyacı olanlara Allah**

375- Müslim en-Nîsâbûrî: **Sahih-i Müslim**, Trc: Ahmed Davudoğlu, İst. 1983, X/6149.
376- Tahtâvî, **Hâşiye ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, II/365.

rızâsı için fâizsiz borç verirseniz) andolsun ki sizin günahlarınızı örter ve sizi, zemininden ırmaklar akan cennetlere sokarım. Bundan sonra sizden kim inkâr yolunu tutarsa doğru yoldan sapmış olur." (Mâide: 12). [Tevrat'ta da Hazret-i Mûsâ'nın Sinâ çölündeyken İsrâil oğullarını teşkil eden on iki sıpt arasında sayım yaptırdığı ve her birisine bir baş tâyin ettiği anlatılır (Sayılar 1/4).] Kadı Beydâvî tefsirinin Şeyhzâde-hâşiyesinde diyor ki: "Nakîb, gözetleyen ve araştıran demektir. Bir âyette de (Kâf: 36) **"...Ülkelerde gezip dolaşmışlardı"** buyurulmuştur. Bu âyette ki *nakkabû* fiili "gezip dolaştılar" demektir. Asıl mânâsı, delmek, kazmak ve yarmak olan bu fiil araştırma ve gözetleme için kullanılmıştır. İnsanların durumlarını ve gizliliklerini araştırana, gözetleyene bu yüzden "nakîb" denilmiştir. Nakîb, insanları iyi tanıdığından onları emrolundukları şeyleri yapmaya sevk edebilir. Nakîbin diğer mânâsı kavmine kefîl olan, güvenilir kimsedir. Buna göre, kavminin emrolunduğu husûsları yerine getireceği husûsunda mes'uliyyeti üzerine alıp onlara kefîl olana da nakîb denir. Rivâyet olunduğuna göre; İsrâil oğulları Firavun'dan kurtularak Mısır'da hâkim hâle gelince Allah onlara Suriye'deki Erîha şehrine sefere çıkmalarını emretmiştir. Erîha'da zâlim, zorba Ken'an'lılar ikâmet etmektedir. Allah İsrâil oğullarına: "Erîha'yı sizin için bir yurt, yerleşme yeri takdîr ettim. Bu yüzden oraya sefere çıkın ve orada bulunanlarla savaşın. Ben de mutlaka size yardımcı olacağım" dedi. Allah Mûsâ aleyhisselâma her bir boydan emrolundukları şeyi yapacakları hususunda onlara kefil olacak bir kişi seçmesini emretti ve İsrâil oğullarından söz aldı. Hazret-i Mûsâ onlardan nakîbleri seçti ve İsrâil oğullarından nakîblerin emrettikleri hususlarda onlara itaat edeceklerine dâir söz aldı. Nakîblerden de bu konuda kavimleri için güvenilir kişiler olmasını şart koştu. Hazret-i Mûsâ bu şekilde İsrâil oğullarıyla Suriye'ye doğru yürüdü. Ken'an diyâ-

rına yaklaşınca casusluk yapmak üzere nakîbleri Erîha'ya gönderdi ve döndüklerinde kavimlerine gördükleri şeyleri anlatmalarını yasakladı. Erîha'ya giden nakîbler orada, çok büyük cisimler ve karşı konulamayacak bir güç ve kuvvet gördüler. Gördükleri karşısında korkuya kapılan nakîbler, geri döndüler ve kavimlerine gördüklerini anlattılar. Böylece verdikleri sözü tutmayarak her biri gördüğü husûsları kavmine anlatmış oldu. Sadece ikisi hâriç: Yahûda boyunun nakîbi Kâleb bin Yufennâ ile Efrâsim bin Yûsuf boyundan Yûşa' (Yeşû) bin Nûn. Bu ikisinden bahsederek Allah şöyle buyurmuştur: **"Allah'dan korkanlardan O'nun ni'met verdiği iki adam dedi ki:..."** (Mâide: 23)"[377] Bu âyet, ihtiyaç olduğunda bir kimsenin getirdiği haberi kabul edileceğine delildir. Ayrıca topluluklar üzerine nakîb tâyin etmenin cevâzını gösterir. Ensâr da Akabe biatinde yetmiş kişiydiler ve aralarından on ikisi nakîb idi. Bu on iki kişinin de dokuzu Hazrec ve üçü Evs kabîlesine mensuptu[378].

29. Hazret-i Mûsâ'dan sonra, Mısır ve Filistin arasında yaşayan Amâlika kavminin kralı Câlud, İsrâil oğullarına taarruz ve vatanlarını istilâ etmişti. Bunun üzerine - Kur'an'ın beyanına göre- ileri gelenler, aralarındaki peygambere (Hazret-i Mûsâ'dan sonra İsrâil oğullarına O'nun şeriatine tâbi peygamberler gönderilmiştir. Tevrat'ta ve İslam tarihlerinde bu peygamberin Samuel-İşmoil olduğu bildirilir.) **"Bize bir kumandan göster de Allah yolunda savaşalım"** dediler. O da **"Allah size hükümdar olarak Tâlût'u gönderdi"** dedi. Bu sefer **"Biz hükümdarlığa ondan daha lâyıkız. O'nun serveti yoktur"** diye itiraz ettiler. O peygamber de, **"Tâlût'u Allah sizin için seçti ve O'nu ilim ve cisim bakımından sizden üstün kıldı"** dedi (Bekara: 247). Âdetâ Kâdi Beydâvî tefsirinin tercemesi olan Tefsir-i Tibyan'da bu ilim ve cisim şöyle açıklanıyor:

377- Şeyhzâde, II/200.

378- Ibnu'l-Arabî, II/584-585; Kurtubî, VI/112.

"Ve anı ilmde vefretle ve cismde azm ve heybetle sizin üzre ziyâde kıldı. Tâ ki ilmle umûr-ı siyâsetin ma'rifetine temekkün ide ve cesâmetle mukâvemet-i adüvviyye ve mükâbede-i hurûbe kavî ola."[379] Müfessir Cessâs diyor ki, hükümdarlık, kumandanlık için esas olan şartlar bu ikisidir, yani bilgi ve güçtür; peygamberlik veya irsen intikal şart değildir[380]. Eski şer'iyye vekillerinden Konyalı Mehmed Vehbi Efendi de diyor ki: *"Şu tafsilattan da anlaşıldığı vechile hükümdar olacak zâtta umûr-ı ibâdı idâreye ilim ve o makamda görülecek meşakkate tahammül için kuvvet-i cismiye ve zuhûr edecek hâdisâta karşı müdâfaaya da şecaat ve metânet-i kalbiye sahibi olmak şarttır. Zira Cenab-ı Hak, Tâlût'un makam-ı riyâsete ehliyetini, bu iki meziyet kendisinde bulunmasiyle isbat etmiştir. Çünki câhil ve vücûdu alîl olanda sağlam tedbir ve iyi idâre kabiliyeti olamaz."*[381] Yine Vehbi Efendi *"Fertlerden terekküb eden cemiyetlerin de ictimaiyyâta âit işlerini tanzim etmek ve memleketi düşmanların saldırmasından muhafaza edecek, mazlûmun hakkını zâlimden alacak, insanlar arasında adâletle hükmedecek, memlekette asâyiş ve emniyet-i tâmmeyi teyid edecek bir hükûmetin vücudu lâzımdır"* diyor[382]. Tevrat'ta da bu hâdise benzer bir şekilde anlatılmaktadır; Tâlût, orada Saul diye geçer. (I. Samuel, Bab 8 vd). Kavminin bir melik istemesi üzerine Samuel peygambere Rabbi Saul'ü hükümdar yaptığını bildirmiş; O da Saul'ü yağ ile meshederek vazifelendirmişti. Tevrat'ta Saul'ün yalnızca çok güzel bir adam olduğundan bahsedilir; Kur'an'da zikredilen hususiyetlerinden söz edilmez. Yine Tevrat'tan anladığımıza göre Saul bütün işlerinde Samuel peygamberin direktifleri istikâmetinde hareket ederek düşmanları olan

379- Tefsir-i Tibyân, I/131-132.
380- Cessâs, II/167.
381- Mehmed Vehbi, 252.
382- Mehmed Vehbi, 249.

Filistîleri yenmiştir. Bilahare bunun kızı Mikal ile Hazret-i Dâvud evlenmiş ve bir harbde vefatından sonra da hükümdar olmuştur. Böylece peygamberlikle meliklik bir şahısta birleşmiştir. (Şu kadar ki, Tevrat'ta Dâvud sadece bir meliktir; Kur'an'da ise hem peygamber, hem meliktir.) Muhammed Hamidullah, İslâmda dinî ve siyasî iktidarların ayrılmasının meşruluğunu isbat etmek gerektiğinde Kur'an'da anlatılan bu hâdisenin ileri sürüldüğünü söylemektedir[383]. Ancak daha ziyâde, Allah tarafından seçilen ve peygamber tarafından tâyin edilen bir hükümdar (Tâlût), semâvî dinlerdeki, iktidarın kaynağının ilahî olduğu telâkkisine delâlet etmektedir. İslâm kültüründe de, hükümdar yeryüzünde Allah'ın gölgesi kabul edilir, yani Allah'ın emirlerini yeryüzünde tatbik eder. Âdetâ Peygamberin postunda oturur, yani O'nun vekili sayılır. Meşrû emîre itaat, Kur'an'da, Allah'a ve Peygamber'e itaatten hemen sonra emredilmiştir. Ne olursa olsun, emîre isyan yasaktır. Bu gibi prensipler, ayrıca İslâm kader inancı da nazara alınırsa, hep bu ilahî iktidar telâkkinin bir yansıması gibi görünmektedir. Tevrat'ta Saul'ün ordusuna düşmanlardan öç alıncaya kadar ekmek yememek üzere ahdettirmesi (I. Samuel 14/24), Kur'an'da da benzer bir şekilde geçer: **"Tâlût askerlerle beraber (cihad için) ayrılınca: Biliniz ki Allah sizi bir ırmakla imtihan edecek. Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesnâ kim ondan içmezse bendendir, dedi. İçlerinden pek azı müstesnâ hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve iman edenler beraberce ırmağı geçince: Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak hiç gücümüz yoktur, dediler. Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar: Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler. Câlût ve askerle-**

383- Hamidullah, İslâm Hukukunun Kaynakları Bakımından Kitâb-ı Mukaddes, 387.

riyle savaşa tutuştuklarında: Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır. Bize cesâret ver ki tutunalım. Kâfir kavme karşı bize yardım et, dediler. Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Dâvud da Câlût'u öldürdü. Allah ona (Dâvuda) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilmlerden ona öğretti. Eğer Allahın insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu. Lâkin Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve kerem sahibidir." (Bekara: 249-251). Tevrat ve Kur'an'daki ifâdeler Tâlût'un askerlerini su içmekten niye men ettiği hususunu tefsirde birbirine yardımcı olacak mahiyettedir.

30. Hazret-i Muhammed bir hadîsinde, İsrâiloğulları zamanında onları peygamberlerin idare ettiğini, her ne zaman bir peygamber ölürse, onun yerine bir başkasının geçtiğini; kendisinden sonra peygamber olmadığını, ancak halîfeler bulunacağını; bunlar eğer müteaddid olursa, birinciye olan bî'ate sâdık kalınması gerektiğini; gerekirse ikincisinin ölümü hakedeceğini buyurmuştur[384]. Nitekim kendisi de, hem peygamber ve hem de devlet başkanıydı. İslâm hukukçuları, **"İhtilâflılar arasında hükmetsin diye Dâvud'u halîfe yaptık"** âyetinden (Sâd: 26) halîfenin (devlet başkanının) yargı yetkişini hâiz olduğunu çıkartmışlardır. Öte yandan bu âyet, hâkimin kendi bilgisine göre karar vermesini de men etmektedir[385]. Rivâyete göre, Hazret-i Dâvud'un odasında gökten inen bir zincir asılıydı. Huzurunda iki kişi mürâfaa olunduğunda, ikisi de buna yapışmaya çalışır, haklı olan zinciri tutabilir, haksız olan bir türlü ona erişemezdi. Tarihî kaynaklarda anlatıldığına göre, bir gün bir kimse kendisine emânet edilen bir mücevheri daha sonra inkâr etmiş, Hazret-i Dâvud huzurunda mürâ-

384- Buhârî: Enbiyâ 50; Müslim: İmâret 44 (1842).
385- Kurtubî, XV/188 vd.

faa olunduklarında da zincirden çekindiği için mücevheri önceden bir baston içine saklamış, zincire uzandığında mücevherin sâhibine bu bastonu tutması için vermiş, "*eğer emânet sahibinin elindeyse zincire tutunayım*" temennisiyle zincire tutunmaya da muvaffak olmuştu. Ama artık haklıyı haksızdan ayırmasında şüphe doğduğu için zincir o gece göğe çekilmiş ve Hazret-i Dâvud'a taraflar arasında şâhid ve yemin ile hükmetme emri nâzil olmuştur. Nitekim bazı müfessirler, **"kendisine hikmet ile faslü'l-hitâb verdik"** meâlindeki âyette (Sâd: 20) **faslü'l-hitâb** (= söz kesimi) kelimesini, **faslü'l-hisâm** (=husûmetin çözümü) şeklinde anlamışlar; bunu da ilmü'l-kazâ veya (Hazret-i Ali kavline göre) **şâhid ve yemin** olarak tefsir etmişlerdir[386]. İslâm hukukunda da muhakemenin esasını şâhid ve yemin teşkil eder. Nitekim Hazret-i Muhammed, ***"beyyine müddeîye, yemin ise münkire âittir"*** buyuruyor.

31. Kur'an'da Hazret-i Dâvud ile dâvâcılar kıssasının başında zikredilen, **"(Ey Muhammed!), Sana dâvâcıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanıp, Dâvud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan ürkmüştü. "Korkma! Biz birbirine hasım iki dâvâcıyız. Aramızda adaletle hükmet; aşırı da gitme; bize doğru yolu göster" dediler."** (Sâd: 21-22) meâlindeki âyetler, mescidde dâvâ görmenin meşruluğuna delil alınmıştır. Hanefîlere göre hâkim mescidde dâvâ dinleyebilir. Zâten İslâm hukuku tarihinde uzun zaman muayyen mahkeme binâsı olmamış; dâvâlar çoğu zaman büyük câmilerde görülmüştür. İmam Şâfi'î, mescidde dâvâ görülmesine, bazı mahzurlarından dolayı (müslüman olmayanlar, özürlü kadınlar, küçük çocuklar ve deliler mescidlere giremeyeceklerinden) tarafdar değildir[387]. Yahûdîlikte de mâbed ve sinagoglar, adaletin icra edildiği, cezâların din adamı tarafından icrâ

386- Cessâs, V/256; Kurtubî, XV/162; Nişancızâde, I/250.
387- İbnü'l-Arabî, IV/1626.

edildiği bir mahkeme fonksiyonu görmüştür[388].

32. Kur'an'da Hazret-i Dâvud ile Süleymân'ın dinledikleri bir dâvâdan bahsedilmektedir (Enbiyâ: 78-79). Bir gece bir koyun sürüsü bir bağa (veya bir ekin tarlasına) girerek zarar vermişler, zarara uğrayan kimse Hazret-i Dâvud'a gelerek koyunların sahibinden dâvâcı olmuş, O da koyunların zarara uğrayan kimseye tazminat olarak verilmesine hükmetmiştir. Taraflar dâvâyı daha sonra Hazret-i Dâvud'un oğlu Hazret-i Süleymân'a götürmüşler, O da koyunların zarara uğrayan tarafa teslim edilmesine, bağlar (veya ekinler) yeniden yetişene kadar dâvâcının bunların semerelerinden faydalanmasına, bağlar (veya ekinler) yetişince koyunların tekrar sahibine iâde edilmesine hükmetmiş, Hazret-i Dâvud da bu hükmü kabul etmiştir. Kur'an'ın, bilhassa hukukî yönden yapılan tefsirlerinde (ahkâm tefsirlerinde) bu konuyu aydınlatmaya yönelik etraflı bilgi ve görüşler serdedilmektedir. Daha çok sünnî hukukçuların dışındakilerce savunulan bir görüşe göre burada iki hüküm de ictihad sonucunda verilmiş değildir; çünki peygamberler vahye muhatap ve hukukun temel kaynakları olan nasslara doğrudan ulaşabilecek halde oldukları için ictihad etmeleri câiz değildir. Bu görüş hukukçulara ictihad yetkisinin verilip de peygamberlere verilmemesinin ma'kul olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Öte yandan bu görüş kabul edilecek olursa, yani eğer iki peygamber de nass ile hüküm vermiş iseler hangisinin esas alınacağı problemi doğmaktadır. Hazret-i Dâvud'un henüz hükme varmamış olup, önce kendi görüşünü bildirdiği, sonra ise Hazret-i Süleymân'ın görüşüne göre hüküm verdiği şeklinde bir düşünce varsa da, âyetin zâhirinden her ikisinin de hüküm verdiği anlaşılmaktadır. Yine bir başka görüş, Hazret-i Dâvud'un görüşünün kazâî bir karar (hüküm) değil de

388- Özen, 101.

fetvâ olduğu yönündedir. Halbuki İslâm hukukunda peygamberlerin fetvâsı hüküm sayılmaktadır. Yine Hazret-i Dâvud'un hükmünün Hazret-i Süleymân'ınkiyle neshedildiği gibi izahlar getirenler de vardır. Ancak bu tarihte Hazret-i Süleymân'ın henüz peygamber olup olmadığı bilinmediği için nesh kesin değildir. Bu konudaki bir görüş de Hazret-i Dâvud'un hükmünün ictihad ile, Hazret-i Süleymân'ın hükmünün ise vahy sonucu verildiği, böylece ikincisinin birinciyi neshettiği yönündedir. Yine kimilerine göre, burada Hazret-i Dâvud henüz hükmünü kesinleştirmeden (ibram) Hazret-i Süleymân'ın görüşünü duymuş ve onu hükme esas almıştır. Diğer yandan Hazret-i Süleymân'ın kendiliğinden bu hükme karşı çıkmadığı, görüşünü açıklaması için babasının talepte bulunduğu, hatta yemin verdirdiği de kaydedilmektedir. Bu konuda Ehl-i sünnete mensup müellifler arasındaki hâkim görüş ise, iki peygamberin de ictihadlarıyla hüküm verdikleri, Hazret-i Süleymân'ın hükmünün daha isâbetli bulunduğu ve Hazret-i Dâvud'un bu hükme döndüğü (rücu) ve onu imzâ ve infâz ettiği yönündedir[389]. Bu âyetten hem ictihad ile ictihadın nakzedilmeyeceği hükmü çıkarılmakta, hem de dâvâlara yeniden bakılarak hatâlı hükümlerin bozulabileceği neticesine varılmaktadır. Çünki burada biribirine eşit iki ictihad ve buna dayalı iki hüküm bulunmakta, bunlardan ikincisi herhangi bir sebeple daha isâbetli görülerek ilkinin yerine geçmiş ve yerine getirilmiştir. Bu ise gerçekten istinafa çok benzemektedir. Kaldı ki âyet metninde Hazret-i Süleymân'ın hükmünde isâbet ettiği bildirilmekle beraber, her ikisinin de ilim ve hüküm bakımından övüldükleri görülmektedir. Hazret-i Dâvud'un ictihadı yanlış olsaydı övülmezdi[390]. Ayrıca bu hâdiseden, bir şeyi itlâf edenin tazmin-

389- Cessâs, V/55; Kurtubî, XI/309-312; Şeyhzâde, III/359; İbnü'l-Arabî, III/1255-1258.

390- İbni Kayyım, I/326-327. Hatta, "eğer bu âyet olmasaydı kadılar helâk olurdu" denilmiştir. Kurtubî, XI/309; İbnül-Arabî, III/1258.

le mükellef olduğu hükmü de çıkarılmaktadır. Ancak hayvanların gündüz verdikleri zarar hederdir. Çünki hayvanlarını gündüz muhafaza etmek, çiftçiler için çok zordur. Ama gece için aynı şey söylenemez. Nitekim Hazret-i Dâvud ve Süleymân'ın baktıkları dâvâda itlâf gece meydana gelmişti. İslâm hukukçularından birçoğu da hayvanların gündüz verdikleri zararın heder olduğu görüşündedir[391].

33. Buna benzer bir hâdise de sünnet kaynaklarında yer almaktadır. Hazret-i Muhammed'in bildirdiğine göre, Hazret-i Dâvud'un görüp sonuçlandırdığı bir dâvâya Hazret-i Süleymân yeniden bakarak farklı bir hükme varmıştır. İki kadın yanlarında birbirine çok benzeyen birer oğlan çocuğu ile yolda giderlerken bir kurt çocuklardan birini götürmüş, kadınlar geride kalan çocuğun kime âit olduğu hususunda ihtilâfa düşünce Hazret-i Dâvud'a vaziyeti intikâl ettirmişler, Hazret-i Dâvud çocuğun büyük kadına âit olduğuna karar vermiş; taraflar daha sonra dâvâyı Hazret-i Süleymân'a götürmüşler; O da eline bir bıçak alıp çocuğu eşit iki parçaya ayırarak kadınlar arasında paylaştırmaya hükmedince büyük kadının sessizliğine mukâbil küçük kadın "Aman öyle yapma, çocuk büyüğün olsun!" diye telâş eseri göstermiş; Hazret-i Süleymân bu şefkatli hareketin ancak gerçek anneye âit olabileceğini düşünerek çocuğu küçük kadına hükmetmişti[392]. Yukarıda Hazret-i Dâvud ile Süleymân'ın baktıkları dâvâyla ilgili âyetler açıklanırken bildirilen görüşler, aynen burada da ileri sürülmüştür. Hazret-i Dâvud'un delil olarak taraflardan yaşça büyük olanın

391- İbnü'l-Arabî, III/1255-1256.

392- Buhârî: Enbiyâ 40, Ferâiz 30; Müslim: Akdiye 20; Nesâî: Adâbi'l-Kudât 16. Bu sonuncu kaynakta hadîs, bizzat "hâkimin başkasının hükmünü bozması" başlığı altında verilmiştir ki bu hadîsin konuya delâleti bakımından önemlidir. Yine aynı kaynakta bu hadîs bir de "hâkimin ilmiyle hükmetmesi" başlığı altında tekrar edilmiştir. Adâbü'l-Kudât 1. Bu hadîs, Tirmizî ve Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde de yer almaktadır. Aynı hâdise, az-çok farklı ifadelerle, bugün elde bulunan Tevrat'ta da vardır. 1. Krallar 3/16-28.

sözüne ve yeminine veya dâvâ konusunun bu tarafın elinde olması karînesine dayanarak hüküm verdiği iddia edilmişse de hadîs metninde buna dâir bir açıklık bulunmamaktadır. Burada Hazret-i Süleymân "lâtif bir hile" ile yeni bir delil elde etmiş ve hükmünü babasının dayandığı delillerden daha güçlü görünen bu karîneye dayanarak vermişti[393]. Bu hâdise de ictihad ile ictihadın nakzedilmeyeceğine, dolayısıyle istinaf ve temyize; ayrıca karîneyle hükmetmenin cevâzına delil alınmıştır. [Ahd-i Atik'de bu hâdise aynı evde uyuyan iki fâhişe kadın arasında cereyan etmiştir. Kadınlardan birisi, diğerinin kendi çocuğunu gece üstüne yatarak bilmeden öldürdüğünü ve kendisinin çocuğuyla bu çocuğu değiştirdiğini söyleyerek Hazret-i Süleymân huzurunda dâvâcı olmuştu (II. Samuel 3/16-28).]

34. Kur'an'da Hazret-i Süleymân ile Belkis kıssasından da bazı hükümler çıkarılmıştır. Bu çok meşhur kıssa şöyledir (Neml: 20-44): **20. (Süleymân) kuşları gözden geçirdi ve şöyle dedi: Hüdhüd'ü niçin göremiyorum? Yoksa kayıplara mı karıştı? 21. Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım! 22. Çok geçmeden (Hüdhüd) gelip: Ben, dedi, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe'den sana çok doğru (ve önemli) bir haber getirdim. 23. Gerçekten, onlara (Sebe'lilere) hükümdarlık eden, kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadınla karşılaştım. 24. Onun ve kavminin, Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm. Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için doğru yolu bulamıyorlar. 25. (Şeytan böyle yapmış ki) göklerde ve yerde gizleneni açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler. 26. (Hal-**

393- Kurtubî, XI/313; İbn Hacer Askalânî, VI/362.

buki) büyük Arş'ın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur. 27. (Süleymân Hüdhüd'e) dedi ki: Doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın, bakacağız. 28. Şu mektubumu götür, onu kendilerine ver, sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak. 29. (Süleymân'ın mektubunu alan Sebe' melikesi), "Beyler, ulular! Bana çok önemli bir mektup bırakıldı" dedi. 30. "Mektup Süleymân'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır." 31. "Bana baş kaldırmayın, teslimiyet gösterip bana gelin, diye (yazmaktadır.)" 32. (Sonra Melike) dedi ki: Beyler, ulular! Bu işimde bana bir fikir verin. (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan (size danışmadan) hiçbir işi kestirip atmam. 33. Onlar, şu cevabı verdiler: Biz güçlü kuvvetli kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız; buyruk ise senindir; artık ne buyuracağını sen düşün. 34. Melike: Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı perişan ederler ve halkının ulularını alçaltırlar. (Herhalde) onlar da böyle yapacaklardır, dedi. 35. Ben (şimdi) onlara bir hediye göndereyim de, bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler. 36. (Elçiler, hediyelerle) Süleymân'a gelince şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı ediyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Hediyenizle (ben değil) siz sevinirsiniz. 37. (Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki, kendilerine asla karşı koyamıyacakları ordularla gelir, onları muhakkak surette hor ve hakir halde oradan çıkarırız! 38. (Sonra Süleymân müşâvirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir? 39. Cinlerden bir ifrit: Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter ve bana güvenebilirsiniz, dedi. 40. Kitaptan (Allah tarafından verilmiş) bir ilmi olan kimse ise: Gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm,

dedi. (Süleymân) onu (melikenin tahtını) yanıbaşına yerleşmiş olarak görünce: Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir. 41. Süleymân "Tahtını onun tanımıyacağı hale getirin, bakalım tanıyabilecek mi yoksa tanımayacak mı?" dedi. 42. Melike gelince: Senin tahtın da böyle mi? dendi. O şöyle cevap verdi: Tıpkı o! (Süleymân şöyle dedi): Bize daha önce (Allah'tan) bilgi verilmiş ve biz müslüman olmuştuk. 43. Onu, Allah'tan başka taptığı şeyler (o zamana kadar tevhid dinine girmekten) alıkoymuştu. Çünkü kendisi inkârcı bir kavimdendi. 44. Ona: Köşke gir! dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini yukarı çekti. Süleymân: Bu, billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir, dedi. Melike: "Rabbim! Şüphesiz ben kendime yazık etmişim. Süleymân'la beraber, alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum" dedi. [Kıssa, benzer ifadelerle Ahd-i Atik'de de anlatılmaktadır (1. Krallar bâb.10). Ancak hikâyenin sonunda ikisi evlenmemiş; melike ülkesine geri dönmüştür.]

Hazret-i Süleymân'a hayvanların dilinden anlama hassası verilmişti. O'nun hüdhüd ile mektub göndermesinin, tarih boyu kuşlar, bilhassa güvercinler vâsıtasıyla haberleşme âdetinin temeli olduğu ileri sürülmüştür. Hazret-i Süleymân'ın mektubuna besmele ile başlaması da İslâm tarihinde kabul görmüş; -müslüman olmayanlara yazılsa bile- mektuplara besmele ile başlamak âdet olmuştur. Yine burada Hazret-i Süleymân'ın mektubu üzerine Belkîs erkânıyla meşveret etmektedir. Erkânı Hazret-i Süleymân'ın mektubuna karşı harb ile cevap verilmesi hususunda görüş beyan etmişlerdir. Buna rağmen Belkîs meşveret meclisi-

nin bu reyine muhalif hareket etmiş; sulh yönünde davranmıştır. Bu da hükümdarın erkânıyla meşveret etmesi gerektiğini; ancak bu meşveretten çıkan görüşlere uymak mecburiyetinde olmadığını; meşveret neticesinde kendisinde hâsıl olan görüşe uyacağını göstermektedir. Nitekim meşveret neticesinde vardıkları neticeyi hükümdarlarına bildirmişler ve işi bunun reyine bırakmışlardır[394]. Hazret-i Süleymân'ın Sebe ülkesine yaptığı teklif, bugünün diplomasi diliyle *nota* olarak adlandırılabilir. Yine bu kıssada devletlerin birbiri arasında elçi teâti etmesinin de meşruluğu çıkmaktadır. Karşı tarafa bol mikdarda hediye götüren elçiler, biraz da bu yolla düşmana kuvvetli görünme maksadıyla gönderilmişti. Hazret-i Süleymân elçilere gayet iyi muamele etmiştir. Bundan da elçilikle gelenlere riâyetin peygamberlerin sünneti olduğu söylenmiştir[395]. Meşveret, harb öncesinde nota vermek, devletler arası elçi teâtisi; elçilere iyi muamele gibi hususlar üzerine yegâne nass bu değildir. Başka nasslar da vardır. Hazret-i Muhammed ve Eshâbının da bu yolda hareket ettiği malumdur.

35. Kur'an'da Hazret-i Süleymân ile Belkîs kıssasında anlatıldığına göre, hüdhüd kuşunun getirdiği haber üzerine Belkîs adında bir kadın hükümdar tarafından idare edilen Yemen'deki Sebe ülkesini fethe çıkan Hazret-i Süleymân daha Kudüs'teyken, **"Ey ileri gelenler! Belkîs'ın tahtını, O ve kavmi teslim olmadan, müslüman olmadan önce kim getirir?"** demişti. Vezîri Âsaf bin Berhiya bu emri kerâmet yoluyla yerine getirdi (Neml: 38-40). Buradan da anlaşılıyor ki teslim olup müslümanlığı kabul etmeden önce düşmanların malı ganîmet hükmündedir. Hazret-i Süleymân, Belkîs'ın müslüman olarak huzuruna gelip İslâmiyet'e girmeden bu tahtın getirilmesini, peygamberliğine delâlet eden bir mucize olarak istemişti. Nitekim he-

394- Kurtubî, XIII/194.
395- Mehmed Vehbi, 262-268.

nüz teslim olmadığından Belkîs'ın tahtı ganîmet hükmündedir. Bir kimsenin malını müslüman olduktan sonra ganîmet almak câiz değildir. İslâm hukukuyla eski şeriatler bu bakımdan aynı hükümleri benimsemiştir [396]. Câhiliye devrinde, ganîmetin dörtte biri (mirba); ayrıca ganîmet dağıtılmadan evvel kendisi için seçtiği şeyler (safiy) kumandana âitti.

Hamidullah, bu âyetlerin, İslâm hukukunda kadınların devlet başkanı olabileceğine delil teşkil ettiğini söylemektedir[397]. Nitekim vaktiyle Pakistan'da Fatma Cinnah'ı devlet başkanı yapabilmek için bu âyet mesned gösterilmişti. Ancak âyette buna delâlet eden bir mânâ bulunmadığı gibi; Hazret-i Muhammed'in kisrânın kızı için söylediği hadîs gayet muhkemdir. Bir kere Belkîs, melike iken müslüman değil; yıldızlara tapan bir kavimdendi. Müslüman olduktan sonra da melikeliğinin devam ettiği hakkında sarahat yoktur; bilakis Hazret-i Süleymân'a tâbi olduğu anlaşılmaktadır.

36. Kur'an'da, Hazret-i Süleymân'ın günün muayyen saatinde atlarını teftiş ve muayene ettiği anlatılır ve O'nun **"mal sevgisine, Allah'ı anmayı sağladığından dolayı düştüm"** dediği nakledilir (Sâd: 31-33). Bu âyetten hükümdarın muharebe için zamanın şartlarına göre önceden hazırlanması; zaman zaman da harb personeli ve mühimmatını kontrol etmesi gerektiği neticesi çıkarılmıştır [398]. Hazret-i İbrâhîm ve Hazret-i Süleymân'ın dillere destan zenginlikleri, meşru yoldan mal biriktirmenin cevâzına da delil alınmıştır. Eshâb'ın çoğu, bu arada cennetle müjdele-

396- İbnü'l-Arabî, III/1450. Tefsirlere göre, 40. âyette geçen, kitaptan bir ilmi olan kimse Âsaf bin Berhiya'dır. Bu hâdise evliyânın kerâmet gösterebileceğine delil alınmıştır. Ayrıca seferîlikte, sefer müddetine değil, mesâfeye itibar edileceği de buradan çıkarılmaktadır..

397- Hamidullah, İslâm Hukukunun Kaynakları Bakımından Kitâb-ı Mukaddes, 387.

398- Mehmed Vehbi, 299.

nen on kişiden Hazret-i Osman, Zübeyr, Talha ve Abdurrahman bin Avf çok zenginlerdi. Hazret-i Osman, Tebük gazâsında yüklü bir servet bağışlayıp orduyu donatarak Hazret-i Peygamber'in duasını almıştı. Hazret-i Zübeyr ölünce, mîrâscılarının herbirine kırkbin dirhem gümüş kaldı. Hazret-i Abdurrahman bin Avf ölünce, zevcelerinden birine, mirasın vasıyet nisabı olan üçte birinden arta kalanının yirmidörtde biri olarak seksenüçbin altın verildi. Hazret-i Talha'nın günlük geliri, bin altın idi.

37. Kur'an'da geçen Yûnus kıssasından anlaşıldığına göre, Hazret-i Yûnus, kavmine haber verdiği ilahî azap tahakkuk etmeyince orayı terkederek bir gemiye binmiş; gemi denizin azgın sularında yüzemeyince denizciler **"aramızda efendisinden kaçmış bir köle var, kur'a atalım da ortaya çıksın"** demişler; kur'a atılınca Hazret-i Yûnus'a çıkmış ve onu denize atmışlardı (Sâffât: 140-141). Yine Meryem kıssasında Hazret-i Meryem'i himâyesine alacak kimseyi tesbit etmek üzere Tevrat yazdıkları kalemleri suya atmak suretiyle kur'a çektikleri haber verilmektedir (Âl-i İmrân: 44). Bu da eski şeriatlerde kur'a çekmenin meşruluğunu gösterir. Bunu, İslâm hukuku da kabul etmiş; Hazret-i Peygamber bizzat bu yolda tatbikatta bulunmuştur. Meselâ, sefere giderken yanında götürmek üzere hanımları arasında kur'a çekerdi[399]. Kısmet ve muhâyeede, yani müşterek malın kendisinin ve menfaatlerinin paylaşılmasında kur'aya gidileceği bildirilmiştir. Halîfe, imam ve velî gibi kimselerin ta'yininde aranılan vasıflar bakımından eşit adaylar arasında da kur'aya gitmek meşrudur. Ancak tehlikeye ma'ruz kalan geminin yükünü hafifletmek için yolculardan bazılarını denize atmak câiz değildir[400]. [Bu

399- Buhârî: Hibe 15, Şehâdât 15, 30, Cihâd 64, Megâzi 34, Tefsir-i Sûre-i Nûr 6, Nikâh 97; Müslim: Fedâilü's-Sahâbe 88, Tevbe 56, Nikâh 38; İbn Mâce: Nikâh 47, Ahkâm 20; Ebû Dâvud: Nikâh 39 (2138); Dârimî: Cihâd 30, Nikâh 26; Ahmed bin Hanbel, 6/114, 117, 197, 269.

400- İbnü'l-Arabî, IV/1610; Kurtubî, XV/124.

kıssa da Ahd-i Atik'de Yunus adlı müstakil bir kitapta anlatılmaktadır; ancak kur'adan bahis yoktur.]

38. Eshâb-ı Kehf kıssası Kur'an'da anlatılmaktadır (Kehf: 9-26). Hazret-i Îsâ'ya inanan yedi genç, beldelerinin (kuvvetli rivâyete göre Efsus-bugünki Tarsus) gayrımüslim hükümdarının (Dakyanus) zulmünden kaçmış; saklandıkları bir mağarada üçyüz küsur yıl uyumuşlardı. Sonra uyanmışlar ve tekrar uykuya dönmüşlerdir. Âhir zamanda uyanacakları ve Hazret-i Îsâ Mesîh'in yanında kıtal edecekleri hadîsde bildirilmektedir. Bunların uzun ve ibretli kıssaları, tefsir ve tarih kitaplarında teferruatıyla anlatılmıştır. Yedi mü'min gencin bu kaçışları, zâlimin zulmünden kaçmanın cevâzına delil alınmıştır [401]. Nitekim Hazret-i Muhammed de Mekke'deki müşriklerin zulmü tahammül olunmaz hale gelince, Rabbinin emriyle, kendisine inanan insanların yaşadığı Yesrib (bu tarihten sonraki adıyla Medinetü'l-Münevvere) şehrine hicret etmişti. Kur'an'da geçen **"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın"** meâlindeki âlindeki âyet (Bekara: 195) ile düşman ordusu bir misli fazlaysa harbe girişilmeyeceğini bildiren âyet (Enfâl: 65) bu istikâmettedir.

39. Hadîs kaynaklarında yer alan **Bin Dinar Borç Alanın Kıssası** konumuz açısından önemlidir: Ebû Hüreyre anlatıyor: ***"Resûlullah Beni İsrâil'den bin dinar borç para isteyen bir kimseden bahsetti. Beni İsrâil'den borç talep ettiği kimse: "Bana şâhidlerini getir, onların huzurunda vereyim, şâhid olsunlar!" dedi. İsteyen ise: "Şâhid olarak Allah yeter!" dedi. Öbürü: "Öyleyse buna kefil getir" dedi. Berikisi "Kefil olarak Allah yeter" dedi. Öbürü: "Doğru söyledin!" dedi ve belli bir vâde ile parayı ona verdi. Adam deniz yolculuğuna çıktı ve ihtiyacını gördü. Sonra borcunu vâdesi içinde ödemek maksadıyla***

401- İbnü'l-Arabî, III/1227; Kurtubî, X/360.

geri dönmek üzere bir gemi aradı, ama bulamadı. Bunun üzerine bir odun parçası alıp içini oydu. Bin dinarı sâhibine hitâb eden bir mektupla birlikte oyuğa yerleştirdi. Sonra oyuğun ağzını kapayıp düzledi. Sonra da denize getirip: (Ey Allahım, biliyorsun ki, ben falandan bin dinar borç almıştım. Benden şâhid istediğinde ben: "Şâhid olarak Allah yeter!" demiştim. O da şâhid olarak sana râzı oldu. Benden kefil isteyince de: "Kefil olarak Allah yeter!" demiştim. O da kefil olarak sana râzı olmuştu. Ben ise şimdi, bir gemi bulmak için gayret ettim, ama bulamadım. Şimdi onu sana emânet ediyorum!) dedi ve odun parçasını denize attı. Odun parçası denize gömüldü. Sonra oradan ayrılıp, kendini memleketine götürecek bir gemi aramaya başladı. Borç veren kimse de, parasını getirecek geniyi beklemeye başladı. Gemi yoktu ama, içinde parası bulanan odun parçasını buldu. Onu âilesine odun yapmak üzere aldı. (Testere ile) parçalayınca parayı ve mektubu buldu. Bir müddet sonra borç alan kimse geldi. Bin dinarla adama uğradı ve: (Malını getirmek için aralıksız gemi aradım. Ancak beni getirenden daha önce gelen bir gemi bulamadım) dedi. Alacaklı: (Sen bana bir şeyler göndermiş miydin?) diye sordu. Öbürü: (Ben sana, daha önce bir gemi bulamadığımı söyledim) dedi. Alacaklı: (Allahü teâla Hazretleri, senin odun parçası içerisinde gönderdiğin parayı sana bedel ödedi. Bin dinarına kavuşmuş olarak dön) dedi." [402] Hukukçular bu hadîsden, borçta vâdenin, deniz ticareti yapmanın ve deniz yolculuğuna çıkmanın, borç vermede şâhid ve kefil istemenin câiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır.

40. Hadîs kaynaklarında geçen Cüreyc kıssası da eski şeriatlere âit olup, ulemânın bir takım hükümler çıkardığı rivâyetlerdendir. Bu kıssa **Beşikte Konuşanların Kıssası** di-

402- Buhârî: Kefâlet 1, Büyu' 10, İsti'zân 25.

ye bilinir. Hazret-i Ebû Hüreyre anlatıyor: "Resûlullah buyurdular ki: "*Üç kişi dışında hiç kimse beşikte iken konuşmamıştır. Bunlardan birincisi Hazret-i İsâ'dır. (İkincisi): Beni İsrâil'den Cüreyc adında kendini ibâdete vermiş âbid bir kul vardı. Bir manastıra çekilmiş orada ibâdetle meşguldü. Derken bir gün annesi yanına geldi, o namaz kılıyordu. "Ey Cüreyc! (Yanıma gel, seninle konuşacağım! Ben annenim)" diye seslendi. Cüreyc: "Allahım! Annem ve namazım (hangisini tercih edeyim?" diye düşündü). Namazına devama karar verdi. Annesi çağırmasını (her defasında üç kere olmak üzere) üç gün tekrarladı. (Cevap alamayınca) üçüncü çağırmanın sonunda: "Allahım, kötü kadınların yüzünü göstermedikçe canını alma!" diye bedduada bulundu. Beni İsrâil, aralarında Cüreyc ve onun ibâdetini konuşuyorlardı. O diyarda güzelliğiyle herkesin dilinde olan zâniye bir kadın vardı. "Dilerseniz ben onu fitneye atarım" dedi. Gidip Cüreyc'e sataştı. Ancak Cüreyc ona iltifat etmedi. Kadın bir çobana gitti. Bu çoban Cüreyc'in manastırı(nın dibi)nde barınak bulmuş birisiydi. Kadın onunla zinâ yaptı ve hâmile kaldı. Çocuğu doğurunca: "Bu çocuk Cüreyc'ten!" dedi. Halk (öfkeyle) gelip Cüreyc'i manastırından çıkarıp manastırı yıktılar, (hakâretler ettiler), kendisini de dövmeye başladılar, (linç edeceklerdi). Cüreyc onlara: "Derdiniz ne?" diye sordu. "Şu fâhişe ile zinâ yaptın ve senden bir çocuk doğurdu!" dediler. Cüreyc: "Çocuk nerede, (getirin bana?)" dedi. Halk çocuğu ona getirdi. Cüreyc: "Bırakın beni, namazımı kılayım!" dedi. Bıraktılar ve namazını kıldı. Namazı bitince çocuğun yanına gitti, karnına dürttü ve: "Ey çocuk! Baban kim?" diye sordu. Çocuk: "Falanca çoban!" dedi. Bunun üzerine halk Cüreyc'e gelip onu öpüp okşadı ve: "senin manastırını altından yapacağız!" dedi. Cüreyc ise: "Hayır! Eskiden olduğu gibi kerpiçten yapın!" dedi. Onlar da yaptılar. (Beşikte konu-*

şanların üçüncüsü): Bir zamanlar bir çocuk annesini emiyordu. Oradan şahlanmış bir at üzerinde kılık kıyâfeti güzel bir adam geçti. Onu gören kadın: "Allah'ım şu oğlumu bunun gibi yap!" diye dua etti. Çocuk memeyi bırakarak adama doğru yönelip baktı ve: "Allahım beni bunun gibi yapma!" diye dua etti. Sonra tekrar memesine dönüp emmeye başladı." Ebû Hüreyre der ki: "Ben Resûlullah aleyhissalâtu vesselâm'ı, şehadet parmağını ağzına koyup emmeye başlayarak, çocuğun emişini taklid ederken görür gibiyim." (Resûlullah anlatmaya devam etti:) "(Sonra annenin yanından) bir kalabalık geçti. Ellerinde bir câriye vardı. Onu dövüyorlar ve: "(Seni zâniye seni!) Zinâ yaparsın, hırsızlık yaparsın ha!" diyorlardı. Câriye ise: "Allah bana yeter, o ne iyi vekildir!" diyordu. Çocuğun annesi: "Allahım çocuğumu bunun gibi yapma!" dedi. Çocuk yine emmeyi bıraktı, câriyeye baktı ve: "Allahım beni bunun gibi yap!" dedi. İşte burada anne-evlat karşılıklı konuşmaya başladılar: (Anne dedi ki: "Boğazı tıkanasıca! Kıyâfeti güzel bir adam geçti. Ben: "Allahım, oğlumu bunun gibi yap" dedim. sen: "Allahım! Beni bunun gibi yapma!" dedin. Yanımızdan câriyeyi döverek, zinâ ve hırsızlık yaptığını söyleyerek geçenler oldu. Ben: "Allahım, oğlumu bunun gibi yapma" dedim. sen ise: "Allahım, beni bunun gibi yap!" dedin). Oğlu şu cevabı verdi: "Güzel kıyâfetli bir adam geçti. Sen: "Allahım, oğlumu bunun gibi yap!" dedin, ben ise: "Allahım beni bunun gibi yapma!" dedim. Yanımızdan bu câriyeyi geçirdiler. Onu hem dövüp hem de: "Zinâ ettin, hırsızlık ettin!" diyorlardı. Sen: "Allahım, oğlumu bunun gibi yapma!" dedin. Ben ise: "Allahım, beni bunun gibi yap!" dedim. (Sebebini açıklayayım:) O atlı adam cebbâr zâlimin biriydi. Ben de: "Allahım beni böyle yapma!" dedim. "Zinâ ettin, hırsızlık ettin!" dedikleri şu zavallı câriye ise ne zinâ yapmıştı, ne de çalmıştı! Ben de "Allahım beni bu-

nun gibi yap!" dedim." [403] İslâm hukukçuları sözkonusu kıssadan eski şeriatlerde namaz ve abdestin bulunduğu neticesine varmışlardır. Ayrıca farz namazda iken anne ve baba çağırırlarsa, namazı bozup cevap vermek gerektiği hükmünü bu kıssadan çıkarmışlardır. Nitekim Hazret-i Peygamber'in *"Cüreyc eğer fakih olsaydı, namazı bozup annesine cevap verirdi."* dediği rivâyet edilir. Bu hüküm, anne-baba eğer namazda olduğunu bilmediklerine göredir. Eğer kılınan nâfile bir namaz ise, bilseler de bozar[404].

41. Hadîs kaynaklarında, İsrâiloğullarından, yarasının ıstırâbına dayanamayıp kendisini öldüren bir adamın kıssası anlatılmakta; onun bu yüzden cehenneme gittiği bildirilmektedir[405]. Bundan, velev ki acılara dayanamamak sebebiyle de olsa, intiharın, ötanazinin yasak olduğu hükmü çıkarılmıştır [406].

42. Hadîs kaynaklarında Hazret-i Peygamber'den Beni İsrâil'e âit bir kıssa nakledilmektedir. Buna göre, bir kimse bir başkasından bir arâzi satın almış; sonra bu arâziden içi altın dolu bir testi çıkmıştı. Satın alan kendisinin yalnızca arâziyi satın aldığı, altınları almadığı gerekçesiyle bu altın dolu testiyi geri vermek istemiş, satan ise bu toprağı içindekilerle beraber sattığını söyleyerek kabul etmemişti. Bu iki sonra bir başkasının huzurunda muhakeme olunmuşlar; kendisine ihtilâflarını arzettikleri kimse de bunlara oğulları ve kızları olup olmadığını sormuş; birisi bir kızı ve diğeri de bir oğlu olduğunu söyleyince *"bu oğlana bu kızı nikâh edin ve yeni evlilere bu altınların bir kısmını verin, kalanını da müştereken kendinize sarfedin"*, diye aralarında sulh temin etmişti. Bu hadîsden, tahkîmin, yani iki kişinin bir ihtilaf hakkında üçüncü bir şahsı hakem seçmelerinin meşru oldu-

403- Buhârî: Enbiyâ 50, 56; Amel fi's-Salât 7; Müslim: Birr 2 (2550).
404- İbn Âbidîn, I/459-460.
405- Buhârî: Enbiyâ 52; Zebîdî, IV/562-563; IX/193.
406- İbn Hacer Askalânî, VI/390.

ğu hükmü çıkarılmıştır [407]. Buhârî şerhi Fethül Bârî'de hakemin Hazret-i Dâvud olduğu bildirilmektedir[408]. Hakem, dâvâyı sulh yoluyla hallettiği için meselenin eski şeriatlerdeki hükmünün ne olduğu vâzıh değildir. İslâm hukukçuları arasında böyle bir hazinenin kime âid olacağı hususunda birbirinden farklı görüşler vardır. Bir define müslümanların orayı fethinden önceye âit işaretler taşıyorsa (=kenz-i câhilî), ganîmet hükmünde olup, beşte biri (=humus) alındıktan sonra, mülk arâzide bulunmuşsa, arâzinin fetih anında temlik edildiği kimseye; yoksa vârislerine bırakılır; onlar da yoksa beytülmâle konur. Sahibsiz arâzide ise bulana verilir. Defineler müslüman işâretleri taşıyorsa (=kenz-i İslâmî), lukata hükmündedir. Yani sahibi çıkmadığı takdirde beytülmâle konur. Ancak arâzinin sahibi veya sahibsiz arâzide bulan, fakirse veya beytülmalden alacağı olan kimselerden ise defineyi alır. Definenin mâhiyeti tesbit edilemiyorsa (=kenz-i müştebeh), câhiliye definesi kabul edilir. Dârülharbde sahipsiz arâzide bulunan definenin tamamı bulanındır [409].

43. Yine hadîs kaynaklarında **Mağara Eshâbının Kıssası** olarak bilinen bir hâdise vardır. İbn Ömer anlatıyor: "Resûlullah buyurdular ki: "*Sizden önce yaşayanlardan üç kişi yola çıktılar. (Akşam olunca) geceleme ihtiyacı onları bir mağaraya sığındırdı ve içine girdiler. Dağdan (kayan) bir taş yuvarlanıp, mağaranın ağzını üzerlerine kapadı. Aralarında: "sizi bu kayadan, sâlih amellerinizi şefaatçi kılarak Allah'a yapacağınız dualar kurtarabilir!" dediler. Bunun üzerine birincisi şöyle dedi: "Benim yaşlı, ihtiyar iki ebeveynim vardı. Ben onları çok kollar, akşamı olunca onlardan önce ne ailemden ne de hayvanlarımdan hiçbirini yedirip içirmezdim. Bir gün ağaç arama işi beni uzak-*

407- Buhârî: Enbiyâ 56; Zebîdî, IX/204-205.
408- İbn Hacer Askalânî, VI/402.
409- Bilmen, IV/102-104.

lara attı. Eve döndüğümde ikisi de uyumuştu. Onlar için sütlerini sağdım. Hâlâ uyumakta idiler. Onlardan önce aileme ve hayvanlarıma yiyecek vermeyi uygun bulmadım, onları uyandırmaya da kıyamadım. Geciktiğim için çocuklar ayaklarımın arasında kıvranıyorlardı. Ben ise süt kapları elimde, onların uyanmalarını bekliyordum. Derken şafak söktü: "Ey Allahım! Bunu senin rızan için yaptığımı biliyorsan, bizim yolumuzu kapayan şu taştan bizi kurtar!" Taş bir miktar açıldı. Ama çıkacakları kadar değildi. İkinci şahıs şöyle dedi: "Ey Allahım! benim bir amca kızım vardı. Onu herkesten çok seviyordum. Ondan kâm almak istedim. Ama bana yüz vermedi. Fakat gün geldi kıtlığa uğradı, bana başvurmak zorunda kaldı. Ona, kendisini bana teslim etmesi mukabilinde yüzyirmi dinar verdim; kabul etti. Arzuma nâil olacağım sırada: "Allah'ın mührünü, gayr-ı meşru olarak bozman sana haramdır!" dedi. Ben de ona temasta bulunmaktan kaçındım ve insanlar arasında en çok sevdiğim kimse olduğu halde onu bıraktım, verdiğim altınları da terkettim. Ey Allah'ım, eğer bunları senin rızâ-yı şerifin için yapmışsam, bizi bu sıkıntıdan kurtar." Kaya biraz daha açıldı. Ancak onlar çıkabilecek kadar açılmadı. Üçüncü şahıs dedi ki: "Ey Allahım, ben işçiler çalıştırıyordum. Ücretlerini de derhal veriyordum. Ancak bir tanesi (bir farak pirinçten ibâret olan) ücretini almadan gitti. Ben de onun parasını onun adına işletip kâr ettirdim. Öyle ki çok malı oldu. Derken (yıllar sonra) çıkageldi ve: "Ey Allahın kulu! bana olan borcunu öde!" dedi. Ben de: "Bütün şu gördüğün sığır, davar, deve ve köleler senindir. Git bunları al götür!" dedim. Adam: "Ey Allahın kulu, benimle alay etme!" dedi. Ben tekrar: "Ben kesinlikle seninle alay etmiyorum. Git hepsini al götür!" diye tekrar ettim. Adam hepsini aldı götürdü. "Ey Allahım, eğer bunu senin rızân için yaptıysam, bize şu halden kurtuluş nasib et!" dedi.

Kaya açıldı, çıkıp yollarına devam ettiler." [410] Bu üç kişinin, Kur'an'da haber verilen Eshâb-ı Rakîm olduğu söylenmektedir (Kehf: 9). Rakîm de mağara mânâsına gelen bir sözdür. Bu kıssadan, İmam A'zam Ebû Hanîfe ve talebesinden İmam Muhammed ve Züfer, emâneti taşıyan kimse (müstevda'), bu malla ticaret yaparsa, kârın mal sahibine âit olacağı hükmünü çıkarmıştır [411]. Ayrıca fuzûlînin satışının cevâzı da bu hâdiseden istihrâc olunmuştur. Fuzûlî, vekâletsiz işgören kimsedir. Bunun tasarrufları hakkında İslâm hukukçuları arasında üç görüş vardır: Birincisi bâtıl, yani geçersiz olduğudur. İkincisi mevkûf, yani askıda olduğu; mal sâhibi icâzet verirse muteber olacağıdır. Üçüncüsü ise mutlaka muteber olduğudur. Bu üçüncü görüş Hanbelîlere âit şâz (=ekstrem) bir görüştür. Mezhebler arasında meşhur olan ilk ikisidir. Hazret-i Peygamber'in **"Yanımızda olmayanı satmayın"** hadîsi vardır [412]. Tasavvuf ehli bu hâdiseden tevessülün (salih kimseleri, mukaddes şeyleri ve hayırlı amelleri şefaatçi yapmanın) cevâzına delil çıkarmışlardır.

44. Hazret-i Muhammed bir hadîsinde şöyle bir hâdise nakletmektedir: *"İsrâil oğullarında doksan dokuz kişiyi öldürmüş bir kimse vardı. Bir râhibe, tevbe etmem câiz olur mu diye sordu. Hayır, dedi. Onu da öldürdü. Bir başkasına sordu. O, olur ama iyi insanların yaşadığı bir beldeye hicret etmen lâzımdır dedi. Oraya doğru yola çıktı. Yolun yarısında öldü. Azab melekleri ile rahmet melekleri bu adamı almak üzere ihtilaf ettiler. Allah katından, "Yolu ölçün. O beldeye yakınsa rahmet, değilse azab meleklerine verilsin" meâlinde bir vahy geldi. O beldeye bir karış yakın bulundu ve afvedildi."* [413] Bu hâdise, tevbe

410- Buhârî: Enbiya 55, Büyu' 98, İcâre 12, Hars 13, Edeb 5; Müslim: Zikr 100 (2743); Ebû Dâvud: Büyu' 29 (3387).
411- Zebîdî, VII/42.
412- Dervîş, 400.
413- Buhârî: Enbiyâ 56.

müessesesinin İsrâil oğullarında da mevcudiyetini göstermektedir. İslâm hukukunda da tevbe, yani suçtan nedâmet, başka âyetler (Furkan: 68-71; Zümer: 53-54) ve müteaddit hadîslerle de sâbittir. İslâm âlimleri, işte zikredilen bu hadîsi ve başka nassları da delil alarak, Kur'an'da geçen bir mümini teammüden öldüren kimsenin ebediyyen cehennemde kalacağı hükmünün (Nisâ: 93), o kimseyi bizzat müsliman olduğu için öldüren veya öldürmenin meşru olduğuna inanan kimselere mahsus olduğunu söylerler. Dolayısıyla mümin de olsa bir kimseyi kasden ve teammüden öldüren kimse, kısas cezâsına çarptırılsa bile, pişmanlık getirmesi makbuldür. Mevzubahis hadîs açıkça buna delâlet etmektedir [414].

45. Tevrat'taki rivâyete nazaran, Hazret-i Ya'kûb, Mısır'da vefat etmiş, vasıyeti üzerine oğlu Hazret-i Yûsuf babasının cenâzesini Kudüs yakınındaki Nur mağarasına - bugünki Halîl şehri- götürerek orada dedelerinin yanına defnetmiştir (Tekvin 49/29-33, 50/1-14). Hazret-i Yûsuf, vefat ettiğinde Mısır'da defnedilmiş, ancak dört yüz sene sonra Hazret-i Mûsâ İsrâiloğulları ile beraber Mısır'dan ayrılırken O'nun cenâzesini de vasıyeti üzerine yanlarında götürerek aynı yerde babasının yanında defnetmişti (Tekvin 50/24-26, Çıkış 13/19; Yeşu 24/32). Burada Hazret-i İbrâhîm, Hazret-i Sâre, Hazret-i İshak, Hazret-i Ya'kûb ve Hazret-i Yûsuf beraberce medfundur. Bu rivâyetin benzerini İbn Hibbân, Hazret-i Muhammed'den de nakletmektedir[415]. İslâm hukukukçularından bir kısmı bu hâdiseyi delil alarak, cenâzenin bulunduğu yerden başka yere nakledilmesine cevaz vermişlerdir. Bir kısım hukukçu da bu nakillerin adı geçen peygamberlerin vasıyeti üzerine yapıldığını, peygamberlerin vasıyetine riâyet etmenin ise gerekli olduğunu söylemiştir. Ancak bir diğer grup İslâm hukukçusu,

414- İbn Hacer Askalânî, VI/401-402.

415- bu Hibbân tarafından nakledilmiştir. Tuhfetü'l-Muhtâc, III/203.

bunun eski şeriatlerde câiz olduğunu; bunun bizim de şeriatimiz olması için şartların tamam olmadığını söyleyerek muhalefet etmiştir. Nitekim Hazret-i Peygamber'in **"Katledilenleri öldükleri yerde defnediniz!"** hadîsi bunu göstermektedir[416]. Hazret-i Peygamber, Uhud harbi şehidlerinin şehid düştükleri yerde defnedilmesini, hatta cenâzelerini Medine getirmiş olanlara da geri götürmelerini emretmiştir[417]. Halbuki Medine mezarlığı yakındı. Yine Şam'ın fethinde vefat eden Sahâbîler de burada –toplu olarak değil, şehid düştükleri ayrı ayrı yerlerde- defnedilmişlerdi. Hazret-i Âişe, kardeşi Abdurrahman, Medine'ye on iki mil kadar uzaklıktaki Hubşiyy'de (veya Habeşe) vefat ederek Medine'ye getirildiğinde, kabri başında *"Allah'a yemin ederim ki, eğer ben öldüğün yerde bulunsaydım, seni öldüğün yere defnederdim"* demiştir[418]. Bununla beraber Sa'd ibni Ebî Vakkas ile Said bin Zeyd, Medine'ye dört mil mesâfedeki Akîk denilen yerde vefat etmişler; cenâzeleri Medine'ye getirilip burada defnedilmişti. Abdullah ibni Ömer de burada vefat etmiş ve kendisinin Seref'de defnolunmasını vasiyet etmişti. Eshâb'dan Cemel Vak'a'sında şehid düşen Hazret-i Talha'nın cenâzesi Medine'ye naklolunmuş; Muaz bin Cebel de bizzat hanımının kabrini açarak cenâzesini nakletmişti. Hazret-i Osman, Mescid-i Nebevî'yi genişletirken buradaki kabirlerin Cennetü'l-Baki' kabristanına naklini emretmiştir[419]. Hazret-i Muaviye'nin de mescidi tevsiinde bu yolda hareket ettiği bilinmektedir. Bu iş Sahâbe'nin huzurunda cereyan etmiş ve hiçbiri karşı çıkmamıştı. Hatta Hazret-i Câbir, babasının cesedini bizzat

416- Nesâî: Cenâiz 83 (1978); Ebû Dâvud: Cenâiz 38; Dârimî: Mukaddime 7; Süyûtî, 319. Bunun harbde şehid düşenler için olduğu anlaşılıyor. Nitekim Hazret-i Peygamber'in ve bilahare Sahâbe'nin tatbîkâtı da böyle.

417- Ebû Dâvud: Cenâiz 42 (3165); Tirmizî: Cihâd 37 (1717); Nesâî: Cenâiz 83 (4, 79).

418- Tirmizî: Cenâiz 60 (1055).

419- Zebîdî, IV/349-350.

kabrinden çıkarıp bir başka mevkiye naklettiğini haber vermektedir[420]. Hanefîlere göre henüz defnedilmemiş bir cenâzenin, bulunduğu yerden uzağa (bir görüşte sefer mesâfesinden yakına, bir görüşte de birkaç mil uzağa) nakli câizdir[421]. Mâlikîler bu konuda biraz daha geniş düşünmekte ve bir maslahat varsa cenâzenin defninden önce de, sonra da başka bir yere nakline cevaz vermektedir. Buna göre cenâze, kabri sel sularının basmasından korkulduğu zaman, veya bereketi umulan bir mekâna yahud da âilesinin kolayca ziyaret edebileceği bir mekâna, hürmeti gözetilmek şartıyla nakledilebilir[422]. Hazret-i Peygamber'in Medine'de vefat edenlerin ilki olan süt kardeşi Osman bin Maz'un'u elleriyle kabre koyup başına taş dikip bilahare ***"bununla kardeşimin kabrini işaretliyorum, ailemden vefat edenleri bunun yanına defnedeceğim"*** sözünden aile kabristanı ittihazının sünnet olduğu hükmü çıkarılmıştır. [423].

Defnedildikten sonra ise cenâzenin nakli veya yalnız kabrin açılması, bir zaruret olmadıkça câiz değildir. Ancak Abdullah ibni Übeyy, ölümünden sonra Hazret-i Peygamber'in emriyle kabrinden çıkarılmış, Hazret-i Peygamber O'na gömleğini giydirdikten sonra tekrar defnedilmişti. İslâm hukukçuları bundan, bir ihtiyaç ve bir maslahat olduğunda meyyitin defninden sonra naklinin câiz olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Hanefîlere göre, defn esnasında kabirde kıymetli bir eşya kalmışsa, kefenin başka birisine âit olduğu sonradan anlaşılırsa ve o da satmaya yanaşmıyorsa, kabrin bulunduğu arâzinin başkasının mülkü olduğu anlaşılırsa veya kabrin bulunduğu yer şuf'a yoluyla alınmışsa,

420- Ebû Abdullah el-Mevvâk: **et-Tâc ve'l İklîl li-Muhtasarı Halîl**, Beyrut 1416-1995, III/76.
421- İbn Âbidîn, I/628-629.
422- Molla Halil bin İshâk el-Cündî: **Muhtasar**, Beyrut 1416-1995, III/74-76; Ebû Abdullah Muhammed bin Muhammed bin Abdurrahman el-Mağribî el-Hattâb: **Mevâhibu'l-Celîl Şerhu Muhtasarı Halîl**, Beyrut 1416/1995, 74-75; et-Tâc, 75-76.
423- Ebû Dâvud: Cenâiz 63 (3206).

su baskınına veya ecnebi istilâsına maruz kalmışsa, düşmanın tacizinden veya soyguncunun kabri açacağından korkulursa, vahşi hayvanların açma tehlikesi varsa meyyitin mezarı açılıp başka yere nakledilebilir. Yine dar olan bir mescidi genişletmek veya yer darlığı sebebiyle bir başka ölü gömmek maksadıyla, artık kemikleri tamamen çürümüş olan bir meyyitin mezarı açılabilir, kemikleri nakledilebilir. Kemiklerin çürüyüp çürümediği konusunda o beldede süregelen âdete nazaran zan kâfidir; bir şüphe olursa ehlihibreye müracaat edilebilir. Ayrıca bir nizâ sebebiyle, sözgelişi meyyitin cinsiyeti hakkında bir şüphe varsa, bilirkişi (kâif) incelemesi için mezar açılabilir. Yine gebe bir kadının çocuğunun canlı olduğu hakkında bir şüphe varsa mezar açılarak meyyitenin karnı yarılıp çocuk çıkarılır [424]. Şâfi'îler bütün bunlara ilâveten, meyyit yıkanmadan veya kefenlenmeden veya kıbleden başka yere müteveccihen defnedilmişse, ya da vasıyet etmişse cenâzenin nakledilebileceğini söylerler[425]. Mâlikîler de, bir maslahat varsa defnedildikten sonra ölünün bir yerden bir başka yere naklini câiz görür[426]. Hanbelî mezhebi, definden sonra cenâzenin nakli hususunda en geniş görüşlere sahip mezhebdir. Ancak bunlar, ölünün defnedildikten sonra, gömüldüğü yerden daha hayırlı bir yere veya iyi bir kimseye yakın gömülmek için nakledilebileceği hükmünden şehidlerin müstesnâ olduğunu söylerler[427]. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, İslâm hukukçularının çoğu, Hazret-i Ya'kûb ve Hazret-i Yûsuf'un cenâzelerinin nakli hâdisesini, İslâm hukukunda cenâzenin bir maslahata mebni nakline delil almışlardır. Nitekim Hazret-i Ya'kûb'un cenâzesi, definden önce, mü-

424- İbn Âbidîn, I/628-629.
425- Abdülhamid eş-Şirvânî: **Hâşiyetü Şirvânî alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, Kâhire 1315, III/202-206.
426- Halil bin İshak, II/74-76; Hattâb, II/75-77; Mevvâk, II/75-77.
427- İbn Kudâme, 2/511.

barek beldelere ve sâlih insanlara (ki aynı zamanda ailesidir) yakın gömülmenin fazîleti sebebiyle ve vasıyeti üzere Kudüs havâlisine nakledilmiştir. Asırlar sonra İsrâiloğulları Mısır'dan ayrılırken, Hazret-i Yûsuf gibi mühim bir zâtın na'şını düşman elinde bırakmak istemeyerek yanlarında götürmüşlerdir. Bu iki hâdisede de cenâzelerin nakli meşru şekilde ve maslahata mebni olmuştur. İslâm hukukçularından cenâzenin nakline cevaz verenler de, zaten bunu söz konusu şartlarla takyid etmişlerdir.

46. Şâfi'îlere göre, meyyitin âilesinin yakınına defninin herhangi bir kabristana defninden, mübarek mekânlara veya sâlih insanların yanına defninin de âilesinin yakınına defninden efdal olduğu için, Mekke, Medine ve Kudüs'e veya sâlih insanların yaşadığı beldelere yakın iseler, yıkanmış, kefenlenmiş ve namazı kılınmış cenâzelerin, taaffün etmemek şartıyla, buraya nakli câizdir. Hanbelîler de cenâzenin meşru şekilde bir başka yere naklinde hiç mahzur görmemektedir[428]. Şâfi'î ve Hanbelîlerin, işte burada Hazret-i Mûsâ'ya dâir bir hâdiseyi esas aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hazret-i Muhammed, Hazret-i Mûsâ'nın, ölüm meleği ruhunu kabzetmek üzere geldiğinde, Allah'dan kendisini Beyt-i Makdis'e bir taş atımı yaklaştırmasını ve orada vefat edip defnolunmasını dilediğini söylemiştir[429]. Bu hadîs de, mübarek yerlere ve sâlih insanların yaşadığı beldelere gömülmenin daha faziletli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hazret-i Muhammed de ***"Ölülerinizi sâlih insanların arasına defnedin. Çünki ölüler diriyken komşusundan eziyet gördüğü gibi ölüyken de görür"*** hadîsini söylemiştir[430].

47. Abdest ve namaz ibâdetleri önceki şeriatlerde de

428- İbn Kudâme, 2/510.
429- Buhârî: Cenâiz 1253, Enbiyâ 3155; Müslim: Fedâil 4374, 4375; Nesâî: Cenâiz 2062; Ahmed bin Hanbel, 7326, 7825, 8262, 10484; Zebîdî, IV/506.
430- Süyûtî, 318.

kabul edilmiştir. Nitekim namazın ve zekâtın İsrâil oğullarına da emrolunduğu Kur'an'da açıkça bildirilmektedir (Bekara: 43, 83; Tâhâ: 14; Yûnus: 87). Hatta rivâyete göre, namazda secdenin iki olması da Hazret-i Âdem'in şeriatinden kalmadır. Nitekim kendilerine Hazret-i Âdem'e secde emri verildiğinde melekler secde etmiş, ardından İblis'in secde etmediğini ve bu yüzden lânetlendiğini görünce şükür için ikinci kez secdeye kapanmışlardı[431]. Şu âyet meâli de, eski şeriatlerdeki namazın da rüku' ve secdeli olduğunu göstermektedir: **"Kâ'beyi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrâhîm'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyâret edenler, kendini ibâdete verenler, rükû' ve secde edenler için temiz tutun diye İbrâhîm ve İsmâil'e ahd verdik"** (Bekara: 125). Buna benzer başka âyetler de vardır (sözgelişi Hac: 26). Hazret-i İshak ve oğlu Hazret-i Ya'kûb'a namaz ve zekât emredilmişti (Enbiyâ: 73). Kur'an'da Hazret-i Şuayb'ın namaz kıldığı ve kavminin O'nu ayıpladığı haber verilmektedir (Hûd: 87). Bir âyette İsrâil oğullarından Hazret-i Mûsâ zamanında namaz kılmaları, zekât vermeleri ve başka hususlarda ahid alındığı bildirilmektedir (Bekara 83, Mâide 12). Bir başka Kur'an âyeti meâlen Hazret-i Meryem'in yaptığı, dolayısıyla eski şeriatlere âit olduğu açıkça anlaşılan rükû' ve secdeli bir ibâdetten bahsetmektedir: **"Ey Meryem! Rabbine gönülden boyun eğ, secde et, rükû' edenlerle birlikte rükû' et!"** (Âl-i İmran: 43). Hazret-i Peygamber kendisine peygamberliği bildirilmeden önce, rivâyete nazaran büyük dedesi Hazret-i İbrâhîm'in şeriati üzere, sabah ve akşam ikişer rek'at namaz kılardı. Bilahare Mi'rac'da beş vakit namazın farz kılındığı ve Hazret-i Mûsâ'nın kavmine namazın farz olduğu yine Mi'rac hadîsinden de öğrenilmektedir. Hazret-i Lokman'ın, oğluna tavsiyeleri arasında namaz kılmak ve zekât vermek de var-

431- Nişancızâde, I/108.

dır (Lokman: 17). Hazret-i İsmâil'e ve Hazret-i Îsâ'ya namazın emredildiği yine Kur'an âyetlerinde bildirilmektedir (Meryem: 55, 31). Bir başka âyette de Hazret-i Zekeriyyâ'nın mâbedde namaz kılarken, meleklerin kendisine ileride fazîletli, iffetli, sâlih bir peygamber olacak bir oğlan çocuğu (Hazret-i Yahyâ) müjdeledikleri anlatılıyor (Âl-i İmrân: 39). Eski ümmetlerin namaz kıldıkları yerlere de mescid dedikleri yine Kur'an'dan anlaşılıyor. Nitekim Eshâb-ı Kehf'in halinden haberdar olanların mağaranın yanına bir mescid ittihaz ettikleri bildirilmektedir (Kehf 21). Hazret-i Peygamber, Hazret-i Cibril'in Beytullah'ın yanında kendisine imam olarak iki kere beş vakit namazı kıldırdığını ve sonra da, ***"Ey Muhammed! Bunlar senden önceki peygamberlerin vaktidir"*** dediğini rivâyet eder[432]. Hazret-i Dâvud ve oğlu Hazret-i Süleymân'ın namaz kıldıklarını açıkça bildiren hadîsler vardır [433]. Hazret-i Muhammed, sabah namazını ilk olarak Hazret-i Âdem, öğleyi Hazret-i İbrâhîm, ikindiyi Hazret-i Ya'kûb, akşamı Hazret-i Dâvud ve yatsıyı Hazret-i Yûnus'un kıldığını buyurmuştur [434]. Abdestin eski şeriatlerde de olduğunun bir başka delili Hazret-i Peygamber'in ***"Bu benim abdestim ve benden önceki peygamberlerin ve İbrâhîm aleyhisselâmın abdestidir"*** sözüdür[435]. Ayrıca hadîs kaynaklarında, Hazret-i İbrâhîm ve hanımı Sâre'nin Mısır'a gidişleriyle ilgili rivâyetlerde, Mısır hükümdarının kendisine ilişmesi üzerine Sâre'nin kalkıp abdest alarak namaz kıldığı bildirilmektedir [436]. İsrâil oğullarından âbid Cüreyc'in kıssasından da bu anlaşılıyor. Demek ki abdest ve namaz onlarda da vardı. Kur'an'da

432- Tirmizî: Salât 1 (149); Ebû Dâvud: Salât 2, (393).
433- Buhârî, Enbiyâ 40; İbn Mâce: İkâmetüs-salât 174, 196 (1408); Nesâî: Mesâcid 6, (2, 34).
434- Geylânî, II/415.
435- İbn Mâce: Tahâret 47; Ahmed bin Hanbel, II/98 (5476).
436- Buhârî: Hibe 26, İkrah 6, Enbiyâ 8, 11; Müslim: Fedâil 154; Tirmizî: Tefsir-i Sûre-i Enbiyâ 3; İbn Mâce: Tahâret 413, 414.

"Ey îmân edenler! Sizler Mûsâ'ya ezâ edenler gibi olmayın! Allah O'nu temize çıkardı. O Allah katında sevgili, şerefli idi" meâlinde bir âyet vardır (Ahzâb 69). Kaynaklarda bu âyetin esbâb-ı nüzûlü, yani indiriliş sebebi anlatılırken deniyor ki: Hazret-i Mûsâ gayet vakarlı ve hayâ sâhibi idi. Yıkanırken bedenini kimse görmesin diye tenhâ yerleri seçerdi. İsrâil oğulları ise yıkanırken edep yerlerini örtmedikleri için, Mûsâ'nın bedeninde bir hastalık olmasaydı, böyle yapmazdı, dediler. Birgün Hazret-i Mûsâ elbisesini bir taşın üzerine koymuş yıkanıyordu. Taş elbiselerle beraber yuvarlanıverdi. Hazret-i Mûsâ bir müddet taşın arkasından gitti ve elbiselerini alıp giyindi. Bu arada İsrâil oğulları Hazret-i Mûsâ'nın bedenini gördüler. Bedeni gâyet güzel olup hiç bir kusur ve hastalık yoktu[437]. Bu âyet, Hazret-i Mûsâ şeriatinde de, edep yerlerini başkalarının yanında örtmek lâzım olduğuna delâlet etmektedir.

48. Kur'an, zekâtın Hazret-i İbrâhim, İsmâil, İshak ve Ya'kûb'a da emredildiğini ve ümmetlerine emrettiklerini bildirmektedir (Enbiyâ: 72-73, Meryem: 54-55). Tevrat ve İncillerde de zekât ibâdetinden bahsedilmektedir. Zekât, Kur'an tarafından müslümanlara da emredilmiştir ve bilhassa Yahûdîlere emredilen zekât hükümleriyle, her iki dinde de zekâtın muhtaçlara verilmesi, yıldan yıla ödenmesi ve toprak mahsüllerinden onda bir alınması gibi bazı hususlarda paralellik gösterir.

49. Rivâyete göre Ramazan ayında otuz gün oruç tutmak Yahûdî ve Hıristiyanlara da farz kılınmıştı. Nitekim **"Ey îman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı"** mealindeki âyet (Bekara: 183) bunu haber vermektedir. Yine Hazret-i Peygamber diyor ki: ***"Allah'a en sevimli gelen namaz Dâvud'un namazı; en sevimli gelen oruç da Dâvud'un orucudur. Dâvud,***

437- Elmalılı, VI/341; Nişancızâde, 213.

gece yarısı namaz kılardı. Yine O, bir gün oruç tutar, bir gün tutmazdı." [438] Hazret-i Peygamber'in *"Ehl-i kitabın orucu ile bizim orucumuz arasındaki fark sahur yemeğidir"* sözü de Yahûdî ve Hıristiyanların sahura kalkmadan oruç tuttuklarını göstermektedir. Âşûre gününde Yahûdîlerin oruç tuttukları ve Hazret-i Muhammed'in de Medine'ye geldiğinde bu orucu tuttuğu; sonra Ramazan orucu farz olunca Âşûre orucu mendub oruc olarak varlığını devam ettirdiği daha önce geçmişti. Bir de nâfile oruçlardan ***eyyâm-ı beyz*** denilen oruç vardır. Hazret-i Âdem'in cennetten çıktığı zaman eyyâm-ı beyz denilen ve ayın en parlak olduğu üç gün (kamerî ayın 13, 14 ve 15'i) oruç tutmuştu. Hazret-i Muhammed bu orucu haber vermiş ve ümmetine tavsiye etmiştir. Yahûdîlere, oruçlu oldukları zaman, uyuduktan sonra yiyip içmek ve cinsî münâsebet yasaktı. Ayrıca Yahûdîler iftarı yıldızlar görününceye kadar geciktirirlerdi. İslâmiyet bunu neshederek orucu imsak ile güneşin batışı arasındaki zamana mahsus kılmış, bunun dışında imsâke kadar yiyip içmeye ve cinsî münâsebete izin vermiştir. Eshâb'dan Kays bin Sırma, oruçlu olduğu bir gün, hanımı akşam yemeğini hazırlamadan uyumuş, eski şeriatlere göre artık bir şey yiyip içmesi haram olduğundan ertesi gün böylece oruç tutmuştu. Bunun üzerine **"Oruç gecesinde hanımlarınıza yaklaşmak helâl kılındı... Sabahın beyaz ipliği siyahından ayrılana kadar yiyip için, sonra geceye kadar orucu tamamlayın"** mealindeki âyet (Bekara: 187) gelmiştir[439]. Bugün Yahûdî ve Hıristiyanlar oruç tutarlar; ancak bu artık perhiz şeklini almıştır.

50. Hac ibâdeti ilk olarak Hazret-i Âdem'e emredilmişti. Daha sonra gelen peygamberlerin de Kâ'be'yi tavaf ederek haccettikleri kaynaklarda geçmektedir. Abdullah ibn Abbas'ın bildirdiği üzere: Hazret-i İbrâhîm, oğlu İsmâ-

438- Buhârî: Enbiyâ 40.

439- Cessâs, I/214-215; Seyyidalizâde, 198; Elmalılı, II/14;.

il ile beraber Kâ'benin binâsını tamamladıktan sonra onu yedi kere tavaf etmişti. Daha sonra, **"İnsanlar arasında haccı îlân et ki, gerek yaya olarak, gerekse uzak yoldan yorgun argın binitler üzerinde kendilerine âit bir takım faydaları yakînen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) sana (Kâ'be'ye) gelsinler. Artık onlardan hem kendiniz yeyin, hem de fakirlere yedirin. Sonra kirlerini gidersinler. Adaklarını yerine getirsinler. Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler."** meâlindeki âyetlerde (Hacc: 27-29) de bildirildiği üzere Allah ona insanları hacca çağırmasını emredince, Ebû Kubeys dağına çıkarak ***"Âgâh, uyanık olunuz. Rabbiniz sizin için bir beyt yapmıştır. Onu hac, ziyâret ediniz"*** demişti. Kıyâmete kadar hacca gelecek olan herkesin ruhu, ***lebbeyk*** (=buyurun efendim!) diyerek bu dâvete icâbet etti. Telbiye, yani hacıların hacda sık sık bu sözü söylemeleri de buradan kalma bir gelenektir[440]. Mekke'nin her yerinde eski peygamberlerden izler ve haccın her menâsikinde eski peygamberlerden gelme unsurlar vardır. Hac ibâdetinde Hazret-i İbrâhîm'in yaptığı gibi yedi defa Kâ'be ***tavaf*** edilir. Tavaf namazı, Kâ'be avlusunda Hazret-i İbrâhîm'in makamı olduğu Kur'an'da bildirilen yerde kılınır (Bekara: 125). Hacer'in su aramak için yedi defa aralarında gidip geldiği Safâ ve Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelerek ***say*** yapılır. Bu menzilin belli yerleri Hacerin yaptığına uyarak süratli koşulur. Hacerü'l-esved, Hazret-i Âdem zamanındaki ahz-i misakta şâhid tutulan bir taştı. Nitekim onu öperken okunan duâda da bu mânâ vardır (Allahım! Sana îman eder, kitabını tasdik eder ve ahdimizde dururuz.)[441] Hacer, oğlu Hazret-i İsmâil'in ayağının altından su aktığını görünce kıptî dilinde *dur!* mâ-

440- Hirevî, 186; Nişancızâde, 157.
441- Seyyidalizâde, 213-214; Nişancızâde, 157.

nâsına gelen **zem! zem!** demesinden dolayı, bugün Kâ'be avlusunda bulunan ve mukaddes sayılan suya *zemzem* denilmektedir[442]. Kurban bayramından iki gün önce (Zilhicce'nin sekizi) **terviye** günüdür. Buna terviye denmesinin sebebi, Hazret-i İbrâhîm oğlunu kurban etmekle emrolunduğu rüyâyı ilk defa o gün görmüş; bu rüyânın şeytanî mi, rahmanî mi olduğu hususunda tereddüt etmişti. Terviye, temkinlice ileri geri düşünmek, demektir[443]. Ertesi gün aynı rüyâyı tekrar görünce artık bunun rahmanî olduğuna kesin kanaat getirmiş, dolayısıyla bu güne *bildi* manasına **arefe** denilmiştir[444]. Arefe günü Arafat denilen yerde vakfe yapıldıktan sonra, yine Hazret-i İbrâhîm'e uyarak bayramın birinci günü Mina köyünde kurban kesilir. Sonra şeytan taşlama denilen ibâdet yerine gelinir. Burada şeytanı sembolize eden ve *cemre* denilen üç dikili taş vardır. Rivâyete nazaran, oğluna fidye olarak Hazret-i İbrâhîm'e gönderilen koç kaçarak büyük cemrenin olduğu yere gelmiş; Hazret-i İbrâhîm yakalamak için arkasına düştüğü koça burada yedi taş atmış; koç ikinci cemreye gelince yedi taş da burada atmış; üçüncü cemreye gelince yedi taş da burada atarak, sonunda koçu Mina'da yakalamıştı. Koçun kaçmasının hikmeti, kurban yeri olan Mina'nın ortaya çıkmasıydı. Bugün müslümanlar bu üç cemreye yedişer taş atarlar; Mina'da da kurbanlarını keserler. İşte *remy-i cimar* denilen şeytan taşlama, bu âdetten kalmadır[445].

51. İtikâf, yani ibâdet maksadıyla mescidde bir süre bulunmak eski şeriatlerde de vardı. Büyük tefsir bilginle-

442- Seyyidalizâde, 215.

443- Terviye, aynı zamanda, sulamak mânâsına da gelir. (Ervâ-yürvî-irvâen) den tef'il bâbındadır. Abbâsî halîfesi Hârûn Reşîd'in hanımı Zübeyde'nin getirttiği su olan Ayn-ı Zübeyde gelmezden evvel, hacılar develerine kırbalarını doldurup yükler, bu gün Arafata giderlerdi. Ayn-ı Zübeyde gelince su bol olmuştur.

444- Hirevî, 174; Seyyidalizâde, 220-221.

445- Hirevî, 177-178; Seyyidalizâde, 222.

rinden Katâde, eski şeriatlerde itikâfdaki bir kimsenin arada çıkarak hanımıyla beraber olup tekrar itikâfa dönebildiğini rivâyet etmektedir. Bu hüküm, Kur'an'da **"Mescidlere ibâdete çekilmiş olduğunuz anlarda hanımlarınıza hiç yaklaşmayın!"** meâlindeki âyetle (Bekara: 187) neshedilmiştir[446].

52. Kurban ibâdeti Yahûdîlik ve Hıristiyanlıkta kabul edilmişti. İlk kurbanı Hazret-i İbrâhîm'in kestiğine inanılır (Tekvin: 22/13). Buna dâir haberler Kur'an'da da yer almaktadır: **"(Oradan, Keldânîlerin elinden kurtulan İbrâhîm) Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek. Rabbim! Bana sâlihlerden olacak bir evlad ver, dedi. (Sonra Şam'a gitti.) İşte o zaman biz onu akıllı bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyâda seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: Ey İbrâhîm! Rüyâyı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır, diye seslendik. Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrâhîm'e selâm! dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o, bizim mü'min kullarımızdandır."** (Sâffât: 99-111). İslâmiyetteki kurban kesme emri de, bu hâdiseyle yakından ilgilidir. Hatta ahkâm tefsirlerinde diyor ki, bir insan oğlunu kesmeyi adasa, koyun keserek adağını yerine getirmesi gerekir. Ayrıca, bu hâdise, peygamberlerin rüyâsının, aslında vahy olduğunu da göstermektedir[447]. Gerçi çok daha eskiden, Hazret-i Âdem'in oğulları Hâbil ve Kâbil kıssasın-

446- Elmalılı, II/19.
447- İbnü'l-Arabî, IV/1606, 1608.

dan, kurban ibâdetinin bu şeriatte de bulunduğu anlaşılmaktadır. Çünki her ikisi de Allah'a kurban takdim etmişlerdi. Hâbil'in samîmî olarak, ihlâsla takdim ettiği kurbanı kabul edilmiş; Kâbil'inki kabul edilmemişti. Bunun üzerine Kâbil, Hâbil'i öldürmüştü. Bu bilgiler tarihlerde geçmektedir. Fakat nasslarda bu kıssanın, gerek Hâbil ve Kâbil arasında geçtiği, gerekse kurbanla ilgisi hakkında bir açıklık bulunmadığından; semâvî dinlerde ilk defa kurban kesenin Hazret-i İbrâhîm kabul edilmesi daha doğrudur. Nitekim Hazret-i Muhammed'in kurban keserken bizzat, ***"Bu, atanız İbrâhîm'in sünnetidir"*** dediği rivâyet edilir[448]. Bugün Yahûdî ve Hıristiyanlarda da kurban mefhumu vardır; ancak hayvan boğazlama şeklinde icrâ edilmemektedir. Müslümanlıktaki kurban için aranan bazı vasıflar, Yahûdîliktekiyle aynıdır. Kör, topal, boynuzu kırık, sakat ve sair hayvanlar, ayrıca bir yılı doldurmamış davar, her iki dinde de kurban olamaz.

53. Adak (nezr) eski şeriatlerde de vardı. Kur'an'da, İmran'ın karısı Hanne'nin karnındaki çocuğu Meryem'i ibâdet ve hizmet için Allah'a adadığı anlatılmaktadır (Âl-i İmran: 35)[449]. Yine Kur'an'da, Hazret-i Meryem'in konuşmama orucu adadığı geçmektedir (Meryem: 26). İslâm hukuku adağı meşru kabul etmiş; ancak konuşmamak üzere oruç tutmayı neshetmiştir[450]. Câhiliye devrinde adak bilinmekteydi. Hatta Yesrib'de çocuğu yaşamayanlar, çocuklarını Yahûdî olarak yetiştirmeyi adarlar; çocukları dünyaya gelince de onu Yahûdîlere teslim ederlerdi. Yahûdîler arasında böyle hayli çocuk vardı. Hicretten sonra Yahûdîler bölgeyi terkederlerken asıl âileleri bu çocukları almak iste-

448- İbn Mâce: Edâhi 3 (3128). Bu hadîs, Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde de vardır.

449- Cessâs, II/291.

450- Cessâs, V/45-46. Konuşmama orucunu nesheden hadîs için bkz. Buhârî: Eymân 31; Mâlik: Eymân 6, (2, 475); Ebû Dâvud: Eymân 23.

diler; bunun üzerine **"Dinde zorlama yoktur"** âyeti (Bekara: 256) nâzil olunca Hazret-i Muhammed bu çocukların geri istenemeyeceğine hükmetmiştir[451]. Bu devirde meşru isteklerin yerine gelmesi durumunda hayvan adanması usulü de câriydi.

54. Hitan, yani sünnet olmak tarihte ilk Hazret-i İbrâhîm'in şeriatinde görülmektedir. Bu şeriatte hükmü câiz olan hitan, Hazret-i Mûsâ şeriatinde farz kılınmıştı [452]. Hazret-i Muhammed, hitan, yani sünnetin Hazret-i İbrâhîm'den kalma olduğunu bildirmekte ve bunu ümmetine emretmektedir[453]. İslâm hukukunda hitan, bazılarına göre kuvvetli bir sünnet; bazılarına göre ise vâcibdir.

55. Hazret-i Muhammed, ***"Ğayleden nehyetmeyi düşünmüştüm; sonra hatırladım ki İranlılarla Rumlar bunu yapmaktalar ve çocuklarına da bir zarar olmamaktadır"*** buyurmuştur[454]. Demek ki Rumlarla İranlılardaki ğaylenin meşruluğu, İslâm hukukunda da cevâzına delil alınmış oluyor. Ğayle (veya ğıyle) emzikli kadınla kocasının cinsî temas kurması demektir. bu devredeki cinsî temasın süte, dolayısıyla çocuğa zarar verdiği rivâyet edilir. Bu devrede hâmile kalınması halinde sütün kesileceği veya bozulacağı, dolayısıyla da çocuğun gıdadan mahrum kalacağı düşünülebilir. Nitekim ***"Ğayle yapmak suretiyle çocuklarınızı gizlice öldürmeyin"*** meâlinde bir hadîs de vardır[455]. Her iki hadîs birbirine zıd görülmemiştir. Şöyle ki bu iki hadîs bir arada mütâlaa edildiğinde; ğayleden yasaklama söz konusu olmadığı; olsa olsa kerâhetin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Çünki ha-

451- Elmalılı, II/168.

452- Keşfü'l-Esrârı Pezdevî, III/879.

453- Buna dâir hadîsler Kütüb-i Sittenin hepsine ve İmam Ahmed bin Hanbel'in Müsned'inde vardır.

454- Müslim: Nikâh 140-141; Ebû Dâvud: Tıbb 16; İbn Mâce: Nikâh 61; Tirmizî: Tıbb 27; Nesâî: Nikâh 54; Dârimî: Nikâh 33; Mâlik: Redâ 17; Ahmed bin Hanbel: VI/361, 434.

455- Ebû Dâvud: Tıbb 16 (3881); İbn Mâce: Nikâh 61 (2021).

dîslerden birinde bildirilen zarar her çocuk için değil, ancak bazı çocuklar için vâriddir. Veya ikisi arasında bir öncelik sonralık münasebeti vardır, dolayısıyla nesh vâki olmuştur.

56. Tarihlerde diyor ki: "Hazret-i Ömer'in halîfeliği zamanında Eshâb'dan Ebû Mûse'l-Eş'arî Sus şehrini fethettiğinde hükümdar sarayının hazîneleri arasında kilitli bir oda görmüş; şehir halkı açılmasını istemediği halde açmış, içeride uzun boylu ve iri yapılı bir cesed bulmuştu. Bu cesedin kime âit olduğunu sorduğunda, *"Danyâl aleyhisselâmdır. Vaktiyle bu şehirde kıtlık olmuştu; hükümdarımız Bâbil hükümdarından Hazret-i Danyâl'i bu tarafa göndermesini ricâ etmiş; o da kabul edip göndermişti. O'nun dualarıyla kıtlık sona erdi. Hükümdarımız O'nun burada alıkoydu; vefat ettiğinde de buraya defnolundu. O zamandan beri ne zaman bir belâ gelse, buraya gelir, dua ederiz, duamız kabul olur, muradımıza ereriz"* dediler. Ebû Mûsâ bu hâdiseyi Hazret-i Ömer'e haber verdi. O da Hazret-i Danyâl'ı oradan çıkarıp, kefene sarıp, cenâze namazı kılarak defnetmesini emretti, Ebû Mûsâ, Hazret-i Danyâl'i defnederken parmağındaki yüzüğü çıkarıp Hazret-i Ömer'e göndermişti. Yüzükte, biri erkek, biri dişi iki arslanın, ortalarındaki bir çocuğu dilleriyle okşayıp yaladıkları resmedilmişti. Hazret-i Ömer bunu görünce gözleri yaşardı. Bunun sebebi şuydu: Buhtunnasr hükümdar olduğunda, senin zamanında doğan bir çocuk senin helâkine sebep olacak, dediklerinde, doğan çocukları öldürttüğünden, Hazret-i Danyâl doğduğunda annesi çocuğunu bir ormana saklamış; bu ormanda biri erkek, diğeri dişi iki arslan gelip O'na bekçilik yapmışlardı. Hazret-i Danyâl büyüdüğünde Allah'ın lûtf ve ihsânını unutmamak için bu hâli mührüne nakşedip, her zaman bakardı." [456] İşte İslâm hukukçuları, canlı resmi yasağını ele alırken, Hazret-i Danyâl'in yüzüğünde arslan suretinin bulunmasını, uzaktan bakınca görülmeyen sûretin nakşının mahzurlu olmadığı hükmüne delil kabul etmişlerdir [457].

456- Nişancızâde, I/289.
457- İbn Âbidîn, V/317.

SON SÖZ

İslâm hukuk tarihinde, Hazret-i Muhammed'in kendisinden önceki peygamberlerin şeriatleriyle, yani hukuk düzenleriyle amel edip etmediği ihtilaf konusu olmuştur. Bir grup Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerin hükümleriyle amel ettiğini, dolayısıyla bunların İslâm hukuku açısından bir kaynak olduğunu söylemektedir. Ancak bu hükümlerin âyet veya hadîslerle haber verilmiş olması şartı aranır. Çünki Kur'an'da bu kitapların tahrif edildiği, insan sözlerinin karıştırıldığı bildirilmektedir. İkinci bir grup Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerin hükümleriyle amel etmediğini, dolayısıyla bunların İslâm hukuku bakımından kaynak teşkil edemeyeceğini kaydetmektedir. Eski şeriatlerde de bulunan bazı hükümleri Hazret-i Peygamber tatbik etmişse, kendisine öyle vahyedildiği için tatbik etmiştir, eski şeriatlerin hükümleri bağlayıcı olduğu için değil. Üçüncü bir görüş sâhipleri ise, eski şeriatlerin hükümlerinin, peygamberliğin tabiati gereği artık Hazret-i Muhammed'in de şeriati olduğunu, dolayısıyla âyet ve hadîsle haber verilip neshedildiğine, yani yürürlüğünün bittiğine dâir delil bulunmadıkça, bunların İslâm hukuku bakımından da kaynak teşkil edeceğini kabul etmektedir. Hukukçuların çoğunun bu görüşü kabul etmesi boşuna değildir. Çünki bu gerçekten ihâtalı görüş benimsendiğinde, birbiriyle görünüşte teâruz arzeden, çatışan nasslar kolayca telif olunabilmektedir. Bütün dinler aynı esasları ihtivâ ettiğinden ve İs-

lâmiyet de, önceki dinleri tamamlamak için gelmiş ve sadece geçici hükümleri yürürlükten kaldırmıştır. Bu geçici hükümler o zamanki insanların şartlarına uygun olarak vaz edilmiş ve artık bir maslahat taşımayan hükümlerdir. Nitekim akâide dair kitaplarda, bir şeyin bir zaman için uygun olması, diğer zamanlar biçin de uygundur demek olmadığı; bunun bir doktorun hastasına çeşitli zamanlarda çeşitli ilaçları tavsiye etmesi gibi olduğu bir aklî delil olarak bildirilmektedir. Bir hastalık için verilen ilaçlar bile o zamanın tıb bilgisi ve hastanın durumuyla yakından ilgilidir. Bir zaman sonra o kişi yine aynı hastalığa yakalansa, eski reçeteyi yaptırıp aynı ilaçları kullanması uygun olmayacaktır. Yeniden bir doktora muayene olması ve yeni yazılacak bir reçeteyi tatbik etmesi gerekecektir. Aksini kabul etmek, ilahî hükümler arasında bir teârızun varlığını kabul etmek olur, ki bu da dinlerin esprisiyle uyum içinde olmayan bir görüştür.

Hukuk sistemlerinin birbirinin etkilemesi, hatta birinin diğerinin orijinini teşkil etmesi başkadır; bizzat o hukukun hükmü olarak uygulanması başkadır. Birincisi hukuk felsefesiyle ilgili bir konudur. İkinci durumda o hukuk sisteminin hükümleri, meşruluğunu tamamen içinde uygulandığı hukuktan alır, âit olduğu hukuk sisteminden değil. İktibasda durum böyle değil mi? Sözgelişi, Fransız kanunu Türkiye'de iktibas yoluyla kabul edilse, Türkiye'de Fransız hukukunun uygulandığı söylenebilir mi? Ancak Türk hukukunun orijini, menşei Fransız hukukudur, denir. Nerede kaldı ki, bir kanun hazırlanırken sözgelişi Fransız mevzuatından da yararlanılsa, bu kanunun Fransız kanunu olduğu söylensin. Bir kanun meşruluğunu, kendisini kabul eden devletin otoritesinden alır, iktibas edildiği veya istifâde edilerek hazırlandığı devletin değil. Ya, hiç istifâde bile söz konusu olmayıp, hükümler arasında tesâdüfî benzerlikler varsa, bu kanun oradan alınmadır, denilebilir mi? Öyle

ki, hiç ortak yönü bulunmayan cemiyetlerde geçerli kanun hükümleri bile, bazen birbirine şaşılacak derecede benzemektedir. Bu bir tesadüf eseri olabileceği gibi, hukukun genel prensiplerinin dünyanın her yerinde ve her devrinde aynı olmasından da kaynaklanabilir. Hukuk sistemleri arasında etkileşme ve benzerlik kaçınılmazdır. Bu, müşterek orijinli Yahûdî ve İslâm hukukları için sözkonusu olabileceği gibi; biri beşerî diğeri ise ilahî menşeli Roma hukuku ile İslâm hukuku arasında da olabilir. Hele hele aynı coğrafya ve zaman diliminde geçerli hukuk sistemlerinin birbiriyle etkileşmesi çok tabiîdir. Zaman olarak eski olmakla beraber üstün kültüre mensup cemiyetlerin hukukları, sonraki hukuk sistemlerini de etkiler. Bazen de bir hukuk sisteminin kaynağı beşerî ise, bir başka hukuk sisteminin toptan iktibası mümkün olabilir. Ancak vahy kaynaklı hukuk sistemlerinde bu söz konusu olamaz. Vahy kaynaklı hukuk sistemleri -İslâm hukukunda olduğu gibi- bazen boşluk bırakıp, bu boşlukları beşerî iradenin doldurmasına izin verebilir. Bu durumda, söz konusu sınırlı yasama yetkisini kullanacak kişi (ekseriya hükümdar), bir başka hukuk sisteminden hükümler iktibas edebileceği gibi, başka hukuk sistemine âit hükümler, bir halk arasında teâmül olarak yerleşebilir. Ancak bu hükümler o ilahî hukukun genel prensiplerine aykırı olamayacağı gibi, meşruluk temelini de o ilahî hukuktan alacağı için ondan ayrı olduğu iddia edilemez. Söz gelişi Osmanlılarda padişahın böyle mahdut teşri salâhiyeti (sınırlı yasama yetkisi) vardı. Buna dayanarak getirilen hükümlere örfî hukuk denirdi. Bu hukuk, Osmanlılarda yürürlükte bulunan İslâm hukukundan ayrı bir hukuk sayılmamaktadır.

Bilhassa Mûsevî hukuku ile İslâm hukukuna âit hükümler arasında şaşılacak derecede benzerlikler vardır. Bu tabiîdir, çünki her ikisi de vahy kaynaklıdır. Nitekim Kur'an'da, **"Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi,**

sizin üzerinize de farz kılındı" ve benzeri tarzdaki ifâdeler, her iki hukuk sisteminin arkasındaki müşterek şâri'e delâlet etmektedir ki bu da vahydir. Tevrat'ta hemen her hukukî hükme âit ibârede, bunun rabbin emri olduğu bildirilmektedir. Ayrıca her iki hukuk sistemi de aynı coğrafyada doğmuş ve gelişmiştir. Nitekim İslâm kültüründe Mûsevî hukuku ile ilgili bilgiler diğer hukuk sistemlerinkinden çok daha fazladır. Şayet Îsevîlikle ilgili bilgiler de, en az Mûsevîlikte olduğu kadar İslâm dünyasına yayılsaydı, İslâm hukukunda bu şeriatin hükümlerine benzer çok sayıda hüküm olurdu. Kaldı ki, kilise hukuku, İslâm hukukunun teşekkülünden çok sonra Roma hukukunun önemli nüfuz ve tesiri altında ortaya çıkmıştır. Ancak bu demek değildir ki, bugün elde bulunan Tevrat veya İncil, sırf mukaddes metinler olduğu için veya her hangi bir sebeple, sözgelişi o hususta daha elverişli hükümler içerdiği için, tatbik olunabilir. Kitap ve sünnetle eski şeriatlerden olduğu haber verilen, ama tatbiki açıkça emredilmeyen hükümlerin tatbiki, artık İslâm hukukunun tatbiki demektir. Eski şeriatlerde de bulunan bir hüküm Kur'an'da da emredilmişse, artık bu bir Kur'an hükmüdür. Önceki şeriatlerde de bulunduğu zikredilsin (oruç gibi) veya zikredilmesin (nikâh gibi). Böyle bir hüküm, emredilmeksizin Kur'an'da haber veriliyorsa (kısas gibi), işte bunun esas alınıp alınamayacağı ihtilâflıdır. Bu husus, Hazret-i Muhammed'in hadîsleri için de böyledir; çünki o Kur'an'dan sonra müstakil bir şâri' sayılır. Hazret-i Muhammed eski şeriatlere âit bir hükmü, bunun eski şeriatlere âit olduğunu açıkça söyleyerek veya söylemeyerek tatbik ettiyse; bu artık sünnetle sâbit bir İslâm hukuku hükmüdür. Demek ki, Kur'an veya sünnet, böyle bir hükmün varlığını sadece haber verdiyse ve İslâm hukukunda bunun hilâfına bir başka hüküm yoksa, işte bu hükmün uygulanıp uygulanamayacağı ihtilâf konusu olmuştur.

Metodolojik bakımdan belki önemli bu ihtilâfın, neticeye tesiri pek yoktur. Çünki eski şeriatlere âit hükümlerin, nasslarla, yani kitap ve sünnetle haber verilmiş olmayanlarının veya neshedildiğine dâir delil bulunanların kaynak sayılamayacağı hususunda zaten ittifak vardır. Yukarıda da geçtiği üzere, sâdece Tevrat veya İncil'de bulunduğu için bir hukukî hükmü alıp tatbik etmek mümkün değildir. Çünki bu kitaplar orijinal nüshalar olarak kabul edilmemektedir. Kur'an veya sünnette bildirilse bile, neshedilmiş hükümler de delil olamaz. Nassların haber verdiği ve açıkça tatbikini emrettiği hükümler bakımından da mesele yoktur, çünki bunlar artık eski şeriatlerle değil, nassla sâbit hükümlerdir. İhtilaf, nasslarla haber verilip de açıkça tatbiki emredilmiş olmayan hükümlerle ilgilidir. Bir kısım hukukçular bunların İslâm hukuku bakımından da yürürlükte olduğunu söylerler ve ictihadlarına esas tutarlar. Bunların İslâm hukuku bakımından kaynak olamayacağı görüşünde bulunan hukukçular, varlıkları inkâr edilemediği için, bu hükümlerin başka delillerle sâbit olduğu ve artık eski şeriatlerin değil, İslâm hukukunun hükümleri sayılacağı görüşündedirler. Hazret-i Peygamber'in eski şeriatlerde bulunan hükümlerle amel etmesi, ister vahy, ister kendi inisyatifiyle olsun, aynı neticeye varır. Zira O'nun tatbikatı İslâm hukuku için esastır. Hazret-i Peygamber Mûsevîlerin Âşûre orucunu tutmuştur; ama artık bunu Yahûdîlerin tuttuğu gibi tutmamış; kendi şeriatinin oruç için aradığı unsurlara göre hareket etmiştir. Dolayısıyla bu oruç artık Hazret-i Muhammed'in şeriati haline gelmiştir. Eski şeriatlere âit hükümler, *edille-i erbaa*'dan (kitap, sünnet, icma' ve kıyas) sonra gelen müstakil tâlî bir kaynak sayılmasa bile, hiç değilse artık sünnet hükmü olduğu için kaynak değeri kazanmaktadır. Böyle bir hükmün, kitap veya sünnette yalnızca haber verilip, Hazret-i Peygamber'den bu yolda bir tatbikatın bilinmiyor olması, bunlarla amel edilmeyeceğini gös-

termez. İlahî vahyin eseri olan hükümler de, insanların maslahatları ve ihtiyaçları zamanla değiştikçe değişmektedir. Bu değişmeyi peygamberler haber vermektedir. Hiç değişmeyip aynen kalan hükümler de vardır. Demek ki bunlar hukukun genel prensipleridir. Değiştiği bilinmeyenler, madem ki bunların ilahî menşeli hükümler olduğu yakînen sübut bulmuştur; o halde İslâm hukukuna âit sayılmalıdır. Bir başka deyişle önceki şeriatlere âit hükümler, nassla haber verilmiş ve neshedilmemiş olmak şartıyla tatbik olunabilir. O halde müstakil bir kaynak olmaktan ziyâde, kitap ve sünnetin şümulü içinde düşünülürse, söz konusu görüşler arasındaki görünüşte ayrılık uzlaştırılmış olacaktır.

Netice itibariyle İslâm hukuku eski şeriatlere âit hükümlerden:

1. Bazılarını aynen kabul etmiştir. Bunların bir kısmı hukukun umumî prensipleridir. Cezâların şahsîliği, anne ve babaya iyi muamele, mülkiyet hakkına saygı gibi. Bir kısmı da lian, kısas, recm cezâsı, fâiz alıp verme yasağı, iki kızkardeşle aynı anda evli olmama, leş, kan ve domuz eti yememe, sünnet olma gibi hükümlerdir.

2. Bazılarını değiştirerek veya geliştirerek kabul etmiştir. Taaddüd-i zevcat, kasâme, mehr, oruç, hac, kurban gibi.

3. Bazılarını ise neshetmiştir. Oğul varken kızların vâris olamaması, kardeş ve yeğenlerle evlenebilme, ganîmet malının kullanılamaması, hırsızın ve borçlunun köle yapılması, sebt gününün mukaddesliği gibi.

İlahî hukuk sistemlerinin hükümlerinin birbirine benzemesi, birbirini etkilemesi gayet tabiîdir. Bunun sebebini de, bu hukuk sistemlerinin arkasındaki müşterek kaynakta, orijinde aramak lâzımdır. Bu müşterek kaynak dindir, dolayısıyla ilahî vahydir. Öyleyse bir dine âit olduğu

sâbit bulunan hukukî hükümlerin bir başka ilahî hukuk sisteminde de tatbike medar olması mümkündür. Çünki hepsinde de şâri', hukuk koyucu müşterektir. Ancak zamanın gereği ve insanların maslahatı gereği bir takım hükümlerin alınmaması veya değiştirilmesi de tabiîdir. Kur'an ve sünnetin, geldiği zaman câri bulunan hukuk prensipleri ve örflerden bazılarını aynen veya değiştirip geliştirerek kabul ettiği görülmektedir. Bu hukuk prensiplerinin çoğu eski şeriatlerden kaynaklanmaktadır; teamüller de o devirde insanlığın varmış olduğu en mükemmel seviyeyi gösterir. Esas maksadı adaletin tecellisi olan İslâm hukuku, geldiği devirdeki veya daha önceki hukukî ve teamülî hükümlerden bazılarını açıkça reddediyorsa, bunların tahrif veya ketmedilmiş ya da artık adaleti tecelli ettirmekten uzak hükümler olduğu düşünülebilir. Ya da nasların, insanlığı daha ileri bir seviyeye götürme sâikiyle sevkedildiğine hükmedilebilir. Yine de eski mukaddes metinlerdeki hükümlerle İslâm hukukundakiler arasında şaşırtıcı benzerlikler vardır. Eğer Tevrat ve İncil'in orijinal nüshaları ile bunlardan önceki mukaddes metinler bugün elde olsaydı, İslâm hukukuyla bunlar arasında şüphesiz çok daha fazla benzerlik ve paralellik bulunduğu görülecekti. Bu benzerlikler son zamanlarda yaygınlaşan Kur'an'ın tarihselliği faraziyesine de cevap teşkil eder. Dolayısıyla önceki şeriatlere âit hukukî hükümlerin Kur'an ve sünnette -nefyedilmeksizin- haber verilmesi, artık bunların nass olduğunu gösterir. Kur'an ve sünnette haber verilmemiş olanların gerçekliği, İslâm hukuku bakımından şüpheli sayıldığından bahis konusu edilemez. Kur'an ve sünnette haber verilse bile açıkça nefyedilmiş hükümlerin, yürürlük zamanlarının bittiği anlaşılır. Böylece önceki şeriatlerin hükümlerinin tatbik edilip edilmediği meselesi de çözülmüş olur.

KAYNAKÇA

el-Âmidî, Ebü'l-Hüseyn: **el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm**, Müessesetü'l-Halebî Kâhire.

Ahmed bin Hanbel: **el-Müsned**, Kâhire 1313.

Ateş, Süleyman: **Kur'ân'da Peygamberler Tarihi**, İstanbul 2002.

Aydemir, Abdullah: **Tefsirde İsrâiliyyât**, Ankara 1979.

Aydın, Mehmet: **"Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış"**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C: XXVII, Y: 1985, s: 123-148.

Ayntâbî Mehmed Efendi: **Tefsir-i Tibyan**, Derseadet 1317.

Beydâvî, Kâdi: **Envâru't-Tenzîl**, (Hâşiye-i Şeyhzâde ile beraber), İstanbul 1306.

Bilmen, Ömer Nasuhi: **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul 1985.

Birgivî Mehmed Efendi: **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî Şerhi'l-Vasıyyeti'l-Muhammediyye**, (Kâdızâde Ahmed Efendi şerhi ile beraber), İstanbul 1332.

Bratton, Fred Gladstone: **Yakın Doğu Mitolojisi**, Trc. Nejat Muallimoğlu, İstanbul 1995.

el-Buhârî, Abdülaziz: **Keşfü'l-Esrâr alâ Usûli İmamı Pezdevî**, Kâhire 1307.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed bin İsmâil: **Sahih-i Buhârî**, İstanbul 1315.

Cerrahoğlu, İsmail: **"Kur'an Kerim ve Hanifler"**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1963, Sayı: XI, s: 81-92.

el-Cessâs, Ebû Bekr: **Ahkâmü'l-Kur'an**, Dârülmushaf Kâhire.

Challaye, Félicien: **Dinler Tarihi** Trc.: Samih Tiryakioğlu, İstanbul 1960.

Çığ, Muazzez İlmiye: **Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümerlerdeki Kökeni,** 2.b, İstanbul 1996.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed: **el-Câmi'u's-Sahih,** Tahkik: Seyyid Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Medine-i Münevvere 1386/1966.

ed-Derviş, Abdurrahman b. Abdullah: **eş-Şerâ'iu's-Sâbıka ve medâ hücciyyetihi fi'ş-Şerâ'ii'l-İslâmiyye**, Riyad 1410.

Ebû Dâvud: **es-Sünen**, Kâhire 1280.

Ebû Zehra, Muhammed: **İslâm Hukuku Metodolojisi,** Trc: A. Şener, Ankara 1973.

Encyclopaedia Judaica, 17 cild, Keter Publishing House Jerusalem Israel.

Encylopaedia of Religions and Ethics, ed. James Hastings, 12 cild, Edinburgh, 1980.

Ergin, Feridun: **Para Politikası**, İstanbul 1975.

Galanti, Avram: **Türkler ve Yahûdîler**, İstanbul 1928.

- Üç Sâmî Vâzı-ı Kanun: Hâmurâbi, Mûsâ, Muhammed, İstanbul 1927.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid: **el-Mustasfâ**, Kâhire 1356.

Geylânî, Seyyid Abdülkâdir: **Günyetü't-Tâlibîn**, Trc: A. Faruk Meyan, İstanbul 1975.

Graetz, H. Hirsch: **History of the Jews,** J.P.S. English ed. 1930.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin: **Câmi'u'l-Mütûn fî Hakkı Envâ'is-Sıfâti'l-İlâhiyye (Ehl-i Sünnet İ'tikadı)**, Trc: A. Kabakçı-F. Günel, İstanbul 1992.

Günel, Aziz: **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970.

Güner, Osman: **"İbrahimî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu"**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 12-13, Samsun 2001.

el-Hâdimî, Muhammed: **Berîka-i Mahmudiyye**, Trc. Bed-

reddin Çetiner/Hasan Ege/Seyfeddin Oğuz, İstanbul 1988.

- **Menâfi'ü'd-Dekâik Şerhu Mecâmi'ü'l-Hakâik**, Derseadet 1308.

Halil bin İshâk el-Cündî: **Muhtasar**, (Mevâhib ve Tâc hâşiyeleriyle), Beyrut 1416/1995.

Hallâf, Abdülvehhab: **İslâm Hukuk Felsefesi**, Trc: Hüseyin Atay, Ankara 1985.

el-Hattâb, Ebû Abdullah: **Mevâhibu'l-Celîl Şerhu Muhtasarı Halîl**, Beyrut 1416/1995.

Hamidullah, Muhammed: **İslâma Giriş**, Trc. Kemal Kuşçu, 2.b, İstanbul 1965.

- **İslam Hukukunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes**, Trc. İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 3. sayı, Ankara 1979; 4. sayı, Ankara 1980.

- **"İslâmî İlimlerde İsrâiliyyât yâhut Gayr-ı İslâmî Menşeli Rivâyetler"**, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, S: 2, Y: 1977.

- **İslam Peygamberi**, Trc. Said Mutlu, 3. b, İstanbul 1972.

Hamidullah/Bousquet/Nallino: **İslâm Fıkhı ve Roma Hukuku**, Trc: K. Kuşçu, İstanbul 1964.

Hey'et: **el-Fetavâ'l-Hindiyye**, Beyrut 1400/1980.

el-Hirevî, Muînüddîn M. Emin: **Meâricü'n-Nübüvve**, Trc: Altıparmak Muhammed Efendi, İstanbul 1986.

İbn Âbidîn, Seyyid Muhammed Emin: **Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr**, C: I, Bulak 1299; C: V, Derseadet 1307.

İbn Hacer el-Askalânî: **Fethu'l-Bârî**, Beyrut 1402.

İbn Hacer el-Heytemî: **Tuhfetü'l-Muhtâc Şerhu Minhâc**, (Şirvânî ve İbn Kâsım hâşiyeleriyle), Kâhire 1315.

İbn Kayyım el-Cevziyye: **İ'lâmü'l-Muvakki'în**, Kâhire 1374.

İbn Kudâme: **el-Muğnî**, Alemü'l-Kütüb Beyrut.

İbn Kuteybe: **el-Maârif**, Trc: Hasan Ege, Şelale Yayınevi İstanbul.

İbn Mâce: **es-Sünen**, Tahkik ve Ta'lik: Muhammed Fuâd Ab-

dülbâkî, Kâhire 1953.

İbn Melek: **Şerhu'l-Menâr**, İstanbul 1965.

İbnü'l-Arabî: **Ahkâmü'l-Kur'an**, Kâhire 1376.

İbnü'l-Hümâm: **et-Tahrîr fî Usûli'l-Fıkh**, Kâhire 1351.

İshak Efendi, Harputlu: **Dıyâü'l-Kulûb,** İstanbul 1293.

İsmail Hakkı, İzmirli: **İlm-i Hilâf**, İstanbul 1330.

İznikî, Mehmed bin Kutbüddin: **Miftahül-Cenne** (Mızraklı İlmihal), Taşbaskısı 1268.

Johnson, Paul: **Yahudi Tarihi**, Trc: Filiz Orman, İstanbul 2000.

Kâdı İyaz: **eş-Şifâ bi Tarifi Hukuki'l-Mustafa**, Trc: Naim Erdoğan/Süleyman Erdoğan, İstanbul 1413/1993.

Kâdizâde Ahmed Efendi: **Ferâidü'l-fevâid fî Beyâni'l-Akâid**, Cemal Efendi Matbaası İstanbul.

Kastalânî: **el-Mevâhibü'l-Ledünniyye**, Trc: Mahmud Abdülbâkî/İhsan Uzungüngör, 1. cildi, İstanbul 1972; 2. cildi Derseadet 1316.

Kestelli Mustafa Efendi: **Hâşiyetü'l-Kestelî alâ Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye**, İstanbul 1976.

el-Kettânî, Abdülhayy: **et-Terâtibü'l-İdâriyye**, Trc: Ahmet Özel, İstanbul 1990 (I), 1993 (III).

Köksal, Mustafa Asım: **İslâm Tarihi** (Medine Devri), İstanbul 1981, C. I.

Köprülü, M. Fuad: **"Fıkıh"**, Ünvan ve Istılahlar, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, İstanbul 1983.

- **"İslâm Hukuku"**, İslâm Medeniyeti Tarihi, Ankara 1963.

Kureşi, Enver İkbal: **Faiz Nazariyesi ve İslâm**, Trc. Salih Tuğ, İstanbul 1966.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed: **el-Câmi'ul-Ahkâmi'l-Kur'an**, Kâhire 1387/1967.

Lewinsohn, Richard: **Cinsî Âdetler Tarihi**, Trc. Ender Gürel, İstanbul 1966.

Lewittes, Mendell: **Jewish Law**, Jason Aronson Inc. New Jersey 1994.

Mahmud Es'ad: **Tarih-i İlm-i Hukuk,** İstanbul 1331.

Mâlik bin Enes: **el-Muvatta'**, Tahkik: M. Fuad Abdülbâki, Kâhire 1951.

Mehmed Vehbi: **Ahkâm-ı Kur'âniyye**, 4. b, İstanbul 1971.

Metz, Rene: **What is Canon Law?**, New York 1960.

el-Mevvâk, Ebû Abdullah: **et-Tâc ve'l İklîl li-Muhtasarı Halîl**, Beyrut 1416-1995.

Molla Hüsrev: **Mir'at-ı Usûl Şerhu Mirkati'l-Vüsûl**, Derseâdet 1321.

Müslim, Ebû Hüseyn bin Haccac el-Kuşeyrî: **Sahih-i Müslim**, İstanbul 1333.

- **Sahih-i Müslim**, Trc: Ahmed Davudoğlu, İstanbul 1983.

en-Nablûsî, Abdülğanî: **el-Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu et-Tarikati'l-Muhammediyye,** İstanbul 1290.

en-Nesâ'î: **es-Süneni** Nesâî, Kâhire 1383/1964.

Nişancızâde Muhammed Efendi: **Mir'at-ı Kâinât**, İstanbul 1987.

Okandan, Recai Galib: **Umumi Hukuk Tarihi Dersleri**, İstanbul 1951.

Okiç, M. Tayyib: **Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler**, İstanbul 1959.

Ortaylı, İlber: **"Yahudilerin-Müslümanların Şeriatları ve Hıristiyanlık"**, İslâmiyât, Yıl: 1, (1998), Sayı: 4, s: 127-133.

Osman Nuri: **Mecelle-i Umûr-ı Belediyye**, İstanbul 1337.

Özen, Adem: **Yahudilikte İbadet**, İstanbul 2001.

Pânipütî, Senâullah: **Tefsir-i Mazharî**, Delhi 1382.

Quint, Emanuel B./Hecht, Neil S.: **Jewish Jurisprudence,** Harward Academic Publishers, New York 1980.

Rahmetullah Efendi: **İzhârü'l-Hak**, Trc: Ömer Fehmi/Nüzhet, İstanbul 1972.

es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed: **el-Arâis**, Kâhire 1310.

Sava Paşa: **İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd**, Trc: Baha Arıkan, Ankara 1955.

Seignobos, Charles: **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Trc: Samih Tiryakioğlu, İstanbul 1960.

es-Serahsî, Şemsüleimme: **Usûlü's-Serahsî**, Dârülma'rife Beyrut.

Serhendî, Şeyh Ahmed: **Terceme-i Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî eş-Şeyh Ahmed Fârûkî Serhendî**, Müstekîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, (**Terceme-i Mektûbât-ı Muhammed Ma'sum** ile beraber), Derseâdet 1277.

Seyyidalizâde Ya'kûb: **Mefâtihü'l-Cinân Şerhu Şir'ati'l-İslâm**, İstanbul 1288.

Shahak, Israel: **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, Trc. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2002.

es-Süyûtî, Celâleddin: **el-Câmi'us-Sağîr**, Kâhire 1323.

eş-Şirâzî, Ebû İshak: **el-Lem' fî Usûli'l-Fıkh**, Matbaatü Muhammed Ali Sabih Kâhire.

eş-Şa'rânî, Abdülvehhâb: **el-Mîzânü'l-Kübrâ**, Trc. A. Faruk Meyan, İstanbul 1980.

eş-Şâtıbî: **el-Muvâfakat**, Trc: Mehmet Erdoğan, İstanbul 1990.

Şengün, İdris: **Kur'an Kıssaları Üzerine**, İzmir 1994.

eş-Şevkânî: **İrşâdü'l-fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl**, Dârülma'rife Beyrut.

Şeyhzâde Muslihüddin el-Kocevî: **Hâşiye alâ Tefsîr-i Kâdî Beydâvî**, İstanbul 1306.

eş-Şihristânî, Ebu'l-Feth Muhammed: **el-Milel ve'n-Nihâl**, Tahkik: Muhammed Seyyid Geylânî, 2. b, Beyrut 1395/1975.

- **Tercüme-i Milel ve Nihâl**, Trc: Nûh bin Mustafa, Derseâdet 1302. (Merâhü'l-Meânî fî Şerhi'l-Emâlî kenârında).

Şimşek, Said: **Kur'an Kıssalarına Giriş**, İstanbul 1993.

eş-Şirvânî, Abdülhamid: **Hâşiyetü Şirvânî alâ Tuhfeti'l-Muhtâc**, Kâhire 1315.

Tahtâvî, Seyyid Ahmed: **Hâşiye ale'd-Dürri'l-Muhtâr**, (Terceme-i Tahtâvî), Trc. Seyyid Abdülhamîd Ayntâbî, İstanbul 1285.

- **Hâşiye ale'l-Merâkı'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzâh**, İstanbul 1327.

Taşköprüzâde Ahmed: **Mevduatü'l-Ulûm**, Derseâdet 1313.

Tercüman, Abdullah: **Tuhfetü'l-Erîb,** İstanbul 1402/1981.

et-Tirmizî, Ebû Îsâ: **el-Câmi'u's-Sahîh**, Bulak 1292.

Topçuoğlu, Hamide: **Eski İsrâil Hukuku**, Ankara 1948.

Yalman, Ahmed Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2.b, İstanbul 1997.

Yazır, Elmalılı Hamdi: **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul 1992.

Yıldırım, Suat: **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, Ankara 1988.

ez-Zebîdî, Zeynüddîn: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi**, Trc: Babanzâde Ahmed Naîm, C: I, 9. b, Ankara 1987; C: II, 9. b, Ankara 1985; Trc: Kâmil Miras, C: IV, 8.b, Ankara 1985; C: VI, 8. b, Ankara 1987, C: VII, 8. b, Ankara 1987; C: IX, 8.b, Ankara 1986; C: XI, 8. b, Ankara.

ez-Zeydan, Abdülkerim: **İslâm Hukukuna Giriş**, Trc: Ali Şafak, İstanbul 1985.

ez-Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemâleddin: **Nasbu'r-râye**, Kâhire 1357/1938.

Zeytinoğlu, Erol: **"İslam ve Diğer Sistemlerde Faiz"**, Para, Faiz ve İslam, İSAV 1987.

Zuhaylî, Vehbe: **Usûlü Fıkhi'l-İslâmî**, Dımeşk 1989.

İNDEKS

A

Abdest 156, 257-258, 304, 306
Adak 125-126, 146
Âdem 29-30, 33-34, 62, 101, 152, 154, 157, 184, 227, 253-255, 306, 309
Aforoz 79-81, 84, 129
Agada 44
Ağlama Duvarı 40
Ahbâr 12, 211
Ahd-i Atîk 17, 39, 41-42, 67, 113, 121
Ahd-i Cedîd 17, 67
apokrif 65-66
arefe 310
Arius 81, 85
Arz-ı Mev'ûd 38
Âsûrîler 39-40
aşâ-i rabbânî 146
Âşûre 21, 201

B

Bâbil 9, 36, 39, 41, 44, 46, 48-49, 59, 61, 62, 63, 72, 120, 123, 312,
Bahîra 87, 212
Barnabas İncili, 66
Bet din 56
Beyt-i Makdis 22, 145, 304
Beyt-i mukaddes 40
Beyt-i Midras 242
borç 108, 109, 276, 277, 292-293
boşanma 81, 84-85, 105, 133, 134, 217-218
Buhtun nasr 39

C

canon 77
Câriye 99, 102, 167, 217, 223, 295
Cihâd 23, 37, 114, 128, 183, 189, 221, 255-256, 291
Cinâyet 227, 242, 252
Codex Iuris Canonici 80
Cuâle 266
Curia Romana 79-80

D

Danyâl 314
dâvâ 114, 119, 232, 282, 286
Dâvud 29, 39, 49-51, 54, 69, 90, 120-121, 186, 210, 230, 255, 280-285, 297, 306
Dayyan 56
Decretum 78, 80
define 297
defn 302
diyet 110, 167, 220, 231-232, 270
Doğum kontrolü 133, 233
Domuz 24, 82-86, 115, 140-141, 218, 225, 233, 235, 256, 261, 320

Dövme yaptırmak 111
drahoma 101
Düğün yemeği 101, 221

E

Ecîr 250
Eflâtun 69
elçi 165, 287, 289
Emânet 109, 138-139, 276, 281-282, 293
Endogami 103
enterdi 79
Eshâb-ı Kehf 292, 306
Eski Ahid 102-103, 115, 119, 121-122, 129, 133-134, 139, 194, 198, 222, 230
evlenme 79, 88, 95, 100, 102, 105, 129-130, 132, 134, 179, 221
exogami 103
Eyyûb 29, 37, 62, 107, 266-267, 275

F

Fâiz 95, 138, 239, 262, 320
Fetret devri 92, 153, 177
Filistin 36-38, 40, 46-47, 68, 73, 104, 125, 127, 133, 220, 278
Firavun 32, 190, 265
Fuzûlî 299

G

Gamâra 44, 71
Ganîmet 37, 115, 231, 289-290, 297, 320
gasb 276
Geri Dönüş Kanunu 57
Gratianus 78, 80
gurre 110
gusl 33, 120, 141, 155, 170, 218, 224-225, 231, 235-236
ğayle 313

H

Hâbil 35, 227, 252, 311-312
Hac 119, , 145, 151, 156, 308-309, 320
halaka 44, 71
halîfe 33-34, 248, 281, 291
Halîl (Hebron) 37
Hâm 36, 251
Hâmurâbi 41, 59-63
Hârûn 29-32, 40, 44, 50, 54, 102, 120, 170, 191, 211, 267-268
Havârî 64-66, 69, 73, 147
Havra 43, 242
Havva 34
Hayız 218, 221, 224
Hermes 35
Herodes 40, 104
hırsız 109, 111, 232, 265
Hızır 12, 271, 273-274, 276
hibeden rücu' 255
hîle 265
hisbe 267
hitan 37, 76, 117, 139, 313
hulle 218

İ

İbrâ 109, 194, 219
İbrâhîm 18-19, 29-31, 36-37, 91, 93, 118, 152-153, 155-157, 162-164, 172, 183-185, 189, 227, 234, 238, 253, 255, 257, 290, 300, 305-306, 308, 310-312
İbrânî 16, 36-37, 64, 99, 219, 224

İcâre 192, 249-250
İctihad 13, 46, 71, 173, 259, 283-284, 286
İçki 21, 24, 117, 140-141
İddet 21, 106, 121, 137
İdrîs 29, 35, 90
İhrâz 258
İlya 39, 122
İntihar 296
İrtidad 112, 223, 269
Îsâ 19, 29-31, 40, 47-48, 53, 64, 66, 71, 73-74, 84, 118, 127, 131, 140, 143, 145, 153, 180-182, 184, 190, 196-197, 292
İshak 29, 37, 122, 159, 238, 263, 300, 305, 307
İsmâil 29, 37, 172, 189, 238, 253, 263, 307-308
İsrâil 30-31, 38-40, 43, 49-50, 54-55, 58-60, 62, 103, 108-109, 119-121, 123, 132, 137, 142, 170, 174, 187-188, 195-196, 198, 232, 259, 261-262, 268, 276-278, 294, 300, 305-307
İsrâiliyyat 210, 213
istimnâ 104, 233
istinaf 286
istishab 11, 14, 169, 199
istisnâ 275
İşmoil 38-39, 50, 142
itikâf 202, 235
itlâf 284-285

J
Jubile 99, 108
Judaism 45, 72
Justinianus 67

K
Kâ'be 22, 37, 124, 151, 206, 238-239, 253, 268, 305, 308-310
Kâbil 35, 125, 227, 252, 311-312
kâhin 43, 105, 111, 119
Kanonik 65, 77, 79, 87, 129
Karîne 264-265
Kasâme 110, 221, 270, 320
Kaşer (kosher) 116
kefael 250
Kefâlet 222, 266, 293
Keffâret 99, 125, 129, 231, 241, 260
Keldânîler 36, 90
Ken'an 38, 60, 108, 110, 219-220, 251, 277
Kenîse 43
Kıble 22, 72, 122, 206, 303
Kısas 12, 22, 24, 38, 58, 95, 110, 128, 157, 160, 163, 167-168, 177, 193, 220, 231, 241, 247, 300, 318, 320
Kıssa 33, 38, 157, 210, 271, 274, 286, 288, 292-293, 296
Kirâ 108
Kitâb-ı Mukaddes 9, 16-17, 212, 220
Knesset 43
Kohen 50-51, 119, 211
Komünyon 77, 84-85, 141, 146
Köle 95, 99, 111, 114, 126, 160, 217, 219-220, 223-224, 231-232, 247, 264, 291, 320
Kudüs 22, 37-41, 44, 47-48, 50-52, 54, 64, 72, 76-77, 82, 122, 128, 145, 206, 289, 300, 304

Kumran 52, 69
kur'a 185, 291
Kurban 37, 111-112, 119, 121, 124-126, 145, 189, 218, 225, 239, 252, 262, 309-312, 320

L
Leş 76, 82-83, 140, 153, 225, 261
Levi 50, 120, 126
Levirat 103, 219
Lian 105, 175, 221, 320
Lokman 29, 267
Lût 29-32, 38, 170, 191, 210, 255

M
Ma'mudiye 236
Mahkeme 78, 264, 282-283
Marrano 56
Mehr 100-101, 222, 248-249, 320
Mekke 37, 124, 155, 185, 206, 212, 253, 255, 262, 268, 292, 304, 309
Meryem 47, 82, 112, 126, 144-145, 181, 226, 241, 266, 291, 305, 312
Mescid-i Aksâ 39-40, 54, 126, 145, 180, 206, 253
Mescid-i Haram 22
Mesîh 69, 71, 145, 180-181, 292
Meşveret 288-289
Midraş 44
Miras 22, 24, 79, 95, 103, 107-108, 137, 175, 180-181, 187-188, 212, 218, 223, 232, 238, 270
Miskin 276
Mişna 44-47, 71
Muhakeme 113, 296
Muhâyee 247-248, 291
Mûsâ 12, 18-20, 29-32, 38-41, 44, 50, 53-54, 57, 70, 76, 107, 114, 118, 120, 124, 152, 170, 180, 184, 190, 196, 227, 229, 234, 248-250, 267-269, 271-275, 277, 300, 305, 307, 313-314
Mûsâ ben Meymun 57
Müteşâbih 12

N
Nafaka 100, 265
Nakîb 276-278
Namaz 53, 58, 72, 90, 121-122, 142, 151, 155-157, 162, 166, 170, 177, 180, 183, 189, 200, 202, 224, 236, 264, 294, 296, 304-308
Nasrânî 71, 75, 89
Nebî 30-31, 170
Nesh 14, 19-23, 76, 139, 159-160, 164, 171, 185-188, 210, 219, 284, 314
Nifas 121, 218, 224
Nikâh 92, 95, 100, 106, 112, 129, 135-136, 221, 229, 233, 238, 250, 296, 318
Nota 289
Nûh 29-30, 35-36, 62, 152, 165, 184, 219, 228, 251

O
On Emir 38-40, 220
Onanism 104

Oruç 46, 82, 90, 119, 122-124, 126, 143-144, 156, 200, 224, 239, 307-308, 312, 317-320

Ö
Ölçü ve tartı 266
Ötanazi 296

P
Paulus 70, 72-73, 75-77, 81, 128-130, 137, 139-141, 145-147
Perhiz 143-144, 308
Petrus 64, 75-76, 132, 139
Poligami 130-131, 217, 231
Putperest 36, 67, 92, 125, 145, 204

R
Rabi 50, 55
Rabinik 55
Recm 24, 88, 112, 127, 163, 166, 175-177, 187, 193, 206, 209, 239-240, 242-247, 320
Remy-i cimar 310
Resûl 29-32, 156
Ruhban 78-79, 84-85, 87, 129, 140
Rüyâ 262, 264

S
Sabatay Zevi 55
Sahîfe 34-35, 37, 47
Sâlih 29, 248, 250, 263-264, 297, 304, 306
Sâm 36, -220
Sâmirî 42, 54, 268
Sanhedrin 42-43, 50
Say 309
Sebt 49, 51-53, 57-59, 82, 118, 123, 128, 138-139, 162, 206, 234, 320
Selâm 157, 175, 182, 199, 211, 233, 240, 243, 262, 311
Selem 270
Sinoptik 65
Süleymân 29, 39, 50, 102, 113-114, 231, 253, 255, 265, 283, 285-290, 306
Sümer 61-63
Sünnet 11, 13-14, 20-22, 37, 44, 76, 82, 92-93, 117-118, 139-140, 159, 194, 206, 223, 239, 242, 246, 249, 259, 285, 302, 313, 318-320
Sünnet-i zevâid 202

Ş
şâhid 100, 105, 178, 183, 189-190, 221, 240, 245-246, 249, 255, 282, 292-293, 309
şeriat 18, 20, 35, 38, 40, 73-74, 88, 121, 153, 157-158, 165, 168-170, 172, 176, 183-184, 191, 199, 228, 241
Şit 35, 90
Şomranim Tevrat'ı 42, 54
Şuayb 29-30, 37, 170, 229, 248-250

T
Ta'zir bil-mal 269
Taaddüd-i zevcât 101
Tâbût-ı Sekîne 39
Tahkîm 296
Tahmîm 193, 206, 239-240
Tahrîm 259-260, 262
Talmud 17, 41, 43-44, 47-49, 102, 107

Talmud Zuhûlleri 48
Tâlût 278-281
Tavaf 151, 153, 308-309
Terviye 310
Teslis 81, 85-86
Tevbe 38, 144, 147, 225, 230, 246, 269, 299-300
Tûfan 36, 251, 253

Ü
Ücret 70, 189, 192, 272, 275-276
ümmet 29, 32, 93, 169, 187, 241

V
Vâde 292-293
Vaftiz 56, 84-85, 141, 224, 235-236
Vakıf 253-254
Vâris 95, 108, 180, 218, 251, 320
Vasiyet 22, 95, 108, 301

Y
Ya'kûb 29, 37, 82, 172, 189, 203, 227, 233, 261, 300, 303, 306
Yâfes 36
Yahûda 39, 43, 45, 278
Yahyâ 29, 50, 118, 121, 133, 139, 306
Yemin 21, 110, 126, 139, 146, 167-168, 240, 242, 257, 259-260, 266-267, 270, 275, 282, 284, 301
Yeni Ahid 17, 100, 122, 127, 129-130, 139-140, 142, 237
Yûnus 185, 291, 306
Yûsuf 37-38, 62, 112, 160, 182, 208, 229, 232-233, 247-248, 257, 262, 264-266, 278, 300, 303-304
Yûşâ 38, 40, 43-44, 231

Z
Zebur 29, 35, 49-50, 72, 90, 185, 211
Zekât 22, 58, 124, 142, 162, 183, 189, 305, 307
Zekeriyyâ 29, 50, 306
Zerdüşt 72, 89, 228
Zinâ 21, 23-24, 58, 106, 110-112, 127, 133-134, 195, 206, 217, 220, 233, 237, 239, 242-243, 245-246, 267, 294-295
Zülkarneyn 29, 273